

SAHÎH-İ BUHÂRÎ MUHTASARI
TECRÎD-İ SARÎH TERCÜME VE ŞERHİ
ÜZERİNE İNCELEME
Hüseyin ÇİNAR
(Yüksek Lisans Tezi)
Eskişehir, 2015

**SAHÎH-İ BUHÂRÎ MUHTASARI TECRÎD-İ SARÎH
TERCÜME VE ŞERHİ ÜZERİNE İNCELEME**

Hüseyin ÇİNAR

T.C.

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslâm Bilimleri

Anabilim Dalı

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Eskişehir

2015

T.C.
ESKİŞEHİR OSMANGAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Hüseyin ÇİNAR tarafından hazırlanan, ‘Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercüme ve Şerhi Üzerine İnceleme’ başlıklı çalışma/..../2015 tarihinde Eskişehir Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliğinin ilgili maddesi uyarınca yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak, jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan:

Üye:

ye:

ONAY

...../...../2015

Enstitü Müdürü

ÖZET

SAHÎH-İ BUHÂRÎ MUHTASARI TECRÎD-İ SARÎH TERCÜME VE ŞERHİ ÜZERİNE İNCELEME

ÇINAR, Hüseyin

Yüksek Lisans 2015

Temel İslâm Bilimleri

Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Ali ÇELİK

Bu çalışmada, Cumhuriyet Türkiye'sinde Hadis alanında önemli bir çalışma olan Türkçe olarak kaleme alınan hadis şerhi örneği üzerinde duracağız. Osmanlı Devleti'nin sonunda kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde hadis çalışmalarının yeniden başlaması açısından önemli olan, Zebidî'nin *et-Tecrîdü's-Sarîh* adını verdiği bu eser Sahih-i Buhârî'nin muhtasarıdır. Tez dört bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölümde, Buhârî (ö. 256/870)'nin, Yemenli Muhaddis Zebidî (ö. 893/1488)'nin, *Tecrid*'in ilk üç cildini Türkçeye çeviren ve şerheden Bâbanzâde Ahmed Nâim (1872-1934)'in ve *Tecrid*'in geriye kalan kısmını Türkçe'ye çevirip 12 cilt halinde şerheden Kâmil Miras (1875-1957)'in hayatı ve eserleri incelendi.

İkinci bölümde, hadis ıstılahları arasında yer alan kavramlar üzerinde duruldu. Üzerinde inceleme yapmış olduğumuz eserde özellikle değinilen, “*İhtisar*”, “*Câmi*”, “*Tecrîd*” kavramlarının tanımı yapıldı. *Sahîh-i Buhârî*'ye yapılan *Tecrîd*'ler, *Tecrîd-i Sarîh* üzerine yapılan şerhler araştırıldı. Zebidî'nin yapmış olduğu *Tecrîd*'in özellikleri belirtildi.

Üçüncü bölümde ise eserde izlenen şerh yöntemi ve Türkçe'ye yapılan tercümenin özelliklerine değinildi. Müelliflerin, hadis'i hadis'le açıklaması, hadis'in vürûd sebebini belirtmeleri, hadis'te geçen ğarib kelime izâhları yapmaları, gramer tahlillerine yer vermeleri, fikhî ve kelâmî konulara değinmeleri hususları ortaya konuldu. Eseri Türkçe'ye tercüme tekniklerine yer verildi.

Dördüncü bölümde, Ahmed Nâim ve Kâmil Miras'ın *Tecrid-i Sarîh*'i şerh ederken kullandıkları Tefsir, Kelâm, Fıkıh, İslâm Tarihi, Hadîs Usûlü ve Tarihi, Ricâl İlmi ve diğere alanlardaki eserlerin adlarını ve müelliflerinin isimlerini tesbit ettik. Eserleri mümkün olduğunca kısaca tanıtmaya çalıştık.

ABSTRACT

A STUDY ON THE BRIEF OF AS-SAHİH AL-BUKHARİ; TRANSLATIONS AND EXPLANATION OF TECRID-I SARIH'S

ÇINAR, Hüseyin

Master's Degree – 2015

Department of Basic Islamic Sciences

Field of Hadith

Advisor: Prof. Dr. Ali ÇELİK

In this study, we will focus on an example of hadith commentary which was written in Turkish. This work, important in terms of resumption of Hadith studies in Republic of Turkey which was founded at the end of the Ottoman State, is brief of *Sahîh-i Buhârî* that was named by Zebidî as *et-Tecrîdü's-Sarîh*. This thesis is consisting of four chapter.

In the first chapter, Buhârî (ö. 256/870)'s, Yemenite traditionist Zebidî (ö. 893/1488)'s, Bâbanzâde Ahmed Nâim (1872-1934)'s (who translated and explained *Tecrid*'s first three volumes) and Kâmil Miras (1875-1957)'s (who translated the rest of *Tecrid* into Turkish and explained them in 12 volumes), lives and works were put forward.

In the second chapter, concepts that are among hadith technical terms were focused on. Concepts that were specifically adressed in the work we examine which are “*Ihtisar*”, “*Câmi*”, “*Tecrîd*” were defined. *Tecrid*'s that were made on *Sahîh-i Buhârî* and commentaries that were made on *Tecrîd-i Sarîh* were researched. Features of *Tecrid* which was made by Zebidî were specified.

In the third chapter, the features of translation into Turkish and the commentary method that was followed were also mentioned. Author's explanations of Hadith by another Hadith; specifying the causes of Hadith; making explanations of odd words; including grammatical analyses; mentioning Islamic Law, and Kalam related issues were put forward. Techniques used for translating the work into Turkish were included.

In the fourth chapter, we determined Tafsir, Kalam, Islamic Law, the History of Islam, the method and history of Hadith, biographies books and the names of other disciplines their authors that were used by Ahmed Nâim and Kâmil Miras when commenting *Tecrîd-i Sarîh*. I tried to introduce these sources as briefly as possible.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	iii
İÇİNDEKİLER	v
KISALTMALAR LİSTESİ.....	ix
ÖNSÖZ.....	xi
GİRİŞ	1
I- ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ VE AMACI	1
II- KAYNAKLAR VE ARAŞTIRMALAR	2

I. BÖLÜM

SAHÎH-İ BUHÂRÎ MUHTASARI TECRÎD-İ SARÎH'İN TERCÜME VE ŞERHİNDEKİ MÜELLİFLER VE KISACA HAYATLARI

1.1. MUHAMMED B. İSMÂİL B. İBRÂHİM B. EL-MUĞÎRE B. BERDİZBEH, EL-CÛFÎ, EL-BUHÂRÎ (ö. 256/870).....	6
1.1.1. Nesebî, Doğumu, Çocukluğu ve İlmi Seyahâtleri.....	6
1.1.2. İlmî ve Ahlakî Husûsiyetleri	8
1.1.3. Hocaları ve Talebeleri	12
1.1.4. Son Günleri ve Vefâtı.....	12
1.1.5. el-Câmiu's-Sahîh Adlı Eseri, Eserin Özellikleri ve Diğer Eserleri.....	14
1.2. EBÛ'L-ABBAS ZEYNÜDDÎN AHMED B. AHMED ABDİLLATÎF EŞ- ŞERCÎEZ-ZEBÎDÎ (ö. 893/1488).....	22
1.2.1. Zeynüddîn Ahmed b. Ahmed'in Doğduğu ve Yetiştığı Zebîd Şehrinin Tarihi ve Kültürel Durumu	22

1.2.2. Ahmed b. Ahmed ez-Zebîdî (ö. 893/1488)'nin Doğumu, Yetişmesi ve İlim Tahsili	24
1.2.3. Eserleri	25
1.3. BÂBANZÂDE AHMED NÂİM (1872-1934).....	26
1.3.1. Hayatı	26
1.3.2. Fikirleri.....	30
1.3.3. Eserleri	39
1.3.3.1. Kitapları.....	39
1.3.3.2. Makâleleri	45
1.4. KÂMİL MİRAS (1875 -1957)	45
14.1. Hayatı	45
1.4.2. İlmî ve Siyasî Çalışmaları	47
1.4.3. Eserleri	51

II. BÖLÜM

CÂMİ, İHTİSAR, MUHTASAR, TECRİD VE ŞERH KAVRAMLARININ AÇIKLANMASI

2.1.HADİS EDEBİYATINDA “CÂMİ” VE ÖZELLİKLERİ	55
2.2.İHTİSAR, MUHTASAR VE HADİS EDEBİYATINDAKİ ÖRNEKLERİ	58
2.3.TECRİD’İN KELİME ANLAMI VE SAHİH-İ BUHÂRÎ’YE YAPILAN TECRİDLER.....	66
2.4.ZEBİDÎ’NİN TECRİDİ’NİN ÖZELLİKLERİ, BASKILARI VE TERCÜMELERİ.....	68
2.5. TECRİD-İ SARİH’E YAPILAN ŞERH VE İHTİSAR ÇALIşMALARI.....	70
2.6. SAHİH-İ BUHÂRÎ’YE YAPILAN İHTİSAR ÇALIşMALARI	72

2.7. HADİS EDEBİYATINDA ŞERH VE TECRİD-İ SARÎH'İN ŞERH EDEBİYATINDAKİ YERİ	73
--	----

III. BÖLÜM

SAHÎH-İ BUHÂRÎ MUHTASARI TECRİD-İ SARÎH'İN ŞERH YÖNTEMİ

3.1. ŞERH YÖNTEMİ	81
3.1.1. Hadîsi Hadîsle, Hadîsi Âyetle Delillendirmesi	81
3.1.2. Sened, Ricâl ve Metin Tenkidi Yapması	91
3.1.3. Hadîste Geçen Garîb Kelimeleri Açıklaması Luğavi İzâhlar Yapması	106
3.1.4. Rivâyet ve Nüsha Farklarını Vermesi	113
3.1.5. Hadislerin Vürûd Sebeplerini Açıklaması	119
3.1.6. Kelâmî Konularda İzahlar Yapması	125
3.1.7. Hadiste Geçen Fıkhî Konularda Açıklama Yapması	132
3.1.8. Tercümesinin Özellikleri	142

IV. BÖLÜM

TECRİD-İ SÂRÎH'İN MUKADDİME VE ŞERHİNDE KULLANILAN KAYNAKLAR

4.1. MUKADDİME'DE KULLANILAN KAYNAKLAR	153
4.1.1. Mukaddime'nin Özellikleri ve Ahmed Nâim'in Kaynak Kullanım Metodu	153
4.1.2. Tefsir ve Tefsir İlimleriyle İlgili Eserler	157
4.1.3 . Hadis ve Hadis Usûlü Kaynakları	160
4.1.4. Fıkıh ve Fıkıh Usûlü Kaynakları	186
4.1.5. Akâid ve Kelâm Kaynakları	195

4.1.6 . Arap Dili ve Belağatı Kaynakları.....	195
4.1.7. Tarih, Edebiyat, Biyoğrafi, Coğrafya, Ansiklopedik Kaynaklar.	197
4.2. ŞERHDE KULLANILAN KAYNAKLAR	209
4.2.1. Tefsir ve Tefsir İlimleri kaynakları	209
4.2.2. Hadis ve Hadis İlimleri Kaynakları.....	219
4.2.3. Fıkıh ve Fıkıh Usulü Kaynakları.....	249
4.2.4. Akâid ve Kelâm Kaynakları.....	268
4.2.5. Arap Dili ve Belağatı Kaynakları.....	270
4.2.6. Tarih, Edebiyat, Biyoğrafi, Coğrafya, Ansiklopedik Kaynaklar.	273
SONUÇ.....	303
KAYNAKÇA	304

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e	: Adı geçen eser
a.g.m	: Adı geçen makale
a.g.t	: Adı geçen tez
AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyât Fakültesi Dergisi
b.	: Bin, ibn
Bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
DİA	: Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
DİB	: Diyânet İşleri Başkanlığı
DEÜ	: Dokuz Eylül Üniversitesi
H.	: Hicri
H.z.	: Hazreti
HÜİFD	: Hitit Üniversitesi İlahiyât Fakültesi Dergisi
İSAM	: İslâm Araştırmaları Merkezi
İA	: Milli Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
MÜİFAV	: Marmara Üniversitesi İlahiyât Fakültesi Vakfı
Nşr.	: Neşreden
Nr.	: Numara
OMUİFD	: Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyât Fakültesi Dergisi
ö.	: Ölümü
r.	: Rakam
ra	: Radiyallâhu anh
s.	: Sayfa
sy.	: Sayı
sav	: Sallallâhu aleyhi ve sellem
SR	: Sebîlurreşâd
SÜİF	: Sakarya Üniversitesi İlahiyât Fakültesi
Trc.	: Tercüme eden

Thk.	: Tahkik eden
Tsz.	: Tarihsiz
TL	: Türk Lirası
TDV	: Türkiye Diyânet Vakfı
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
UÜİFD	: Uludağ Üniversitesi İlahiyât Fakültesi Dergisi
UNESCO	: Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Teşkilatı
yay.	: Yayınları
YÜSBE	: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

ÖNSÖZ

İslam dininin temel kaynaklarından ikincisi, hiç şüphesiz Allah Resûlü'nün söz, fiil ve takrîrleridir. Kur'ân-ı Kerîm'i tebliğ ve tebyîn görevi bulunan Peygamberimiz, İslâm'ın ilk dönemlerinden bu yana her zaman Müslümanlar nezdinde önemli bir konuma sahip olmuştur. Kur'ân ve Sünnet adeta bir ruh ikizi gibi İslâm'ın ayrılmaz bir parçası olmuştur.

Hadislerin tedvin ve tasnif döneminden sonra Hadîs Edebiyatını Hadis Usûlü, Ricâl Edebiyatı ve Şerh Edebiyatı takib etmiştir. Hadis alanındaki çalışmaların en zoru, boyutları bakımından en geniş olanı Şerh Edebiyatıdır. Kur'ân'ın anlaşılması için Tefsir ne derece önemliyse hadisler için de şerh o kadar önemlidir. Konularına göre tasnif edilmiş ve İslâm dünyasında sahih hadisleri ilk toplayan eser olma niteliğini taşıyan Buhârî'nin *el-Câmiu's-Sahîh* adlı eseridir. Bu eserin Tecrid'i üzerine yapılmış olan tercüme ve şerhi merhûm Ahmed Nâim ve Kâmil Miras tarafından Türkçe'ye kazandırılmıştır.

Bu çalışmamızda, 12 ciltten oluşan *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercüme ve Şerhi*'ni konu edindik. Çalışmamız, dört bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölümde eserin oluşumunu sağlayan Buhârî, Zebîdî, Ahmed Nâim ve Kâmil Miras'ın hayatları ve eserleri incelendi. İkinci bölümde hadis ıstılahlarından *Şerh*, *Tecrid*, *İhtisar*, *Muhtasar* kavramları üzerinde duruldu. Buhârî'nin eserinin özellikleri, *Tecrid*'in özellikleri ve *Tecrid*'e yapılan şerhlerin tespiti yapıldı. Üçüncü bölümde mütercim ve şârihlerimiz Ahmed Nâim, Kâmil Miras'ın şerhde uyguladıkları şerh yöntemleri ve tercüme teknikleri üzerinde duruldu. Dördüncü bölümde ise mukaddimeyle birlikte 12 cilt olan eserde yararlanılan İslâmî ilimlere dâir kaynak eserler tespit edildi. Eserlerin kısaca tanıtımı yapıldı.

Bu çalışmamızla biz, Türkçe olarak ilk defa yazılan Hadis Edebiyatı türlerinden şerh türünü tanıma imkanı elde ettik. Ayrıca müelliflerimizin kullandıkları dört-yüzü aşkın İslamî ilimlerin değişik alanlarındaki eserleri tanıma imkanı bulduk.

Böyle bir çalışmanın Cumhuriyet'in ilk yıllarında Meclis kararıyla yazılmış olan eserin tanıtımına katkı sağlayacağı düşüncesi ile bilgi, tecrübe ve yardımını esirgemeyen değerli danışman hocam Prof. Dr. Ali ÇELİK'e şükranlarımı arz etmeyi bir borç bilirim.

Hüseyin ÇİNAR

Eskişehir-2015

GİRİŞ

I- ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ VE AMACI

Çalışmanın konusu, Zebidî'nin *et-Tecrid'üs-Sarih* adlı eserine yapılan Türkçe tercüme ve şerhinin incelenmesidir. Bu eserin müellifleri Buhârî, Zebidî, Ahmed Nâim, Kâmil Miras'ın hayatı ve eserleri, Hadis İstılahları içerisinde yer alan kavramlar *Muhtasar*, *Şerh*, *Tecrid* gibi kavramların açıklanması, şerhde kullanılan İslamî ilimler ile ilgili kaynakların tespiti, şerh yöntemi gibi konular çalışmamızın kapsamı dahilindedir.

Hadislerin tüm yönleriyle anlaşılması açısından önemli olan Şerh Edebiyatı kapsamlı bir faaliyettir. Hadisin gramer tahlilini yapmak dilin inceliklerine değinmek, hadiste geçen Fıkıhla, Akâidle ilgili konularda açıklama yapmak, Hadis ilimleriyle ilgili olan, hadislerin vürûd sebepleri, Muhtelifu'l-Hadîs, İlelü'l-Hadîs, Ğaribu'l-Hadîs, Cerh ve Ta'dil İlmi, Nâsîh Mensûh İlmi gibi konularda açıklama yapmak şârihe düşen görevler arasındadır. Şüphesiz ki her dönemin şerh ihtiyacı farklı olabileceği gibi her toplumun problemine, kültür yapısına göre de şerh şekil alacaktır.

Uzun süren savaşıardan yenilgiyle çıkmış olan Osmanlı Devleti'nden sonra kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde Meclis kararıyla Buhârî'nin Türkçe'ye çevrilmiş olması yeni devletteki İslamî ilimlerin geleceği ile ilgili önemli bir başlangıçtır. Osmanlı'nın son dönemlerinde yetişmiş olan bu iki değerli âlimimiz son derece zor olan bu görevi o dönem şartlarına göre başarılı bir şekilde ifâ etmişlerdir.

Bu çalışmamızla, kendi dilimizde yazılmış Osmanlı ile Türkiye Cumhuriyeti arasında köprü görevi görmüş olan Ahmed Nâim ve Kâmil Miras merhumların bize göre içerik ve kaynak açısından zengin olan 12 ciltlik bu tercüme ve şerh çalışması günümüzdeki hadis çalışmalarına da ışık tutacaktır.

II- KAYNAKLAR VE ARAŞTIRMALAR

Tezimizin birinci bölümü, Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarfî'nin tercüme ve şerhindeki müelliflere ayrılmıştır. Bu bölümü yazarken biyografî kitapları İslâm Tarihi kaynakları, Milli Eğitim Bakanlığı ve Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi'nden ve Hadis şerhlerinin mukaddime bölümlerinden yararlandık.

Bunlara örnek olarak Zehebî (ö. 748/1348)'nin *Tezkirâtu'l-Huffâz*; Kehhâle (ö. 1370/1907)'nin, *Mu'cemu'l-Müellifin Terâcimu Musannifi'l-Kütübi'l-Arabiyye*; Ziriklî (1893-1976)'nin *el-A'lâm*; İbn-i Hâcer el-Askalânî (ö. 852/1448)'nin *Hedyu's-Sâri Mukaddimetu Fethu'l-Bârî* ve *Tehzibu't-Tehzib*, İbn Hallikân (ö. 681/1282)'in *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zaman*, Muhammed Enver Keşmîrî (ö. 1352/1933)'nin *Feyzu'l-Bârî ala Sahîh-i Buhârî*; İbrahim Canan'ın, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*; S. Kemal Sandıkçı'nın, *Sahih-i Buhârî Üzerine Yapılan Çalışmalar*; Kâtib Çelebî (ö. 1067/1657)'nin *Keşfu'z-Zunûn an Esmâi'l-Kütüb-i ve'l-Funûn* gibi eserlerini zikredebiliriz.

Ayrıca Türkiye'de Osman Ezici tarafından yapılmış, *Bâbanzâde Ahmed Nâim'in Ahlak Anlayışı ve Felsefî Görüşleri* adlı yüksek lisans tezi ve Recep Türk tarafından yapılmış *Kâmil Miras'ın Hayatı Eserleri ve Hadisciliği*, adlı yüksek lisans tezlerinden yararlanılmıştır.

Hadis ıstılahlarıyla ilgili ikinci bölümde Türkiye'deki İlahiyât Fakülte Dergilerinde, akademik dergilerde yazılmış makalelerden yararlanılmış olup ayrıca Mücteba Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, Talat Koçyiğit, *Hadis İstılahları*, İsmail Lütü Çakan, *Hadis Edebiyatı* ve Zişan Türcan, *Hadis Litaretüründe Şerh Gelenegi ve Özellikleri* adlı doktora tezinden istifade edilmiştir.

Çalışmamızın son bölümünü oluşturan kaynaklar kısmında özellikle 44 cilt olarak yayınlanan Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi'nin ilgili maddelerinden azamî ölçüde yararlandık. Buna ilave olarak Hüseyin Algül'ün *İslâm Tarihi* ve Şemseddin Günaltay'ın *İslâm Tarihinin Kaynakları* adlı eserler de müracaat ettiğimiz kaynaklar arasındadır.

Bunlarla beraber elektronik ortamda taradığımız bazı web sitelerini şöyle sayabiliriz; <http://waqfeya.com/>, <http://tdvia.org/yayin.php>, <http://www.marife.org/> <http://dergiler.ankara.edu.tr/>, <http://www.isam.org.tr/> ve Türkiye'deki İlahiyât Fakültelerinin fakülte dergileri web sayfaları.

Türkiye'de Ahmed Nâim, Kâmil Miras ve Tecrid-i Sarîh'in Tercüme ve Şerhine yönelik yapılmış araştırmaları tespit edebildiğimiz kadarıyla şöyle sıralıyoruz;

Kitaplar:

- 1- Yazıcı, Nesimi, *Kâmil Miras, Hayatı ve Eserleri*, DİB Yay, Ankara, 2002.
- 2- Hansu, Hüseyin, *Secdede Biten Bir Ömür Babanzâde Ahmed Naim*, Kaynak Yay. 2007.

Tezler:

- 1- Hansu, Hüseyin, *Babanzâde Ahmed Nâim, Hayatı, Fikirleri, Eserleri, Hadisçiliği*, Yüksek Lisans Tezi, YÜSBE, Van-1996.
- 2- Türk, Recep, *Kâmil Miras'ın Hayatı Eserleri ve Hadisçiliği*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, YÜSBE, Van-2006.
- 3- Ezici, Osman, *Bâbanzâde Ahmed Nâim'in Ahlak Anlayışı ve Felsefî Görüşleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas-2010.

Makale, Sempozyum ve Ansiklopedi Maddeleri:

- 1- Kılıç, Recep, *Babanzâde Ahmed Nâim'in Felsefî Görüşleri*, AÜİFD, 1997, c. XXXVI, ss. 297-339.
- 2- Kızıklı, Zafer, *Babanzâde Ahmed Naim'in Arapça Öğretimine Dair Bir Makalesi*, Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, 2007, c. VII, sayı: 4, ss. 445-461.
- 3- Gürkan, Nejdet, *Osmanlı Son Dönemi Müfekkirlерinden Babanzâde Ahmed Naim'in Arapça Öğretimi Hakkındaki Görüşleri ve Uygulamaları*, Dârü'l-Fünûn İlahiyat Sempozyumu 18-19 Kasım 2009 Tebliğleri, İstanbul-2010, ss. 31-38.

4- Hansu, Hüseyin, *Hadis Aşığı Bir Felsefeci: Bâbanzâde Ahmed Naim Bey (1872-1934)*, Dârü'l-Fünûn İlahiyât Sempozyumu 18-19 Kasım 2009 Tebliğleri, İstanbul-2010, ss. 385-397.

5- Yazıcı, Nesimi, *Osmanlıdan Cumhuriyete Bir Afyonlu: Prof. Kâmil Miras, Diyanet İlmi Dergi*, 2001, c. XXXVII, sayı:1, ss. 119-126

6- Ertan, Veli, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Mütercimi Prof. Kâmil Miras*, Diyanet İlmi Dergi, 1971, c. X, sayı: 106-107, ss. 122-125

7- Ertan, Veli, *Vefatının Yıl Dönümü Nedeniyle Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Mütercim Prof. Kamil Miras (1874-1957)*, Diyanet İlmi Dergi, 1989, c. XXV, sayı: 2, ss. 13-22.

8- İplikçioğlu, Niyazi, *Afyon'un Yetiştirdiği Büyük Din Bilgini Profesör Kâmil Miras ve Eserleri*, IV. Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri (29-30 Eylül 1995), Afyonkarahisar-1995, ss. 151-152.

9- Atmaca, Veli, *Tecrîd-i Sarîh Mukaddimesi'nin Kaynağı Meselesi (I) (Tedrîbu'r-Râvî'den Mukaddime'ye Aynen Alınan Konular)*, EKEV Akademi Dergisi Erzurum-2009, c. XIII, sayı: 41, ss. 79-90.

10- Atmaca, Veli, *Tecrîd-i Sarîh Mukaddimesi'nin Kaynağı Meselesi II: Mukaddime'ye Tedrîbu'r-Râvî'den Alınan Pasaj Bilgilerin Tesbiti*, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Adana-2008, c. VIII, sayı: 1, ss. 109-127.

11- Ahatlı, Erdinç, *Klasik ve Cumhuriyet Dönemi Hadis Şerhçiliği: Şekil ve Muhteva Açısından Bir Mukayese*, İslam ve Klasik, Bilim ve Sanat Vakfı Yayını, İstanbul- 2008, ss. 39-52.

12- Ünal, Yavuz, *Cumhuriyet Döneminde Hadis Usulü ya da Usul Tarihçiliği Üzerine*, Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, Samsun-2006, c. VI, sayı: 2, ss. 281-302.¹

13- Erul, Bünyamin, *Cumhuriyet Dönemi İlk Şerh Tecrübesi Tecrid-i Sarîh Tercümesi (Kâmil Miras'ın Şerh Yöntemi ve Kaynakları Üzerine)*, Cumhuriyet Dö-

¹ <http://ktp.isam.org.tr/>,30.03.2015.

nemi Hadis Çalışmalarında Yöntem ve Kaynak Sorunu Sempozyumu (Bolu 19-20 Temmuz 2003) ²

14 -Yazıcı, Nesimi, “*Miras, Kâmil*”, DİA, c. XXX, Ankara 2005, ss. 145-146.

15- Çakan, İ. Lütfi, “*Bâbanzâde Ahmed Naîm*”, DİA, Ankara 1991, c. IV, s. 375.

16- Ağırman, Cemal, *Tecrid-i Sarih'in İlk Üç Cildi Bağlamında Ahmed Nâim'in Çeviri Metodu, Şerhçiliği, Kaynak Kullanımı ve Bazı görüşleri*, Konya-2005 Marife, yıl 5, sayı 2, s.133.

17- Erdiñç Ahatlı, *Cumhuriyet Dönemi Hadis Şerhçiliği Bibliyografyası*, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi (TALİD).

² Türk, Recep, *Kamil Miras'ın Hayatı Eserleri ve Hadisçiliği*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, YÜSBE, Van 2006, s. 2.

I. BÖLÜM

SAHÎH-İ BUHÂRÎ MUHTASARI TECRÎD-İ SARÎH'İN TERCÜME VE ŞERHİNDEKİ MÜELLİFLER VE KISACA HAYATLARI

1.1. MUHAMMED B. İSMÂİL B. İBRÂHİM B. EL-MUĞÎRE B. BERDİZBEH, EL-CÛFÎ, EL-BUHÂRÎ (ö. 256/870)

1.1.1. Nesebî, Doğumu, Çocukluğu ve İlmi Seyahâtleri

Hadîs ilminin en büyük otoritesi olan Buhârî'nin nesebî, Muhammed b. İsmâil b. İbrâhim b. el-Muğîre b. Berdizbeh, künyesi; Ebû Abdullah nisbesi, el-Cûfî el-Buhârî'dir. 13 Şevvâl 194 (Milâdî 20 Temmuz 810) tarihinde Buhâra'da doğdu. Dedesinin dedesi olan Berdizbeh Mecûsî idi. O'nun oğlu olan Muğîre, Buhâra vâlisi Cûfe'li Yemân vasıtasıyla müslümân oldu. Bundan dolayı Cûfî nisbesiyle anılmaktadır. Dedesi İbrâhim hakkında fazla bilgi yoktur. Babası İsmâil, Mâlik b. Enes (ö. 179/795), Hammâd b. Zeyd (ö. 179/795) ve Abdullah b. Mübârek (ö. 181/797) gibi âlimlerden hadis öğrenmiştir. Hadise dair bazı kitaplar oğlu Buhârî'ye ulaşmıştır.¹ Ulemâdan olan babasını küçük yaşta kaybetti. Rivâyete göre çocukluğunda her iki gözü de görmüyordu, annesinin uzun süren dua ve niyâzları kabul olmuş ve gözleri sağlığına kavuşmuştur.²

¹ A'zami, M. Mustafa, “*Buhârî, Muhammed b. İsmail*”, DİA, Ankara 1992, c. VI, s. 368; Zehebî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed (ö. 748/1348), *Tezkirâtu'l-Huffâz*, Beyrut 1958, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, c. II, s. 555; Kehhâle, Ömer Rıza, (ö. 1370/1907), *Mu'cemu'l-Müellifin Teracimu Musannifi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, Müessesetü Risâle, Beyrut 1993, c. III, s. 130.

² Sandıkçı, S. Kemal, *İlk Üç Asırda İslâm Coğrafyasında Hadis*, Ankara 1991, DİB Yay., s. 448; Ziriklî, Hayrettin (1893-1976), *el-A'lâm, Kâmûs-u Terâcim*, Beyrut 2002, 15. baskı, c. VI, s. 34.

Buhârî, ‘*Küttâb*’a³ devam ettiği sıralarda, henüz on yaşında iken hadîs ezberlemeğe başlamış ve böylece hadîs tahsîl süreci başlamıştır. Buhâra’lı muhaddîsler Muhammed b. Selâm el-Bikendî (ö. 227/841), Abdullah b. Muhammed el-Müsnedî (ö. 229/844)’den hadîs öğrenmiştir. Onbir yaşında iken muhaddîs ed-Dâhilî’nin meclislerine devam etmiş, keskin zekâsı ve kuvvetli hâfızası ile herkesin takdîr ve hayranlığını kazanmış, öyle ki ed-Dâhilî bazı hatalarını küçük Buhârî’nin yardımları ile tashîh etmiştir.⁴

Buhârî, 16 yaşına geldiğinde İbnu’l-Mübârek (ö. 179/795) ve Vekî’in (ö. 197/812) kitaplarını ezberlemiştir. Bu sırada annesi ve kardeşi Ahmet ile birlikte Hâcc’a gitmiş ve böylece ilk tahsîl seyahâtine de çıkmış oluyordu. Hac sonrası ailesi Buhâra’ya döndükleri halde O Mekke’de kaldı. Hallâd b. Yahyâ ve Humeydî (ö. 219/834)’den Şâfiî fikhını öğrendi.⁵ Buhârî onsekiz yaşına geldiği zaman⁶ sahâbe ve tabiîn’in çeşitli konularda verdikleri hükümleri içeren “*Kazâya’s-Sahâbe ve’t-Tâbiîn*” ve “*et-Târihu’l-Kebîr*”⁷ adıyla bilinen eserlerini Medine’de Peygamber (sav)’in kabri yanında yazdı.⁸

İlk seyahâtine H. 210 yılında Hacc’a giderek başlayan el-Buhârî, buradan geri dönmeyerek, Mekke, Medine, Kûfe, Basra, Vâsıt, Bağdat, Şâm, Humus, Askalan, Mısır, Belh, Rey, Herat, Merv ve Nişâbur’u dolaştı.⁹ Bağdat’a sekiz defadan fazla gitti ve her seferinde Ahmet b. Hanbel (ö. 241/855) ile görüşüp ondan faydalandı. Basra’ya dört veya beş defa gitti. Orada Basra kâdısı Muhammed b. Abdullah ve Haccac b. Minhâl gibi muhaddîslerden istifâde etti. Mekkî b. İbrâhim, Kuteybe b. Said vb. âlimlerden

³ *el-Küttâb*, yazdırmak ve yazı öğretme manasına gelen *et-Tektîb* kökünden türemiştir. Yazı öğrenilen yer demektir. Ekseriyetle okuma yazma öğretimine tahsis edilen yerler için kullanılır. Kur’ân ve ilk dini bilgilerin öğretildiği yerlerdir. Bir nevi sıbyan mektebi demek olan Küttâblar İslâm’ın zuhurundan önce de vardı. (Bkz. Kazıcı, Ziya, *İslâm Müesseseleri Tarihi*, İstanbul 1996, Kayı- han yay., ss. 202-203)

⁴ Sandıkçı, S. Kemal, *Sahih-i Buhârî Üzerine Yapılan Çalışmalar*, Ankara 1991, s. 4; İbn-i Hâcer, Ahmet b. Ali el-Askalanî (ö. 852/1448), *Hedyu’s-Sârî Mukaddimetu Fethu’l-Bâri*, Riyâd 2001, s. 502

⁵ İbn-i Hâcer, el-Askalanî (ö. 852/1448), *a.g.e.*, s. 502; Zehebî, *a.g.e.*, c. II, s. 555; Ziriklî, *A’lâm*, c. VI, s. 34; Zehebî, *a.g.e.*, c. II, s. 555; Kufralı, Kasım, “*Buhârî*”, MEB, İA, İstanbul 1986, c. II, ss.771-773.

⁶ Zehebî, *a.g.e.*, c. II, s. 555, İbn-i Hâcer el-Askalanî, *a.g.e.*, s. 502.

⁷ Bu eser hakkında ileride “*Buhârî’nin Diğer Eserleri*” başlığı altında bilgi verilecektir.

⁸ Keşmîrî, Muhammed Enver (ö. 1352/1933), *Feyzu’l-Bâri ala Sahih-i Buhârî*, Beyrut 2005, Dâr-ı Kütübü’l-İlmiyye, 1. Baskı, Mukaddime, c. I, s. 29.

⁹ Ziriklî, Hayrettin, *A’lâm*, c. VI, s. 34; İbn-i Hâcer, el-Askalanî, *a.g.e.*, s. 555; Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu’cemu’l-Müellifin*, c. III, s. 130.

hadîs dinlemek için Belh'e birkaç defa gitti. Şam'da Ebû Müshir (ö. 218/833)'den hadîs öğrendi. Hicaz'da altı yıl kaldı.¹⁰

Kûfe'ye birçok defa seyahât ederek Adem b. Ebû Iyas, Ubeydullah b. Musa, Ebû Nuaym Fazl b. Dukeyn gibi muhaddîslerden hadîs dinledi. Medine'de İsmail b. Ebû Üveys, Merv'de Abdullah b. Osman, iki defa gittiği Mısır'da Said b. Ebû Meryem, Abdullah b. Yusuf ve Asbağ b. Ferec (ö. 225/840) gibi hocalardan hadîs tahsil etti. İlk defa 209/824, son olarak da 250/864 yılında gittiği ve beş yıl süreyle hadîs okuttuğu Nişâbur'da Yahya b. Yahya el-Minkarî (ö. 226/840) gibi hadîs hafızlarından yararlandı.¹¹

1.1.2. İlmî ve Ahlakî Husûsiyetleri

Buhârî'nin seyahatleri yaklaşık 16 yıl sürmüş sonra memleketine dönmüştür. Bu seyahatleri esansında toplamda 1080 şeyhden hadîs yazmıştır. Hadîs aldığı kişiler '*İman, söz ve fiilden ibarettir*' düşüncesine sahiptirler. Bu görüşte olmayanlardan hadîs almamıştır. Birinden hadîs yazarken onun ismini, künyesini, nisbesini ve hadîsi nasıl öğrendiğini mutlaka sorardı. Sorduğu sorular sonunda aldığı cevâpları yeterli bulursa O'ndan hadîs rivâyet ederdi. Aksi halde onun şeyhinden yazdığı aslı gördükten sonra hadîsi yazardı.¹² Buhâra câmiinde meclisini aktederdi. Ayrıca dolaştığı önemli ilmî merkezlerde de meclis aktederdi.¹³

Buhârî hadîs ilminde otoriteydi. Tedvîn ve tasnîf'in altın çağı diyebileceğimiz bir devri idrâk etmiş olması dolayısıyla, Hadîs ilmindeki geniş bilgisinin metin ve isnâdlardaki illetlere, ricâlin cerh ve ta'dil yönünden değişik hallerine derin vukûfunun ve nihâyet sahîh hadîsi sakîm olanından ayırmak hususunda gösterdiği son derece titiz davranışının sayesinde mükemmel bir hadîs eseri tasnîf etmeyi başarmıştır.¹⁴

¹⁰ İbn-i Hâcer el-Askalanî, *a.g.e.*, s. 502; A'zami, M. Mustafa, *a.g.m.*, s. 368.

¹¹ A'zami, *a.g.m.*, s. 368.

¹² İbn-i Hâcer, el-Askalanî, *a.g.e.*, s. 502.

¹³ Sandıkçı, S. Kemal, *İlk Üç Asırda İslâm Coğrafyasında Hadis*, s. 449.

¹⁴ Koçyiğit, Talat, *Hadis Usulü*, Ankara 2007, TDV yay., s. 298.

Buhârî bir rivâyetin sahîh olabilmesi için âlimlerin koştığı şartlarda hiç taviz vermemiştir. Adâlet, zabt, şöhret bütün âlimlerin müşterek şartı ise de Buhârî bu meselelerde tavizsiz olmuştur. En bâriz davranışı da *Likâ* meselesinde ortaya çıkar. Yani Buhârî bir hadîsin Sahîh olabilmesi için, sened'te yer alan bütün râvilerin adâlet ve zabt yönleriyle mükemmel yani *Sikâ* olması yeterli değildir. Bu râvilerinden her biri hem kendisinden hem hadîs rivâyet ettiği hocası durumundaki zatla fiilen karşılaşmış hem de kendisinden hadîsi rivâyet eden talebesi durumundaki zatla fiilen karşılaşmış olmalıdır.

Likâ denen bu karşılaşmalar da âlimlerce bilinmiş olmalıdır. Bilinmeyen, zann'da kalan karşılaşmalar Buhârî için karşılaşma sayılmaz, böyle bir durum ona göre *inkita* (kopukluk) ifade eder. Sened'te *inkita* ise zayıflık nedenidir. Dolayısıyla Buhârî'ye göre böyle bir hadîs *Sahîh* değildir.¹⁵

Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî (ö. 261/875) *İlel* konusunda çok ince bir müşkili hemen çözmesi üzerine O'nun alnından öpmüş ve “*Müsaade et ayaklarını da öpeyim, Ey üstadlar üstadı, Ey Muhaddîs'lerin efendisi, ilel'de hadîs doktoru*” demiştir.¹⁶

Ebû İsa Tirmizî (ö. 279/892): “*İlel'de ve senedler konusunda Muhammed b. İsmâil'den daha bilgisini görmedim*”. Ebû Hatim er-Râzî (ö. 277/890) de : “*Horasan'da Muhammed b. İsmail'den hâfızası daha güçlü biri çıkmamış ve Irak'a da O'ndan daha bilgisi gelmemiştir.*” demiştir.

Buhârî'den nakledilen haberlerden anlaşıldığına göre, *el-Câmi'u's-Sahîh*'i, toplamış olduğu 600 bin Hadîs içinden seçerek oluşturmuştur. Yine kendisi 100 bin sahîh, 200 bin de sahîh olmayan hadîs ezberlediğini ve eserini 16 yılda oluşturduğunu söylemektedir. el-Firebrî (ö. 320/931)'ye göre *el-Câmi'u's-Sahîh*'i Buhârî'den 90.000 kişi dinlemiştir.¹⁷

Yazdığı hadisleri kitaplarda kalmayıp hafızasına naksettiğini gösteren en iyi örneklerden biri Bağdat'da verdiği imtihandır. İbni Adî (ö. 365/976)'nin rivâyetine

¹⁵ Canan, İbrahim, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, Ankara 1988, Akçağ Yay, c. I, ss. 198-199; Keşmîrî, *a.g.e*, c. I, s. 31.

¹⁶ İbn-i Hâcer, el-Askalanî, *a.g.e*, s. 513.

¹⁷ Sandıkçı, S. Kemal, *Sahih-i Buhârî Üzerine Yapılan Çalışmalar*, ss. 5-6; İbn-i Hâcer, el-Askalanî, *a.g.e*, ss. 512-513.

göre Buhârî'nin Bağdat'a geldiğini duyan muhaddisler 100 hadîsin sened ve metinlerini birbirine karıştırarak bunları on kişiye verdiler ve onlara Buhârî toplantı yerine gelince bu hadîsleri sırayla sormalarını söylediler. Bu on kişi tespit edilen hadîsleri çeşitli İslâm ülkelerinden gelmiş olan muhaddîslerin huzurunda okuyarak bunların mahiyeti hakkında bilgi istediler. Buhârî onlara bu hadîslerin hiçbirini okunduğu şekliyle bilmediğini belirttikten sonra, ilk soruyu yönelten kimseden başlayarak, sordukları hadîslerin sened ve metinlerinin doğrusunu herbirine ayrı ayrı söyledi. Buhârî hakkında tereddüdü olanlar onun nasıl bir hafıza gücüne ve ne kadar geniş bir hadis kültürüne sahip olduğunu gördüler. Yine Buhârî Semerkant'da da, 400 muhaddis önünde buna benzer bir sınavı da başarıyla vermiştir.¹⁸

Hanefî fikhını gençliğinde Abdullah b. el-Mübârek (ö. 181/797) ve Vekî b. el-Cerrâh (ö. 197/812)'ın kitapları aracılığıyla sonra el-Kerabisî (ö. 248/862) ve el-Humeydî (ö. 219/834) tarikiyle Şafiî fikhını öğrendi. Mâlik (ö. 93/795)'in talebelelerinden de O'nun fikhını almıştı. Ahmet b. Hanbel (ö. 241/855)'den zaten bizzat rivâyet etmiş ve kendisiyle sağlam bir bağ tesis etmişti. Böylelikle O, bütün ictihâd turûkunu, asrın mevcut icthadî ekollerin fikhını şahsında cem etmişti.¹⁹ Bunun içindir ki ilmî şahsiyetinden bahseden kitaplarda “*Fakihlerin Efendisi*”, “*Bu ümmetin fakîhi*” diye nitelendirilmiştir.²⁰

Ancak Hadîs ilmindeki yüksek seviyesi nedeniyle bu yönü ikinci planda kalmıştır. Buhârî fıkıh ilmindeki bu üstün mevkiî sebebiyle dört mezhebin mensûbları tarafından sahiplenilmiştir. Keşmîrî (ö. 1352/1933) ve bir grup hadîs ve fıkıh âlimine göre Buhârî ne belli bir mezhebe intisâp eden mukallid, ne de herhangi bir mezhebin sınırları içinde icthâdda bulunan mezhepte müctehiddir.

Eğer fıkıh, “Şer’î-amelî hükümleri tafsilî delillerinden istinbât ederek bilmek” ise Buhârî bu tarife göre tam bir fakîh ve bir mutlak müctehiddir. *el-Câmi’u’s-*

¹⁸ İbn Hallikân, Ahmed b. Muhammed (ö. 681/1282), *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zaman*, thk, Dr. İhsan Abbas, Beyrût 1977, c. IV, s. 188; İbn Hâcer el-Askalanî, *a.g.e*, s. 510; Bağcı, H. Musa, *Küttüb-i Sitte Kavramının Tarihsel Gelişimi ve Otoritesini Oluşturan Faktörler*, İslâmi İlimler Dergisi, yıl 2, sayı 2, 2007, ss. 140-141.

¹⁹ Sandıkçı, S. Kemal, *Sahih-i Buhârî Üzerine Yapılan Çalışmalar*, s. 8.

²⁰ İbn-i Hâcer, Ahmed b. Ali el-Askalanî (ö. 852/1448) *Tehzibu't-Tehzib*, Thk: Adil Mürşid, İbra him Zeybek, Müessesetü'r-Risâle, Tsz., c. III, ss. 509-510.

Sahîh'indeki bâb başlıklarını tespit ederken herhangi bir mezhebe bağlı kalmamış, yalnızca naklettiği nassları dikkate alarak hüküm çıkarmıştır.

Eserleri içinde en önemli eseri olan *el-Câmi'u's-Sahîh*, başlı başına bir fıkıh ve fetva hazinesi olarak değerlendirilir. Buhârî, diğer imâmların hüküm çıkardığı şer'î kaynaklardan faydalanmakla birlikte O'nun genelde takip ettiği metod, hadisleri ihtivâ ettikleri fikhî hükümleri esas almak sûretiyle bâblara ayırmak, bu bâblarda yer alan meseleleri Kur'ân, hadîs ve sahâbe fetvalarına dayandırmaktır. Buhârî'nin bâbları hem muhaddîsler ve hem de fakîhler için taşıdığı önem dolayısıyla bu eser üzerine yapılan şerhlerde konu itina ile işlendiği gibi aynı mevzuda müstakil eserler de kaleme alınmıştır.²¹

Buhârî, orta boylu olup zayıf ve ince bir yapıya sahipti. Birçok güzel huyu yanında az konuşması, başkalarının sahip olduğu imkanlara özenmemesi gibi özellikleri vardı. O'nun cömertliğini ve dünya malına önem vermediğini ve yardımseverliğini gösteren davranışları pek çoktur. 25.000 dirhem alacaklı olduğu birine karşı gösterdiği müsamaha dikkat çekicidir. Uzun zamandan beri borcunu ödemeyen bu şahıstan bazı idareciler vasıtasıyla alacağını tahsil etmesini tavsiye edenlere, “*Ben onlardan yardım istersem onlar da benden işlerine geldiği gibi fetvâ vermesini isterler, dünya için dinimi satamam*” demiştir. Fakat bazı dostları O'na rağmen bu konuyu yöneticilere söylediler. Buhârî, bunu haber alınca ilgililere mektup yazarak borçluya bir kötülük yapılmamasını istedi ve O'nunla kendisine her yıl 10 dirhem ödemek üzere anlaşma yaptı.

Buhârî'nin oğlu gibi sevip ilgilendiği kâtibi Muhammed b. Ebû Hâtim, onun ok atmayı çok sevdiğini, yanında bulunduğu uzun yıllar boyunca attığı oklardan sadece ikisinin hedefe isâbet etmediğini ve bu hususta kimsenin onunla boy ölçüşemeyeceğini söylemektedir.²²

Ebû Bekir Münîr'in belirttiğine göre Muhammed b. İsmail, bir gün namaz kılıyordu. Eşek arısı O'nu 17 kere soktu ama namazını kesmedi. Namazını bitirince:

²¹ Öğüt, Sâlim, “*Buhârî, Muhammed b. İsmail*”, DİA, Ankara 1992, c. VI, s. 376.

²² A'zami, *a.g.m.*, ss. 369-370.

“Namazda beni rahatsız eden şey ne idi, bakın?” diye sordu. Baktıklarında eşek arısının sokması sonucu vücudunun 17 yerinde şişme oluştuğunu gördüler.²³

1.1.3. Hocaları ve Talebeleri

Hocalarının en meşhurlarından bazıları şunlardır:

Mekke’de: el-Humeydî (ö. 219/834), Medine’de: İbrâhim el-Hizâmî (ö. 236/850), Suriye’de: el-Firyâbî (ö. 212/827), Adem b. Ebî İyas (ö. 220/835), Bağdat’da: Ahmet b. Hanbel (ö. 241/855), İbni’t-Tabba’ (ö. 224/838), Basra’da: Ebû Âsım en-Nebîl (ö. 212/855), Ali b. El-Medinî (ö. 234/849), Kûfe’de: Ebû Nuaym el-Ahvâl (ö. 219/834), Ubeydullah el-Absî (ö. 213/839), el-Cezîre’de: Ahmet b. Abdulmelik el-Harrânî (ö. 221/837), Mısır’da: Said b. Ebî Meryem (ö. 224/839), Abdullah b. Sâlih (ö. 223/838), Buhâra’da: el-Müsnedî (ö. 229/844), el-Bilkendî (ö. 225/841), Rey’de: İbrahim b. Mûsa (ö. 230/845), Nişâbur’da: İshak b. Râhuye (ö. 238/853), Muhammed b. Râfîi (ö. 245/859), Merv’de: Ali b. El Hasan b. Şakîk (ö. 215/830), Abdan el-Mervezî (ö. 221/837), Belh’de: Kuteybe b. Saîd (ö. 240/855), Mekkî b. İbrâhim (ö. 215/831), Herat’ta: Ahmet b. Ebi’l Velîd (ö. 232/847).

O’ndan ders alan, rivâyette bulunan talebelerinden bazıları şunlardır:

Müslim (ö. 261/875), et-Tirmizî (ö. 279/892), Ebû Hatim er-Râzî (ö. 277/890), Ebû Zur’a er-Râzî (ö. 264/878), Salih Cezere (ö. 293/906), en-Nesefî (ö. 295/908), İbni Ebi Dâvud (ö. 316/927), el-Firebrî (ö. 320/931), en-Nesaî (ö. 303/915), İbni Huzeyme (ö. 311/922), İbnu Said (ö. 318/929), İbn-i Mutayyan (ö. 297/909), Muhammed b. Nasr el-Mervezî (ö. 294/907).²⁴

1.1.4. Son Günleri ve Vefâtı

H. 250’de Nişâbur’a gelen Buhârî, orada büyük bir merâsimle karşılanır. Bir müddet orada ders vermeğe devam eder. Kendisine, Kur’ân’ın mahlûk olup olmadığı

²³ İbn-i Hâcer, el-Askalanî, *Tehzibu’t-Tehzib*, c. III, s. 509.

²⁴ Sandıkçı, S. Kemal, *Sahih-i Buhârî Üzerine Yapılan Çalışmalar*, ss. 5-6.

ğı sorulur. Kendisi buna cevâp olarak “*Kur’ân Allâh kelâmudur, mahlûk değildir; ancak kulların fiilleri (Kur’ân okuyuşları) mahlûktur; bu konuda soru sormak ise bidattir*” demiştir. Bunun üzerine ortalık karışmıştır. Nişâbur’un tanınmış muhaddisi Muhammed b. Yahya ez-Zühli (ö. 258/872) ile aralarında meydana gelen ve belki de daha ziyâde ez-Zühli’nin kıskançlığı nedeniyle oluşan ihtilâf nedeniyle orayı terk etmek zorunda kalır.

Nişâbur’dan Merv’e geçer. Kendisini yolda karşılayan şehrin muhaddîs ve fakîhi Ahmet b. Seyyâr (ö. 268/881) görüşlerinin isâbetli olduğunu ancak halkın anlamayacağı konulara girmemesi gerektiğini söyledi. Buhârî de kendisine iyi bildiği bir mesele sorulduğu zaman susmasının mümkün olmadığını ifâde etti. Daha sonra Merv’den Buhâra’ya gitti.²⁵

Buhâra’da tekrar derslerine başladı. Bir ara Buhâra vâlisi Halid b. Ahmed ez-Zühli de hususî bir şekilde ilminden istifâde etmek ister. Buhârî’ye elçi göndererek kitabı *Câmi ve Târih*’i alıp saraya gelmesini onları kendisine ve çocuklarına özel ders vermesini ister. Buhârî bu teklife “*ilim ve hilim evine gelinir*” diyerek, ilmin kimsenin ayağına gitmediğini, tâlibin ilmin bulunduğu yere koşması gerektiğini ihsâs eder.²⁶

Vâli, elçisini ikinci bir defa göndererek, evlâtlarına başkasının katılmayacağı hususî bir ders proğramı uygulamasını talep eder. Buhârî buna da menfî cevap vererek şöyle der: “*Ben ilmi zelil kılamam, onu ümerânın kapılarına götüremem. Şayet ilme ihtiyaç duyuyorsan, mescidimdeki veya evimdeki derslerimde hazır bulun. Söylediğim şartlarda derslerimin devamını istemiyorsan, sen sultansın, yetki sahibisin, beni ders vermekten menedebilirsin. Bu da bana Allâh nezdinde, kıyâmet günü ders keşişim hakkında bir özür olur.*”

Vâlî, Buhârî’ye karşı husûmeti devam ettirir ve aleyhinde değerlendirecek fırsatlar kollarken, Nişâbur’dan Muhammed b. Yahya ez-Zühli (ö. 258/872)’nin aleyhindeki mektubu gelir. Zühli, civâr vâli ve ümerâya Buhârî’nin i’tizâl ettiğine ve Kur’ân’a mahluk dediğine dair ihbâr mektupları yazmıştı. Bu mektuplardan biri de

²⁵ A’zami, *a.g.m.*, s. 369; Sandıkçı, *a.g.e.*, s. 11.

²⁶ İbn-i Hâcer, el-Askalanî, *Hedyu’s-Sâri Mukaddimetu Fethu’l-Bârî*, s. 518.

Buhâra vâlisine gelmişti. Vâli bu fırsatı kullanarak halkın teveccühünü kırmak istedi fakat başaramadı. Buhârî merkez câmiinde ilim meclislerine devam ediyordu. Dedikular ve tahrikler çoğalınca kötü bir muameleye maruz kalacağını anlayan Buhârî, kendi şehrini terk eder ve şöyle beddua eder: “*Ya Râb! bana bulaştırmak istedikleri şeylerle kendilerini mübtelâ kıl*”. İlahî takdir o şekilde tecelli eder ki, bir ay geçmeden emîr azledilir.²⁷

Buhârî Semerkant’a gitmek üzere yola çıktı. Semerkant’a 3 mil mesâfede bulunan Hartenk kasabasındaki akrabalarını ziyâret etti. Fakat orada hastalandı Semerkant’a gidemedi. Bir gece namazından sonra “*Yâ Rab! Yeryüzü bütün genişliğine rağmen bana daraldı, beni yanına al*” diye dua etti. Bu duadan bir ay geçmeden ruhunu Rabbine teslim etti. Hicri 256 yılının Ramazan bayramı gecesini 62 yaşında vefât etti, ertesi gün 1 Eylül 870 tarihinde Hartenk’de toprağa verildi.²⁸

1.1.5. el-Câmiu’s-Sahîh Adlı Eseri, Eserin Özellikleri ve Diğer Eserleri

Adı kaynaklarda farklı şekilde tesbit edilmiştir. Nevevî (ö. 676/1277) tam adının ‘*el-Câmiu’l-Müsnedi’s-Sahîhi’l-Muhtasar min Umûri Rasulillah Sallallahu Aleyhi ve Sellem ve Sünenihi ve Eyyâmih*,²⁹ İbn-i Hâcer el-Askalanî (ö. 852/1449)’ye göre ise ‘*el-Câmiu’s-Sahîhi’l-Müsned min Hadîsi Rasulillâh Sallallâhu aleyhi ve Sellem ve Sünenihi ve Eyyâmih*’ olduğu söylenmektedir.³⁰ Fakat eser *Sahîhu’l-Buhârî* diye meşhur olmuştur. İbn-i Hallikân (ö. 681/1282) Buhârî’yi tanıtırken *el-Câmiu’s-Sahîh ve Târih* sahibi diye tanıtır.³¹

Buhârî’nin eserine bu uzun adı verişini mânidârdır. Önce kitâbına *el-Câmi* adını vermiştir. Buna göre Buhârî, hadîslerini belli bir sınıf veya bâbdan seçmemiş, aksine,

²⁷ Canan, *a.g.e*, c. I, ss. 194-195; İbn-i Hâcer el-Askalanî, *a.g.e*, s. 518; Sandıkçı, *a.g.e*, s. 11.

²⁸ Canan, *a.g.e*, c. I, s. 194; İbn-i Hâcer el-Askalanî, *a.g.e*, s. 518; İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-A’yân*, c. IV, s. 190.

²⁹ Kandemir, M.Yaşar, “*el-Câmiu’s-Sahîh*”, DİA, Ankara 1993, c. VII, s. 114.

³⁰ İbn Hâcer, el-Askalanî, *Hedyu’s-Sâri Mukaddimetu Fethu’l-Bârî*, s. 10.

³¹ İbn Hallikân, *a.g.e*, c. IV, s. 189.

fezâil, geçmiş ve gelecekle ilgili hadîsler, adâb, rekâik gibi çok çeşitli konulardan seçmiştir. “*Sahîh*” sözü, Buhârî’nin kitâbına yalnız sahîh hadîsleri aldığına delâlet eder. “*Müsned*” sözü, yalnız isnâdı “*Muttasıl*” olan hadîsleri kitâbına aldığını gösterir. Bunun dışındaki hadisler, şekil itibâriyle ister “*Mürsel*” olsun, ister “*Munkatı*” veya “*Muallak*” olsun, kitâpta asıl olarak zikredilmemiştir. “*Muhtasar*” ise, bütün sahîh hadîsleri kitapta toplamak gayesinin güdülmediğine delâlet eder.³²

Kâtip Çelebî (ö. 1067/1657): “*Halef ve Selef Allâh’ın Kitâb’ından sonra en sahîh kitâbın Sahîh-i Buhârî sonra Sahîh-i Müslim sonra Muvatta sonra da Kütüb-ü Sitte’nin diğer Sünen’leri olduğu hususunda mutabıktırlar*” der.³³ Buhârî sahîh hadîsleri toplamaya girişen ilk muhaddîs kabul edilir. Yine âlimlerin ittifâkıyla sahîh hadîs ihtivâ eden kitâpların en sahîhleri Buhârî ve Müslim’in kitâblarıdır. Ekseriyete göre Buhârî’ninki Müslim’inkinden daha sahîh ve faydalıdır.³⁴

İbnü’s-Salâh (ö. 643/1245), İmâm Şafîi’nin “*Yeryüzünde Hadîste Mâlik’in kitâbından daha sahîh bir kitap bilmiyorum*” ifâdesini, el-Buhârî ve Müslim’in kitâplarından önce söylediğini ifade etmektedir.

Bir çok Mağribli³⁵ âlim gibi, Ebû Bekr b. el-A’rabi, (ö. 543/1148) et-Tirmizî şerhinde *el-Muvatta*’nın birinci asıl, el-Buhârî’nin *Sahîh*’inin ikinci asıl olduğunu ve diğer kitâpların -Müslim ve et-Tirmizî gibi- bu ikisi üzerine binâ edildiğini savunmaktadır.³⁶

Nevevî (ö. 676/1277) Buhârî ve Müslim’in iki önemli ve farklı yönüne işaret ederek şöyle der: “*Kim illetden uzak hadîs almak istiyorsa Buhârî’den alsın. Kim de lafzî ve ma’nevî rivâyetin farkına varmak istiyorsa Müslim’den hadîs alsın.*”³⁷

³² Koçyiğit, a.g.e, ss. 298-299.

³³ Çelebî, Kâtib Mustafa b. Muhammed Hâcî Halîfe (ö. 1067/1657), *Keşfu’z-Zunûn an Esmâi’l-Kütüb-i ve’l-Funûn*, Thk., M. Ş.Yaltkaya-Muallim Rifat Bilge, İstanbul 1971, c. I, s. 241.

³⁴ Hatiboğlu, Mehmet Said, *Müslüman Âlimlerin Buhârî ve Müslime Yönelik Eleştirileri*, İslâmî Araştırmalar, c. X, sayı.1.2.3.4, 1997, s. 1.

³⁵ Doğu İslâm dünyasının (Meşrik) sınırı kabul edilen Mısır’dan Atlantik Okyanusu’na kadar uza nan Kuzey Afrika bölgesi ve Güney Sahrâ İslâm kaynaklarında Mağrib adıyla anılmaktadır. Günümüzde bu coğrafyada Libya, Tunus, Cezayir, Fas ve Moritanya devletleri bulunmaktadır. Mısır’ın batısında yer almasından dolayı bazı kaynaklarda Endülüs de Mağrib coğrafyasına dahil edilmektedir. (Bkz. Harekât, İbrahim, “*Mağrib*”, DİA, Ankara 2003, c. XXVII, s. 314)

³⁶ Bağcı, H. Musa, *Hadis Metodolojisinde Sahîhu’l-Buhârî’nin Sıhhat Bakımından Tasnif Edilen İlk Eser Olduğu Fikrinin Eleştirel Analizi*, AÜİFD, XL-V, 2004, sayı- I, s. 43.

³⁷ Keşmîrî, *Feyzu’l-Bârî ala Sahîh-i Buhârî*, c. I, s. 38.

Buhârî, hocası İshak b. Râhûye'nin (ö. 238/853); “*Keşke biri çıkıp da Rasûlullâh'ın Sünnet'inden sahîh olanları muhtasar bir kitapta toplasa...*” şeklindeki teşviki ile *Câmi*'yi te'lif etmeye koyulduğunu söyler. Eseri olan *Câmi*'ye sahîh hadis dışında hadîs almadığını, eserin hacminin çok olacağı düşüncesinden dolayı diğer sahîh hadisleri almadığını belirtir. Buhârî eserini tamamlayınca Ahmet b. Hanbel (ö. 241/855), Yahya b. Mâin (ö. 233/847), Ali b. el-Medinî (ö. 234/848) gibi muhaddisler ve diğerlerinin tenkidine sunmuştur. Kitabında 4 hadîs dışında hepsinin sahîh olduğunu söylemişlerdir.³⁸

Daha sonraları tenkitçilikte teşeddüdüyle tanınan Dârekutnî (ö. 385/995) ve benzeri münekkitler eserdeki 110 hadîsin senedlerine teknik bakımdan bazı tenkitler yöneltmişlerse de hadîs âlimlerinin büyük çoğunluğu bu tenkitleri isabetsiz bulmuş, İbn Hâcer (ö. 852/1449) tenkit edilen rivâyetlerin ve râvilerin hepsini savunmuştur. Eserde ismi geçen ricâlden 80 kadarı zayıf görülmüş, haklarında laf edilmiştir. Lâkin Buhârî'nin tenkid edilenlerden rivâyeti son derece azdır.³⁹

el-Câmiu's-Sahîh'de mükerrerlerle birlikte İbn Salâh (ö. 643/1245)'a göre 7275, İbn Hâcer'e göre 7397 Hadîs bulunmaktadır. İbn Hâcer'in bu sayımına *muallakât* ve *mütabeât* nev'inden hadîsler dahil değildir. Tekrarsız hadîslerin sayısı ise İbn Salâh'a göre 4000, İbn Hâcer (ö. 852/1449)'e göre yalnız *mevsûl* metinlerin tekrarsız sayısı 2602 dir. Buna kitabın başka yerinde vasledilmeyen 159 merfu muallak metin de ilave edilince, yukarıdaki sayı 2761'e yükselir. Ta'liklerin sayısı 1341, mütabeat ise 344 adettir. Bunlar da ilave edilince eserde, mükerrerlerle birlikte hadîslerin sayısı 9082'yi bulur. Bu sayıya *Mevkûf* ve *Maktu* hadîsler dahil değildir. Mükerrerlerin oldukça fazla oluşu *el-Câmi*'in en çok dikkat çeken yönlerindedir.⁴⁰ Eserde 25480 isnâd zinciri bulunduğu tesbit edilmiştir. Buhârî kendilerinden hadîs rivâyet ettiği hocalarının sayısı 289'dur. Eserdeki hadîslerin sayımındaki bu farklar şu nedenlerden dolayı olabilir: Bazı nüshalar arasındaki fark, iki ayrı isnâdla rivâyet edilen hadîslerin kimine göre bir, kimine göre iki rivâyet kabul edilmeleri, bir hadîsin bir yerde *muhtasar* bir yerde ise *mufassal* olarak rivâyet edilmesi sebebiyle farklı sayımından, eserdeki kitâb ve bâblarla hadîs sayısının değişik rakamlarla tesbiti, bazı

³⁸ İbn-i Hâcer el-Askalanî, *Tehzibu't-Tehzib*, c. III, ss. 509-511.

³⁹ Kandemir, *a.g.e.*, c. VII, s.114; Sandıkçı, *İlk Üç Asırda İslâm Coğrafyasında Hadis*, s. 452.

⁴⁰ Sandıkçı, *a.g.e.*, s. 451 ; Canan, *a.g.e.*, c. I, s. 203 .

bâbların hadîs kabul edilmesi, hadîslerin takti yapılarak verilmesi. Ayrıca müelliflerin bütün rivâyetleri toplama arzu ve hırsları dolayısıyla kitaplarında tekrarlar görülür.⁴¹ Buhârî'nin bir hadîsi, *Sahîh*'in 13 yerinde tekrarladığı olmuştur. Her defasında da başka başka hocalardan rivâyet ettiği farklı sened ve metinleri verir. Böylece hem hadîsi kuvvetlendirir, hem de lafız farklılıkları dolayısıyla başka başka hükümlerin elde edilmesini temin eder. Ayrıca Buhârî hadîslerde geçen garib kelimeleri yer yer açıklar, *Müşkilü'l-Hadîs* konusunda bilgi verir. Bunları o, fikhîliği sebebiyle yapmaktadır. Fikhî kâidelere işaret için de hadîsleri bölüp her bâbda o konu ile ilgili bölümü alır. *Sahîh*'de 22 adet *sülâsî* (üç râvi ile *Rasûlullah*'a ulaşılan) hadîs bulunmaktadır. Buhârî'nin en nâzil isnâdı 9'ludur.⁴²

Buhârî'de, *tercûme* (çoğulu-*terâcim*) de bâb başlığı denilen neredeyse müstakil bir konudur. Buhârî'nin orijinal yönlerinden biridir. Buhârî bu başlıklarda fikhını ortaya koyar.⁴³ Concordance'a⁴⁴ göre 97 Kitâb (ana bölüm) ve 3730 bâb vardır. Kâtip Çelebî (ö. 1067/1657)'nin tesbitine göre 97 kitâb 3533 bâb vardır.⁴⁵ Buhârî'nin hadîsleri tertip ve tanzimi de kendine hastır. O, hadîsleri böler ve her bâba o konu ile ilgili olan kısmını alır. Bunu, hadîslerin fikhî faidelerini ve ihtiva ettiği ince, hikmetli nüktelerini dikkate alarak yapar. Hadîslerden ilk anda akla gelmeyen ince manalar çıkarır. Delillerden ahkâm istinbatına çalışır.⁴⁶

Tercümelerinde görülen bir özelliği de, tercümeleri takip hadîslerin, her bâbda değişik sayıda bulunması ve hatta bazı bâblarda tek bir hadîsin dahi zikredilmemesi, yahut yalnız *ta'lik*'lara yer verilmiş olmasıdır. Bazı bâblar ise ünvanlı bırakılmıştır. Bazıları bunu O'nun kasden yaptığını bazıları da o bâbda şartlarına uygun hadis bulamadığını belirtmiştir. Bu sebeptendir ki bazı sahîh nüshalarda, hiç

⁴¹ Kandemir, *a.g.m.*, s. 115.

⁴² Çakan, İsmail Lütfî, *Hadis Edebiyatı*, İstanbul 1997, MÜİFAV Yay., 4. baskı, ss. 55-56; Sandıkçı, *İlk Üç Asırda İslâm Coğrafyasında Hadis*, ss. 451-452.

⁴³ Keşmîrî, *Feyzu'l-Bârî ala Sahih-i Buhârî*, c. I, s. 35.

⁴⁴ Dokuz hadis kitâbında yer alan rivâyetlerin bu kitaplardaki yerini göstermek için hazırlanan alfabetik kelime fihristi. Bir hadisin bilinen bir kelimesinden hareketle 9 hadis kitâbındaki yeri ni tespit amacıyla 1916 yılında Arent Jean Wensinck, Theodorus Willem Juynboll ve Josef Ho rovitze'nin önderliğinde on beşi aşkın akademiyle enstitünün ilmî ve malî desteği, beşi müslüman, diğerleri şarkiyatçı altmış dört kişinin katkısıyla başlayan çalışma 1987'de tamamlanmıştır. (Bkz Hatiboğlu, İbrahim, "*el-Mu'cemü'l-Müfehres li-elfâzi'l-Hadîsi'n-Nebevî*", DİA, Ankara 2005, c. XXX, ss. 347-348.)

⁴⁵ Çakan, *a.g.e.*, s. 54; Canan, *a.g.e.*, c. I, s. 203; Sandıkçı, *a.g.e.*, s. 451.

⁴⁶ Sandıkçı, S. Kemal, *Sahih-i Buhârî Üzerine Yapılan Çalışmalar*, s. 14.

hadîsi zikredilmeyen bir bâbın, bâbı zikredilmeyen hadise eklendiği görülmüştür. Buhârî önce eserinin çatısını konulara göre planlamış, sonra da, elindeki hadîs malzemesi içerisinden tesbit ettiği şartlara uygun olanlarını o plan içine yerleştirmiştir.⁴⁷ *el-Câmiu's-Sahîh*'i Buhârî'den 90.000 kişi dinlemiş olmakla beraber onu daha sonraki nesillere aktaran râvilerin sayısı azdır. Bunların başında Ebû Abdullah Muhammed b. Yusuf b. Matar el-Firebrî (ö. 320/932), Hammad b. Şakir en-Nesevî (ö. 290/903), İbrahim b. Makıl en-Nesevî (ö. 295/908), Ebû Talha Mansur b. Muhammed el-Bezdevî (ö. 329/940), Hüseyin b. İsmail el-Mehamilî (ö. 330/941). Firebrî nüshası dışındaki diğer üç nüshanın zamanla şöhretlerini kaybettiği ve yerlerini bugün elimizde bulunan Buhârî metninin yegane rivâyeti olan Firebrî nüshasına bırakmıştır. Firebrî'den *el-Câmi*'i rivâyet edenlerin en tanınmış olanları şunlardır: İbnü's-Seken (ö. 353/964), Küşmihenî (ö. 389/998), Müstemlî (ö. 376/986), Hamevî (ö. 381/992), Cürcanî (ö. 373/983), Ebû Zeyd el-Mervezî (ö. 379/989), Küşanî (ö. 391/1001) dir. Firebrî nüshasını üçüncü kademede devam ettirenler arasında yer alanlardan Ebû Zer el-Herevî (ö. 434/1043) ile hayatını hadise adamış olan kadın muhaddis Kerîme bint Ahmed (ö. 495/1102) öğretim faaliyetlerini Mekke'de devam ettirdikleri için eserin İslâm dünyasında yayılmasında büyük hizmetleri olmuştur.

Günümüzde Buhârî metni, çeşitli nüshaları birleştirerek sağlam bir metin oluşturan Ali b. Muhammed el-Yununî'nin (ö. 701/1301) meydana getirdiği nüshaya dayanır.⁴⁸

İslâm dünyasında Kur'ân-ı Kerîm'den sonra en büyük ilgiyi Buhârî'nin *el-Câmi'u's-Sahîh*'i görmüştür. *el-Câmi'u's-Sahîh* sevap kazanmak maksadıyla olduğu gibi maddî ve manevî sıkıntılardan, hastalık ve belalardan kurtulmak ve her türlü murada nâil olmak arzusuyla da okunmuştur. Kirmanî (ö. 786/1384), kendi devrinde sultanın rahatsızlandığını ve şifâ bulma ümidiyle *Sahîh-i Buhârî* okunmasını arzu ettiğini haber vermektedir. 1281 yılında Tatarlar Suriye'ye girdiği zaman Melik Mansûr Klavun, onlara karşı koymak üzere yola çıkmadan önce *Sahîh-i Buhârî*

⁴⁷ Koçyiğit, *a.g.e.*, s. 300; Yardım, Ali, *Hadîs II*, İzmir 1992, Dokuz Eylül Ü.Yay, II. baskı, s. 77.

⁴⁸ Çakan, *a.g.e.*, ss. 56-58; Kandemir, *a.g.m.*, ss. 116-118.

okunmasını emretmiş, âlimler de hatîm günü Cum'a'ya gelecek şekilde eseri muhtelif celseler halinde okumuşlardır.⁴⁹

Fas Sultanı İsmail b. Şerif (ö. 1646/1727), zenci kölelerden oluşan *Abîdu'l-Buhârî* adında bir muhâfız alayı kurdu. *Sahîh-i Buhârî* üzerine yemin ettirerek onlardan sadakât sözü aldı ve ata bindikleri zaman yanlarından ayırmamalarını ve İsrailoğulları'nın ahid sandığını taşıdıkları gibi onu savaşlarda en önde taşımalarını emretmiştir.

Balkan savaşlarının başladığı günlerde Ezher şeyhi, Osmanlı ordularının zafelerini niyâz etmek maksadıyla ileri gelen âlimlerden kibleye yönelerek *Sahîh-i Buhârî* okumalarını emretmiştir.

Türkiye'de Birinci Büyük Millet Meclisi açılacağı zaman ülkenin her yerinde *Sahîh-i Buhârî* hatimleri yapılmıştır.⁵⁰

Sahîh-i Buhârî İstanbul, Kâhire, Bulak, Hindistan ve Avrupa'da birçok defa basılmıştır. Bunlar içinde Abdülhamîd Hân (1842-1918)'in emriyle H. 1312'de Mısır ulemâsından kurulu bir heyet tarafından, nüsha farklarına işaret edilmek ve Yununî (ö. 701/1301) nüshası esas alınmak suretiyle 9 cilt halinde yapılmış olan en güvenilir baskısıdır. Hâcî Zihnî Efendi (1846-1913)'nin tashih ve harekelemesiyle, Matbaa-i Âmire'de 8 cilt halinde H.1315'de yapılan baskı ise Türkiye'de daha yaygındır.⁵¹

Batıdaki tercüme ve baskıları ise şöyledir: L. Krehl'in (I-III, Leiden 1862-1868) ve Theodor W. Juynboll'un (I-IV, Leiden 1908) baskıları iyi birer neşir değildir. E. Levi-Provençal *Sahîh-i Buhârî*'yi Fransızca tercümesiyle birlikte yayımlamıştır (I-IV, Paris 1928). Octave Houdas ile W. Marçais'in Fransızca tercümelerindeki (I-IV, Paris 1903-1914) hataları göstermek üzere Muhammed Hamîdullah (1908-2002) bu kitapların dörtte biri hacminde bir çalışma yapmak zorunda kalmıştır. Bu arada Muhammed Es'ad WeWeis'in notlarla birlikte İngilizce neşri (Srinagar 1935), Reinfried'in kısmen yaptığı Almanca tercümesi de (Um 1913) zikredilebilir.⁵²

⁴⁹ Kandemir, *a.g.m*, ss. 117-118.

⁵⁰ Kandemir, *a.g.m*, ss. 117-118.

⁵¹ Çakan, İsmail Lütfi, *Anahatlarıyla Hadîs*, İstanbul 1990, Ensâr Neşriyat, 3. Baskı, s. 125

⁵² Kandemir, *a.g.m*, s. 118.

Buhârî'nin en önemli eseri olan ve konumuz olan *el-Câmiu's-Sahîh* hakkında bu bilgileri verdikten sonra Buhârî'nin tespit edilen diğer eserlerinin listesini vermekle yetineceğiz. Diğer eserleri şunlardır:

1- *et-Târîhu'l-Kebîr*: Buhârî'nin *el-Câmiu's-Sahîh*'ten önce yazdığı bu kitap sahasının ilk eserlerinden biri olup burada ashaptan kendi şeyhlerine gelinceye kadar 13.000'e yakın râvinin güvenilirlik derecesini tesbit etmiştir. *et-Târîhu'l-Kebîr* Haydarâbâd'da Dârü'l-Maârifî'l-Osmâniyye tarafından dört büyük cilt (sekiz cüz) halinde basılmıştır (1361-1364). Ayrıca Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye ve Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye tarafından eserde geçen şahısların ve hadîslerin fihristi hazırlatılarak Beyrut'ta iki cilt halinde yayımlanmıştır (1407/ 1987).⁵³

2- *et-Târîhu'l-Evsat*: *et-Târîhu'l-Kebîr*'in bir muhtasarı olduğu anlaşılacakla beraber eserin tam olarak günümüze geldiği bilinmemektedir. Çok eksik bir nüshası Hindistan'da mevcuttur. (Bankipûr 12/32, nr. 687, 56 varak).

3- *et-Târîhu's-Sağîr*: *et-Târîhu'l-Kebîr*'in bir hulâsası olup râvileri *et-Târîhu'l-Kebîr*'deki gibi alfabetik olarak değil vefat tarihlerine göre ele almakta ve onlar hakkında diğer eserlerinde rastlanmayan bilgiler vermektedir. Eser Muhammed el-Ca'ferî tarafından Allahâbâd'da (1324, taşbaskı) ve Ahmedâbâd'da (1325), Mahmud İbrâhim Zâyed tarafından da Kâhire'de (1396-1397/1976-1977) iki cilt halinde yayımlanmıştır. Bu çalışma, Yûsuf el-Mar'aşlî tarafından içindeki hadîslerin fihristi yapılarak Beyrût'ta yeniden basılmıştır (1986).

4- *Kitâbü'd-Du'afâ'i's-Sağîr*: İbrâhim ismiyle başlamakta ve 418 râviyi ihtivâ etmektedir. Buhârî'nin daha önce zikredilen kitaplarına nisbetle oldukça küçük hacimli olup alfabetiktir. Eser Agra'da (1323), Allahâbâd'da (1325), Bûrân ed-Danâvî'nin tahkikiyle Beyrût'ta (1404/1984), Abdülazîz İzzeddin es-Seyrevân tarafından *el-Mecmû fi'd-Du'afâ ve'l-Metrûkîn* adıyla ve Nesâî ile Dârekutnî (ö. 385/995) 'nin *ed-Du'afa ve'l-Metrûkîn* adlı eserleriyle birlikte Beyrût'ta (1405/1985) ve

⁵³ Kâsimî, Cemaleddîn (1866-1914), *Hayâtü'l-Buhârî* (Tahkik: Mahmûd El-Arnaût), Dârü'n-Nefâis, Beyrût-Lübnân, 1. Baskı, 1992, s. 66.

Mahmûd İbrâhim Zâyed'in tahkikiyle Nesâî (ö. 303/915)'nin *Kitâbu'd-Du'afâ ve'l-Metrûkîn'i* ile birlikte yine Beyrût'ta (1406/1986) yayımlanmıştır.⁵⁴

5- *Kitâbü'l-Künâ: et-Târihu'l-Kebîr'i* tamamlayıcı mahiyette olan bu eser, isimlerinden çok künyeleriyle tanınan 1000 kadar râvi hakkında kısa bilgiler. el-Muallimî el-Yemânî'nin eseri tanıtan bir yazısı bulunmaktadır. İbn Ebû Hâtim er-Râzî'nin '*Beyânü Hata-i Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî fî Târihih*' adlı eseriyle birlikte Haydarâbâd'da basılmıştır (1360).

6- *et-Târih fî Ma'rifeti Ruvâti'l-Hadîs ve Nakaleti'l-Âsâr ve Temyîzi Şikâtihim min Du'afâ'ihim ve Târihi Vefâtihim*. Bu eser de Buhârî'nin diğer tarih kitaplarına nisbetle oldukça küçük hacimli olup Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde bir nüshası bulunmaktadır. (Medine, nr. 524, 18 varak)

7- *Edebü'l-Müfred: el-Câmi'us-Sahîh*'te bulunmayan güzel ahlâka dair bazı hadîsleri de ihtiva eden ve 644 bâb içinde 1322 hadîsi toplayan eser Hindistan'da (1304), Agra'da (1306), İstanbul'da (1306, 1309), Kâhire'de (1346, 1349) ve Muhammed Fuâd Abdülbâkî'nin tahkikiyle yine Kâhire'de (1375/ 1955) yayımlanmıştır.

8- *Halku Ef'âli'l-İbâd*: Kulların diğer fiilleri gibi Kur'ân'ı telaffuz edişlerinin de mahlûk olduğunu ortaya koymak maksadıyla yazılan eser. Muhammed Şemsülhak el-Azîmâbâdî tarafından Delhi'de (1306), Ali Sâmi en-Neşşâr ile Ammâr et-Tâlibî tarafından *Akâ'idu's-Selef* adlı eser içinde (1970), daha sonra müstakil olarak Beyrut'ta (1404/1984) yayımlanmıştır.

9- *Refu'l-Yedeyn fi's-Salât*: Namazda rükûa varırken ve rükûdan kalkarken tekbir almanın sünnet olduğuna dair olan eserdir. Urduca tercümesiyle birlikte Kalkûta'da (1256), *Tenvîrül-Ayneyn bi-Refi'l-Yedeyn fi's-Salât* adıyla Delhi'de (1299), *Hayrül-Kelâm fi'l-Kırâ'ati Halfe'l-İmâm* ile birlikte Kâhire'de (1320) ve Ahmed eş-Şerîf tarafından *Kurratu'l-Ayneyn bi Refi'l-Yedeyn fi's-Salât* adıyla Küveyt'te (1983) basılmıştır.⁵⁵

⁵⁴ A'zami, a.g.m, s. 371.

⁵⁵ A'zami, a.g.m, s. 371, Ayrıca bkz. <http://waqfeva.com/book.php?bid=2780>, 01.05.2015

10- *el-Akide (et-Tevhîd)*, 11- *Ahbârü's-Sıfât*, 12- *Kazâya's-Sahâbe ve't-Tâbiîn*, 13- *et-Tefsîrû'l-Kebîr* 14- *et-Târîhu'l-Kebîr* 15- *Esmâ'us-Sahâbe* 16- *Birrü'l-Vâlideyn*, 17- *es-Sülâsiyyât*.⁵⁶

Liste böylece devam etmekte ve S. Kemal Sandıkçı hocamız bu sayıyı 32 olarak vermektedir.⁵⁷

1.2. EBÛ'L-ABBAS ZEYNÜDDÎN AHMED B. AHMED ABDİLLATÎF EŞ-ŞERCÎ EZ-ZEBÎDÎ (ö. 893/1488)

1.2.1. Zeynüddîn Ahmed b. Ahmed'in Doğduğu ve Yetiştığı Zebîd Şehrinin Tarihi ve Kültürel Durumu

Zebîd, Yemen'de Kızıldeniz'e 25 km. uzaklıkta tarihi bir şehirdir. Şehir, adını ortasında kurulduğu verimli vadiden ve Kuzeyinde akan Zebîd suyundan almıştır. Deniz ve dağlar arasında konumu sayesinde burası tarıma elverişli olmuştur. Yeraltı sularının zengin oluşu her tarafa kolayca kuyular açılmasını sağlamıştır.⁵⁸

İbn Battuta (ö. 770/1368), Zebîd'in Sana'dan sonra Yemen'in en büyük şehri olduğunu ve çevresindeki toprakların verimli olduğunu kaydeder. Ortaçağ Yemen tarihinde mevkii nedeniyle önemli bir ticaret merkeziydi. Limanlara yakınlığıyla uluslararası ticarete önemli bir yere sahipti. Dokumacılık tarih boyunca ehemmiyetini korumuştur. Necahîler⁵⁹ döneminde şehirde dokuma işiyle uğraşan 150 atölye vardı. Susam yağı, pamuk, hurma, meyve ve sebze yetiştiriciliği şehrin ekonomik temelini oluşturmaktaydı.

Bölgede yaşayan Eş'ar (Eşâire) kabilesi mensuplarından içlerinde Ebû Mûsâ el-Eş'arî (ö. 42/662-63)'nin de bulunduğu bir heyet 628 yılında Müslüman oldukları-

⁵⁶ A'zami, *a.g.m.*, s. 371.

⁵⁷ Sandıkçı, S. Kemal, *Sahih-i Buhârî Üzerine Yapılan Çalışmalar*, ss. 19-20; İbn Hâcer, *el-Askanî, Hedyu's-Sârî Mukaddimetu Fethu'l-Bârî*, ss. 516-517; Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müelli fin*, c. III, s. 130.

⁵⁸ Sırma, İhsan Süreyya, "Zebîd", MEB, İA, İstanbul 1986, c. XIII, s. 479.

⁵⁹ Yemen'de Zebîd ve çevresinde hüküm süren Habeş asıllı hânedan (1022-1159). (Bkz. Seyyid Eymen Fuad, "Necâhîler", DİA, Ankara 2006, c. XXXII, s. 474)

nı bildirmek üzere Medine'ye geldiler. Hz. Peygamber'in bölgeye vâli tayin ettiği Ebû Mûsâ el-Eş'arî'den sonra Yemen Hulefâ-yı Râşidîn ve Emevîler devrinde, ardından Abbâsîler'in ilk döneminde vâliler tarafından yönetildi.

Me'mûn'un emriyle 204'te (820) Zebîd şehrini kurarak saraylar yaptırdığı ve kanallar açtırdığı Zebîd'i, Yemen'in büyük kısmına hâkim olan Abbâsîler'den yarı bağımsız olarak Ziyâdîler'in⁶⁰ yönetim merkezi haline getirdi. Aden ile Mekke arasındaki hac yolunun önemli bir noktasında bulunan şehir bu dönemde büyük gelişme gösterdi. Buraya gelen birçok âlim şehrin önemli bir kültür merkezi olmasına yardım etti.

Zebîd, Eyyûbîler⁶¹ döneminde bölgenin dinî, idârî ve iktisadî merkezi haline geldi. Bu dönemde açılan medreselerde Şafii fikhî okutuluyordu.

Zebîd esas gelişimini Resûlîler⁶² döneminde gerçekleştirdi. Resûlîler, başşehirlerinin Tâiz olmasına rağmen âdeta bir kültür merkezi gibi gördükleri Zebîd'de birçok medrese ve câmi inşa ettiler, vakıflar kurdular. Şehir daha sonra Osmanlı ve Memlûk hakimiyetine girmiştir.

Necâhîler devrinde inşa edilen İsmâmiyye Medresesi'nde önemli âlimler yetişti. Zebîd, Yemen'de bilhassa Sünnî ulemâsının yetiştiği bir şehir oldu. Kendileri de birer âlim olan Resûlî sultanları devrinde Zebîd ilmî açıdan en parlak günlerini yaşadı.⁶³

Zebîd'de yetişen diğer âlimlere gelince: Zebîd'e gelip yerleşen ve meşhur *el-Kamûsü'l-Muhît*'i burada telif eden Fîrûzâbâdî (ö. 817/1415) zikredilmelidir. *Tâcü'l-Arûs* müellifi Muhammed Murtazâ ez-Zebîdî (ö. 1205/1791) ile tarihçi, Hadîs âlimi, fakih ve şair İbnü'd-Deyba (ö. 944/1537) 'da bunların arasında sayılabilir.

⁶⁰ Tihâme merkez olmak üzere Yemen Tihâmesi'nde hüküm süren bir hânedan (818-1017) (Bkz. Bilge, Mustafa L, "*Ziyâdîler*", DİA, Ankara 2013, c. XLIV, ss. 489-490)

⁶¹ (Ortadoğu, Mısır, Hicaz, Yemen ve Kuzey Afrika'da hüküm süren bir Türk devleti (1171-1462).(Bkz. Şeşen, Ramazan, "*Eyyubiler*", DİA, Ankara 1995, c. XII, s. 20)

⁶² Yemen'de 1229-1454 yılları arasında hüküm süren muhtemelen Türkmen asıllı bir hânedan. (Bkz. Tomar, Cengiz, "*Resûlîler*", DİA, Ankara 2008, c. XXXV, s. 1-2)

⁶³ Tomar, Cengiz, "*Zebîd*", DİA, Ankara 2013, c. XXXIV, ss. 165-167.

Günümüzde, Zebîd'in nüfusu 25.000 civarındadır. Tarihî şehir Aralık 1993'te UNESCO tarafından kültür mirası listesine dahil edilmiştir.⁶⁴

1.2.2. Ahmed b. Ahmed ez-Zebîdî (ö. 893/1488)'nin Doğumu, Yetiştirilmesi ve İlim Tahsili

et-Tecrîdü's-Sarih adlı eseriyle tanınan Hanefî fakih ve muhaddis, Zebîdî, 22 Ramazan 812'de (28 Ocak 1410) Yemen'in Zebîd şehrinde dünyaya geldi. 811 veya 816 (1413) yıllarında doğduğu da zikredilmektedir. Ailesi Yemen'in Kızıldeniz sahilindeki Şerce bölgesinden gelip Zebîd'e yerleşmişti. Zebîdî henüz kendisi doğmadan vefat eden bâbası Ahmed'in adını almıştır. Bâbası ile dedesi Sirâcüddin Abdüllatîf b. Ebû Bekir, İbn Hâcer el-Askalânî (ö. 842/1448)'nin öğrencilerinden olup dedesi Abdüllatîf Hadîs ve Nahiv alanında devrin ileri gelen Hanefî âlimlerindendi.⁶⁵

Hadis öğrenimine erken yaşlarda başlayan Zebîdî 823'te (1420) kardeşiyle birlikte Taiz'de Nefisüddin Ebû Rebî' Süleyman b. İbrâhim el-Alevî'den Buhârî'nin *el-Câmiu's-Sahîh*'ini sema, kıraat ve kısmen icâzet yoluyla okudu. Ders ve icâzet aldığı hocaları arasında Ebû Bekir b. Hüseyin el-Medenî ve oğlu Ebü'l-Feth Muhammed b. Ebû Bekir el-Medenî, Kâdî'l-Kudât Mecdüddin Muhammed b. Ya'kub eş-Şîrâzî, İbnü'l-Hayyât, Mâlikî âlimlerinden Takiyyüddin el-Fâsî (ö. 832/1429) gibi muhaddis ve fakihler de yer alır.⁶⁶

Zebîdî (ö. 893/1488), Zebîd'e gelen İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429)'den Buhârî'nin *el-Câmiu's-Sahîh*'ini Nesâî ve İbn Mâce'nin *es-Sünen*'lerini, Müsnedü's-Şâfî'yi, İbnü'l-Cezerî'nin *el-Hisnü'l-Hasîn Min Kelâmi Seyyidi'l-Mürselîn* adlı eseriyle bunun muhtasarı *el-Udde*'yi, İbnü'l-Cezerî'nin derslerine katılmak için Yemen'e gelen Zeynüddin Abdurrahman b. Muhammed el-Birşekî'den 829 (1426) veya 827 (1424) yılında *Tardü'l-Mükâfaha an Senedi'l-Musafaha* adlı eserini ve eş-Şifâ,

⁶⁴ Tomar, *a.g.m.*, ss. 165-167.

⁶⁵ Ziriklî, Hayrettin, *A'lam*, c. I, s. 91, Nâim, Ahmed, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Ter cemesi ve Şerhi*, Ankara 1984, DİB Yay., c. I, 8. Baskı, Mukaddime s. 2.

⁶⁶ Hansu, Hüseyin, "*Zebîdî Ahmed b. Ahmed*", DİA, Ankara 2013, c. XXXIV, s. 167; Nâim, *a.g.e.*, Mukaddime, s. 2.

el-Muvatta, *el-Umde* gibi kitapları okudu. Ayrıca Yemen'in önde gelen fakihlerinden olan Ebü'l-Kâsım el-Uslukî ile görüşüp kendisinden faydalandı ve 835 (1432) yılında onunla birlikte hacca gitti. Daha çok Taiz ve Zebîd medreselerinde öğrenim gören Zebîdî yine buralarda babası ve dedesi gibi hocalık yaptı.⁶⁷

Onun tanınmış talebeleri arasında Yemen tarihine dair eserleriyle bilinen ve İbnü'l-Esîr (ö. 606/1210)'in *Câmiu'l-Usûl*'ünü, *Teyşîrü'l-Vusûl ilâ Câmi'l-Usûl* adıyla ihtisâr eden İbnü'd-Deyba (ö. 944/1537) vardır. Zebîdî eş-Şercî 23 Mart 1488'de Zebîd'de vefât etti.⁶⁸

1.2.3. Eserleri

1. **et-Tecrîdü's-Sarîh li-Ehâdîsi'l-Câmi's-Sahîh: Muhtasarü'l-Buhârî** adıyla da bilinen eser *el-Câmiu's-Sahîh*'in ihtisârı ve yeniden tertip edilmiş şekli olup Sahîh-i Buhârî'nin en meşhur muhtasarlarından biridir.

Zebîdî bu eserinde *Sahîh-i Buhârî'deki* hadislerden sadece Muttasıl-Müsned olanlara yer vermiş, bunların senedlerini ve mükerrerlerini de çıkarmıştır.⁶⁹

2- **Tabakâtü'l-Havâs Ehlü's-Sıdkı ve'l-İhlâs**: Müellifin kendi zamanına kadar Yemen'de yaşamış sûfîlerin biyografilerini alfabetik olarak kaleme aldığı bir eserdir.⁷⁰

3- **el-Fevâid ve's-Sılat ve'l-Avâid**: Çeşitli konulardaki hadisler ve me'sûr dualarla tefsir ve hadîsle ilgili bilgilerin yer aldığı bir çalışmadır.⁷¹

4- **et-Tarîkatü'l-Vâdiha ilâ Esrâri'l-Fâtîha**.⁷²

5- **el-Cevâbü's-Şâfi fi'r-Red ale'l-Mübtedii'l-Câfi**.⁷³

⁶⁷ Hansu, *a.g.m*, s. 167; el- Kannevcî, Ebü't-Tayyib Muhammed Sıddîk Bahâdır Hân b. Hasen b. Alî (ö. 1307/1890), *Avnu'l-Bârî li Halli Edilletu'l-Buhârî*, Dâr-ı Reşîd, Halep 1985, c. I, s. 2.

⁶⁸ Ziriklî, Hayrettin, *A'lâm*, c. I, s. 91; Nâim, Ahmet, *Tecrid-i Sarîh Tercümesi*, Mukaddime, s. 2.

⁶⁹ Çelebî, Kâtib, Mustafa b. Muhammed Hacı Halîfe, *Keşfu'z-Zunûn*, c. I, s. 554.

⁷⁰ Çelebî, Kâtib, *a.g.e*, c. II, s. 1099.

⁷¹ Çelebî, Kâtib, *a.g.e*, c. II, s. 1303.

⁷² Hansu, *a.g.m*, s. 167.

⁷³ Hansu, *a.g.m*, s. 167.

6- **Nüzhetü'l-(Tuhfetü'l)-Ahbâb.** Şiir, nevâdir, nükte, hikâye, fevâid gibi türlere ait 100 civarında örneğin bulunduğu hacimli bir eserdir.⁷⁴

7- **el-Muhtâr Min metâlibi'l-Envâr.** Çeşitli konulara dair kırk hadîsin derlendiği eserde müellif her hadîsten sonra tıpla ilgili bir hadîse de yer vermiş, bunları âyet ve Hadîsler ışığında açıklamıştır.

8- **Dîvânü İbni'l-Mukrî:** Sehâvî, Yemenli şair ve dilci İbnü'l-Mukrî'nin şiirlerini Zebîdî'nin bir divân halinde derlediğini söylemekle birlikte eserin O'na aidiyeti şüpheli görülmektedir.

9- **el-Mu'cemü'l-Latîf.** Müellifin kendilerinden semâ yoluyla ilim tahsil ettiği hocalarına dairdir.⁷⁵

1.3. BÂBANZÂDE AHMED NÂİM (1872-1934)

1.3.1. Hayatı

Bâbanzâde Ahmed Nâim Bey; 1872 (H. 1290) yılında Bağdat'ta dünyaya gelmiştir. Irak'ta Süleymaniye'nin Bâban Hanedanı'ndan Mustafa Zihni Paşa'nın oğludur. Mustafa Zihni Paşa, Mithat Paşa'nın Bağdat Vâliliği sırasında mektupçuluğunu yapmıştır. Mustafa Zihni Paşa'nın Ahmed Nâim'den başka İsmail Hakkı, Hüseyin Şükrü ve Hikmet adında üç oğlu daha vardır.⁷⁶ Zihni Paşa Osmanlı'nın son döneminde Irak, Yemen, Antalya, Bolu mutasarrıflıkları gibi önemli görevlerde bulunmuş bir devlet adamıdır. Hâli vakti yerinde bir ailenin çocuğu olduğu için Nâim Bey, iyi bir eğitim almıştır. Dönemin itibarlı okullarından Galatasaray Lisesi ve Mülkiye Mektebi gibi modern eğitim veren okullarda okudu. Kardeşleri İsmail Hakkı, Hüseyin Şükrü ve Hikmet de Mülkiye'den mezun oldular. Dönemin düşünce ve siyâset hayatında önemli yerlerde bulunmuş olan bu ailenin fertleri arasında dindarlığı ile tanınan sadece Ahmed Nâim'dir. Eski İttihatçılardan olan İsmail Hakkı 1910'da Maarif Bakanlığı yapmıştır. Gazeteci yazar olan Şükrü Bâban (ö. 1959) ise Hukuk Fakültesinde öğretim üyeliği yapmıştır. Bâbanzâde ailesinin en küçüğü, Hik-

⁷⁴ Çelebî, Kâtib, *a.g.e.*, c. II, s. 1938 .

⁷⁵ Hansu, *a.g.m.*, s. 167.

⁷⁶ Ezici, Osman, *Bâbanzade Ahmed Nâim'in Ahlak Anlayışı ve Felsefi Görüşleri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Sivas 2010, Cumhuriyet Ü. Sosyal Bil. Enstitüsü, s. 6.

met Bâban'dır ve nesil, onun oğlu Cihat Bâban'la (ö. 1984) devam etmiştir. Gazeteci ve yazar olan Cihat Bâban çeşitli dönemlerde CHP'den milletvekili olmuş, 1960 ve 1980 darbe hükümetlerinde bakanlık yapmıştır.⁷⁷

Ahmed Nâim, ilk tahsilini Bağdat'ta yaptıktan sonra, İstanbul'a gelerek Galatasaray Lisesine girmiş, 1891'de liseyi bitirince Mülkiye Mektebine devam ederek 1894'de öğrenimini tamamlamıştır.

Galatasaray Lisesinden bir Garp dili ile modern müspet ilimlerin hakkında malumât sahibi olarak me'zûn olan ve mülkiye mektebinde idareciliği öğrenen Ahmed Nâim, bunların yanı sıra medreselerde okunan İslâmî ilimleri ve Arap dilini de öğrenmiştir. Bu iki yönlü öğretim hayatı ona Şark ve Garp hakkında derin malumâtlar kazandırmıştır. Ahmed Nâim (1872-1934)'in Arapça ve İslâmî ilimlerdeki vukûfiyeti, şahsî gayretine bağlıdır. Çocukluğundan beri kendi evinde ve dönemin teâmüllerinden olan dışarıdan medrese eğitimi almıştır. Düzenli bir medrese eğitimi alıp-almadığı tespit edilemeyen Ahmed Nâim, şahsî gayreti ile Mehmet Akif (1873-1936) ve Dârü'l-Fünûn müderrislerinden Mehmet Şevket Bey'le birlikte dönemin Arap Edebiyatında meşhur olan üç isminden biri olmuştur. Bu üçlünün sık sık bir araya gelip Arapça müzakere ettikleri söylenir.⁷⁸

Memuriyet hayatına 1894'de Hâriciye Nezâreti tercüme kaleminde Arapça mütercimi olarak başlayan Ahmed Nâim, Nisan 1895'te ek görev olarak Galatasaray Lisesinde Arapça hocalığı yaptı. Bu görevlerinde on seneden fazla bir süre çalıştı. 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Maarif Nezaretine geçti. Ekim 1915'te Dârü'l-Fünûn Edebiyât ve İlahiyât şubesi müderrisliğine atandı. Burada genel felsefe, ruhiyât, ahlak, mantık ve metafizik derslerini okutmuştur. Ekim 1918 - Ekim 1919 tarihleri arasında Dârü'l-Fünûn Umum Müdürlüğü (Rektörlük) görevini yaptı. 1919 yılında A'yan Meclisi üyesi oldu.⁷⁹ A. Nâim Bey önceleri kabul etmediği halde, sonradan “*Bu işe layık görüldüm, ulü'l-emre itaat gereklidir*” diyerek kabul etti.

⁷⁷ Hansu, Hüseyin, <http://www.yeniumit.com.tr/konular/detay/hadis-asiği-bir-felsefeci-babanzade-ahmed-naim-bey>, 24.02.2015

⁷⁸ Ezici, Osman, *Bâbanzade Ahmed Nâim'in Ahlak Anlayışı ve Felsefi Görüşleri*, ss. 7-8.

⁷⁹ Nâim, Ahmed, *İslâm Ahlakının Esasları*, Ankara 2010, TDV Yay. (Sad. Recep Kılıç, Kitabın önsözü), s. 12.

A'yan Meclisine, Şeyhül İslâm Mustafa Sabri Efendi'nin Sultan Vahdettin'e tavsiyesi ile Hürriyet ve İ'tilaf Partisinden a'za olur. Meclis üyeliği 4 Kasım 1922'de İstanbul Hükümeti'nin tasfiyesiyle son buldu.

Arapçayı Hâcî Zihnî Efendi'den (1846-1913) öğrenmiştir. Daha sonra yaptığı tercüme ve bazı dostlarıyla yaptığı okumalar sayesinde Arapçasını ileri bir seviyeye getirmiştir. Yazı hayatına Arapça ve Fransızca'dan yaptığı tercümeyle başlamıştır. Arap edebiyatından seçtiği edebî parçaların tercümelerini, *Servet-i Fünûn* mecmuasında yayımlamıştır. Fransızcadan yaptığı felsefî eserlerle ilgili tercüme ise *Dârü'l-Fünûn Edebiyât Fakültesi* mecmuasında yayımlamıştır.

1908 yılında çeşitli mecmualarda yayımlanmaya başlayan hadîs tercüme ve yorumları 1925 yılına kadar devam etmiştir. Bu tercüme, aynı zamanda hadîslerin medya yoluyla yayılmasında bir ilki oluşturmaktadır. Mecmualarda sadece hadîs tercüme değil, hadîs merkezli yazılar da yazmıştır. Ömrünün son yıllarını ise tamamen hadîs ilimlerine adanmıştır. Bu sıralarda, şöyle dediği söylenir: “*Hadîs tercümeleriyle meşgul olmaya başlayınca, ondan önceki vaktimi ne kadar zayi ettiğimi anladım. Bu iş dururken başka şeyle uğraşmak ne boş şeymiş! Büyük âlimlerin bu işe verdikleri ehemmiyetin sebebini de şimdi anladım.*” Mecmualardaki hadîs tercüme ve yorumlarındaki başarısı, daha sonra ‘*Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh*’ hadîslerini tercüme işinin ona verilmesini sağlayacaktır. 1925 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde, Kur'ân-ı Kerîm'in tercümesi ve tefsiriyle birlikte bir hadîs kitâbının tercümesi kararı alındığında, Mehmed Âkif (1873-1936)'in tavsiyesiyle tercüme işi ona verilir. Âkif'e göre istenen şekilde bir tercüme Nâim'den başka hiçbir babayiğidin harcı değildi.⁸⁰

Maarif Nezâreti Tercüme Dairesi üyesi olduğu yıllarda İslahat-ı İlmiyye Encümeni'nin çalışmalarına katılan Ahmed Nâim'in, bu encümenin hazırladığı Felsefe İstılahları ve Sanat İstılahları isimli eserlerin hazırlanmasında önemli katkıları oldu.⁸¹

⁸⁰ Hansu, <http://www.yeniumit.com.tr/konular/detay/hadis-asigi-bir-felsefeci--babanzade-ahmed-naim-bey>, 24.02.2015

⁸¹ Kılıç, Recep, *Bâbanzâde Ahmed Nâim'in Felsefî Görüşleri*, Ankara 1997, AÜİFD, c. XXXVI, s. 300.

1933 üniversite reformuyla yeni kurulan İstanbul Üniversitesi'ne öğretim üyesi olarak kabul edilmeyerek emekliye sevk edilir. Yapılan bu üniversite reformuyla, Dârü'l-Fünûn hocaları geniş ölçüde elenmiş, 151 kişiden yalnız 59'u yeni üniversiteye alınmıştır. Öğretim kadrosu iki kaynaktan sağlanmıştır: 1- Batı'da okuyup gelenler doktora şartı aranmaksızın doçent olarak atanmışlardır, 2- Nazi baskısından kaçan Alman ve Orta Avrupalı profesörlere kapılar açılmıştır.⁸²

Nâim Bey, Halvetî Tarikatı'nın şeyhi ve zamanın önde gelen mutasavvıflarından Fatih türbedârı Ahmed Âmiş Efendi'ye (1807-1920) intisâb etmiştir. Âmiş Efendi ömrünün son yıllarını onun evinde geçirmiştir. Ahmed Âmiş Efendi'nin etrafında toplanan bütün tasavvuf müntesipleriyle tanışır, görüşür; fakat tasavvufun ana meselelerinde onlarla tamamıyla aynı fikirde değildir. Sağlam bir şeriat ve fıkıh bilgisine sahip olan Ahmed Nâim özellikle “*Vahdet-i vücûd*”, “*İrade*”, “*Sırr-ı kader*” gibi meselelerde onlardan farklı düşünür ve bu gibi konuların ulu orta konuşulmasından rahatsızlık duyardı. Bu çerçevede meşhur mutasavvıf Muhyiddin-i Arabî (ö. 638/1240) için Şeyh-i Ekber diyecek kadar büyük saygısı olmasına rağmen onun Şeriatın zâhirine aykırı olan sözlerinin, dalâlete sevk edebilir endişesiyle konuşulmasını ve neşredilmesini tensip etmezdi.⁸³

Ahmed Nâim, 13 Ağustos 1934 tarihinde Pazartesi günü öğle namazını kılar-ken, ikinci rekâtın secdesinde vefat etmiştir. Sadece namazı yarım kalmamış, üzerinde çalıştığı hasta namazına dair hadisin tercümesi de yarım kalmıştır. Böylece Buharî tercümesini, hem öğle namazını hem de bu hadisin tercümesini yarım bırakarak bu dünyadan göçmüştür. Cenazesi Edirnekapı mezarlığına defnedilir. Cenaze törenine fazla katılım olmaması, yıllarca talebe yetiştirmiş ve devletin üst kademelerinde görevler üstlenmiş bir şahsiyetin böyle sessiz sedasız defnedilmesi yakın arkadaşı Muallim Cevdet (1883-1935) tarafından esefle karşılanmıştır.⁸⁴

⁸² Kılıç, *a.g.m.*, s. 300.

⁸³ Hansu, *a.g.m.*

⁸⁴ Ezici, Osman, *Bâbanzâde Ahmed Naîm'in Ahlak Anlayışı ve Felsefi Görüşleri*, s. 9.

1.3.2. Fikirleri

“İslâmcı” düşünce çizgisinin önemli bir siması olan müderris, mütercim fikir adamı ve yazar A. Nâim⁸⁵, daha çok üç eseri ile tanınır. Sözü ettiğimiz bu eserler şunlardır: Hadîşçiliğini ön plana çıkaran “*Tecrid-i Sârih Tercümesi*” (İlk üç cildi), Ahlak anlayışını açıkladığı “*Ahlak-ı İslamiyye Esasları*” ve İslâmcılık düşüncesini temellendirdiği “*İslam'da Da'vay-ı Kavmiyet*”. Müteaddit defalar sadeleştirilerek basılan zikrettiğimiz bu eserler, onun Cumhuriyet nesline özellikle klasik İslâmi ilimler alanında söz sahibi olan bir düşünür olarak tanınmasına sebep olmuştur. Oysa A. Nâim, klasik dini ilimler alanında olduğu kadar sosyal bilimlerde de söz sahibi bir mütefekkimimizdir. Dârülfünûn’dan öğrencisi olan Macit Gökberk (1908-1993)’in ifadesiyle O, “*Geçmişe bağlı ve görüşlerinde tutarlı bir Müslüman Osmanlı aydınıdır.*”⁸⁶

Şair ve edebiyatçı Mithat Cemal Kuntay (1885-1956) Nâim’le ilk karşılaşmasında ‘*Namaz kıldığı için, ben onu Fransızca bilmez sanmıştım.*’ diyerek şaşkınlığını ifade eder. Ahmed Nâim’in bir yandan ‘*Le Temps*’ gazetesini, diğer yandan Muhyiddin-i Arabî’nin, İmâm-ı Müberred’in eserlerini okuduğunu belirten Kuntay, onun Batı düşüncesi karşısındaki sağlam duruşunu şöyle tasvir eder:

“*Başı iki kısımda: Doğu ve Batı! İki birbirine karışmayarak yan yana duruyordu. Ve Nâim’i Avrupa’nın filozofları değiştiremediler. Bu filozoflara Nâim, şaşılacak derecede nüfuz ediyordu; fakat bu filozoflar, şaşılacak acizle Nâim’e nüfuz edemiyorlardı*”. Hem Batı’yı hem de Doğu’yu bilmesini Kuntay, “*Kafası gavur, kalbi Müslüman*” olarak nitelendirir.⁸⁷

Günümüzde ise Bâbanzâde’yi meşhur kılan felsefeciliğinden çok, İslâmî alanlarda bıraktığı eserleridir. ‘*Sahîh-i Buharî Muhtasarı Tecrid-i Sârih Tercümesi ve Şerhi*’ Bâbanzâde’ye haklı bir şöhret kazandırmıştır. Bu eser ve çeşitli dergilerdeki hadîs tercümeleri Nâim Bey’in felsefeciliğini unutturacak düzeyde kaliteli eserleridir. Tecrîd kitâbının birinci cildi olarak yazdığı ve Hadîs Usûlü ile alakalı olan

⁸⁵ Çakan, İ. Lütfi, “*Bâbanzâde Ahmed Nâim*”, DİA, Ankara 1991, c. IV, s. 375.

⁸⁶ Kılıç, a.g.m, s. 299.

⁸⁷ Hansu, a.g.m.

eser günümüzde de Hadîs Usûlü açısından önemini koruyan bir başyapıt olarak durmaktadır.⁸⁸

Ahmed Nâim'in, bu tercümesinin bir özelliği de *Sahîh-i Buhârî*'nin ilk Türkçe çevirisi olması ve ondan sonra yapılan tercümelere kaynaklık etmesidir. Çünkü onun zamanına kadar Buhârî, Türkçe'ye tercüme edilmemiştir. Deneyimli ve uzman bir mütercim olarak yaptığı tercümelere, alanında bir çığır açmıştır. Bu tarz, daha sonraki Kur'ân ve Hadis tercümeleri için bir örnek oluşturmuştur. Klâsik Hadîs Usûlü kaynaklarındaki bilgileri başarılı bir şekilde özetlemiş, zaman zaman kaynak kritiği de yapmış ancak klâsik hadîs çizgisi içerisinde kalmaya özen göstermiştir.⁸⁹

Arapça, Farsça ve Fransızca'yı çok iyi bilen. Doğu ve Batı kültürünü tam manasıyla hazmetmiş olan Ahmed Nâim, Arap Edebiyatından seçtiği parçaların tercüme ve şerhlerini Servet-i Fünûn dergisinde "*Bedâiyu'l-Arab*" başlığıyla neşrederek yazı hayatına başladı (1901). Edebiyat ve mûsiki dostu, Garp ilminin âşığı, fakat maddeciliğin amansız düşmanı bir felsefe âlimi idi. Yazacağı konuyu Doğu ve Batı kaynaklarından inceledikten sonra kaleme alırdı. Taklitçi ve kuru bir mütercim olmayıp tenkit ve tercihler yapan bir düşünürdü. Özellikle tercümelerinde terimlerin tam karşılığını bulmak için büyük bir titizlik göstermiştir. Felsefe alanında değerli bir mütercim olduğunu, Georges Fonsgrive'in birçok terim ihtiva eden psikoloji kitabını *İlmü'n-Nefs* adıyla Türkçe'ye çevirmekle ispat etmiştir.⁹⁰ Muallim Cevdet İnançalp (1883-1935) onun bu alandaki konumunu Yunan felsefesini Arapça'ya tercüme eden, Abbâsî devri mütercimlerinden Huneyn b. İshak (ö. 260/873) ile Sabit b. Kurra'ya (ö. 211/901) benzetmiştir.⁹¹

Bâbanzâde'nin yakın dostlarından biri müfessir Elmalılı Hamdi Yazır (1878-1942)'dir. Ahmed Nâim, vefat ettiği zaman ağlayarak; "Her ne zaman bir kelimedede tereddüde düşsem ona sorar, tereddüdümü giderirdim. Tercümede benim için danışılacak yegâne âlim Ahmed Nâim idi. Nâim'in bilgisi ele geçmez bir hazine, ilmi ve

⁸⁸ Ezici, *a.g.t.*, s. 12.

⁸⁹ Hansu, *a.g.m.*

⁹⁰ Çakan, *a.g.m.*, s. 375.

⁹¹ Hansu, Hüseyin, *Bâbanzade Ahmed Nâim ve Türkiyede Hadis Çalışmalarının Yeniden Başlama sı*, İslâmi Araştırmalar, c. X, sayı.1-2-3-4, 1997, s. 178.

fazlı ise büyük bir define idi” diyerek Elmalılı, vefatından dolayı üzüntüsünü dile getirmektedir.⁹²

Ahmed Nâim, dönemindeki fikir akımlarından İslâmcılığı benimsemiş ve bu akımın yayın organlarından olan *Sırât-ı Müstakîm*⁹³ ve *Sebilürreşâd* mecmualarında özellikle İslâm dinine yönelik saldırı ve eleştirilere karşı pek çok ilmî makale yazmıştır. Yazı ve kitaplarıyla Batıcılık ve ırkçılığa karşı İslâm akidesini ve birliğini savunmuştur. Özellikle saldırı niteliği taşıyan yazılara cevap verirken, “*Müdafaat-ı Diniyye*” başlığını kullanmıştır. Çok evlilik, tesettür, din ve devlet ayırımı gibi konularda yazılar yazmıştır. Bu bağlamda Hüseyin Câhid (1875-1957), Tefik Fikret (1867-1915), Ahmed Emin (1886-1954), filozof Rıza Tefik (1869-1949) gibi Batıcılarla kalem kavgaları vardır.

Dinî muhtevalı yazılarında İslâm inanç esaslarını anlatırken, İslâm dininin akla ve mantığa uygun olduğu, ilerlemeye engel olmadığı tezini işlemiştir. Bu arada dinde yapılmak istenen modernist yorumlara şiddetle karşı çıkmıştır. İslâm toplumunda ortaya çıkan problemlerin çözümünün Kur’ân ve Sünnet’te aranması gerektiğini savunmuştur. İyi derecede Fransızca bilen bir felsefeci olmasına rağmen Batı uygarlığına karşı temkinli davranmıştır. Avrupa’nın ilim ve fennini alırken, kendi kültür ve değerlerimizi korumak gerektiğini belirtmiştir.⁹⁴

Hadis ilmine olan ilgisinin tam olarak nasıl başladığı bilinmemekle birlikte, bu ilginin yazı hayatının ilk yıllarına uzandığı görülmektedir. II. Abdulhamid (1842-1918) döneminde yazdığı bir makalede hadîs-i şerîflere daha uygun olduğu için,

⁹² Ezici, *a.g.t.*, s. 12.

⁹³ *Sebilürreşâd* dergisinin ilk adıdır. 14 Ağustos 1324’te (27 Ağustos 1908) *Sırât-ı Müstakîm* adıyla yayın hayatına başlamıştır. Kurucuları Ebül’ulâ Zeynelâbidin (Ebül’ulâ Mardin) ve H. Eşref Edip’tir (Fergan). Dergi, yedi cilt tutan ilk 182 sayıdan sonra 24 Şubat 1327’de (8 Mart 1912) çıkan 183. sayıdan itibaren formatını büyük oranda koruyarak *Sebilürreşâd* adıyla yayımını sürdürmüştür. Doğu ayaklanmaları gerekçe gösterilerek çıkarılan *Takrîr-i Sükûn Kanunu* ile kapatılan dergiler arasında *Sebilürreşâd* da yer almış, 5 Mart 1341’de (1925) 641. sayıdan sonra yayımına son vermiştir. Çok partili dönemin getirdiği nisbî bir serbestlik ortamında Eşref Edip, *Sebilürreşâd*’ı 1948-1966 yıllarında 362 sayı daha çıkarmıştır. Bu dönemin yazarları arasında kendisinden başka Ahmet Hamdi Akseki, Cevat Rifat Atilhan, Ali Fuat Başgil, Ömer Nasuhi Bilmen, Kâmil Miras, Ömer Rıza Doğrul, Hasan Basri Çantay, Ayrıca Peyami Safâ, Fethi Teve toğlu, Mümtaz-Turhan, Nihad Sâmî Banarlı, Yusuf Ziya Yörükân ve Nurettin Topçu gibi isimler de yazılarıyla dergide görünmüştür. (Bkz. Efe, Adem, “*Sebilürreşâd*”, DİA, Ankara 2009, c. XXXVI, ss. 251-253)

⁹⁴ Hansu, <http://www.yeniumit.com.tr/konular/detay/hadis-asigi-bir-felsefeci--babanzade-ahmed-naim-bey>, 24.02.2015.

mensubu bulunduğu Şafii Mezhebi'nin ilmî açıdan daha kuvvetli olduğunu savunan bir makâle yazmıştır. 1908 yılında yayın hayatına başlayan *Sırât-ı Müstakîm* mecmuasına gönderdiği bir mektupta, fikren ve hissen ölmüş bulunan ümmetin yeniden dirilmesinin, Hadîs ve Sünnet'le mümkün olacağını belirterek, mecmûanın bu konudaki yayınlara ağırlık vermesini tavsiye etmiştir. Hadiste uzman olmadığı halde hiç olmazsa tercüme yoluyla hizmete talip olduğunu belirtmiş ve ez-Zebîdî (ö. 893/1488)'nin Buhârî muhtasarı *Tecrîd-i Sarîh*'ini vakit buldukça tercüme edip yayımlanmak üzere göndermek istediğini belirtmiştir.⁹⁵

Hadîsçilerin rivâyet metotlarını, “*Methodes Historique*” denen tarih metodolojisi kurallarıyla mukayese ederek tarih tenkit kurallarının, hadîsçiler tarafından asırlarca önce sened ve metin tenkit kuralları adı altında başarılı bir şekilde uygulandığını göstermeye çalışmıştır. Ona göre hadîsçilerin geliştirdikleri metotlar güvenilir ve yeterlidir. Dolayısıyla hadîs tashihinde onların değerlendirmelerine bağlı kalmak gerektiğini savunmuştur.⁹⁶

Ahmed Nâim, *Tecrid-i Sârih*'e yazmış olduğu *Mukaddime*'yi 58 ana başlık altında işlemiş. Klasik usûl edebiyatında olmayan ‘*Metodolojiden Bir Bahis*’ (sayfa 82-90) ‘*Bir Mukayese*’ (sayfa 91-100) gibi başlıklarla tarih felsefesi ve rivâyetleri kabulde aklî izâhlar yapar. Batı felsefesinden izâhlar vererek Hadîs ilminde rivâyet geleneğinin ne kadar sağlıklı bir yol olduğunu izâh eder.

Ayrıca O, Fransızca kelime olan ‘*Tradition*’ kelimesinin bazen *An'ane* bazen *Hadîs* diye tercümesinin yanlış olduğunu ifade eder. Bu konudaki görüşlerini şöyle açıklar: “ ‘*Tradition*’ kelimesi *Yeni Larousse Ansiklopedi*'sinde şöyle tanımlanır: “*Uzun süre ağızdan ağıza dolaşan doğru veya yanlış nakillerdir.*”

Klise tarihinde de bu kelime dine ait i'tikâd ve fillerin gerek şifâhen gerek yazılı olarak nakli için kullanılmaktadır. Bu kelime Hadîs kelimesi ile tercüme edilse de tam mukâbili değildir. Zira Hadîs, Müsned olan bir rivâyet olduğu halde kilisenin

⁹⁵ Hansu, *a.g.m.*

⁹⁶ Nâim, Ahmed, *Tecridi Sarih Tercümesi*, Mukaddime, c. I, ss. 83-84.

bizim anladığımız manaca Müsned rivâyeti yoktur.” diyerek tercüme konusunda uzman olduğunu, Batı Medeniyeti’ni iyi tanıdığını bize gösterir.⁹⁷

Ahmed Nâim sened ve metin tenkidi konusunda şunları söyler:

‘Nakille gelen bilgilerde ilk önce yazı kime aittir ona bakılır. Yazı kime nisbet ediliyorsa acaba ona ait midir? Yoksa menşeiinde cehâlet var mıdır? Ki buna Ehl-i Hadîs “sened tenkidi” der. Müellife âidiyeti sübût bulduktan sonra muhteviyâta yani metne geçilir. Sözleri nakleden kişinin naklettiği şeyler akla yakın şeyler midir? Sözler arasında müphemlik ve tenâkuz var mı? Yoksa ifadeler arasında uygunluk ve birbirini doğrular ifadeler mi var? Ona bakılır. Eserin bu tenkid aşamasından sonra yazıyı yazan tenkid edilir ki bu râvinin ta’dil veya cerhidir.’ diyerek bir haberin bu aşamalardan geçmedikçe o haberin doğruluğuna inanılmayacağını belirtir.⁹⁸

Dînî rivâyetlerle amel etme konusuna da değinen Ahmed Nâim, bu konudaki görüşleri gruplandırarak değerlendirmiştir. Buna göre:

1- Sened yönüne ağırlık verenler: Bunlar senedi sahîh görünce artık başka bir şey aramaksızın hemen Hadîsin sıhhatine hükmetmişlerdir. Bunu doğru bulmayan Ahmed Nâim, bu ilmin ileri gelen âlimlerinin *“İsnâdın sıhhati metnin hemen sıhhati-ni gerektirmez”* görüşünde olduklarına işaret eder.

2- Diğer bir grup da sadece senede bakmayıp hadîsin metnini önemli görmüştür. Mu’tezile ve çoğu kelâm grupları mezheplerine uymayan hadîsleri, senedleri çok sağlam olsa bile akla aykırılık gerekçesiyle reddettiklerini, mezheplerine uyan Hadîsleri ise zayıf bile olsa Rasûlullah’a nisbet etmekte bir beis görmediklerini, hatta bazı hadîs uydurucularının (vezzâin) bu konuda o kadar utanmaz duruma gelmişler ve demişler ki *“Bir güzel söz olduktan sonra ona isnâd uydurmakta beis yoktur.”*

3- Bunlar arasında orta yolu tutan üçüncü bir grup vardır ki, bunlar senedi veya metni tek başına esas almadan şâri’nin maksadını her iki yönde araştırma yolunu seçerler. Gerek isnâda gerek metne bakarak Hak hangi yönde tecelli ederse öylece kabul ederler. Ahmed Nâim, Hakka tâbi olmayı hevâyâ tabi olmaya tercih edenlere

⁹⁷ Nâim, *a.g.e.*, Mukaddime, c. I, ss. 85-86.

⁹⁸ Nâim, *a.g.e.*, Mukaddime, c. I, s. 90.

yakışanın da bu olduğunu ve ümmetin seçkinlerinin de öteden beri bu yolu takip ettiklerini ifade etmiştir.⁹⁹

Bu nedenle Ahmed Nâim, sened ve metin tenkidinin ayrı ayrı yapılması gerektiği görüşünü savunur. Prensip olarak bu şekilde düşünmekle beraber yaptığı hadîs değerlendirmelerinde bu anlamda hadîs tenkidi yaptığını söylemek mümkün değildir. Fakat mütearız gibi görünen hadîsleri değişik varyantlarını varsa konuyla ilgili ayetler beraber zikrederek hadisi bir bütün olarak değerlendirme yoluna gitmiştir. Hadîsleri metin açısından değerlendirmeyi fakihlere bırakır. Muhaddisin görevi, bir haberi selefden halefe nakletmektir. Yine O'na göre sıhhat şartlarını hâiz hadîsleri en fazla cem eden Buhârî'dir. Hadîsi tenkide uğramayan kitâb yoktur. Çünkü bu haberler Kur'ân gibi mütevatir değildir.¹⁰⁰

Ahmed Nâim, *Tecrid*'i tercüme ve şerhe başlamadan önce okuyan kişilere Hadîs ilmine dâir fayda sağlasın diye bir mukaddime yazarak başladı. Tercüme yapmanın zorluğunu belirtip, harfiyyen tercüme yapmaya çalıştığını, parantez içi açıklama yaptığını, tercümeyle anlaşılmayan yerleri Siyer ve Fukâha âlimlerinin izâhatlarıyla şerhettiğini belirtir.¹⁰¹

Rivâyetleri tenkit kurallarını özetledikten sonra, İslâm Tarihi'nin ilk dönemlerinden bu yana rivâyet yoluyla aktarılan haberleri İbni Hazm (ö. 456/1064)'ın taksimini esas alarak şöyle sınıflandırır: “Delil gösterilmeye esas bakımından nakiller 1. Kitâbullah, 2. İkinci derecedeki nakiller. Hac menâsiki, zekât hükümleri gibi. 3. derecedeki nakiller sikâtın sikâta bildirdiği nakillerdir. 4. Bu da sikâtın sikâta rivâyeti olmakla birlikte son râvinin durumu bilinmediği için çoğu âlimlere göre amel edilemez. 5. Senedinde cerhe uğramış bir râvi bulunan nakillerdir ki genellikle reddedilir. 6. derecede Sahâbe ve Tabiine dayanan haberlerdir ki bunlarla amel etmek tartışmalıdır.”

Kendisi diğer bir bakış açısına göre İslâmî rivâyetleri şöyle sınıflandırır: “Birinci Kitâb-ı Kerim ki kendi nev'inde münferid olan Kitâb-ı Azîmu'ş-Şân'dır. İkinci çeşidi Rasûlullâh'ın Sünneti seniyyesidir ki, bunla Muhaddisler meşgul olur. Üçüncü

⁹⁹ Nâim, *a.g.e*, Mukaddime, c. I, ss. 275-277.

¹⁰⁰ Hansu, *Bâbanzâde Ahmed Nâim ve Türkiye'de Hadîs Çalışmalarının Yeniden Başlama sı*, *a.g.m*, s. 181-182; Nâim, *A*, *a.g.e*, Mukaddime, c. I, ss. 254-255.

¹⁰¹ Nâim, *a.g.e*, Mukaddime, c. I, s. 1.

çeşidi Tefsirdir. Burada Ehl-i Kitâb'dan gelen rivâyetleri red ve kabul noktasında Ahmed Nâim'e göre ölçüt şudur: Akla, Kitâb ve Sünnete muhalif olanlar red olunur. demiştir. İslâmi rivâyetlerin dördüncüsü ise Siyer, Meğâzi ve Melâhim ile Ahbâr adı verilen tarih kitâblarıdır. Bu sınıfa dahil olanlar içinde Ehl-i İslâmca en az itibar olunanı Kütüb-ü Ahbârdır. Çünkü tarihçiler vakıaları senedle zikretmemiştir. Onun için bunlara delil gösterme bakımından sıradan rivâyat nazarıyla bakılır. Siyer, Meğâzi ve Melâhim kitâbları bir senede dayanır. Bu rivâyetlerin kıymeti, muhaddislerin usûl ve kaidelerine göre tenkid edildikten sonraki kıymettir. Bugün bunların doğrulanması için kaynak Hadîs kitaplarıdır.”¹⁰²

İmâm Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) ile diğer bazı İmâmlar şöyle demiştir: ‘*Helal ve harama dair bize bir şey rivâyet olunursa râviler hakkında şiddet, faziletli ameller hakkında rivâyetlerde ise tesahül gösteririz*’. Ahmed Nâim de bu görüşe katılarak der ki : “Çünkü ikinciler evvelkiler gibi şeriat hümü ihtiva etmez. Bundan dolayı Ehl-i İlmin büyük bir kısmı rekâike yani zühde müteallik rivâyât ile kendilerine hüküm terettüb etmeyen nakillerde de teşdid etmeme yolunu tutmuşlardır. Bu gibi rivâyâtı mevzu olmamak şartıyla rivâyette sakınca görmezler. Ancak Meğâzi'nin ahkâmı içeren rivâyetler Şer-î Şerif'in önemli bir bâbı olduğundan onlar hakkında tetkikâta koyulmayı gerekli görmüşlerdir. Nitekim İmâm Ebû Yusuf'un *Kitâbu'l-Harac*'ı ile İmâm Muhammed'in *Siyeri Kebir*'i siyerin ahkama taalluk eden kısmı konusunda fikhi çalışmadır.”¹⁰³

Ahmed Nâim, hayli hacimli olan Hadîs Usulu ve Tarihi niteliğinde yazmış olduğu ve Türkçe'de ilk olan Mukaddime'sinde “*Haber-i vâhid*” konusuna değinir ve “*Haber-i vâhid*”le amel etme şartlarını izâh eder. O'na göre “*Haber-i vâhid*”in reddi ya metne ait bir illete yahud senede ait bir ta'na mebni olur. Senedi söz götürmeyen, râvileri hep sikâ olan bir “*Haber-i vâhid*”¹⁰⁴ aşağıdaki sebeplerle reddolunur;

¹⁰² Nâim, *a.g.e*, c. I, Mukaddime, ss. 95-99.

¹⁰³ Nâim, *a.g.e*, c. I, Mukaddime, ss. 99-100.

¹⁰⁴ ‘*Âhâd*’, lugatta "bir" manasına gelen ve bir şeyin sayısına delâlet eden *âhâd* veya *vâhidin* çoğuludur. İstilahta ise, mutevâtir olmayan haberlere verilmiş bir isim olarak kullanılır. Haberi âhâd da birer kişi tarafından rivâyet edilmiş haberdir. Daha sonra âhâd haberler de Ğarîb, Azîz ve Meşhur olmak üzere üç kısımda mütalâa edilmiştir. Ğarîb, en çok bir kişinin, Azîz iki, meşhûr ise üç ve üçün üstünde, fakat mutevâtirin şartı olan kalabalığın altındaki kişilerin rivâyet ettikleri haberlerdir. (Koçyiğit, Talat, *Hadis Istılahları*, Ankara 1985, AÜİF Yay., ss. 22-23.)

1- Aklın icâblarına muhâlif olmakla. Çünkü Şer-i Mübin-i Muhammedî akılların tecviz etmeyeceği şeylerle vârid olmamıştır.

2- Kitâbullâh'ın kesin nassına, Mütevâtir Sünnete ve İcma-yı Ümmet'e aykırı olmakla.

3- Herkesi bilmesi gereken bir olayı yalnız bir râvinin nakletmiş olmasıyla.

4- Mütevâtiren nakli mutâd olan bir hususu rivâyet etmekte bir râvinin münferid kalmasıyla.

Yine kendisi Şihâbuddin Ahmed b. İdris el-Karâfi (ö. 684/1285)'den nakilde bulunarak bir haberi yalanlamaya sebep olan hususları yaklaşık yukarıdaki hususlar gibi açıklar.¹⁰⁵

Ahmed Nâim, Mutlakiyet, Meşrutiyet ve Cumhuriyet gibi üç farklı yönetim altında hayat sürmüştür. Bu üç dönemde de muhâlif kişiliği ile göze çarpmaktadır. Her üç dönemde de İslâmî bakış açısını kaybetmeden, Hadîs ve Sünnet'i bir reçete olarak sunan yazılarını çekinmeden neşretmiştir. Bâbanzâde bu özelliklerinden dolayı İslâmcı akım içerisinde ve İslâmcı yazarlar kategorisinde değerlendirilmiştir.¹⁰⁶

Bâbanzâdenin de içerisinde gösterildiği İslâmcılık akımının en temel özelliği; İslâm'a dönmeyi şiar edinen bu akım temel kaynaklara dönülmesini, Fıkıhta ve diğer İslâmî kuramlarda gereken yeniliğin yapılmasını ve Batıdan, ahlâkî değerleri dışarıda tutarak ilim ve teknolojinin alınmasını çare olarak görüyorlardı. Batıdaki dinsizlik akımına karşı İslâm'ı müdafaa ederek, İslâm'ın geri kalmışlığın sebebi olmadığını, İslâm'la modern ilimler arasında bir tenâkuz bulunmadığını göstermeye çalıştılar. Siyasî olarak, Hilâfet müessesesinin yeniden diriltilerek İslâm birliğinin (Pan-İslâmizm) sağlanması fikrini savunuyorlardı.¹⁰⁷

İslâmcı fikir akımının temsilcilerinden olmasına rağmen A. Nâim, ilk dönemlerinde, genel olarak idaresinden şikayetçi olduğu Abdulhamit'in aleyhindedir. Mustafa Sabri (1869-1954), Elmalılı Küçük Hamdi (1878-1942), Adanalı Hayret Efendi

¹⁰⁵ Nâim, *a.g.e.*, Mukaddime, c. I, ss. 278-279.

¹⁰⁶ Ezici, *a.g.t.*, s. 13.

¹⁰⁷ Şentürk, Recep, *İslâm Dünyasında Modernleşme ve Toplum Bilim*, İstanbul 1996, İz yay., s. 167.

(1848-1913) dersiâmlardan tanınmış kimseler, Mehmet Akif Bey (1873-1936) gibi devrin tanınmış fikir adamları yanında O da, Abdulhamit hakkında ilk dönemlerde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ¹⁰⁸ fikirlerine paralel fikirler savunmuş, fakat bu dönem çok kısa sürmüştür. Meşrutiyet'in ilanından bir sene bile geçmeden bu konudaki fikrini değiştirmiştir. ¹⁰⁹

Ahmed Nâim, vahiy, mucize, melek, cin, isra ve mi'rac gibi duyularla algılanamayan konularla ilgili hadîsleri izâh ederken, günün modasına uyarak onları rasyonelleştirme gayreti içinde olmamıştır. O'na göre akıl her zaman imkân sahasının sınırlarını belirleyemez, dolayısıyla tarihte olduğu gibi bugün de imkânsız gibi görünen şeylerin zamanla gerçek diye ortaya çıkabileceğini, zamanındaki keşif ve icâtlardan örnekler vererek açıklamıştır. Bu yüzden açıklamalarında, hadîsleri çağdaş bilimin verilerine uydurma gibi bir gayret içerisinde olmamıştır. Zaman zaman müspet ilimlerin verileriyle bazı gaibî konuları telife çalışır; ancak asla zorlama yorumlarda bulunmaz. Böyle durumlarda tercihini hadîsten yana koymuştur. ¹¹⁰

Ahmed Nâim'e göre İslâm dini akılla barışıktır. Selim akılla nakil arasında gerçek bir çatışma yoktur. İslâmiyette din ile ilim ikizdir. Görüşleri şöyledir :

“Müslümanlar'ın geri kalma sebeplerinden biri de, kuvvet hazırlamada yapılan noksanlıklar, yanlışlıklar ve kusurlardır. Ancak kuvvet deyince sadece top tüfek hatırlanmamalıdır. Bunların üretilmesi için gerekli ilimler, fenler, sanatlar, zenginlik sebebi olan ziraat, ticaret ve bunları yeri geldiğinde kullanmayı başaracak şecaat ve himmet gibi özellikler de kuvvete dahildir. Bütün bunların sağlanması farzı kifâyedir. Müslümanlar bunları sağlamada yabancılara el açmaktan kurtulmadıkça, toptan günahkâr olurlar. Böyle umumî bir günahı yüklenmiş halde, Allah'ın yardımından ümitli olmak gülünçtür .” ¹¹¹

¹⁰⁸ 1908 İhtilâli'ni düzenleyen ve bu tarihten itibaren 1918'e kadar Osmanlı devleti yönetiminde birinci derecede rol oynayan siyasi cemiyet. (Bkz. Hanioğlu, M. Şükrü, “İttihat ve Terakkî Cemiyeti”, DİA, Ankara 2001, c. XXIII, s. 476)

¹⁰⁹ Kılıç, a.g.m, s. 301.

¹¹⁰ Hansu, <http://www.yeniumit.com.tr/konular/detay/hadis-asiği-bir-felsefeci-babanzade-ahmed-naim-bey>, 24.02.2015

¹¹¹ Vakkasoğlu, Vehbi, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İslâm Âlimleri*, İstanbul 2005, Nesil Yay, 6. Baskı, s. 181.

Yine Ahmed Nâim İslam ve Bilim konusunda şu görüşü savunur: “*Bizim i'tikâdımızca Kitâbullâh'a münakız gelecek ilm-i yakîn istihsaline imkan yoktur.*”¹¹²

1.3.3. Eserleri

Ahmed Nâim, velûd bir yazar değildir. Yazarlık hayatına Arap dilinden yaptığı tercümelerle başlamıştır. Yazılarını döneminin önemli dergilerinde yayımlamıştır. Birçok kitâbı da bu dergilerde yayımlanan makalelerin sonradan kitaplaştırılması ile ortaya çıkmıştır.

1.3.3.1. Kitapları

1- *Temrinât*: Sarf-ı Arabiye Mahsus Temrinât; İstanbul, 1316 (1900) birinci baskıdır. İkinci baskı Mustafa Cemil ile birlikte ve Mekteb-i Sultaniye Mahsus Sarf-ı Arabî ve Temrinâtı, İstanbul, Mahmud Bey Matbaası, 1321 (1903), adıyla, 220 sayfa olarak neşredilmiştir. Kitap Galatasaray Ders Nâzırı Cemil Bey'in yazdığı *Sarf-ı Arabî* kitâbının tatbik ve temrinleri şeklindedir. Kitapta Arapça öğretiminin gerekliliği ve öğretim yöntemleri hakkında önemli bilgileri ihtiva eden bir önsöz mevcuttur. Bu kitâbın mukaddimesinde medrese usulü Arapça öğretimini tenkid etmiştir.

2- *Hikmet Dersleri*: Dârulfünun Ulûm-ı Âliye-i Diniye Şubesinde Tedris Olan Felsefe-i İslâmiye'den Hikmet Dersleri, Dârü'l-Hilâfe, Matbaa-yı Hukukiye, 1329 (1913). Bu kitap gözden geçirilerek felsefe dersleri adı ile ikinci kez tab' olunmuştur. Dârü'l-Hilâfe, Hukuk Matbaası, 1330. Kitâbın içeriği; Bâbanzâde'nin Dârü'l-Fünûn'da felsefe derslerindeki anlattıklarının kitap haline getirilmesiyle oluşturulmuştur.¹¹³

¹¹² Naîm, *a.g.e*, c. II, s. 765.

¹¹³ Ezici, *a.g.t*, ss. 14-15; Kılıç, *a.g.m*, ss. 300-301; Kızıklı, Zafer, *Bâbanzâde Ahmed Nâim'in Arapça Öğretimine Dair Makalesi*, Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, sayı 4, 2007, s. 448.

3- *İslâm'da Davâ-yı Kavmiyet*: Milliyetçilik meselesinin İslâm'daki yerini tartışan bu metin Sebülürreşâd Dergisinde uzun bir makale olarak yayımlandıktan sonra (SR, c. I2, s. 293, 27 Cemâziyelevvel 1332/m. 1914, s. 114–281) aynı yıl, aynı adla kitap halinde basılmıştır. Irkçılığın İslâm için kanser kadar tehlikeli, bir hastalık olduğunu söyler. Kurtuluşun, İslâm kardeşliği ve İslâm milliyetini koruma yolunda bulunabileceğini açıklar. Aynı görüşte olan Saîd Nursî (1876-1960) için olduğu gibi Ahmed Nâim için de “Kürt olduğundan dolayı Türk Milliyetçiliğini zayıflatmak istiyor” ithamı yapılmıştır. Oysa O, İslâm birliği açısından sakıncalı bulduğu Arap İttihat Kulübü'nün isim ve kuruluşunu da tenkit etmiştir. Kavmiyet ve cinsiyet davası gütmeyi İslâm'ın varlığı için tehlikeli bulmuş, bunu "Yabancı bir bid'at", "Frenk hastalığı" olarak nitelendirmiş ve bu davanın faydalı ve zararlı taraflarını Kur'ân ve Sünnet'e dayanarak izâh etmeye çalışmıştır.¹¹⁴ (Tevs-i Tıbâat Matbaası, İstanbul 1332). Üç defa sadeleştirmesi yapılmış olan Kitâbın; M. Ertuğrul Düздаğ'a ait olan sadeleştirmesi muteber ve meşhur olanıdır. (*Türkiye'de İslâm ve Irkçılık Meselesi*, içinde, İstanbul 1983, Çağlayan Yayınevi, ss. 33–117)

4- *Mebâdi-i Felsefeden Birinci Kitap İlmü'n-Nefs*: George S L. Fonsegrive'nin *Elements de Philosophie* kitâbından notlarla tercüme, İstanbul, Matbaayı Âmire 1331 (1915), 648 sayfalık kitâbın kapağında mütercim Ahmed Nâim Bey'in isminin altında “Telif ve Tercüme Heyeti azasından” ibaresi yer almaktadır. Metnin dipnotlarında iki yüz civarında modern felsefe teriminin Osmanlıca karşılıkları konusunda kavram tartışmaları yapılırken kitâbın sonunda da tercümede geçen iki bin civarında Fransızca felsefe terimine teknik karşılıklar verilmiştir. Kitap bu yönüyle, Türkçe'de felsefe alanında yapılan ilk bütün tercüme kitap olarak kabul edilmektedir.¹¹⁵

5- *Tevfik Fikret'e Dair*: Filozof Dr. Rıza Tevfik Beyfendi'ye; Rıza Tevfik'in 1918 yılının Ağustos ayında Türk Ocağı'nda verdiği konferansta Tevfik Fikret'i savunması ve başta Âkif olmak üzere İslâmcıları tenkit etmesi üzerine yazılan risâle

¹¹⁴ Vakkasoğlu, *a.g.e.*, s. 176; Çakan, *a.g.m.*, s. 37.

¹¹⁵ Kara, İsmail, *Bâbanzade Ahmed Nâim Beyin Modern Felsefe Terimlerine Dair Çalışmaları*, İslâm Araştırmaları Dergisi, sayı 4, 2000, s. 189; Ezici, *a.g.t.*, s. 15.

Sebülürreşâd'ın 371. sayısının H. 26 Eylül 1341 eki olarak yayınlandı. 1918 yılında da kitap olarak basılmıştır.¹¹⁶

6- *İlm-i Mantık* : Elie Rabier'den Tercüme, İstanbul, Dârü'l-Fünûn Matbaası, 1919'da yayınlanan kitap 64 sayfadan oluşmaktadır.

7- *Ahlâk-ı İslâmiye Esasları*: Meârif Nâzırı Emrullah Efendi, Ağustos 1912 tarihinde Lahey'de yapılacak XI. Beyne'l-Milel Terbiye-i Ahlâkiye Kongresi'ne Osmanlı Devleti'ni temsilen katılmak ve tebliğ sunmak üzere Ahmed Nâim Bey'e bu metni hazırlatmıştır. Kabine değişikliği ve hükümetin kongreye katılmaktan vazgeçmesi üzerine Bâbanzâde'nin hazırladığı metin Sebülürreşâd'da tefrika edildikten (c. IX-X, ss. 224-237, 1328.) sonra gözden geçirilerek kitaplaştırılmıştır. (Amedî Matbaası İstanbul 1924). Eser Ömer Rıza Doğrul'un sadeleştirmesi ile *İslâm Ahlâkı'nın Esasları* adıyla basıldı (İstanbul, Yücel Yayınları, 1963). Daha sonra Recep Kılıç'ın sadeleştirmesi de *İslâm Ahlâkı'nın Esasları* adıyla neşredildi (TDV Yayınları, Ankara 1995).

8- *Genel Çizgileriyle İslâm*: Musavver Dâiretü'l-Maarif'in II. cildinde neşredilmek üzere yazılmış olup, ilk önce Sebülürreşâd'da "*İslâmiyet'in Esasları, Mazisi ve Hali*" başlığıyla altında uzun bir makale olarak yayımlanmıştır (SR, c. XI, sayı 284, ss. 369-76, 23 R. evvel 1332/6 Şubat 1329). Eser; 1975 yılında sadeleştirilerek aynı isimle Çığır Yayınları tarafından basılmıştır.

9- *Kırk Hadîs*: Muhyiddîn Nevevî'nin *el-Erbe'ün* adlı kitabının tercümesi, İstanbul Matbaayı Âmire 1925. Aslında Bâbanzâde bu hadîslerin birçoğunu Sebülürreşâd'da tefrika etmişti, geri kalan kısımların tercümesini yaparak kitap haline getirdi.¹¹⁷

10- *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*; II.TBMM'nin kararı ve Diyânet İşleri Başkanlığı'nın teklifi üzerine hazırlandı. *et-Tecridü's-Sarîh*'in Türkçe'deki en önemli tercümesi ve şerhidir. Ahmed Nâim, *et-Tecridü's-Sarîh*'in baş tarafından 199 Hadîsi *Sirât-ı Müstakîm* ve *Kelime-i Tayyibe*¹¹⁸

¹¹⁶ Ezici, *a.g.t.*, ss. 14-15; Kılıç, *a.g.m.*, ss. 300-301.

¹¹⁷ Ezici, *a.g.t.*, ss. 14-15; Kılıç, *a.g.m.*, ss. 300-301.

¹¹⁸ Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi Türk hukukçusu, Ebül'ulâ Mardin (1881-1957)'in 1912'de çıkardığı dergi.

dergilerinde neşretmişti. Diyânet İşleri Reisliği adına tercüme görevi resmen kendisine verildikten sonra eseri tercüme ve şerh etmeye başlamış, 477 hadîsi Hadîs Usûlüne dair önemli bir Mukaddimeyle birlikte iki cilt halinde yayımlamış (İstanbul 1346/1928), hazırladığı III. cilt neşredilmeden vefat etmiştir (1934). Nâim Bey'in bu dergilerde yayımladığı hadîs tercüme ve yakın dostu Mehmet Âkif (1873-1936)'in Bâbanzâde (1872-1934)'yi tavsiye etmesi, tercüme görevinin Ahmed Nâim'e verilmesinde etkili olmuştur. I ve II. cilt 1928 yılında Evkâf Matbaası tarafından basılmıştır. Vefâtı üzerine III. cildin tercüme Kâmil Miras (1874-1957) tarafından tamamlanarak yayına hazırlandı. Eserin I. cildi Cumhuriyet devrinde telif edilmiş en önemli Hadîs Usûlü kitabıdır.¹¹⁹

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Diyânet İşleri Başkanlığının kuruluşu ve temel dini eserlerle ilgili çalışmalar dikkate değerdir. O dönemde mevcut az sayıdaki Kur'ân çevirilerinin (*Tibyan* ve *Mevâkib* gibi) Arap harfleriyle basılması, dillerinin ağır ve ağdalı olması yeni meâl ve tefsir çalışmalarını zorunlu kılıyordu. Dönemin ulemâsı da bu durumdan yakınlıkla anlaşılır bir dil ile eserlerin yazılmasını istiyordu.¹²⁰

Türkiye Büyük Millet Meclisi 21 Şubat 1925 tarihli toplantısında Diyanet İşleri Reisliği bütçesini görüşmektedir. Eskişehir mebûsu Abdullah Azmi Efendi (1869-1937) söz alarak, her önüne gelenin Kur'ân-ı Kerîm'i tercüme etmeye kalkıştığını, oysa güvenilirlik açısından bu işin, Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde kurulacak bir komisyonca yapılması gerekliliğini vurgular ve 53 arkadaşının imzasıyla bir teklif verir. Celse görüşmeleri neticesinde Kur'ân-ı Kerîm'in meâl ve tefsiri ile hadîs tercüme devletin imkânlarıyla yapılması kararı alınır. Kur'ân-ı Kerîm ve Ahadîs-i Şerif Türkçe tercüme ve tefsiri heyeti mütehasşısı ücret ve masrafı olarak 20.000 TL ödenek ayrılması kabul edilmiştir. Bu kararı müteakiben Diyânet İşleri Reisi Ahmet Hamdi Aksekî (1887-1951) bu işler için ehil insanlar aramaya başlar. Uzun uğraşlar neticesinde Kur'ân-ı Kerîm tercümesini Mehmed Âkif (1873-1936)'e,

¹¹⁹ Önder, Mustafa, *Milli Mücadele Yıllarında Atatürk, Dini Yayınlar ve Din Adamları*, Fırat ÜİF Dergisi 17/1, 2012, s.76; Hansu, Hüseyin, "*Et-Tecridu's-Sarih*", DİA, Ankara 2011, c. XL, s. 252.

¹²⁰ Ezici, a.g.t., s. 16.

Kur'ân tefsirini Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır (1878-1942)'a, *Tecrîd-i Sarîh* yani *Muhtasar Buhârî* tercümesini de Bâbanzâde Ahmed Nâim Bey'e tevdi eder.¹²¹

Türkiye Büyük Millet Meclisi 1 Kasım 1928'de "Türk harflerinin kabul ve tatbiki hakkındaki" yasayla, Batı ile entegre olmayı sağlayacak Latin alfabesini Türk alfabesi olarak benimsemiş. 1 Ocak 1929 tarihinde de, hem bilim hem de eğitim dili olarak Arap alfabesinin kullanılmasını yasaklamıştır.

Dini eğitim açısından fetret dönemi olarak isimlendirilebilecek olan 1920-1950'li yılların, hadîs çalışmaları açısından da çok farklı olmadığı görülmektedir. Ancak Diyânet İşleri Riyâseti, tarihle kültürel bağlarını yitirmiş olan Türk Milletinin, dinini öğrenebileceği, ez-Zebîdî tarafından yapılan Sahîh-i Buhârî ihtisârını tercüme ve şerh ettirerek yeni alfabe ile Türkçeye kazandırma amacıyla Ahmed Nâim'i görevlendirmiştir.¹²² Nitekim Ahmed Nâim bu durumu şu şekilde ifade etmektedir:

"*Diyânet İşleri Riyaseti Büyük Millet Meclisince müttehaz bir kararı infazen Zebîdî'nin bu muhtasarını Türkçe'ye tercüme etmek vazîfesini Rakîmu'l-Huruf'a emretti. Haddi takatımı pek ziyâde tecâvüz eden bu hizmet-i mebrûrenin uhdesinden gelmek güç olduğunu bile bile mahz-ı tevkifâtı İlahiyyeye itimaden bu emri yerine getirmeye çalışıyorum.*"¹²³

Diyanet İşleri Başkanlığı harf devriminden önce eski harflerle sadece dört eser yayınlamıştır. Bunlar Ahmed Hamdi Akseki'ye ait *Ahlak Dersleri* (1924), *Askerre Din Dersleri* (1925), *Türkçe Hutbe* (1927), *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sârih Tercümesi* (1928) ilk iki cildi.

Yine yapılan bir araştırmaya göre 1920-1940 tarihleri arasında Türkiye dışında Arapça olarak yüzlerce dini kaynak eser basılmışken bu süre içerisinde basılan dini eser sayısı yok denecek kadar azdır.¹²⁴

Hadis çalışmaları ve yayınları bakımından son yüzyılda ülkemize baktığımızda, yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti'nin parçalanma ve yıkılmasına tanık olmak-

¹²¹ Sarıkoyuncu, Ali, *Atatürk Din ve Din Adamları*, Ankara 2005, TDV Yay, 6. baskı, ss. 99-100.

¹²² Ünal, Yavuz, *Cumhuriyet Türkiye'si Hadis Çalışmaları Üzerine*, İslâmî Araştırmalar, c. X, sayı.1, 1-2-3-4, 1997, s. 174.

¹²³ Nâim, a.g.e, Mukaddime, c. I, s. 2.

¹²⁴ Bulut, Mehmet, <http://www.diyanetdergisi.com/diyanet-dergisi-136/konu-876.html>, 05.05.2014

tayız. Bu dönemde diğeri ilmî faaliyetlerde olduğu gibi Hadîs ilminde de kayda değer bir dinamizm yoktur. Çünkü bir yandan Osmanlı Devleti dinî eğitimini modern şartlara uyduramayıp öte yandan dört bir yanda süren savaşlar ilim ortamını son derece olumsuz etkilemiştir.¹²⁵

Cumhuriyet öncesi Hadis çalışmalarına dair çok ciddi ve yeterli bibliyografya çalışmaları olmamakla birlikte, İ. Lütfi Çakan'ın yapmış olduğu bir çalışmada 1876-1923 arasında (46 yılda) Hadisle ilgili Türkçe olarak yayınlanan toplam 27 eser tespit edilebilmiştir. Bunlar *Râmûzü'l-Ehâdis*, *Buharî Muhtasarı Tercümesi*, birkaç Hadis Usulü tercümesi ve hadis seçkilerinden ibarettir. Bu dönemde iki yıla bir eser düşmektedir.

Cumhuriyet'in ellinci yılı münasebetiyle Bekir Topaloğlu ve Osman Öztürk tarafından *Türkiye Bibliyografyası* isimli yayın taranarak hazırlanan, '*Cumhuriyet Devrinde Yayınlanan İslâmî Eserler Bibliyografyası 1923-1973*' isimli bir çalışma mevcuttur. Diyanet İşleri Başkanlığınca yayımlanan bu kitapta 2926 eser yer almaktadır. Bu kitapta, Hz. Peygamber'imizin hayatına dair eserler dışta tutulursa hadis konusunda toplam 72 yayın yer almaktadır. Hadis yayınlarının bütün dinî yayınlara oranı % 2.5'tir. Bunlar içinde hacimli yayınlar olarak Diyanet İşleri Başkanlığının yayımladığı *Tecrîd-i Sarîh ve Riyâzü's-Sâlihîn* tercümeleri, Ahmed Davudoğlu tarafından yayımlanan *Müslim Şerhi* ve *Sübülü's-Selâm Tercümesi*, Mehmet Sofuoğlu'nun *Müslim Tercümesi*, Bekir Sadak'ın *Tac Tercümesi* yer almaktadır. Birkaç Hadîs Usûlü ve ders kitâbı ile birkaç akademik çalışma vardır. Geri kalanlar belirli sayılarda (40 Hadîs, 200 Hadîs, 1001 Hadîs gibi) veya konulara göre değişik Hadîs seçmelerinden ibarettir.¹²⁶

¹²⁵ Yıldırım, Ahmet; *İlahiyat Fakültelerinde Cumhuriyet Dönemi Hadis Çalışmalarının Genel Panoraması*, Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi, 2-1, 2009, ss. 117-128.

¹²⁶ Polat, Salahattin, "*Modern Dönemde Hadis İlminin Temel Meseleleri*", İlmî Toplantı-, (Basılmamış Tebliğ) TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 14-17, Nisan 2005, ss. 212-213

1.3.3.2. Makâleleri

Ahmed Nâim'in oldukça fazla makalesi vardır. Makâlelerini *Servet-i Fünûn*, *Sırât-ı Müstakîm*, *Sebîlürreşâd* ve *Dâru'l-Fünûn Edebiyat Fakültesi Mecmuası* dergilerinde yayımlamıştır. Makâleleri ya tercüme ya da fikrî ideolojik tartışmalardır. Bu makalelerde Ahmed Nâim'i ya geleneksel İslâm'ı savunan veya İslâmcılık akımını temsil eden bir anlayışla kaleme aldığını görmekteyiz.

Sırâtı Müstakîm'de hadîsle ilgili özellikle şu makalelerine bakılabilir: c. 5, sy. 120, 121-131, s. 258-260, 273-277, 289-292, 305-309, 321-323; 337-339, 353, 355, 369-372, 385-388, 401-403, 417-419, c. 65, sayı 131-140, 149, 151, s. 4-7 20-22: 36-38, 51-54, 67-69, 84-85, 101-103, 115-116, 131-132, 48-150, 289-291, 321-322. c. 8, sayı 205, 206, 456, c. 9, sayı 212, 214, 221, s. 63, 102, 231. *Sebîlürreşâd*'da ise Hadîs-i Şerif adlı makaleleri şöyledir: c. 11, sayı 283, s: 354-356, c. 12, sayı 294, 295, 301-303, 305-308, s. 133, 150, 261, 277, 295, 325, 345, 357, 373. c. 13, sayı 314-324, 326-336, s.11, 17, 25, 33,41, 50,57, 65, 74, 80, 88, 105, 113, 119, 127, 135, 151, 168, 184. c. 14, sayı 361, s. 197-199, c. 15, s. 366, s. 23-26.¹²⁷

1.4. KÂMİL MİRAS (1875 -1957)

14.1. Hayatı

Kâmil Miras, 1291/1875'te Karahisar-ı Sahib (Afyonkarahisar)'de doğmuştur. Annesi Atîke Hânım, bâbası müderrisînden Ahmed Rüştü Efendî'dir. Cumhuriyet öncesinde Mehmed Kâmil ismini kullanan Kâmil Miras' ın bu soyadını alması, babası tarafından ailesinin, Miraszâdeler olarak tanınmış ve dînî ilimlerle uğraşarak medreselerde öğreticilik (müderris) yapmış, eserler vermiş olmalarıyla alakalıdır.

Kâmil Miras, ilk ve orta tahsilini doğum yeri olan Afyonkarahisar'da tamamlamıştır. (1894) İlk hocaları arasında babası Ahmed Rüştü Efendi ile Müderris Mu-

¹²⁷ Kılıç, *a.g.m.*, ss. 302-305; Ezici, *a.g.t.*, ss. 16-19.

samcızâde Ali Efendi'yi saymak mümkündür. Kâmil Miras bu eğitiminin ilk yıllarında dînî ilimlerin yanında fen ve matematik eğitimi de almıştır.¹²⁸

İbtidâî ve Rüşdiye'yi Afyonkarahisar'da bitirdikten sonra İstanbul'a gitti. 1903 yılında girdiği Dârü'l-Fünûn-Şâhâne'nin Ulûm-i Âliye-i Dîniyye (İlahiyât) Şubesi'nden mezun oldu. Bu arada Fâtih Câmii dersiâmı ve ders vekili Alasonyalı Hacı Ali Zeynelâbidin Efendi'den icâzet aldı ve ruûs imtihanlarını kazanıp Beyazıt Câmii Dersiâmı¹²⁹ olarak göreve başladı (1907). Hayatı boyunca aralıksız sürdürdüğü bu görevi yanında birçok öğretim kurumunda ders verdi. 31 Ekim 1910'da Dârü'l-Fünûn-ı¹³⁰ Şâhâne Ulûm-i Âliye-i Dîniyye (sonraki adıyla Ulûm-i Şer'iyye) Şubesi'nde İslâm dini tarihi müderrisliğine tayin edildi. Ardından Târîh-i İlm-i Fıkıh ve İlm-i Ahlâk-ı Şer'iyye derslerini üstlenerek Şubat 1914'e kadar sürdürdü. Bu bölümün kapatılması üzerine Ekim 1915'e kadar lisan şubesinde Ulûm-i Dîniyye okuttu ve aynı tarihte Medresetü'l-Mütehassısîn'de fıkıh tarihi müderrisi oldu. Bu arada Kasım 1914'te Dârü'l-Hilâfeti'l-Aliyye Medresesi'nde Târîh-i İslâm ve Edyân, iki buçuk ay sonra da Fıkıh İlmi Tarihi dersini vermekle görevlendirildi. Eylül 1917-Nisan 1919 tarihleri arasında Süleymaniye Medresesi'nde Fıkıh tarihi müderrisliği yapan Kâmil Miras, Mustafa Sabri Efendi (1869-1954)'nin Şeyhülislâmlığı döneminde bir yıl kadar tedrisattan uzaklaştırıldı ve bir süre ticaretle uğraştı.¹³¹

Mart 1920'den itibaren Sahn-ı Semân Medresesi'nde önce Mantık, ardından Kelâm derslerini vermeye başladı. Kasım 1922'de Süleymaniye Medresesi'nde Tabakât-ı Kurrâ ve Müfessirîn Müderrisliğine tayin edildi ve bu görevini medreselerin kapatıldığı 3 Mart 1924 tarihine kadar sürdürdü. Ayrıca ilk teşkilât nizâm-nâmesini ve programını hazırladığı Medresetü'l-İrşâd'da Aralık 1919'dan itibaren Kelâm ve Fıkıh Usulü okuttu.

¹²⁸ Özel, Mustafa, *Son dönem Osmanlı Tefsir Tarihinden Bazı Seçmeler-I*, DEÜ İlahiyat Fak., sayı. XVI, İzmir 2002, s. 87; Türk, Recep, *Kâmil Mirasın Hayatı Eserleri ve Hadisciliği*, Yüksek Lisans Tezi, Van 2006, YÜSBE, s. 12.; Yazıcı, Nesimi, *Kâmil Mirasın Hayatı ve Eserleri*, Ankara 2012, DİB yay., ss. 11-12.

¹²⁹ Medreselerde öğrencilere, câmilerde halka açık ders verme yetkisine sahip müderris için kullanılan unvan. (Bkz. İpşirli, Mehmet, "Dersiâm", DİA, Ankara 1994, c. IX, s. 184)

¹³⁰ Osmanlı Devleti'nde XIX. yüzyılda kurulan yüksek öğretim müessesesi. (Bkz. İhsanoğlu, Ekmeleddin, "Dârü'l-Fünûn", DİA, Ankara 1993, c. VIII, s. 521.

¹³¹ Yazıcı, Nesimî, "Kâmil Miras", DİA, Ankara 2005, c. XXX, s. 135.

Kâmil Miras'ın ders verdiği öğretim kurumları arasında kendisine profesörlük unvanını kazandıran Dârü'l-Fünûn-ı Şâhâne'nin özel bir yeri bulunmaktadır. 1927'de Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeliği sona erince medreselerin kapanmış olması sebebiyle bürokratik sorunlarla karşılaşan, durumuna uygun bir tayin yapılmadığından kendi isteği üzerine emekliye sevk edilen Kâmil Miras 25 Haziran 1940'ta Diyânet İşleri Riyâseti Müşavere Heyeti âzalığı görevine getirildi ve emeklilik yaşı dolduğu halde 24 Nisan 1943 tarihine kadar bu kadroda istihdam edildi. 30 Nisan 1957'de Anadoluhisarındaki evinde vefat eden Kâmil Miras ertesi gün Kandilli Kabristanı'na defnedildi.¹³²

1.4.2. İlmî ve Siyasî Çalışmaları.

Kâmil Miras, birçok öğretim kurumunda hizmet kalitesinin yükseltilmesi çalışmalarına katkıda bulundu. 28 Aralık 1910 tarihli meşihât tezkiresiyle medrese programlarının yeniden düzenlenmesi için Bâb-ı Fetvâ'da kurulması kararlaştırılan encümenin üyeliğine tayin edildi. Çeşitli medreselerdeki müderrisliği sırasında bu kurumlar için oluşturulan komisyonlarda bulundu.

Şubat 1913'te Dârü'l-Fünûn-ı Şâhâne Ulûm-i Şer'iyye Şubesi muallimi sıfatıyla Maarif Meclisi üyeliğine getirildi. Meşihat makamının 19 Temmuz 1913 tarihli tezkiresiyle, câmilerde okutulan Ulûm-ı dîniyye ve Arabiyye derslerine ilişkin meselelerde danışmanlık yapmak, özel ve genel programlar düzenlemek, okutulacak kitapları belirlemek ve tedrisatın ıslahını sağlamakla görevli Encümen-i Müderrisin üyeliğine getirildi. Aynı yılın Eylül'ünde Maarif Nezâreti'nce oluşturulan Lâyihalar Encümeni'nde vazife aldı. Meşihatın 27 Kasım 1915 tarihli tezkiresiyle, Kelâm ilmine dair bir ders kitabının hazırlanmasıyla görevlendirilen Mûsâ Kâzım Efendi (ö. 1858/1920) başkanlığındaki kurulda yer aldı.

Kelâm ilminin yeniden yazılması tartışmalarının devam ettiği bu devrede *İlm-i Kelâm Tarihine Ait Tetkikler* adlı eserini kaleme aldı. 26 Ağustos 1916 tarihli meşi-

¹³² Yazıcı, *a.g.m.*, s. 145; Yazıcı, Nesimi, *Kâmil Mirasın Hayatı ve Eserleri*, ss. 11-12.

hat tezkiresiyle Dârü'l-Hilâfeti'l-Aliyye Medresesi ve Medresetü'l-Mütehassısîn'in ders programında değişiklik yapmak üzere oluşturulan encümene seçildi. 1917 tarihli Medâris Kanunu gereği ilgili nizâm-nâmeyi kaleme aldı. 1916-1919 yılları arasındaki dört Ramazan'da huzur dersleri muhataplığında bulundu.

Maarif Vekâleti (Milli Eğitim Bakanlığı) kapattığı medreselerin yerine dört yıllık İmâm-Hatip Mekteplerini açmıştır. Sayıları otuzu bu bulan bu okulların hemen hemen hepsi büyük merkezlerde açılmış fakat başarılı olamamıştır. Altı yedi yıl içerisinde tamamı kapatılmıştır. (1930) Dârü'l-Fünûn'a bağlı İlahiyat şubesi de aynı yıl açılmış ancak üç yıl sonra çeşitli sebeplerle tekrar kapatılmıştır.¹³³

Kâmil Miras'ın İmâm-Hatip Mektepleri'nin programlarının hazırlanmasındaki katkıları Nesimi Yazıcı'ya göre mâzinin karanlıklarında kalmış ve pek hatırlayanı olmayan bir konudur. Bu gerçeği Merhum Miras'ın kendi ifadelerinden öğreniyoruz. İzmir suikastı dolayısıyla çıkarıldığı İstiklâl Mahkemesinde savcıya verdiği ifadesinde şunları söylemektedir: “İmâm ve Hatip Mektepleri'nin programını bendeniz ihzâr ettim.”¹³⁴

Huzur dersleri, 18. yüzyılın ortalarından itibaren sistemli ve sürekli hale gelen bu ders şekli, sarayda padişah ile birlikte katılmasına izin verilen saray halkı ve seçkin misafirlerin hazır bulunduğu bir çeşit paneldir. Şeyhü'l-İslâm tarafından seçilen ve dersi anlatan kişiye “*Mukarrir*”, sayıları beş ve üzerinde olan müzakereci durumdaki âlimlere de “*Muhatap*” denilmekteydi. Ramazan ayında gerçekleştirilen bu derslerde Kur'ân-ı Kerîm'den birkaç ayet okunur ve genelde Kadî Beyzâvî (ö. 685 /1286) tefsiri çerçevesinde sohbetler yapılırdı.¹³⁵

Kâmil Miras 1916–1919 yılları arasında bu toplantılarda muhatap (müzakereci) olarak bulunmuştur. Kâmil Miras'ın “*Muhatap*” olarak bu derslerde bulunmasında onun ilminin ve ehliyetinin döneminde takdir edildiğinin önemli bir göstergesi olarak değerlendirilir.¹³⁶

¹³³ Yazıcı, *a.g.e.*, s. 145; Yazıcı, Nesimi, *Kâmil Miras'ın Hayatı ve Eserleri*, ss. 19-23.

¹³⁴ Türk, *a.g.t.*, s. 13.

¹³⁵ Yazıcı, Nesimi, *a.g.e.*, s. 28.

¹³⁶ Yazıcı, *a.g.e.*, ss. 28-31.

Kâmil Miras, II. Abdülhamîd (1842-1918) döneminde yeni esaslara göre düzenlenen câmi derslerine bu iş için yapılan imtihanı kazanarak Bayezid Câmii dersîâmı olarak başlamıştır. Gerek siyâsî çalışmaları gerek medrese ve Dâru'l-Funûnda'ki çalışmaları onun dersiâmlık görevini engellememiştir. Bu unvanı ömrünün sonuna kadar korumuştur. Câmi derslerinin daha verimli hale getirilmesi için yapılan çalışmaların bir kısmında Kâmil Miras da bizzat yer almıştır. O, buralarda okutulan derslerin planlanması ve programların hazırlanması amacıyla Encümen-i Müderrisin âzalığına getirilmiştir.¹³⁷

Merhum Kâmil Miras'ın katıldığı ilmî faaliyetlerden birisi de İsmail Hakkı İzmirli (1869-1946), Ömer Rıza Doğrul (1893-1952) ve Eşref Edip (1882-1971) ile birlikte ilmîne güvenilir önemli bir din bilgini sıfatıyla, Tahrir Heyeti üyesi olarak içinde bulunduğu bir heyetle İslâm-Türk Ansiklopedisi'nin¹³⁸ yayımlanmasına katkıda bulunmuş olmasıdır. Kâmil Miras İslâm-Türk Ansiklopedisi'nin en önde gelen dört kişilik yayın kurulu içerisinde yer almıştır. Kendisi ansiklopedi ve derginin yayımına devam ettiği 1940-1948 arasında 1940-43 yılları içerisinde Diyânet İşleri Başkanlığı'nda Heyet-i Müşâvere a'zası olarak görev yapmış olmasına rağmen, İslâm-Türk Ansiklopedisi ile ilişkisini kesmemiştir. O bu ansiklopedinin birinci cildinde 16, yarım kalan ikinci cildinde ise 8 madde yazmıştır. Bu maddelerin büyük bir kısmı başlı başına ona ait, bazıları ise madde içerisinde bölüm yazarlığı şeklinde Hadîs, Fıkıh, İslâm Tarihi gibi muhtelif İslâm ilimleri alanında, ciddi araştırma ürünleridir.¹³⁹

Kâmil Miras, icâzetini aldığı 1905'ten itibaren ilmî faaliyetlerine hız vermiştir. Kâmil Miras, günümüzde yayıncılık faaliyetlerinde musahhihlikten, redaktörlük ve editörlüğe kadar yükselmiştir. Ahmed Hamdi Akseki (1887-1951)'ye ait *Yeni Hutbeleri*'nin neşrini yapmıştır. Kâmil Miras, Haziran 1940 ile Nisan 1943 arasındaki Heyet-i Müşavere azalığı sırasında, Diyânet Teşkilatı tarafından bastırılan eserlerin bir kısmının yayımında da, görev yapmıştır.

¹³⁷ Yazıcı, *a.g.e.*, ss. 31-33.

¹³⁸ İstanbul'da 1940-1948 yılları arasında çıkan, ancak "A" maddeleri tamamlanmadan yayımı duran ansiklopedi. Eşref Edip (Fergan), İsmail Hakkı İzmirli, Kâmil Miras ve Ömer Rıza Doğrul'dan oluşan bir yazı heyetinin idaresi altında Âsâr-ı İlmîyye Kütüphanesi'nin yayını olarak neşre başlamıştır. (Bkz. Aykut, Ayhan, "İslâm-Türk Ansiklopedisi", DİA, Ankara 2001, c. XXIII, s. 57)

¹³⁹ Yazıcı, *a.g.e.*, ss. 35-40.

Kâmil Miras, dînî içerikli birçok konu gibi hutbe ile de yakından ilgilenmiştir. Hutbenin TBMM'deki görüşmelerine katılmıştır. O, hutbeler konusunda fikirlerini Ahmed Hamdi Akseki'nin *Yeni Hutbelerim* adlı eserinin tashihini yaparken bu kitapta belirtmiştir. O'na göre Arapça bilmeyen cemaat Cuma ibadetinden herhangi bir ilham almamaktaydı. Bu yüzden hutbelerin tavsiye niteliğinde olan bölümleri Türkçe olmalıydı.¹⁴⁰

İlmî faaliyetleri yanında hareketli bir siyasî hayat geçiren Kâmil Miras, Meşrutiyetin ilânından sonra 1. (1908-1912), 2. (1912) ve 3. (1914-1918) dönem, Cumhuriyet'in kuruluşunun ardından 2. Dönem (1923-1927) Afyonkarahisar meb'usu oldu. Osmanlı devrinde İttihat ve Terakkî Cemiyeti üyesi olan Kâmil Miras, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Cumhuriyet Halk Fırkası'ndan seçildi, bir süre sonra kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'na katıldı. İzmir suikastı dolayısıyla diğer partilerle birlikte İstiklâl Mahkemesi'nde yargılandıysa da suçsuz bulundu. Bu dönemde Şer'iyye ve Evkâf, Diyanet ve Tapu komisyonları gibi çeşitli kurullarda üyelik yaptı. Mebûsluğu sırasında Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe meâli ve tefsiriyle bir hadîs kitâbının tercüme ve şerhinin yaptırılması ve hutbelerin Türkçe'ye çevrilmesiyle ilgili gelişmelerde büyük katkıları oldu. 21 Şubat 1925 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Diyânet İşleri Riyâseti bütçesinin görüşülmesi sırasında onun da aralarında bulunduğu elli üç mebûsun verdiği bir önergeyle yeni bir Kur'ân tercüme ve tefsirinin hazırlanması, ayrıca uygun bir hadîs kitâbının Türkçe'ye çevrilmesi teklif edilmişti.¹⁴¹

Kâmil Miras'ın siyasî çalışmaları arasında en dikkat çekici konulardan birisi de Hilâfetin kaldırılması hususuyla ilgilidir. Dönemin Adalet Vekili (Bakanı) Seyyid Bey TBMM'de hilâfetin kaldırılması konusunun görüşüldüğü sırada yaptığı konuşmada, hilâfetin kaldırılmasında herhangi bir sakınca olmadığını söylemiştir.¹⁴²

¹⁴⁰ YAZICI, Nesimi, *Osmanlıdan Cumhuriyete Bir Osmanlı-Kâmil Miras*, Diyânet İlmî Dergi, c. XXXVII, sayı.1, 2001, ss. 119-122.

¹⁴¹ YAZICI, Nesimi, "Kâmil Miras", DİA, c. XXX, ss. 145-146.

¹⁴² YAZICI, Nesimi, *Kâmil Mirasın Hayatı ve Eserleri*, ss. 63-64.

1.4.3. Eserleri

Osmanlı'nın son döneminde yetişmiş hem medrese hem de üniversite (Dâru'l-Fünûn) eğitimi almış olan Kâmil Miras, farklı eğitim kurumlarında dersler vermiş ve eserler yazmıştır. Eserlerinin önemli bir bölümünün, bu öğretim kurumlarında okuttuğu derslerle ilgili olduğunu söylemek mümkündür. Eserlerinden *Ramazân Muhasebeleri* ve *Sahîhi-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sârih Tercüme ve Şerhi* dışındakiler, çok fazla yayılmamıştır. Kitaplarının talebeye verilen ders notlarından oluştuğunu belirten Nesimi Yazıcı, bunların da talebeler tarafından az sayıda bastırıldığını söylemektedir.¹⁴³

Eşref Edib (1882-1971), Kâmil Miras'ın hayatta bulunduğu bir sırada, şüphesiz onun kontrolünden geçmiş yazısında şu eserlerinin ismini vermektedir:

1- *Din-i İslâm: Tarihinden Emevi ve Abbasi Devirlerine Ait Kısımları*. (Gerek, Veli Ertan tarafından gerek yakın arkadaşı Eşref Edip tarafından Kâmil Miras'ın eserleri arasında zikredilen bu çalışma hakkında yeteri kadar bilgi bulunmamaktadır.

2- *Tarih-i Fıkıh (Târîh-i İlm-i Fıkıh): İstanbul 1329/1331, 1331*. Dâru'l-Fünûn-ı Şâhâne Ulûm-i Şer'iyye Şubesi'nde ve Medresetü'l-Mütehassısîn'de verdiği derslerin notları olup iki bölüm halinde düzenlenmiştir. Eser genel fıkıh tarihi kitaplarından farklı olup bazı yenilikler taşır.

3- *Kur'ân ve Tefsir Tarihi*.

4- *Ahlak-ı Şer'iyye Dersleri: (İstanbul 1330/1332)*. Âyet ve Hadîslerle İslâm ahlâkı mahiyetindeki eser tamamlanamamıştır.

5- *Kur'ân'ın Cem'i (İstanbul-1342 H)*

6- *İlm-i Kelâm Tarihine Ait Tetkikler (İstanbul, 1339 H)*¹⁴⁴

Kâmil Miras, Cessâs (ö. 370/980)'ın *Ahkâmü'l-Kur'ân*'ının İstanbul baskısının (1335-1338) musahhihlerinden olup Beyzâvî (ö. 684/1286), Ali b. Muhammed el-Hâzin (ö. 741/1341), Ebü'l-Berekât en-Nesefî (ö. 709/1310), Abdullah b. Abbas

¹⁴³ Türk, *a.g.t.*, s. 23; Yazıcı, *a.g.e.*, s. 68.

¹⁴⁴ Yazıcı, Nesimi, *Osmalidan Cumhuriyete Bir Osmanlı-Kâmil Miras*, s. 125; Özel, *a.g.m.*, s. 87.

(ö. 68/687) ve Ni'metullah b. Mahmûd (ö. 920/1514)'un tefsirleri gibi birçok ilmî eserin tashihinde de görev almıştır. Bunlardan başka *Sebîlürreşâd*, *Hakka Doğru*, *İslâm-Türk Mecmuası*, *Son Posta*, *İslâm Dünyası* gibi dergilerde birçok makalesi yayımlanmıştır.¹⁴⁵

Ramazan Musahabeleri adlı eseri (İstanbul -1949) Kâmil Miras'ın değişik tarihlerde, farklı yayın organlarında yayınlanan makalelerinden seçilen yirmi beşinin bir araya getirildiği kitaptır. Bir serinin ilk kitabı olarak düşünülen bu çalışmanın ancak birinci sayısı yayınlanabilmiştir. Önsözde verilen bilgiye göre daha önce başka yayın organlarında yayınlanan bu yazılar yazarı tarafından tekrar gözden geçirilmiş, gereksiz tekrarlar atılmış ve yer yer düzeltmeler yapılmıştır.¹⁴⁶

Merhum Kâmil Miras'ın hadîsle ilgili en önemli eseri elbetteki *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sârih Tercümesi ve Şerhi* (IV-XII, İstanbul 1938-1948) adlı eseridir. Hadîslerin şerhinde klasik kaynaklardan yararlanılmış ve zaman zaman güncel konulara da girilmiştir. Birçok defa basılan eserin Türkiye'de Hadîs ve Sünnet kültürünün yerleşmesine büyük katkısı olmuştur. Her ne kadar Ahmed Nâim gibi geçmişinde hadîs tercüme tecrübesi olmasa da bu çaptaki âlimlerin sahip olması gereken ilmî birikime onun da eksiksiz sahip oluşunu söylemek mümkündür. Zira Osmanlı medreselerinde Fıkıh, Kelâm, Tefsir, Usul-ü Fıkıh yanında içinde Buhârî (ö. 256/870), Kirmanî (ö. 786/1384), Aynî (ö. 855/1451), İbn-i Hâcer (ö. 852/1449) ve Müslim (ö. 261/875)'in şerhlerinin de yer aldığı hadîs dersleri her zaman müfredâta yerini almıştır.

Kâmil Miras *Tecrid'in* tercümesine başladıktan sonra 1940'larda yayın hayatına başlayan "*İslâm-Türk Ansiklopedisi Mecmuası*", "*Sebîlürreşâd*" gibi dergilerde bazı hadîslerin tercüme ve kısa îzâhlarını yapmış, *İslâm-Türk Ansiklopedisine* Hadîs ve Hadîs usulü ile ilgili maddeler yazmıştır. (Bkz. *İslâm Türk Ansiklopedisi*, Ağaç maddesi, c. 1, ss. 121-122, 1941; Ahad maddesi, c. 1, 141-142; *İslâm Türk Ansiklopedisi*, Âl-i Muhammed Maddesi, c. 1, ss. 252-254, 1941). *Tecrid-i Sârih* tercüme ve şerhi görevinin kendisine verilmesi, onun bu görevi yerine getirirken göstermiş olduğu performans, hadîsçilik yönünün de olduğunu söylemeye yetecektir.

¹⁴⁵ Yazıcı, Nesimi, "*Kâmil Miras*", DİA, c. XXX, s. 146.

¹⁴⁶ Türk, *a.g.t.*, s. 26.

Kâmil Miras'ın vefatının ardından bir şiirle onu yad eden Hasan Basri Çantay (1887-1964) da merhûmun "Kâmil bir muhaddîs" olduğunu belirtmiştir.¹⁴⁷

Bâbanzâde Ahmed Nâim 13 Ağustos 1934 yılında vefatına kadar *Tecrid-i Sârih*'in üç cildini hazırlamış, bunlardan bir ve ikinci ciltler Arap Alfabetiyle yayınlanmıştı. Bunun üzerine yarım kalan tercüme ve şerhin tamamlanması görevi Kâmil Miras'a verilmiştir.¹⁴⁸ O, öncelikle selefinden kalan 3. cildin müsveddelerini gerek gördüğünde bazı ilave ve tashihlerle yayına hazırladı. Üçüncü ciltte yer toplam 96 hadis içinden 26 hadiste Kâmil Miras ilave ve tashihlerde bulundu. 556. hadis müsveddeler arasında bulunmadığı için Kâmil Miras hadisi tercüme ve şerh etmiştir.¹⁴⁹ Kâmil Miras merhum Ahmed Nâim'in müsveddeleri tetkik edemeden vefat ettiği için hatalarının olduğunu belirtir.¹⁵⁰ Sonra da ciltler için on yıllık gibi sürede, bütün mesâisini bu çalışmaya ayırdı.¹⁵¹ Kâmil Miras tarafından hazırlanan 4. cilt 1938'de, 12. cilt ise 1948'de basıldı. Eserin ilk basımında her cilt beşer bin adet basıldı, toplam sayfa sayısı 7352 idi daha sonra sayfa sayısı 6541 olarak netleşti. Cildlerin sonuna eklenen mevakiin, tercüme-i hâl ve konu fihristleri ile bu sayfa sayısı 6594 sayısına ulaşmaktadır. 519 sayfalık klavuz da eklendiğinde toplam sayfa sayısı 7. ve 8. baskılarda 7113 olmaktadır. Diyânet İşleri Başkanlığı tarafından en son kez 1993'te on ikinci baskısı yapılmıştır.¹⁵²

Tecrid-i Sârih'in ciltlerinin yıllara göre basımı şöyledir: IV ve V. ciltler, 1939- İstanbul, VI. cilt 1939, VII. cilt 1940, VIII. cilt 1941, IX. cilt 1945, X. cilt 1946, XI cilt 1947, XII. cilt 1948.¹⁵³

Hadîslerin ciltlere göre dağılımı ise şöyledir: 1. cilt: 1-221; 2. cilt: 222-477; 3. cilt: 478-574; 4. cilt: 575- 685; 5. cilt; 686-751; 6. cilt: 752-1022; 8. cilt: 1023-1122; 9. cilt:1316-1518; 10. cilt: 1519-1660; 11. cilt: 1661-1872; 12. cilt: 1873-2189. hadîsler. Esere hazırlanmış klavuz 519 sayfa, tek cilt ve dokuz bölüm olmak üzere Mücteba Uğur ve M. Cemal Sofuoğlu tarafından kaleme alınmıştır. Onüçüncü cilt

¹⁴⁷ Türk, *a.g.t.*, s. 28; Yazıcı, Nesimi, *Kâmil Mirasın Hayatı ve Eserleri*, s. 77.

¹⁴⁸ Nâim, Ahmet, *Tecrid-i Sârih Tercüme ve Şerhi*, c. III, s. 404.

¹⁴⁹ Nâim, Ahmet, *a.g.e.*, c. III, s. 355.

¹⁵⁰ Nâim, Ahmet, *a.g.e.*, c. III, s. 41.

¹⁵¹ Miras, Kâmil, *a.g.e.*, c. XII, s. 430.

¹⁵² Yazıcı, Nesimi, *a.g.e.*, ss. 52-53.

¹⁵³ Yazıcı, *a.g.e.*, ss. 77-79.

olarak *Tecrid-i Sârih*'in ikinci baskısı esas alınarak yapılmış ve *Tecrid* ile beraber basılmıştır. *Tecrid* Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 4 Temmuz 1969'da tüm ciltler gözden geçirilmiş, hatalar düzeltilmiştir.¹⁵⁴

¹⁵⁴ Miras, Kâmil, *Tecrid-i Sarîh Tercüme ve Şerhi*, c. V, s. 396

II. BÖLÜM

CÂMÎ, İHTİSAR, MUHTASAR, TECRÎD VE ŞERH KAVRAMLARININ AÇIKLANMASI

2.1. HADİS EDEBİYATINDA “CÂMÎ” VE ÖZELLİKLERİ.

“*Câmi*” kelimesi "toplamak, bir araya getirmek" anlamındaki “*cem*” kökünden ism-i fâildir çoğulu “*Cevâmi*” dir. Hadîs ilminde, dinle ilgili meselelerin tamamını, dolayısıyla Hadîsin bütün kısımlarını içine alan sekiz ana konuyu bir araya getiren eserlere “*Câmi*” adı verilmektedir. *Câmi*’ler, bütün dinî konularla ilgili hadisleri toplayan en kapsamlı eserlerdir.¹ Bu konular şunlardır: İmân ve akâid; ibadet ve muâmelât (ahkâm); ahlâk ve nefis terbiyesi (rikâk); yeme, içme ve sefer âdâbı; tefsir, tarih ve siyer; oturup kalkma âdâbı (şemâil); fiten ve melâhim; peygamberlerin ve ashâbın menâkıbı.²

Hadîs ıstılahında *Câmi* kelimesi, Hazreti Peygamberin değişik konulardaki hadîslerini içinde toplayan büyük kitaplar hakkında kullanılmıştır. Ancak burada, bütün hadîs kitaplarına *câmi* adının verilmediğini de kaydetmek gerekir. Mesela el-Buhârî, Müslim ve et-Tirmizî’nin *Kütüb-ü Sitte* içinde yer alan eserlerine *el-Câmi* denildiği halde, aynı gruba dahil Ebû Dâvûd, en-Nesâî ve İbn Mâce’nin eserlerine bu isim verilmemiştir. O halde bu fark, kitapların ihtiva ettikleri konular yönünden ileri gelmektedir. *Câmi*’ler de umumiyetle birer *Sünen*’dirler. Onlar da *Sünen*’lerin ihtiva ettiği bütün konuları içine alırlar. Her *Câmi* aynı zamanda birer *Sünen*’dir, fakat her *Sünen*, *Câmi* değildir diyebiliriz.

Câmi adı verilen hadîs eserleri, hicri ikinci (VIII) yüzyıldan itibaren tasnif edilmeğe başlanmışlardır. Bunların ilk musannifi Ma’mer İbn Râşid el-Ezdî (ö. 153/770) dir. Bu asırdaki diğer musannifler *Kebir ve el-Câmiu’s-Sağir* adlı iki eseriyle Sufyan es-Sevrî (ö. 161/778), Abdullah İbn Vehb İbn Muslim el-Kuraşî (ö. 197/812) ve Sufyan İbn Uyeyne (ö. 198/813) dir. Üçüncü asırda ise, Abdurrazzak İbn

¹ Çakan, İ. Lütfî, *Hadis Edebiyatı*, MÜİFAV, 4. Basım, İstanbul 1997, s. 45.

² Kandemir, M. Yaşar, “*Câmi*”, DİA, Ankara 1997, c. VII, s. 94.

Hemmam (ö. 211/826), el-Buhârî (ö. 256/870), Müslim İbnu'l-Haccac el-Kuşeyrî (ö. 261/874) ve eseri “*Sünen*” diye de adlandırılan et-Tirmizî (ö. 279/892) *Câmi* tasnif etmişlerdir.

Daha sonraki devirlerde meydana getirilen *Câmi* 'ler, umumiyetle kendilerinden önce telif olunan meşhur eserlerdeki hadîsleri bir kitapta toplamak gayesini gütmüşlerdir. Bunların ismi terim anlamında değildir. Sözlük anlamındadır. Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzi (ö. 597/1201)'nin Sahîhayn ile Tirmizî'nin *el-Câmi*'ini ve Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'ini bir araya *Câmiu'l-Mesânid ve'l-Elkâb* adlı eseri, İbnu'l-Esir el-Cezerî (ö. 606/1209)'nin *el-Câmiu'l-Usul li-Ahadîs'ir-Rasûl*'ü, İbn Kesir (ö. 694/1294)'in *el-Câmiu'l-Mesânid*'i ve es-Suyûtî (ö. 911/1505)'nin *el-Câmiu's-Sağir*'i ve *el-Câmiu'l-Kebir* veya *Cemu'l-Cevâmi fil Ehâdîsi'l-Levâmi* bu cümleden olarak zikredilebilir.³

Konularına göre (*Ale'l-Ebvâb*) tasnif edilmiş Hadis Edebiyatı'nı *Musannef*, *Câmi* ve *Sünen*'ler teşkil etmektedir. *Câmi*'ler, dînî konuların hemen tamamını kapsayan sekiz ana bölümü ihtiva etme özelliğine sahiptirler.

Her birine “*Kitâb*” denen ve daha çok *Câmi*, *Sünen* ve *Musannef* adı verilen hadis kitaplarında ana konuları işaretlemek ve birbirlerinden ayırmak üzere konulmuştur. *Bâb* ise “*Kapı*” anlamına gelir. Hadîs kitaplarında aynı konudaki hadîslerin bir arada bulunduğu “*Kitâb*” başlıklı ana bölümler içinde yer alan tâli bölümlere denir. Bu bölümler, bütünün parçaları durumundadır.⁴ Bu sekiz bölümün muhtevaları kısaca şöylece özetlenebilir:

Kitâbu'l-İmân: İnanç konularıyla “iman, islâm, tevhid, i'tisam” ilgili bölümler burada yer alırlar.

Kitâbu's-Sünen: Bütün ibadet ve hukuk konularına taalluk eden hadîsleri içerir. Taharetten Vasiyete kadar çeşitli fihhi mevzuları ihtiva eden bu bölüm, hadîs mecmualarının yarısından fazlasını işgal eder. Bu bölümün hadîslerine *Ahkâm Hadîsleri* de denir. Bunlar, *Sünen*'lerin muhtevalarını oluşturur.

³ Koçyiğit, Talât, *Hadis Istılahları*, Ankara 1985, AÜİF Yay., ss. 66-67; Kandemir, M. Yaşar, *a.g.m.*, s. 94.

⁴ Uğur, Mücteba, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, TDV yay., Ankara 1992.

Kitâbüz-Zühd: Bir Müslümanın iç dünyasını ve derûni hayatını besleyen hadîsi şeriflerin toplandığı bölümdür. Bu bölümün hadîsleri İslâm zühd ve tasavvufunun kaynağı durumundadır. Ahlâk ve nefis terbiyesi ile ilgili konular bu bölümde yer alır.

Kitâbu'l-Edeb: Yeme, içme, giyinme, seyahat etme, yatıp kalkma gibi hususlarda dikkat edilmesi gereken bütün muaşeret kaidelerini içerir. İnsanın insana, insanın Allah'a ve insanın diğer yaratılmışlara karşı münasebetlerini düzenleyen sosyal muhtevalı hadîsler hep bu bölümde bir araya getirilmiştir.

Kitâbu't-Tefsir: Bu bölüm bir bakıma Ku'ran'ın tefsiridir. Bazı ayet ve sûreler hakkında açıklamalar, sure ve ayetlerin sebebi nüzûlleri bildiren haberler bu bölümün esasını teşkil eder. Bu bölümde ashâb ve tabiûn nesli tarafından yapılan tefsirlere de yer verilir. Rivâyet tefsirlerinin temelini bu bölüm oluşturur. Buradaki hadîsler Kur'ân'ı Kerim'in sûre ve ayetlerinin sırasına göre tertib edilmiştir. Âyetlerin değişik açılardan beyanını ortaya koyan hadîsler sûre sırasına göre bu bölümde yer alır.

Kitâbu's-Siyer ve'l-Cihâd: Harb ve sulh hukuku kaideleri, siyasî tarih, Peygamberimizin gazveleri bu bölümün konusudur. Sonraki devirlerde bu bölüm Kitâbu's-Siyer başlığı altında Fıkıh kitâblarına girmiştir.⁵

Kitâbu'l-Menâkıb: Bu bölümde Hz. Peygamberin şemâili ve ashab hakkında söylenmiş Hadîsler yer almaktadır. Bu bölüm bir nevi tarih ve tercüme-i hal ile ilgili bölümü teşkil eder. Bu Sünen bölümünden sonra en zengin muhtevalı bölüm olduğu söylenebilir. Bu bölümün alt başlıkları yani bâbları şahıs isimlerine göre tertib edilmiştir.

Kitâbu'l-Fiten ve'l-Melâhim: İslâm'da vukûa gelen veya vukûu muhtemel nâhoş olaylar, davranışlar ve inançlarla ilgili bu bölümün başlığı altında toplanmıştır. İstikbalden haber veren Hadîs-i Şerifler, kıyâmet alâmetleri, mehdî, teceddüd meselesi, mezhep ve fırkalar hakkındaki haberler bu bölümün konuları arasındadır. Hadîs

⁵ Yardım, Ali, *Hadis II*, s. 74.

mecmualarının bu bölümü, dinler tarihi, siyasî ve itikadî mezhepler tarihi, ilm-i kelâm gibi ilim dalları için yegane kaynak durumundadır.⁶

Câmi'ler, bu bölümlerden herhangi birine dahil olmayan bir takım konuları daha ihtiva ederler. Yine *Câmi*'ler bu 8 bölümden herhangi birini ihtiva etmezler veya nâkıs olarak ihtiva ederlerse *Câmi* olmaktan çıkarlar. Bu yüzden Tefsir bölümü nâkıs olduğu ve sistematik olmadığı gerekçesiyle Müslim'in kitâb'ını *Câmi*' saymak istemeyen görüşler ileri sürülmüştür.⁷

Câmi'ler aynı zamanda "*Sahîh*" adıyla da anılmaktadırlar. Meselâ, Buhârî, Müslim ve Tirmizî 'nin kitâblarının adı *el-Câmi'u's-Sahîh*'tir.

Tirmizî (ö. 279/892)'nin eseri muhtevâsı itibariyle *Câmi*'dir. Fakat onu "*Sünen*" ler arasında saymak aşağı yukarı kurallaşmıştır.⁸

2.2. İHTİSAR, MUHTASAR VE HADİS EDEBİYATINDAKİ ÖRNEKLERİ

"İhtisar", sözlük anlamı bakımından kısaltmak, bir nesneyi sadece bir şeye mahsus kılmak manalarına gelir. İhtisâr-ı Hadîs ise, bir Hadîsin bir kısmını alıp bir kısmını bırakmaya denir. *İhtisâr*, terim olarak "*Bir Hadîsi ihtiva ettiği mânalari daha az kelimelerle ifade edecek şekilde kısaltmak, özetlemek*" demektir. Hadîsin gerekli görülen bir bölümünün rivâyet edilmesi demek olan *iktisâr* da bu kelime ile ifade edilmektedir.⁹ Harm ve taktî ise hadîs ihtisârında diğer farklı yöntemlerdir.

"*Taktî*", ihtisâr'ın alt başlığı gibi algılanmaktadır. Taktî: Hadîsin ihtiva ettiği hükümler dikkate alınarak parçalara ayrılmak suretiyle her bir parçanın ait olduğu konuda nakledilmesidir. Hadîslerin konularını dikkate alınarak tasnif edilen temel hadîs kaynaklarından Buhârî ve Müslim'in *el-Câmiu's-Sahîh* isimli eserleri ve *Kütüb-ü Sitte*'ye dahil olanlar başta olmak üzere *Sünen* türü kaynaklarda, bu yöntemin pek çok örneklerini bulmak mümkündür.

⁶ Yardım, *a.g.e.*, s. 74.

⁷ Çakan, İsmail Lütfî, *Hadis Edebiyatı*, s. 52.

⁸ Çakan, *a.g.e.*, s. 52; Nâim, *a.g.e.*, c. I, Mukaddime, ss. 38-39.

⁹ Aydınlı, Abdullah, "*İhtisâr*", DİA, Ankara 2000, c. XXI, ss. 572-573.

Takti, fıkıh kitaplarında uzun veya birkaç konuda delil olabilecek nitelikteki hadîslerin sadece üzerinde durulan konuyla ilgili kısmını alarak geri kalanını bırakmak şeklinde çokça uygulanmıştır.

Dikkatli bölümlenmeler yapıldığında, hadîs rivâyeti açısından problem oluşturmayan bu işlem, Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) gibi bazı hadîs âlimleri tarafından hoş karşılanmamıştır. Usûl âlimlerinden İbnü's-Salâh (ö. 643/1244) da *takti* işlemini sakıncalı bulmuştur. Buna rağmen Hadîs Usûlü âlimlerinden bazıları, *takti* işlemini *ihtisâr* kadar da sakıncalı görmeyerek kabul edilebilir bir yöntem olarak değerlendirmişlerdir.¹⁰

“*Harm*”, “sağlam yapmak”, “hayvana yük vurmamak”, “işinde çabuk olmak”, “azaltmak”, “kesmek” ve “yüz çevirmek” gibi anlamlara gelir. Kelime bu mânâda “*takti*” gibidir. *İhtisâr*'ın bölümleri olan *takti* ve *harm* kabul edilebilirlik açısından *ihtisâr*'la aynı hükme tâbidir. Hadîs ilminde ise, “kesmek” anlamıyla ilgili olarak; bir hadîsi bölerek sadece gerekli olan kısmını alıp kalanını hazfetmeye, ya da bir kısmını bir yerde kalan kısmını da aynı isnâdla başka bir yerde nakletmeye denir.

Bir hadîs bazen çok uzun olur. Bazen vürûd sebebi veya başka olayla birlikte rivâyet edilir. Bunun sonucu olarak metinde Hz. Peygamber (s.a.s)'e ait kısımla beraber başkalarına ait sözler de bulunur. Bazen de bir Hadîs içinde birkaç konuda hükümler yer alır. Bir muhaddis böyle bir hadîsi kitâbına yazarken duruma göre bir kısmını alır, bir kısmını bırakırsa buna hadîsin ihtisâr edilmesi adı verilir.

Hadîste “*ihtisâr*” ile birlikte düşünülmesi gereken bir başka konu “*ziyâde*” meselesidir. Hadîste ziyade, güvenilir bîr râvinin, rivâyet ettiği bir hadîsin metninde diğer *sikâ* râvilerden farklı olarak naklettiği fazlalığa denilmiştir.

Âlimlerin, hadîslerdeki “*ziyâde*” ifadeler hakkında “*ihtisâr*”dan daha titiz davranmışlardır. Çünkü “*ihtisâr*”ın riski anlam bozukluğu meydana getirmek iken, “*ziyâde*” sadece anlamı bozmakla kalmayıp ifadenin uydurulmuş olma ihtimalini de gündeme getirmektedir. Bazı âlimler tarafından “*Hadîsi noksan rivâyet et, ama ona ziyâde yapma*” uyarısı bu tehlikeden kaynaklanmaktadır. Ziyâdenin yanlış olma ris-

¹⁰ Karacabey, Salih, *Hadiste İhtisâr ve Muhtasar Rivâyetten Kaynaklanan Problemler*, UÜİFD, c. XI, 2002, ss. 64-65; Uğur, a.g.e, *Taktî* maddesi; Nâim, a.g.e, c. I, Mukaddime, s. 471.

kinden kurtulmak için, yanılma ihtimalinin bulunduğu zamanlarda hadîsin muhtasar nakledilmesi tavsiye edilmiştir. İbn Salâh (ö. 643/1244) ve İbn Hâcer (ö. 852/1448) ziyâdeyi uygun görmüş ancak “şâzz” olmaması halinde “*makbul*” olacağını söylemiştir.¹¹

Bu itibarla gerek “*taktî*” olsun, gerekse “*ihtisâr*”ın bir başka tatbik şekli olan ‘*harm*’ın hükmü, esas itibariyle ‘*ihtisâr*’ın hükmüne tâbidir. Bir hadîsin “*ihtisâr*” edilerek sadece belli bir bölümünü alıp kalan kısımlarını bırakmak metod yönünden faydalı görülmüş ve bu yüzden muhaddisler tarafından çokça tatbik edilmiştir.

Hadîslerin mânen rivâyet edilmesini de ifade eden *ihtisâr*’ın câiz olup olmadığı konusunda çeşitli görüşler ortaya konulmuştur;

Birinci görüşe göre, hadîsin bir kısmını hazfederken bazan yanlış anlamalara yol açacak şekilde mâna bozulacağı için *ihtisâr* câiz değildir. Bu, hadîslerin manasıyla rivâyet edilmesini câiz görmeyenlerin görüşüdür. Bu görüşte olanlara göre hadîsin bir kısmını hazfeden muhaddis mânâsını bozabilir ve kimse bunun farkına varmaz. Hadîsi *ihtisâr* ettiği zaman manasının, en azından esprisinin bozulmasına mâni olamayabilir.

Bu önemli sebepten, İmâm Mâlik (ö. 167/784) Hz. Peygamber (sav)’in sözü olan hadîslerin *ihtisâr* edilmesine cevâz vermemiştir. Abdülmelik b. Umeyr (ö. 153/753) ise hadîsin tek harfinin bile *hazf* edilmesini câiz görmemiştir.

Hadîsin *muhtasar* olmayan rivâyetlerine ulaşılamadığı zaman ortaya çıkan anlam kayması ya yanlış anlamaya, ya da bunu bertaraf etmek için metin tenkidi sistemi işletilerek hadîsin reddedilmesine yol açacaktır. Bu durum hadîste *ihtisâr*’ı câiz görmeyenleri haklı çıkarmaktadır.¹²

İkinci görüşe göre *ihtisâr*, mutlak olarak câizdir. Ancak şu kayıtlarla ki hadîsin alınan kısmı istisna, şart ve ceza gibi hazfedilen kısımın alakalı olmamalıdır. Bir diğer ifadeyle *ihtisâr* alınmayan kısımda, alınan kısmın manasına tesir edecek bir harf dahi olmamak şartıyla câizdir. Hazfedilen kısmın özellikle hadîsin taşıdığı hükmü ihlal edecek mana bozulmasına yol açması halinde *ihtisâr*’ın memnû olduğunda itti-

¹¹ Karacabey, *a.g.m.*, ss. 64-65; Uğur, *a.g.e.*

¹² Karacabey, *a.g.m.*, ss. 64-65; Uğur, *a.g.e.*; Aydın, *a.g.m.*, ss. 572-573.

fak vardır. Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721), Yahyâ b. Maîn (ö. 233/848) ve Müslim b. Haccâc (ö. 261/875) 'ın benimsediği bu görüşe göre *ihtisâr* yaparken mânânın bozulmaması esastır.¹³

Üçüncü görüş olarak, *İhtisar* bazı şartlarla câizdir. Bu şartlar kısaca şöyle özetlenebilir:

- a- Metnin tamamına ulaşma imkanının bulunması,
- b- Cümlelerde anlam bütünlüğünün bozulmaması,
- c- Hadîste *ziyâde* yapıldı şüphesinin doğmaması,

d- Hadîs râvîsinde aranan şartları taşıması. Kendisinden hadîs rivâyet edilmesi için vazgeçilmez şartlardan sayılan “*adâlet*” burada da birinci şart olarak ele alınmaktadır. Râvide aranan şartlardan ikincisi ise, ilmî yeterliliktir (*zapt*). İki şartın birleşmesi ile güvenilirlik (*sikâ*) sıfatını kazanan râviden, *ihtisâr* yapabilmesi için, rivâyet şartlarının üzerinde başka beklentilere de cevap vermesi, özellikle Arap dili başta olmak üzere fıkıh ve diğer dînî ilimlerde bilgi sahibi bir âlim olması istenmektedir.

Metni *ihtisâr* etmek, lafzı müterâdifi olan lafızla değiştirmek de ancak lafızların mânâlarını bilen ve bu mânâları bozabilecek şeyleri anlayan kimseler için câizdir. sahîh olan görüş budur.¹⁴

Dördüncü görüşe gelince; buna göre hadîsi ancak, âlim bir muhaddîsin *ih-tisâr* etmesi câizdir. Bu halde de hazfedilen kısmın nakledilen kısımla mana bakımından hiç bir ilgisi olmaması, hadîsin mana bütünlüğünün bozulmaması ve delâletinde ihtilâf hâsıl olmaması şarttır. Bu görüş Cumhur'un, muhakkik fıkıh ve usûl âlimlerinin görüşüdür.

Bu şartların söz konusu olduğu yerde hadîslerin manasıyla rivâyetini câiz görmeyenlere göre de *ihtisâr* 'ın câiz olması icap eder; zira bu takdirde hadîsin hazfedilen kısmı ile alınan kısmı ayrı ayrı iki müstakil haber hükmünde olmuş olur. Yine bu takdirde rivâyette *ihtisâr* ancak, işitmediğini ziyâde yahut işittiğini eksik rivâyet

¹³ Aydınlı, *a.g.m.*, ss. 572-573; Nâim, *a.g.e.*, c. I, Mukaddime, s. 469.

¹⁴ Karacabey, *a.g.m.*, ss. 64-65; Aydınlı, *a.g.m.*, ss. 572-573.

etmesi hatıra gelmeyen hadîs ilmindeki mevkie yüksek, *zabt* ve *itkan* ile meşhur olan muhaddis için câiz görülmüş demektir.¹⁵

Burada “*iẖtisâr*” kelimesinin anlamı üzerinde durmuşken bu kavramla bağlantılı olan “*Muhtasar*” kavramı ve bu kavramla ilintili diğ̱er kavramlar üzerinde durarak, hadîs ilminde *muhtasar* eser örnekleri vermeye, ihtisâr çalışmalarının nedenleri üzerinde durmaya çalışacağız.

Sözlükte “*bel*” mânasındaki “*hasr*” kökünün “*iftiâl*” kalıbından türemiş bir sıfat olan “*muhtasar*” “kısaltılmış, özetlenmiş” demektir. Kelime, hacimli bir eserin özetlenmiş şekli için olduğu gibi bir konunun ana hatlarıyla kısaca yazılmış şekli için de kullanılmıştır.

Muhtasar ile (*iẖtisâr*) mücez (*îcâz*), ayrıca mülahhas (*telhîs*), hulâsa, mühezzeb (*tehzîb*), muhtâr (*iẖtiyâr*), münteka (*intika*), müntehab (*intihâb*) ve mücerred (*tecrîd*) kelimeleri arasında anlam benzerliği bulunmakla birlikte bazı farklar da mevcuttur. Muhtasarda bir eserin kısaltılması, mülahhasta özetlenmesi temel düşüncedir. Mühezzeb’de hareket noktası eseri yeniden gözden geçirmek, ondaki fazla ve zayıf bilgileri ayıklamak suretiyle kısaltma yapmaktır. Muhtâr, münteka ve müntehab’da bir eserin muhtevâsından seçmeler yapılır. Mücerred’de ise delil, sened vb. bilgilerin ayıklanması söz konusudur. Bu farklılara rağmen sözü edilen kavramların hepsinde “kısaltma yapma” ortak noktadır.¹⁶

Tarihte ihtisâr faaliyetlerinin nedenleri üzerinde duracak olursak şunları görebiliriz;

1- Ders kitabı olarak okutulan eserlerde öğrenci için gereksiz görülen kısımların çıkarılması, anlaşılmayan noktaların açık ve özlü biçimde ifade edilmesi. Abdülkâhir el-Cürçânî (ö. 471/1079)’nin *el-Avâmilü’l-Mie*, İbn Hişâm en-Nahvî (ö. 761/1360)’nin *Katrü’n-Nedâ*, Birgivî (ö. 981/1573)’nin *el-Avâmil ve Izhârü’l-Esrâr*’ı nahve dair yazılmış bu tür muhtasarlardandır.

¹⁵ Uğur, a.g.e, *İhtisâr-ı Hadis* maddesi.

¹⁶ Durmuş, İsmail, “*Muhtasar*”, DİA, Ankara 2006, c. XXXI, s. 57.

2- Bazı eserlerde yer alan bilgilerin kaynakları durumundaki isnâd zinciri hacimlerinin kabarmasına yol açtığı gibi bilgi akışının kesintiye uğramasına da sebep olması.

3- Bir kısım eserlerin konuları gereği belli bir kültür düzeyine sahip okuyucular tarafından güçlüklerle anlaşılması.

4- Bazı eserlerin bir kısım muhtevasının sonraki devirlerin insanlarına hitap etmez duruma gelmesi.¹⁷

İslâm telif geleneğinde *ihtisâr*'larla *şerh* ve *hâşiye*'ler, tarihsel süreç içinde nesilden nesile süregelen ilmî faaliyet ve tartışmaların ortaya konması bakımından önemlidir.

Muhtasar türü kitaplar Hadîs ilminde de yaygındır. Sahâbe döneminde sahîfelerle yazmak suretiyle başlayan hadîs kitâbeti bir müddet sonra *Cüz*'lerin ve ardından *Kitap*'ların telifine dönüşmüş, II. (VIII.) yüzyılın ortalarından itibaren *Câmi*, *Muvatta*, *Musannef* ve *Müsned* türü hacimli eserler kaleme alınmıştır. Nitekim İslâmî ilimler sahasında telif edilen ilk hacimli eserler hadîs kitaplarıdır.¹⁸

Meselâ ilk hacimli eserlerden biri olan İmâm Mâlik (ö. 179/795) 'in *el-Muvatta*'ı başlangıçta 10.000 (veya 4000) hadîs ihtiva ederken sonradan musannifi tarafından ihtisâr edilince bu sayı 1720'ye düşmüştür.

Hadîs metinlerinin yanı sıra usûl ve ricâl kitapları dahil Hadîs ilimlerinin her alanında pek çok muhtasar eserle karşılaşmak mümkündür. Metin özeti anlamındaki ilk Muhtasar'lardan biri Kâbisî (ö. 403/1012)'nin İmâm Mâlik'in *el-Muvatta*'ını özetlediği *Kitâbü Mülâhhısı 'l-Muvatta* adlı eseridir.¹⁹

Ebü'l-Velîd el-Bâcî (ö. 474/1081) de Tahâvî (ö. 321/933)'nin *Müşkilü'l-Âsâr*'ını, *Muhtasar min Müşkili'l-Âsâr* (*Muhtasaru Müşkili'l-Âsâr*) adıyla ihtisâr etmiş, bu muhtasarı daha sonra *Cemâl el-Malatî el-Muhtasar mine'l-Muhtasar min Müşkili'l-Âsâr* ismiyle ikinci defa özetlemiştir. Münzirî (ö. 656/1258), Müslim'in *el-Câmiu's-Sahîh*'ini, *Muhtasar-u Sahîh-i Müslim*, Ebû Dâvûd'un es-Sünen'ini *Muhta-*

¹⁷ Durmuş, *a.g.m.*, s. 57.

¹⁸ Efendioğlu, Mehmet, "Muhtasar", DİA, Ankara 2006, c. XXXI, s. 60.

¹⁹ Efendioğlu, *a.g.m.*, s. 60.

sar-u Süneni Ebî Dâvûd, Ebû Ca'fer Ömer el-Kazvînî (ö. 665/1266), Beyhakî (ö. 458/1066)'nin *Şuabü'l-İmân*'ını, *Muhtasar-u Şuabü'l-İman*; Hatîb et-Tebrîzî (ö. 502/1109), Beğavî (ö. 516/1122)'nin *Mesâbihu's-Sünne* adlı eserini, *Mişkâtü'l-Mesâbih*, Zehebî (ö. 748/1348), Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî (ö. 458/1066)'nin *es-Sünenü'l-Kübrâ*'sını, *Muhtasarü's-Süneni'l-Kübrâ*, Hâkim en-Nîşâbü'rî (ö. 405/1015)'nin *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn* isimli eserini *Telhîsü'l-Müstedrek*; İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1448), Münzirî (ö. 656/1258)'nin *et-Terğib ve't-Terhîb*'ini *Muhtasarü't-Terğib ve't-Terhîb*; kendisine ait *Fethu'l-Bârî* isimli Buhârî şerhini de *İthâfü'l-Kârî bi'htisâri Fethi'l-Bârî*; Yûsuf b. İsmâil en-Nebhânî (1849-1932), Nevevî'nin *Riyâzü's-Sâlihîn*'ini *Muhtasaru Kitâbi Riyâzi's-Sâlihîn* adıyla ihtisâr etmiştir.²⁰

Hadîs usulü kitaplarından özellikle Şam Eşrefiye Medresesi hocalarından İbnü's- Salâh eş-Şehrezûrî (ö. 643/1244)'nin Mukaddime'sini birçok muhaddis kısaltmıştır ve üzerinde çalışmıştır.

Nevevî (ö. 676/1277) tarafından *et-Takrîb ve't-Teyssîr* adıyla ihtisâr edilmiş, Süyûtî (ö. 911/1505) bu eseri şerhederek *Tedribu'r-Râvi* adını almıştır. Bu eser Hadîs usulü eserlerinin en muhtevası kabul edilmiştir. Yine Mukaddime, İbn Kesir (ö. 774/1372) tarafından *İhtisaru Ulumi'l-Hadîs* adıyla tertibi bozulmadan kısaltılmıştır. Bu ihtisâr da Ahmed Muhammed Şakir (ö. 1892/1958) tarafından *El-Bâisu'l-Hasîs* adıyla Beyrut'ta basılmıştır. Zeynu'd-Dîn el-İrakî (ö. 806/1403) Mukaddime'yi manzum hale getirmiş ve buna *Nazmu'd-Durer fi İlmi'l-Eser* adını vermiştir. Bin beyitten oluştuğu için *Elfîye* diye de anılır. İrakî, İbnü's-Salâh (ö. 643/1244)'ın Mukaddime'sini ayrıca *et-Takyyid ve'l-İzâh* adıyla şerhetmiştir. *Nüketü'l-İrakî* diye de meşhurdur. Süyûtî (ö. 911/1505) de Mukaddime'yi *Elfîye* şeklinde manzum hale getirmiş, bu eser de Mısır'da basılmıştır.

İbn-i Hâcer Askalanî (ö. 852/1448) de Mukaddime'yi esas almış konuları yeniden düzenlemiş eserine *Nuhbetü'l-Fiker fi Mustalahi Ehli'l-Eser* adını vermiştir. Daha sonra *Nüzhetü'n-Nazar* adıyla şerhetmiştir. Bu şerh Talat Koçyiğit tarafından

²⁰ Efendioğlu, *a.g.m.*, s. 60.

Türkçe'ye tercüme edilerek 1971'de Ankara'da basılmıştır. Ali el-Kârî (ö. 1014/1605) *Nüzhetü'n-Nazar'ı, Mustalahatu Ehli'l-Eser* adıyla şerhetmiştir.²¹

Ricâl kitapları üzerinde VII. (XIII.) yüzyıldan sonra pek çok ihtisâr çalışması yapılmıştır. Bunların içinde en çok ihtisâr edilen eser Yûsuf b. Abdurrahman el-Mizzî'nin (ö. 742/1341) *Tehzîbü'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*'idir. Zehebî bu eseri önce *Tezhîbü't- Tehzîb* adıyla kısaltmış, daha sonra bunu *el- Kâşif fî Marifeti Men Lehû Rivâye fî'l-Kütübi's-Sitte* ismiyle yeniden özetlemiştir. Mizzî'nin *Tehzîbü'l-Kemâl*'ini *Tehzîbü't-Tehzîb* adıyla ihtisâr eden İbn Hâcer el-Askalânî (ö. 852/1448) daha sonra bu eserini özetleyerek *Takrîbü't-Tehzîb* adını vermiştir. İbn Adî (ö. 365/976)'nin önemli ricâl kitaplarından *el-Kâmil fî Duafâi'r-Ricâl*'ini, Makrîzî (ö. 845/1442) *Muhtasarü'l-Kâmil fî'd-Duafâ ve İleli'l-Hadîs* adıyla ihtisâr etmiştir.

Bir eserin adındaki “*muhtasar*” kelimesi her zaman onun bir başka eserin ihtisârı olduğunu göstermez. Hadîs âlimleri, bir konu hakkında özet bilgi vermek üzere kaleme aldıkları eserlerine de muhtasar adını vermişlerdir.

Hadîs metinlerine dair bazı muhtasarlar Türkçe'ye çevrilmiş ve şerhedilmiştir. Üzerinde çalıştığımız şerh olan Buhârî'nin *el-Câmi'u's-Sahîh*'inin muhtasarı olan Ahmed b. Ahmed ez-Zebîdî (ö. 893/1488)'nin *et-Tecrîdü's-Sarîh*'i Bâbanzâde Ahmed Nâim (1872-1934) ve Kâmil Miras (1875-1957) tarafından *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tegrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi* adıyla tercüme ve şerhedilmiştir.

İbrahim Canan (1940-2009), Mecdüddin İbnü'l-Esîr (ö. 606/1210)'in *Câmiu'l-Usûl*'ünün muhtasarı olan İbnü'd-Deyba (ö. 944/1537)'nin *Teysîrü'l-Vüsûl*'ünü, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi* ismiyle şerhetmiştir.

Süyûtî (ö. 911/1505)'nin *el-Câmiu'l-Kebîr (Cemu'l-Cevâmi)* adlı eserinden yine kendisinin ihtisâr ettiği 10.010 Hadîsi ihtiva eden *el-Câmiu's-Sağîr*'den seçtikleri 3894 hadîsi İsmail Mutlu, Şaban Döğen ve Abdülaziz Hatip *Câmiu's-Sağîr Muhtasarı Tercüme ve Şerhi* adıyla yayımlamışlardır.²²

²¹ Başaran, Selman; Sönmez, M. Ali, *Hadis Usûlü ve Tarihi*, Bursa 1993, UÜ. Basımevi, ss. 93- 94.

²² Efendioğlu, *a.g.m.*, ss. 60-61.

2.3. TECRÎD'İN KELİME ANLAMI VE SAHÎH-İ BUHÂRÎ'YE YAPILAN TECRÎDLER

Sözlükte “soymak, kazımak” anlamındaki “cerd” kökünden türeyen *tecrîd* “soymak, sıyırmak” demektir. Bir kitâbı veya mushafı *tecrîd* etmek “Kitâbın aslından olmayan nokta, hareke, ilâve ve açıklamaları çıkarmak” anlamında olup Abdullah b. Mes‘ûd’un, “*Kur’ân’ı tecrîd ediniz*” sözünde kelime bu mânada kullanılmıştır.

Tecrîd terim olarak; belli bir eserdeki isnâd, hâşiye, delil vb. unsurların ayıklanarak esas metnin ortaya çıkarılmasını ifade eder. Ancak bu adı taşıyan eserlere bakıldığında *Tecrîd*’in kullanım alanının çok daha geniş olduğu ve “*kısaltma*” ortak anlamını taşıyan *ihtisâr*, *intihab*, *telhis*, *tehzîb*, *intika*, *iktitâf*, *ihtiyâr* ve *intizâ* gibi terimlerle de ilgisinin bulunduğu görülür.²³

Bir *tecrîd*de bunların hepsiyle veya çoğuyla karşılaşmak mümkündür. Belli bir eser üzerine yapıldığı takdirde muhtasarlarda esas hedefin muhtevanın özetlenmesi, *tecrîd*lerde ise muhteva özetinin yanında isnâd gibi şekli unsurların da kısaltılması veya tamamen çıkarılması olduğu ileri sürülerek iki terim arasında fark bulunduğu söylenmekle birlikte Ahmed ez-Zebîdî (ö. 893/1488)’nin Buhârî’nin *el-Câmiu’s-Sahîh*’i, Tâceddin Ebü’l-Fazl Muhammed b. Abdülmuhsin el-Kalaî ve Mirzâ Muhammed el-Kummî’nin Tirmizî’nin *el-Câmiu’s-Sahîh*’i, Cemâleddin Muhammed b. Muhammed el-Hadramî’nin Sehâvî’nin *el-Makâsidü’l-Hasene’sine* dair yaptıkları *tecrîd*lerin aynı zamanda muhtasar adıyla anılması *Tecrîd* ile *Muhtasar*’ın çok defa eş anlamlı gibi kullanıldığını göstermektedir.

Tecrîd her zaman bir eserdeki isnâd, tekrar, hâşiye vb. nin hazfedilmesinden ibaret değildir. Bazen Zehebî (ö. 748/1348)’nin *Tecrîdü Esmâi’s-Sahâbe*’sinde *Üs-dü’l-Ğâbe*’ye yaptığı gibi muhtevaya zenginlik katılabilmektedir. Bu tür *Tecrîd*’ler şerhleri andırır.²⁴

Tecrîd’in belli başlı faydaları arasında eserden zamanla eskiyen bilgileri çıkarmak, öğrencilerin temel meseleleri kolayca anlamasını sağlamak, isnâdları çıkar-

²³ Özkan, Halit, “*Tecrid*”, DİA, Ankara 2011, c. XL, s. 249.

²⁴ Özkan, a.g.m, s. 249.

mak suretiyle eserin hacmini küçültmek, ayrıntılarla uğraşırken vakit kaybedilmesini önlemek, eseri tekrarlardan arındırmak suretiyle sıkıcılığını gidermek ve okuma kolaylığı sağlamak, belli bir düzeye hitap eden eserleri herkese hitap eder hale getirmek gibi hususlar sayılabilir.

Tecrîdlerde çok farklı yöntemler uygulanmıştır. Ahmed b. Ahmed ez-Zebîdî (ö. 893/1488)'nin *et-Tecrîdü's-Sarîh*'inde olduğu gibi bazan bir kitâbın isnâdları kısaltılır ve mükerrer rivâyetler çıkarılırken Şinkitî'nin *Zâdü'l-Müslim'i* ve Muhammed Fuâd Abdülbâki (1882-1968)'nin *el-Lü'lü'ü ve'l-Mercân'ında* görüldüğü üzere bazen de birkaç kitabın ortak rivâyetleri birleştirilir.

İbn Hazm (ö. 456/1064)'a nisbet edilen *el-Câmiu fî (haddi) Sahîhi'l-Hadîs bi'htisâri'l-Esânîd ve'l-İktisâr alâ Esahhîhâ ve'ctilâbi Ekmeli Elfâzihâ ve Esahhi Meânihâ*, ilk tecrîd örneklerinden sayılmakla birlikte günümüze ulaşmamıştır.

Birçok ilim dalında örnekleri bulunmakla birlikte *Tecrîd*'ler daha çok, bir kitaptaki isnâdların hafzedilmesi yahut belli konulardaki hadîslerin derlenip yeni bir kitap haline getirilmesi şeklinde hadis alanında görülmektedir.

Rezîn b. Muâviye es-Sarakustî'nin (ö. 535/1140), İbn Mâce'nin *es-Sünen*'i yerine Mâlik (ö. 93/795)'in *el-Muvattâ'*'ını altıncı kitap kabul ettiği, *el-Cem Beyne'l-Usûli's-Sitte* adıyla da bilinen *et-Tecrîd lis-Sihâh ve's-Sünen'i*, meşhur tecrîdlerdendir. Mecdüddin İbnü'l-Esîr'in (ö. 606/1210) *Câmiu'l-Usûl li-Ehâdîsi'r-Resûl* adlı eserinde bu tecrîd esas alınmıştır.²⁵

İbnü'l-Bârîzî'nin (ö. 738/1338) *Tecrîdü Câmi'l-Usûl fî (min) Ehâdîsi'r-Resûl'ü*, İbnü'l-Esîr'in *Câmiu'l-Usûl li-Ehâdîsi'r-Resûl*'ünün muhtasarı olup Osmanlı döneminde en çok yaygınlık kazanmış tecrîdlerdendir.

Türkiye'de tecrîd denilince akla gelen ilk örnek Ahmed b. Ahmed ez-Zebîdî (ö. 893/1488)'nin *et-Tecrîdü's-Sarîh*'idir. Eser Bâbanzâde Ahmed Nâim ve Kâmil Miras tarafından *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi* adıyla Türkçe'ye tercüme ve şerhedilmiştir.²⁶

²⁵ Özkan, *a.g.m.*, ss. 249-250.

²⁶ Özkan, *a.g.m.*, ss. 249-250.

2.4. ZEBÎDÎ'NİN TECRÎDÎ'NİN ÖZELLİKLERİ, BASKILARI VE TERCÜMELERİ

Üzerinde çalıştığımız Tecrîd, Hadîs Edebiyatındaki meşhur Tecrid türü örneğidir. Özellikle Buhârî üzerine yapılması da önemini artırmaktadır. Buhârî'deki hadîs tekrarları kitâbın kullanımını zorlaştırmaktadır. İhtisâr ve tecrid hareketi de bu amaçla ortaya çıkmıştır.

Buhârî (ö. 256/870), *el-Câmiu's-Sahîh*'te bir hadîsi çeşitli yerlerde değişik isnâdlarla tekrar ettiği için eserdeki hadîslerin yerlerinin eksiksiz tesbit edilmesi kolay olmadığı gibi sahâbe ve tâbiîn sözleri hariç Muallak, Mütâbi²⁷ ve mükerrerlerle birlikte kitapta 9082 rivâyetin ve 25.000'den fazla isnâd zincirinin bulunması eserden yararlanmayı güçleştirmektedir.

Zebîdî (ö. 893/1488)'ye göre Buhârî'deki hadîslerin sıhhati bilindiğinden ondaki hadîslerin yalnız asıllarının öğrenilmesi yeterlidir. Bu sebeple Zebîdî sahâbî râvisi dışında hadîslerin senedlerini çıkarmıştır. Bir hadîsi genellikle ilk geçtiği yerde yazmış, tekrarında ziyâde varsa onu zikretmiştir. *el-Câmiu's-Sahîh*'te önce muhtasar şekilde verilen bir hadîsin daha sonra mufassal olarak tekrar edilmesi halinde ikincisini kaydetmiştir. Eserde sadece *muttasıl*²⁸ ve *merfû* hadîslerin alınacağı, *muallak*²⁹ rivâyetler gibi *münkati*³⁰ olanların, içinde Resûl-i Ekrem'in anılmadığı sahâbe ve

²⁷ “*Tebi'a*” kök fiilinden mufaale bâbında ismi faildir ve i'tibar sonunda ferd olduğu sanılan hadislerle aynı veya benzer lafızlarla başka râvi tarafından rivâyet edildiği anlaşılan hadîse denir. Bir tek râvi tarafından rivâyet edilmiş görünen dolayısıyla ferd sanılan bir hadîsin başka yollardan da rivâyet edilip edilmediği hadîs kitaplarından araştırılır. Bu araştırmaya itibar denilir. Bunun sonucunda bu hadîsi destekleyen bir başka hadîs yoksa hadîs ferd (garib) olarak kalır. Fakat bir desteğinin bulunduğu anlaşılırsa bu destekleyen ikinci hadîse ferd zannedilen hadîsin mu tabii denir. Mutabaat tam ve eksik olmak üzere iki kısımdır. Buhârî'de mutabaat sayısı 344'dür. (Uğur, Mücteba, *a.g.e.*; Başaran, Selman ; Sönmez, M. Ali, *a.g.e.*, s. 174)

²⁸ Senedi başından sonuna kadar kopuksuz olan merfu, mevkuf hadîslere *muttasıl* yahut mevsul hadîs denir. Tabiûna ait maktû haberlere ise senedi *muttasıl* olsa da bu isim verilmemiştir. İbn Salâh ve Irakî'nin görüşü budur. (Başaran, Selman; Sönmez, M. Ali; *a.g.e.*, s.124).

²⁹ İsnâdının başından bir veya birbirini takip etmek üzere daha fazla râvisi hafz ve en son hafzedilen râvinin şeyhine nisbet edilmiş hadîslere *muallak* denilmiştir. Bazıları, bütün isnâdı hafzedilen lerek “*kâle Rasulu'llâh*” (s.a.s.) denilmek suretiyle nakledilen hadîsleri de *muallaktan* saymışlardır. Senedin başından bu tür râvi düşürmeye *ta'lik* denir. Çoğulu *Ta'likat* gelir. Ta'lik ve mu allak deyinince Buhârî'nin Sahîhinde yer alan bu tür hadîsler anlaşılır ki, bunların sayısı 1341'dir. (Koçyiğit, Talat, *a.g.e.*, s. 236; Başaran, Selman; Sönmez, M. Ali, *a.g.e.*, s. 142)

³⁰ Umumiyetle ne şekilde olursa olsun, isnâdında ittisal bulunmayan hadîslere denir. İsnâdda ittisal olmayışı ya râvinin düşmesiyle veya mübhem şekilde ifade edilmesiyle meydana gelir. Senedin or-

tâbiîn sözlerinin ve mükerrerlerin terkedileceği belirtildiğinde³¹ *el-Câmiu's-Sahîh*'te mevcut 9082 rivâyetten *et-Tecrîd'e* 2230 hadîs alınmıştır. Ancak Ahmed Nâim ve Kâmil Miras'ın da belirttiği gibi Zebîdî bu kurallara tamamen uymamış, bazen *mev-kuf* ve *muallak* haberleri zikretmiş³², anlam kaybına yol açacak derecede ihtisâra gitmiş³³ bazen de üçüncü ciltte sayfa 179'da olduğu gibi *mufassal* hadîs yerine *muh-tasarını* tercih etmiştir.³⁴

et-Tecrîdü's-Sarîh, tertibi açısından kullanışlı olmakla birlikte *el-Câmiu's-Sahîh*'in bazı önemli özelliklerini yansıtmamaktadır. Meselâ Buhârî'nin bâb başlıklarında fikhî kanaatini belirtmek için kaydettiği âyetlerin, muallak hadîslerin, sahâbe, tâbiîn ve meşhur imâmların sözlerinin hazfedilmesi, hem hadîslerle âyetler arasındaki ilginin kopmasına hem de konu bütünlüğünün kaybolmasına yol açmıştır.³⁵

Ayrıca bazı bâbların tamamen çıkarılmasıyla eserin bütünlüğünü bozacak derecede aşırı ihtisâr yapılmıştır.³⁶ Nitekim Ahmed Nâim ve Kâmil Miras, anlaşılır bir tercüme yapabilmek için zaman zaman *el-Câmiu's-Sahîh'ten* ilâvelerde bulunma gereğini duymuştur.³⁷

et-Tecrîdü's-Sarîh büyük bir şöhret kazanmış, muhtelif çalışmalara konu olmuş ve birçok defa neşredilmiştir. Bulak 1285, 1287, 1312, 1322; Kâhire 1306, 1312, 1323, 1335, 1347; Dımaşk 1404; nşr. İbrâhim Bereke, Beyrut 1405/1985, 1412/1992; nşr. Mustafa Dîb el-Buga, Dımaşk 1409/1988; nşr. Imâd Âmir, Kâhire 1415/1994; Riyâd 1415/1994; Beyrût 1424/2003 Dâr-ı İbn Hazm yayınevi 1. Baskı. Eser Türkçe (trc. Abdullah Feyzi Kocaer, c. I-II, İstanbul 2004) ve Fransızca (trc. Fevzî Şa'bân, Beyrut 1993) gibi dillere çevrilmiştir.³⁸

tasında bir ya da peşpeşe olmamak kaydıyla birden fazla râvi düşürülmesi suretiyle rivâyet edilen hadise munkatı denir. Hadis Usulü âlimlerinin çoğunluğuna göre munkatı, daha çok isnâdda tabîinden sonra gelen râvisi düşmüş olan hadistir.(Uğur, Mücteba, *a.g.e*; Başaran, Selman; Sönmez, M. Ali, *a.g.e*, ss. 133-134)

³¹ Nâim, *a.g.e*, c. I, ss. 8-9.

³² Nâim, *a.g.e*, c. II, s. 378 ve c. III, s. 282.

³³ Nâim, *a.g.e*, c. III, s. 86, 369, 375, 386; c. VI, s. 151, 154; c. VII, s. 334.

³⁴ Hansu, Hüseyin, "*et-Tecridü's-Sarîh*", DİA, Ankara 2011, c. XL, ss. 251-252

³⁵ Hansu, *a.g.m*, ss. 251-252.

³⁶ Nâim, *a.g.e*, c.VII, s. 334, 371; c. VIII, s. 37.

³⁷ Nâim, *a.g.e*, c. II, s. 825; c. III, s. 369, 375, 386; c. XI, ss. 178-179. Ayrıca bkz. Hansu, Hüseyin, *a.g.m*, ss. 251-252.

³⁸ Hansu, *a.g.m*, ss. 251-252; Sandıkçı, S. Kemal, *Sahih-i Buhârî Üzerine Yapılan Çalışmalar*, s. 112.

Zebîdî (ö. 893/1488) Buhârî'yi ihtisâr ederek ortaya çıkardığı muhtasar esere “*Et-Tecridü's-Sarîh li Ehadîsi'l-Câmiu's-Sahîh*” adını vermiştir.³⁹ Türkçemizde kısaca *Tecrid-i Sarîh* veya *Tecrîd Tercümesi* adları kısaca ifade etmek için kullanılmaktadır. Biz de bu eserden bahsederken bu isimlerle esere atıfta bulunacağız. *El-Câmiu's-Sahîh*'de 97 kitâb (ana bölüm) yer alırken, *Tecrid*'de 88 kitâb vardır. Zebîdî'nin *Tecrîd*'e almadığı kitâblar şunlardır; Kitâbu Fadli Leyleti'l-Kadr, Kitâbu'l-Kefâret, Kitâbu'l-Mekâtib, Kitâbu Fardi'l-Humus, Kitâbu'l-Cizye, Kitâbu Menâkıb-ı Ensâr, Kitâbu'l-İkrâh, Kitâbu'l-Hile, Kitâbu Ahbari'l-Ahâd.

2.5. TECRÎD-İ SARÎH'E YAPILAN ŞERH VE İHTİSAR ÇALIŞMALARI

Tecridin baskılarını belirttikten sonra, *Tecrîd*'e Ahmed Nâim ve Kâmil Miras'ın yazdığı Türkçe tercüme ve şerhi dışında yapılan şerh ve muhtasarları aşağıdaki gibi sıralayacağız;

1- Abdullah b. Hicâzî eş-Şerkavî el-Mısrî (ö. 1227/1812) Mısırlı'dır. Ezher'de ilmini tamamlamış, 1793'de Ezher Şeyhi olmuştur. Şafii fukahâsındandır, Halvetî tarikatına mensuptu. *Fethu'l-Mübdî bi-Şerhi Muhtasari'z-Zebîdî* adıyla şerhetmiştir. (I-III, Kâhire 1307, 1320, 1323, 1330, 1338, 1345, 1347, 1367-1368, 1374/1955; nşr. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd, Kâhire 1384; nşr. Muhammed Selîm Zeydân, Kâhire 1396; nşr. Abdülkâdir Muhammed Ali, Beyrût, tsz; Beyrût, ts. (Dârü'l-Ma'rife); Beyrût, tsz. (Dârü'l-İrşâd).⁴⁰

2- Ebû't-Tayyib, Muhammed Sıddîk Hasan Han (ö. 1307/1890), Hindistan'ın Kannuc şehrinde doğmuş, Bopal şehrinde yaşamış orada vefât etmiştir. Selefiyye'ye mensup müctehid imâmlardandı. Hindistan'da Sünnetin yayılmasına büyük hizmeti geçti. 54 eseri vardır. *Avnü'l-Bârî li-Halli Edilleti'l-Buhârî* adlı şerhin hazırlanması sırasında İbn-i Hâcer el-Askalânî'nin *Fethu'l-Bârî* ve Şemseddin el-Kirmânî'nin *el-Kevâkibü'd-Derârî*'sinden yararlanılmıştır (Bulak 1297, Neylü'l-

³⁹ Nâim, Ahmed, *Tecrid-i Sarîh Tercümesi*, c. I, Tecridin Dibâcesi, s. XV, DİB yay; Muhtasar-ı Sahih-i Buhârî, *Mukaddime*, Beyrût 2003, Dâr-ı İbn Hazm Yay , s. 13.

⁴⁰ Sandıkçı, S. Kemal, *Sahih-i Buhârî Üzerine Yapılan Çalışmalar*, s. 80; Hansu, a.g.m, s. 252.

Evtâr'la birlikte; I-II, Bopal 1299, 1307; nşr. Abdullah İbrâhim Ensârî, Devha 1401/1981; I-V, Halep 1404/1984).⁴¹

3- Muhammed ibn Kâsım el-Gazzî el-Mısırî (ö. 918/1512), İbnu'l Garabilî diye meşhurdur. Kahire'de tahsil yapmış orada ikâmet etmiştir. Ezher'de görev yapmıştır. *Şerhu Muhtasari'z-Zebîdî*. Bu adla bir şerhin yazıldığından söz edilmiş ve şerhten seçilen bazı açıklamalar *et-Tecrîd*'le birlikte yayımlanmıştır (Kâhire 1347).⁴²

4- Mahmûd Emîn en-Nevâvî-Muhammed Abdülmün'im el-Hafâcî, *el-Muhtâr Mine't-Tecrîdi's-Sarîh li Ehâdisi'l-Câmiî's-Sahîh*. Ezher öğrencileri için ders kitabı olarak hazırlanan eser *et-Tecrîd*'den seçilmiş kırk hadîsi ve bunların Şerkavî tarafından yapılan şerhlerini içermektedir (Kâhire 1955, 1958).

5- Mehmed Vehbi Efendi, (1861-1949) *Sahîh-i Buhârî Tegrîd-i Sarîh Muhtasarı* (I- IV, İstanbul 1966, 1981). *Sahîh-i Buhârî*'den yapılan bir muhtasardan çok Zebîdî'nin *et-Tecrîd*'inin bir özeti olduğu anlaşılmaktadır.

6- Abdullah Feyzi Kocaer, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tegrîd-i Sarîh* (Konya 2003, 2004, 2009; I-II, İstanbul 2004). *et-Tecrîdü's-Sarîh*'in tercümesi olan bu eserde hadîsler hakkında çok az izâhât verilmektedir. Ancak hadîslerin hem eser içinde ilgili olduğu diğer hadîslere atıf yapılmakta hem de Müslim'in *el-Câmiu's-Sahîh*'i ile Mâlik'in *el-Muvatta*'nda geçip geçmediği belirtilmektedir.⁴³

7- Hamza Muhammed Kâsım (Müellif), *Menâru'l-Kârî Şerh-i Sahih-i Buhârî* (I-V), Mektebetü Dâru'l-Beyân Dımeşk-Sûriye; Mektebetü'l-Müeyyed, Tâif, Suudî Arabistan, Milâdî 1988. Eserin kaynaklarını Abdülkâdir el-Arnaut, Tashih ve Neşrini Beşir Muhammed Uyûn yapmıştır.

8- Hasan Abdul Munim Şelbi- Kısra Sâlih Ali, Müessesetü Risâle Nâşirûn, 1. Baskı 2009, Beyrût-Lübân, *Et-Tecridu's-Sarîh li Ehâdisi'l-Câmiî's-Sahîh*, (*Muhtasar Sahih-i Buhârî*), Tegrîd'de yer alan hadisler Sahîh-i Buhârî, Sahîh-i Müslim ve Ahmed b. Hanbelin Müsnedi ile karşılaştırılmış, dipnotlarda ilgili hadis mecmualarına işaret edilmiştir. Yine dipnotlarda önemli görülen kelime izahları yapılmıştır.

⁴¹ Sandıkçı, *a.g.e*, s. 82; Hansu, *a.g.m*, s. 252; Birişik, Abdülhamid; Eren, A. Cüneyt, "*Siddik Hasan Han*", DİA, Ankara 2009, c. XXXVII, ss. 92-95.

⁴² Sandıkçı, *a.g.e*, s. 60.

⁴³ Hansu, *a.g.m*, s. 252.

2.6. SAHÎH-İ BUHÂRÎ'YE YAPILAN İHTİSAR ÇALIŞMALARI

Bu sahada yapılan çalışmaların bir kısmı, Buhârîdeki hadîslerin tekrarlardan tecridini esas almaktadır. Bir kısmı, muayyen bir kısım hadîslerin seçilip ihtisârını gaye edinmektedir. Bir kısmı sadece kavli hadîsleri seçip çıkarmakta, bir kısmı teriğb ve terhibe dair olan hadîsleri seçmektedir. Bazıları Buhârî ile birlikte Müslim'i de ele almakta ve *Sahîhayn*'in ihtisârını yapmaktadır.

Bu çalışmaları şöyle özetleyebiliriz;

1- *Cüz' fihî'l-Hadîsu'l-Mietu'l-Muhraca min Kitâb-i Sahîhi'l-Buhârî*: Ebû'l-Heysen Muhammed b. Mekki el-Mervezi el-Küşmihenî (ö. 389/999). Eserin isminden de anlaşılacağı üzere seçilen yüz hadîsi ihtivâ eden cüzdür.⁴⁴ Sikâ muhaddislerdendir. Firebrî'den Buhârî'nin *es-Sahîh*'ini rivâyetle şöhret bulmuştur.

2- *Avâli's-Sıhah*: Eyyûb Abdullah b. Muhammed b. Yusuf el-Firebrî (ö. 320/932)

3- *Cem'u'n-Nihâye*: İbn Ebû Cemre'nin (ö. 699/1300) bu eseri (Kâhire 1286), başta kendisi olmak üzere birçok âlim tarafından şerhedilmiştir.⁴⁵

4- *et-Tecridü's-Sarîh li Ehadîsi'l-Câmi'i's-Sahîh*: Ahmed b. Ahmed ez-Zebîdî'nin (ö. 893/1488) bu meşhur eseri Bulak'ta (1287) ve Kâhire'de (1312) basılmış, üzerinde muhtelif çalışmalar yapılmış, Bâbanzâde Ahmed Nâim Bey (I. II. cilt 1346/1928, III. cilt 1984, 8. baskı) ile Kâmil Miras (IV-XII. cilt 1984, 8. baskı) tarafından Türkçe'ye çevrilerek şerhedilmiştir.⁴⁶

⁴⁴ Kelime olarak sözlükte *parça*, bir bütünün parçalarından herbiri manasıdır. Çoğulu *eczâ* gelir. Hadis ilminde cüz veya öteki tabiriyle hadis cüzü (çoğulu *eczâ-yı hadîsiye*) daha ziyade belli bir kişiden gelen hadisleri toplamak maksadiyle tertip edilen çoğu küçük çapta hadis kitalarına denir. Bununla birlikte bir konudaki veya muayyen sayıdaki hadisleri yahut bir hadisin bütün rivayet yollarını bir araya getiren birkaç sahifelik hadis kitapçıklarına da cüz adı verilmiştir. Cüz'ler daha ziyade üçüncü asırdan itibaren ortaya çıkmağa başlamış ve binlerce cüz telif edilmiştir. (Yardım, Ali, *Hadis II*, s. 57; Uğur, Mücteba, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, TDV yay; Koçyiğit, Talat, *Hadis Tarihi*, Ankara 1977, ss. 260-261)

⁴⁵ Sandıkçı, *a.g.e.*, s. 109.

⁴⁶ Kandemir, *a.g.m.*, s. 122.

5- *Tecridu't-Tefsir min Sahîhi'l-Buhârî ala Tertibi's-Süver*: Ahmed b. Ali İbnu Hâcer el-Askalanî (ö. 852/1449). Müellif bu eserinde Buhârî'den Kitâbu't-Tefsir'i sûrelere göre tertip ederek tecrid etmiştir.

6- *Zübdetü'l-Buhârî Tercümesi*: Ömer Ziyaeddin Dağistani (ö. 1340/1921). Şeyh Şâmilin ordusunda hizmet vermiştir. İstanbul'da yüksek tahsilini yapmış olup A. Ziyaeddin Gümüştanevî (1813-1893)'ye intisâp ederek halifesi olmuştur. Edirne'de müftülük, Dârü'l-Hilâfe medresesinde Hilâfiyat ve Hadîs öğretmenliği yapmıştır. Müellif önce Buhârî'nin mükerrerlerini ve senedlerini hafzederek *Sünen-u Akval-i Nebeviyye* adlı eserini kaleme almış buraya 4541 Hadîs dercetmişti. Sonra bu eserden istifadeyi kolaylaştırmak gayesiyle kavli Hadîslerin manen müttehid olanlarını birleştirip mükerraratı tamamen, râvilerin akvâlini de kısmen atmak suretiyle tekrar ihtisâr etmiş *Zübdetü'l-Buhârî* adını verdiği bu eserine 1524 Hadîs almıştır. Bu iki eser Arapça idi. Sonra bu iki eserini Türkçe'ye çevirerek üç cilt halinde Kâhire-1330, İstanbul 1341, Beyrût 1407/1986 yayımlanmıştır.⁴⁷

7- *Muhtasaru Sahîhi'l-Buhârî*: Nasıruddin El-Bânî (1914-1999). Eser, Beyrût-1986'da basılmıştır.

8- *Cevâhirü'l-Buhârî*: Mustafa Muhammed Umâre tarafından *Sahîh-i Buhârî*'den seçilerek kısaca şerhedilen 850 Hadîsi ihtiva eden eser Kâhire'de basılmış (1341), Hasan Alioğlu tarafından Türkçe'ye çevrilerek aynı adla İstanbul'da yayımlanmıştır (1988).⁴⁸

2.7. HADİS EDEBİYÂTINDA ŞERH VE TECRİD-İ SARÎH'İN ŞERH EDEBİYÂTINDAKİ YERİ.

Sözlükte şerh “Eti kesmek; bir şeyi genişletip yaymak; sözün kapalı kısımlarını açıklayıp anlaşılır hale getirmek” demektir. Ayrıca şerh lügatte “feth, talik, genişletmek, tefsir etmek, açıklamak” anlamlarına gelir. Hadîslerin açıklanması için Şerh tabiri kullanılır. Şerh kelimesi ise müşkil, mübhem ve mahfi olanı keşf ve ızhar etmektir. Çoğulu “*Şuruh*” gelir. Şerhi yapana “*Şârih*”, onun da çoğulu “*Şurrah*” gelir.

⁴⁷ Sandıkçı , *a.g.e*, s. 114; Kandemir, *a.g.m*, s. 122.

⁴⁸ Sandıkçı, *a.g.e*, s. 115; Kandemir, *a.g.m*, s. 122.

Literatürde sonuncu mânadan hareketle sözlü veya yazılı olarak bir konuda yapılan açıklamalara şerh denmiş, böylece ilimler tarihinde şerh bir telif türü şeklinde ortaya çıkmıştır. Şerh edebiyatı daha dar çerçevede yazılmış olan haşiye ve ta'likler ile devam etmiştir. Fıkıh, kelâm, sarf-nahiv, şiir-edebiyat ve öteki İslâmi ilimlere dair eserlere de şerhler yazılmıştır. Hatta Hadîs Usulü eserleri de şerhedilmiştir.⁴⁹

Arap Dili ve Edebiyatındaki bilgi ve dirâyeti ile tanınan Hattâbî (ö. 338/998) bu kelimeyi şöyle açıklar: “*Şerh kelimesi lugatta yaymak, genişletmek anlamlarına gelir. Bir işi yapmak için gönlün açılması bu anlamdadır.*”

Yukarıda zikredilen anlamlar, Şerh kelimesinin ıstılahta kullanılan manasının temelini teşkil eder. Bir meseleyi şerh etmek tabiri, kapalı ve anlaşılması zor bir ifadeyi, muhatabın anlayacağı açıklama, lafızların herkesin kolaylıkla anlayacağı, gizli manalarını keşf edip açığa çıkarma eylemi için kullanılır. Bu sebeple hadîslerin açıklanması için kullanılan şerh kelimesi ile Kur’ân’ın izâhı ile ilgili tefsir kelimesinin yapılan işin neticesi itibariyle aralarında anlam birliği vardır.⁵⁰

Hadîs terimi olarak şerh, “Bir Hadîsin veya bir hadîs kitâbında yer alan rivâyetlerin kelime ve kavramlarını açıklamak, anlaşılması zor yerlerini izâh etmek, i’rabını belirtmek, hadîsten çıkan hükümlere yer vermek” gibi anlamlarda kullanılır. Hadîs şerhi’nin başta *Ulumu’l-Hadîs* olmak üzere pek çok bilgi alanından istifâde eden ve bu alanların verilerini hadîslerin izâhında kendi usûl ve yöntemi doğrultusunda istihdam eden bir faaliyettir.⁵¹

Hadîste şerh ilk defa Hz. Peygamber tarafından yapılmış, onun bazı sözlerini anlamayan ashabın sorularına verdiği cevaplar Hadîste şerhin ilk örneklerini teşkil etmiştir. Hadîs şerhi Hz. Peygamber dönemi ile başlamış ve üç ile dördüncü asırlardan itibaren belli hadîs kitapları üzerine odaklanmaya başlamıştır. Hadîs ilimlerine

⁴⁹ Şensoy, Sedat, “Şerh”, DİA, Ankara 2010, c. XXXVIII, s. 555; Yardım, Ali, *Hadis II*, s. 113; Çakan, a.g.e, s. 153; Özpınar, Ömer, *Hadis Şerhlerinde Hadis Kaynaklarının Kullanımı*, SÜİF Dergisi sayı 25, s. 51.

⁵⁰ Karacabey, Salih, *Sahih’i Buhârî’nin İlk Şerhi*, ÜÜİF Dergisi, sayı IV, c. IV, 1992, ss. 237-238.

⁵¹ Efendioğlu, Mehmet, “Şerh”, DİA, Ankara 2010, c. XXXVIII, s. 559; Çakan, a.g.e, s. 154; Özpınar, Ömer, a.g.m, s. 52; Türcan, Zişan, *Hadis Litaretüründe Şerh Geleneği ve Özellikleri*, Ankara Ü. Sosyal Bil. Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2008, s. 3.

dair ihtiva ettiği bilgilerin yanı sıra filolojik, fikhî, kelimî ve kendi dönemlerinin müspet ilimlerine dair bilgiler bu eserleri işlevsel hale getirmiştir. Bir mecliste, “*Kardeşine zâlim de olsa mazlum da olsa yardım et*” demesi üzerine sahâbîler zâlîme nasıl yardım edeceklerini sormuşlar, Resûl-i Ekrem de onun zulüm yapmasına engel olmanın kendisine yardım sayılacağını söyleyerek bu sözünü şerhetmiştir (Tirmizî, “Fiten”, 68)

Yine bir defasında, kalbinde zerre kadar kibir bulunan kimsenin cennete giremeyeceğini bildirdiğinde bazı sahâbîler güzel giyinmeyi herkesin arzu ettiğini söylemişler, Resûlullah da Allah’ın güzel olduğunu, güzeli sevdiğini belirterek sözünde geçen kibirden maksadın hakkı kabul etmemek ve onu küçümsemek olduğunu ifade etmiştir (Müslim, “Îmân”, 147).⁵²

Tasnif devri eserlerine dayalı çalışmalar içinde en yaygın olanı şerh edebiyatıdır. Şerh edebiyatı, hiç şüphesiz, müelliflerin, lügat açısından önemli lafızlar ve müşkil manalar ihtiva eden hadîsleri açıklamak, i’rabını, hükümleri ve bu hükümler ile ilgili fakihlerin görüşlerini tesbit düşüncelerinin sonucudur. Özellikle Arap olmayan dil ve kültürleri farklı milletlerin Müslüman olmaları, siyasi ve sosyal gelişmeler ile coğrafi sınırların hızla genişlemesi şerhe olan ihtiyacı daha da artırmıştır. Bu sebeple şerh edebiyatı, hadîslerdeki garîb ve nâdir kullanılan kelimelerin sözlük açıklamalarını ihtiva eden hadîs lügatları (*Ğarîbu’l-Hadîs*) ile hicri III. asırda başlamıştır. III. (IX.) yüzyıldan itibaren kaleme alınmaya başlanan ilk hadîs şerhleri dil ve muhteva ağırlıklı olmak üzere iki grupta gelişmiştir. Dil ağırlıklı şerhler *Ğarîbü’l-Hadîs* adı verilen ve bir nevi hadîs luğatı sayılan eserlerdir. Bunlarda hadîslerde geçen ğarîb kelimelerin açıklanması amaçlandığından onları hadîste şerh faaliyetinin ilk çalışmaları olarak değerlendirmek mümkündür.⁵³ Hadîslerin muhtevalarını açıklamaya yönelik şerhler içinde de çok kapsamlı sayılmamakla birlikte Şâfî (ö. 204/819)’nin *İhtilâfü’l-Hadîs*’i, İbn Kuteybe (ö. 276/889)’nin *Te’vîlü Muhtelifi’l-Hadîs*’i, Tahâvî (ö. 321/933)’nin *Müşkilü’l-Âsâr* ve *Şerhu Meâni’l-Âsâr*’ı gibi eserler zikredilebilir. Hadîs kitaplarından ilk şerhedilen eserin İmâm Mâlik (ö. 93/795)’in *el-Muvattâ’i* olduğu belirtilmektedir. Hicrî 239’da vefat eden Abdumelik b. Habîb

⁵² Efendioğlu, *a.g.m.*, s. 559; Sancaklı, Saffet, *İbn Battal ve Buhârî Şerhi*, Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, VII (2007) Sayı-1, s. 62; Türcan, *a.g.t.*, s. 5.

⁵³ Efendioğlu, *a.g.m.*, s. 559; Sancaklı, *a.g.m.*, s. 62; Türcan, *a.g.t.*, s. 5.

el-Endülüsî ile 259'da vefat eden Yahyâ b. Zekeriya b. Müzeyn'in şerhlerinden bahsedilmektedir. Ardından, İbn Abdilberr'e (ö. 463/1070) ait *el-İstizkâr*, *et-Takassî* ve *et-Temhîd*, Bâcî'ye (ö. 474/1081) ait *el-İstifâ* ve *el-Muntekâ*, İbnu'l-Arabî'ye (ö. 543/1148) ait *Kitâbu'l-Kabes* gibi önemli şerhler ortaya çıkmıştır.

Bununla beraber bugünkü anlamda geniş ve sistemli şerhleri, IV. (X.) yüzyılda Ebû Ahmed Muhammed b. Muhammed el-Kerâbîsî en-Nişâburî (ö. 378/988) tarafından kaleme alınan *Şerhu'l-Câmiî's-Sahîh li'l-Buhârî* ile Hattâbî (ö. 338/998)'nin, Buhârî'nin *el-Câmiu's-Sahîh*'ine dair kaleme aldığı *Î'lâmü'l-Hadîs'i* ve Ebû Dâvûd'un *es-Sünen*'ine yazdığı *Meâlimü's-Sünen*'in teşkil ettiği anlaşılmaktadır. Daha ziyâde Buhârî'nin *el-Câmiu's-Sahîh*'i üzerine gittikçe sistemleşen ve birbirine kaynaklık eden şerh çalışmaları İbn Hâcer el-Askalânî (ö. 852/1449)'nin *Fethu'l-Bârî*'si ve Aynî (ö. 855/1451)'nin *Umdetü'l-Kârî'si* ile zirveye ulaşmıştır. Müslim (ö. 261/875)'in *el-Câmiu's-Sahîh*'i üzerine yapılmış 26 şerh kaydedilir. En meşhur şerhleri Kâdî İyâz (ö. 544/1149)'ın *İkmalü'l-Mu'lim bi Fevâidi Müslim* ve Muhyiddin en-Nevevî (ö. 676/1277)'nin *el-Minhâc fi Şerhi Müslim İbni'l-Haccâc* adlı şerhleridir.⁵⁴

V. (XI.) yüzyıldan itibaren metotları birbirinden farklı yoğun bir şerh, hâşiye ve ta'lik yazma faaliyeti başlamış ve daha çok Mâlik (ö. 93/795)'in *el-Muvatta'ı*, Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855)'in *el-Müsned'i*, Tirmizî (ö. 279/892)'nin *el-Câmiu's-Sahîh'i*, Ebû Dâvûd (ö. 275/888), Nesâî (ö. 303/915) ve İbn Mâce (ö. 273/886)'nin *es-Sünen*'lerine dair şerhler kaleme alınmıştır. Bunların yanında Ebû Muhammed Hüseyin b. Mesud Ferrâ el-Beğavî (ö. 516/1122)'nin *Şerhu's-Sünne*'si gibi herhangi bir kitâbın şerhi değil, *Müsned*, *Musannef*, *Sahîh*, *Sünen*, *Mu'cem* ve *Cüz* türü hadîs kaynaklarından derlenip şerhedilen eserler de vardır. Bu eserde 4422 hadisi şerhetmiştir. Eser 16 cilt halinde basılmıştır.⁵⁵

Hadîs edebiyatı tarihinde hadîslerin şerhedildiği dönem deyince kastedilen mana, günümüzde elde bulunan hadîs rivâyet kitâbları üzerine yapılmış şerhlerdir. Dolayısıyla hadîs şerh edebiyatının başlangıcını bu esasa göre başlatmak daha

⁵⁴ Çakan, *a.g.e.*, s. 153; Efendioğlu, *a.g.m.*, s. 559; Yardım, *a.g.e.*, s. 114; Türcan, Zişan, *Hadis Şerhciliğinin Doğuşu ve Gelişimi*, HÜİFD, c. VIII, sayı 16, 2009/2, s. 115.

⁵⁵ Çakan, *a.g.e.*, ss. 165-166; Efendioğlu, *a.g.m.*, s. 559.

ma'kûl görünmektedir. İslâm dünyasında *Kütüb-i Sitte* adıyla meşhur olan hadîs koleksiyonlarının ilk şerhleri aşağıdaki gibidir:

Buhârî (ö. 256/870)'nin Sahîh'ine Ebû Süleyman el-Hattâbî (ö. 388/998)'in yazdığı “*İ'lâmü'l-Hadîs fî Şerh-i Sahîhi'l-Buhârî*” isimli şerhi; Müslim (ö. 261/874)'in Sahîh'ine “*El-Mu'lim bi Fevâidi'l-Müslim*” adıyla Mazeri (ö. 536/1141)'nin şerhi; Ebû Dâvud (ö. 275/888)'un *Sünen*'ine Hattabî (ö. 388/998)'nin “*Meâlimu's-Sünen*” isimli şerhi; Tirmizî (ö. 279/892)'nin *Sünen*'ine “*Arızatü'l Ahvezi fî Şerhi't-Tirmizî*”adıyla Ebû Bekir İbnü'l-Arabî (ö. 543/1148)'nin yazdığı şerhi; Nesâî (ö. 303/915)'nin *Sünen*'ine, Süyûfî (ö. 911/1505)'nin yazdığı “*Zehru'r-Ruba ale'l-Mücteba*” isimli şerh; İbn Mâce (ö. 273/886)'nin *Sünen*'ine “*el-İ'lam bi Sünneti Aleyhi's-Selâm*” isimli Alaeddin Moğoltay (ö. 762/1361)'in şerhidir. İbn Ebî Cemre'nin (ö. 699/1300) Buhârî'yi *Cem'u'n-Nihâye* adıyla ihtisâr ettikten sonra, bu eserine yazdığı *Behcetü'n-Nufûs* adlı şerhi temel hadîs kitaplarına dair yazılmış olan elimizdeki tek tasavvufî şerhtir.⁵⁶

Her ne kadar ‘orijinal telif’ sayılmasa ve bir ‘asl’ üzerinde yapılmış çalışma olsa da, şerhin ciddî bir takım güçlükler ve özellikler taşıdığı açıktır. Şerh, rivâyetleri belli tertibler ve belli kriterlere göre sıralamaktan çok daha değişik yönleri bulunan bir çalışmadır. Hadîs Usûlü tekniklerine göre her hadisi değerlendirmek, kaynaklardaki durumunu tahkik etmek, ihtiva ettiği lafızlar ve mânâlarla ilgili edebî ve bilimsel yönleri kavramak, taşıdığı fikhî hükümleri doğru olarak tesbit ve izâh usûlünü bilmek hep şârihe düşen görevler olmaktadır. Bu sebeple şerh, telif türlerinin en zoru ve hadîs alanında yapılacak çalışmaların boyutları en geniş olanıdır .

Bahis konusu zorluğa İbn Haldun (ö. 732/1406), bilginlerin, Buhârî'ye şerh yazmayı ağır ve müşkil bir iş saydıklarını kaydetmekle işaret etmektedir.⁵⁷

Şerhler, başta rivâyetlerdeki garib kelimelerin izâhı, müşkil ve ihtilafli hadîslerin telifi, *Nâsîh-Mensûh* meselelerinin değerlendirilmesi gibi hususlar olmak üzere,

⁵⁶ Karacabey, Salih, *Sahih'i Buhârî'nin İlk Şerhi*, UÜİF Dergisi, s. 238, sayı 4, c. IV, 1992; Özpınar, a.g.m, ss. 53-55; Türcan, a.g.m, ss. 121-127.

⁵⁷ Çakan, a.g.e, s. 154.

hadîslerin anlaşılması ve yorumlanmasında *Dirâyetü'l-Hadîs*⁵⁸ kaynaklarındaki bilgi ve metodlardan istifade etmiştir.

Şerhler, rivâyet kaynaklarıyla birlikte dirayete dair Hadîs kaynaklarını kullanmak suretiyle hadîs rivâyetlerinin sahip olduğu anlam haritasını bir bütün olarak okuyucunun önüne sürmek istemiştir. Hadîsler şerh edilirken hadîs kaynakları kullanılmamış, başta Fıkıh, Tefsir, Kelâm gibi dini ilimler olmak üzere Tarih, Dil ve Edebiyat ilimleriyle birlikte hadîslerin anlaşılmasına katkı sağlayacak bütün ilimlere ait kaynaklara müracaat edilmiştir. Meselâ İbn Hâcer *Fethu'l-Bârî*'de 1000'den fazla kitabı kaynak olarak kullanmıştır.⁵⁹

Hadîsleri anlamaya çalışanların ilk dönemden itibaren ortaya koydukları bir ilke olan “*ilgili bütün tariklerin bir arada değerlendirilmesi*” hadîs şerhlerinde bütün canlılığıyla hayata geçirilmiştir. Ayrıca şârihler şerh ettikleri kitâbın farklı râvi nüshalarını taramak suretiyle onlardaki ilave bilgileri zikrederek varsa esas alınan nüshadaki boşlukları doldurmaya çalışmışlar, müphem kalan hususları açıklamışlardır.

Böylece şerhler, hem hadîslerin sağlıklı bir şekilde anlaşılmasını hem de o hadîsin hadîs kitâbiyatındaki yerini, bağlamını ve içerdiği ahkamı doğru bir şekilde tespit etmemize yardımcı olurlar.

Kur'ân-ı Kerim'in tefsiriyle ilgili olarak yapılan Tefsir Tarihine benzer çalışmanın Hadîs şerhleri için de oluşturulması gereği bulunmaktadır. Bu, Hadîs şerhciliğinin tarihini öğretmekten öte, hadislerin doğru ve sağlıklı anlaşılmasıyla ilgili bir metodoloji oluşmasına katkı sağlayacaktır. Bu husus hadîslerdeki asıl Murâd-ı Nebî ile, daha sonra oluşan anlam kaymalarının tespiti için de önemlidir.⁶⁰

⁵⁸ İstilâhî anlamı içinde Hadis ilmi, ‘*Rivâyetü'l-Hadis*’ ve ‘*Dirâyetü'l-Hadis*’ ilmi adlarını taşıyan iki ilim dalını ifade eder. Bu bölümlenme, Hadis ilminin taşıdığı özelliklerin tabii ve ilmi sonucudur. *Rivâyetü'l-Hadis* ilmi, Hz.Peygamberin sözlerini, fiillerini, takrirlerini ve hallerini, bunların rivâyet ve zabt edilmesini ve kelimelerin yazılışını gösteren ilimdir. Bu ilmin amacı hadis naklinde hatadan uzak kalma amaçtır. *Dirâyetü'l-Hadis* ilmi, sened ve metn’in durumlarını anlamaya imkan veren bir takım kaideler ilmidir. Hadis usûlü adı taşıyan eserler, bize bu ilmin hususiyetlerini tanıtır. Bu dala *Hadis Istılahları* ilmi adı da verilir. (Çakan, İ. Lütfi, *Anahatlarıyla Hadis*, ss. 39-40; es-Sâlih, Subhî, *Hadis İlimleri ve Istılahları*, (Terc. M. Yaşar Kandemir), Ankara 1988, DİB Yay, 5. baskı, s. 86)

⁵⁹ Sakallı, Talat, *Aynî ve Hadis /Yorum ve Şerh Yöntemi*, Ankara 2013, Nobel Akademik Yayıncılık 1. baskı, s. 27.

⁶⁰ Özpınar, *a.g.m.*, ss. 81-82.

Tarihi gelişim, biçim ve içerik bakımından şerh literatürünün en çok benzediği ilim tefsirdir. Tefsirin uğraş alanı Kur'ân'dır ve o Kur'ân'ı açıklamak için gerekli olan alt bilgi alanlarını kullanmaktadır. Esasen Tefsirin kendisi de, Ulûmu'l-Kur'ân'ın alt disiplinlerinden biridir ve gayesi Kur'ân'ı açıklamaktır. Tefsir Kur'ân'ı açıklarken Kur'ân ilimlerinden istifade eder. İlmü't-Tefsir'in Ulûmu'l-Kur'ân ile ilişkisi ne ise hadîs şerhinin Ulûmu'l-Hadîs ile ilişkisi odur.

Tefsir ve şerhin kullandığı yöntemlerde de ciddi benzerlikler vardır. Tefsirde ayetlerin, şerhte de rivâyetlerin dilleri bakımından değerlendirilmesi, müşkillerin izâh edilmesi, Esbâb-ı Nüzûl ve Sebeb-i Vurûd'a ilişkin verilerin kullanılması, nesh yönteminin işletilmesi, ayet, hadîs ve Arap şiiriyle istişhâdda bulunma, tefsirde kıraat şerhte de rivâyet farklılıklarının konu edilmesi, mübhemâtı tespit gibi uygulamaların benzer bir perspektifle ortaya konulduğu görülmektedir. Ayrıca tefsirde Kur'ân'ın sûre ve ayetleri arasındaki münasebeti tespit etme çabası ile şerhteki Bâb-Hadîs uyumu gibi şerh edilen eserin yapı ve sistematığına ilişkin değerlendirmeler de benzer bir espiye sahiptir.

Tefsir ve şerhlerde bulunan diğer bir algı, ayet ve rivâyetlerin en azından bir kısmının varlık alanına, dönemin sosyolojik olgu ve ihtiyaçlarına binâen çıktıklarıdır. Bu bakımdan hem tefsir hem de şerh ele aldığı metni nâzil olduğu ya da vârit olduğu şartlar içerisinde anlamaya çalışır. Bu yöntem her zaman Esbâb-ı Nuzûl ya da Sebeb-i vurûd bilgilerine başvurma şeklinde olmayıp, kimi zaman genel bir örfle atıfla, kimi zamanda dönemde dilin kullanım şekline işaretlerle uygulanmaktadır.⁶¹

Şerhlerin gruplandırılmasında ayırıcı özellikleri esas alınmıştır. Buna göre şerhler; fikhî, tasavvufî, isnâd ve ricâl değerlendirme ağırlıklı ve zengin içerikli olmak üzere 4 grupta gruplandırılmıştır. Üzerinde çalıştığımız şerh zengin içerikli şerhler grubuna dâhil edilebilir.

Fikhî şerhlere, *Meâlimu's-Sünen*, *Âridatu'l-Ahvezî* adlı şerhleri, Tasavvufî şerhlere örnek olarak *Behcetü'n-Nufûs*, isnâd ve ricâl değerlendirme ağırlıklı şerhlere örnek olarak *et-Temhîd*, zengin içerikli şerhler şeklinde vasıflandırabileceğimiz diğer bir grupta da *Minhâc*, *Fethu'l-Bârî* ve *Umdetu'l-Kârî* adlı şerhleri verebiliriz. Kabaca

⁶¹ Türçan, *a.g.t.*, ss. 294-296.

Nevevî (ö. 676/1277)'ye kadar olanların fıkıh ağırlıklı oldukları görülür. Nevevî sonrasındaki şerhlerde de fıkıh temel bir yaklaşım olarak varlığını korumuşsa da bu şerhlerin zengin içerikli şeklinde vasıflandırılmaları daha uygun görünmektedir.⁶²

Genel anlamda, yani her ilim dalını kapsamak kaydıyla, şimdiye dek kaleme alınmış şerhler şöyle bir gözden geçirildiği zaman onların şu uslublar içinde yazılmış oldukları görülecektir:

- a) (قال), (اقول) şeklinde kaleme alınmış şerhler. Bu tür şerhlerde metin bazan tamamen yazılır bazen de nasıl olsa şerhe karışık olarak veriliyor diye kısmen yazılır.
- b) (قوله) diye asıl'a işaret eden şerhler. İbn Hâcer (ö. 852/1449), Kirmanî (ö. 786/1384) ve Aynî (ö. 855/1451) gibi Buharî şerhleri bu uslûbtadır. Metni tamamen vermek gibi bir yola gidilmez. Bundan maksat, şerholunan ibareye işaretidir. Mâmafih bu tür şerhlerde de bazan metnin tamamı ya hamişde ya da sayfa başında veya satırlar arasında müstakillen verilir.
- c) Mezc usulüyle yazılmış şerhler. Bunlara, metn ile şerh ibareleri birbirine karışık olduğu için Memzûc şerhler denir.

Bu tür şerhlerde ya (ص veya م) harfleri ile metne (ش) harfi ile şerhe işaret edilir, veya metnin üstüne bir çizgi çekmek suretiyle metin ile şerh birbirinden ayrılır. Müteahhir şerhlerin çoğunun karakteri budur. Daha sonraları asıl metni parantez içine almak gibi bir usul de geliştirilmiştir. Yine matbaa imkânlarının gelişmesi sonucu metin ve şerhi ayrı karakterdeki harflerle dizdirmek gibi bir yola da gidilmektedir. Bu usûl eski şerhlerin yeni baskılarında da uygulanmaktadır. Ayrıca kısa şerh ve açıklamaların sayfa altlarına dipnot şeklinde verilmesi yolu da bugün oldukça yaygın haldedir.⁶³ Müellif Ahmed Nâim (1872-1934), memzûc usulüyle sayfa altlarına dipnot alma şeklinde şerhini yazmıştır. Kâmil Miras (1875-1957) ise dipnot yöntemini kullanmamıştır. Şerhini yukarıda değindiğimiz bir ve ikinci maddede izâh edildiği gibi Aynî'nin metodunu takip ederek şerhetmiştir. Kamil Miras ayrıca sayfaların en üstüne hadisın konusunu yazmıştır. Üçüncü ciltten itibaren bu özelliği görmekteyiz.

⁶² Türçan, *a.g.t.*, ss. 3-4.

⁶³ Çakan, *a.g.e.*, ss. 156-157.

III. BÖLÜM

SAHÎH-İ BUHÂRÎ MUHTASARI TECRÎD-İ SARÎH'İN ŞERH YÖNTEMİ

3.1. ŞERH YÖNTEMİ

3.1.1. Hadîsi Hadîsle, Hadîsi Âyetle Delillendirmesi.

İslâm'ın birinci temel kaynağı Kur'ân-ı Kerim, ikincisi ise Sünnet'tir. İslâm'ın amelî tatbîki olan Sünnet, hem Kur'ân'ın hükümlerini tebyîn, hem de mücmelini tafsîl eder. Kur'ân ve Sünnet etle tırnak gibi birbirine bağlıdır. Kur'ân, Nebî olmadıktan sonra kürekçisi olmayan bir kayık gibidir. Kitapsız bir Peygamber ise ışığı olmayan bir klavuz gibidir.¹

Her iki müellifimiz Ahmed Nâim ve Kâmil Miras Kur'ân ve Sünnet bütünlüğünü esas almışlar ve hadisleri şerh ederken Kur'ân âyetlerine başvurmuşlardır. Yine Türkçe olarak ilk kaleme alınan bu şerhin bir özelliği de bir konudaki hadislerin farklı tarîklerini bir araya getirmedeki başarısıdır. Kâmil Miras bu hususu Ahmed Nâim'i överken şöyle dile getirmektedir: “Bir hadisin bütün turûk-ı rivâyâtını bu sûretle izâh etmek müstesnâ bir mazhariyettir.”²

Eserin tamamında bu yaklaşımı görmekteyiz. Burada bir hadisin farklı tarîklerini birlikte değerlendirmenin faydası nedir? diye sorarsak bu yöntemin sağladığı faydaları şu şekilde özetlemek mümkündür: Bu uygulama, hadisin metnindeki *illeti*, *idrâci*, *kalbi*, *ızdırabı* ortaya çıkarabilir. Ayrıca bu ameliye, hadis metninin *şâzz* olup olmadığı hakkında da bilgi verir. Yine metin içerisindeki *tashiî* ve *ziyâde*'yi bilmeye imkân tanır. Metinde yer alan *müphem* isimlerin bilinmesine olanak sağlayan bu araştırma, hadislerin vârid olma sebeplerini de ortaya çıkarabilir.

Bunlardan başka hadisten muradın ne olduğunu bilmeye yardımcı olan bu inceleme, hadisteki ihtilaflı ve müşkil hususları öğrenmeye vesile de olabilir.³ Bu se-

¹ Çelik Ali, Sünnetin Aktüel Değeri, Kitap Neşriyat Dağıtım, Ankara 2008, s. 39.

² Nâim, Ahmed, *a.g.e.*, c.III, s. 100.

³ Budak, Ali, *Bir Rivâyetin Tarîklerini Karşılaştırmanın Hadisleri Anlamaya Katkısı*, Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, c. XII, Sayı 1, 2012, ss. 167 -191.

bepile hadisin farklı tariklerine ulaşmak olayın fotoğrafının farklı açılardan çekilmesini ve hadisi bütüncül anlamamızı sağlar.

Biz bu çalışmamızda konuyu uygun örneklerle açıklayarak daha anlaşılır hale getirmeye çalışacağız. Hadislerin tercümesi ve gerekli açıklamalarda mümkün mer-tebe *Tecrid-i Sarîh* tercümesine bağlı kalmaya özen gösterilmiştir.

Örnek: 1

Enes b. Malik (ö. 93/712) (ra)'den rivâyet edilmiştir. Şöyle demiştir: Nebiy-i Muhterem salla'llâhu aleyhi ve sellem Hazretleri buyurdu ki: “*Hiç biriniz, kendiniz için arzu ettiğinizi kardeşiniz için de arzu etmedikçe iman etmiş olmaz.*”

Ahmed Nâim, bu hadisi tercüme ettikten sonra dipnotta Buhârî'nin Ammâr b. Yâsir (ra)'den rivâyet ettiği diğer hadisi naklederek hadisi açıklar. Hadiste Rasûlullah şöyle buyurmuştur: “*Üç şeyi her kim bir araya getirebilirse imanı da tamam toplamış olur: Nefsine karşı olsa da insaflı elden bırakmamak, herkese selamı bezletmek, fakir iken de infak eylemek*”. Şu izâhı yapar: “*Denilmiştir ki, bundan mekârim-i ah-lakın ne dereceye kadar matlûb olduğu anlaşılır. Maksûd hiç süphesiz kemâl-i iman-dır.*”⁴

Örnek: 2

Abdullah b. Ömer (ö. 72/692)'den nakledilen hadis şöyledir: Nebî (sav): “*Namazınızın bir kısmını evlerinizde kılınız. (Evlerinizi) kabirlere çevirmeyiniz*” buyurdu.

Ahmed Nâim'in eserindeki temel özelliklerinden birisi de rivâyet farklılıklarını vererek hadisi açıklamasıdır. Hemen hemen her hadisin Kütüb-ü Sitte'de varsa farklı tarîki onu zikreder. Kütüb-ü Sitte'de yoksa diğer hadis külliyâtından aynı konu-yla ilgili rivâyetleri alarak o konudaki rivâyet bütünlüğünü sağlar, farklı ayrıntıları verir. Müellif Kâmil Miras da selefinin bu metodunu takib etmiştir. 273. hadisin açıklamasında Taberânî (ö. 273/886) ve Müslim (ö. 261/875)'in rivâyetlerini verir ve ardından da Kâdî İyâz (ö. 544/1149)'in fikhî görüşünü iletir.

⁴ Nâim, Ahmed (1872-1934), *Tecrid-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*, Ankara 1984, Sekizinci Baskı, DİB Yay, sayı. 55, c. I, Hadis no: 13, s. 30.

Peygamberimizin teşbih-i belîğ yaptığını belirten A. Nâim Taberanî'den şu nakille hadisi şerheder: “Evlerinizi Allahın zikriyle tenvir ediniz. Onları Yehûd ve Nasârâ'nın yaptığı gibi kabir yapmayınız. İçinde Kur'an okunmayan ev, orda oturanlara dâr gelir, hayrı azalır, içinden melâike kaçar, içinde şeytanlar hazır olur.”

Müslim (ö. 261/875)'in Cabir (ra)'den rivâyet ettiği rivâyeti ise şudur: “*Biriniz namazı mescidde kıldığında o namazından evine de bir hisse ayırsın. Namazın en faziletlisi, farz namazın dışında evinde kıldığı namazdır.*”⁵

Örnek: 3

Bera' (İbn-i Âzib) (ö. 71/690) radiya'llâhu anh'den Resûlullâh salla'llâhu aleyhi ve sellem'in (memede iken oğlu) İbrâhim vefât ettiğinde: *İbrâhim'in Cennet'te sütünesi vardır, (rizâını tamamlar)*, buyurduğu rivâyet edilmiştir.

Kâmil Miras bu hadisi izâh ederken yine Buhârî'nin rivâyet ettiği şu hadisle şerheder: Rasûlullah (sav); “*Her kimin bûluğa ermeden üç çocuğu ölürse, bu çocuklar o kimse için Cehenneme hâil olurlar. Yahud o kimse cennete dâhil olur*” buyurmuştur.⁶

Örnek: 4

Hakim ibn-i Hizâm (ö. 54/674) radiyallâhu anh'den, Nebî (s.a.v)'den naklen şöyle rivâyet edilmiştir: Resûl-i Ekrem buyurmuştur ki: *(Veren) yed-i ulyâ, (alan) yed-i süflâdan hayırlıdır. Tasadduka, nafakası üzerine vâcib olanlara ihsân ile başla!. Sadaka-i kâmile, bol maldan verilendir. Tese'ülden sakınmak isteyenleri Allah afif kılar. (Halkdan) müstağnî olmak isteyenleri de Allah ganî kılar.*”

Kâmil Miras bu hadisi tercüme ettikten sonra hadisi açıklayan Nesâî (ö. 303/915)'nin Ebû Hüreyre (ö. 59/679)'den rivâyetini nakleder. Hadis şöyledir: Ebû Hüreyre (ra) diyor ki: Biz Medine'ye geldiğimizde Rasul-i Ekrem'i minber üzerinde hutbe irâd eder iken bulduk. Hutbesinde şöyle:

-Veren el yüksektir. Ashabım sadaka veriniz, buyurmuştur.

Ashâbtan birisi:

⁵ Nâim, Ahmed, *a.g.e.*, c. II, Hadis no. 273, ss. 379-380.

⁶ Miras, Kâmil (1875-1957), *Tecrîd-i Sarih Tercümesi ve Şerhi*, Ankara 1984, Sekizinci Baskı, DİB Yay, sayı. 55, c. IV, Hadis no: 679, s. 590.

-Ya Rasûlallâh ! Yanımda bir dinarım var. Kime vereyim? diye sormuştu.
Rasul-i Ekrem:

-*Bunu nefesine harca*, buyurdu. O sahabî:

-Ya Rasûlallah! Yanımda başka bir dinar daha var, dedi. Rasul-i Ekrem:

-*Bunu zevcene, hayat yoldaşına sarf et!* buyurdu. Sahabî:

-Bir üçüncü dinar daha var, demişti. Rasûl-i Ekrem de:

-*Bunu da çocuğuna tasadduk eyle!* buyurdu. Sahabî:

-Başka bir dinar daha vardır, demekle Rasul-i Ekrem:

-*Bunu da hadimine tasadduk eyle!* buyurdu. Sahâbî beşinci olarak:

-Bir dinarım daha var, demişti. Rasul-i Ekrem:

-*Artık sen basiretkâr bir adamsın*, buyurdu.

Böylece Kâmil Miras hadisteki sıralamayı ayrıntılı bir biçimde hadisle açıklamış olur. Ahmed Nâim ve Kâmil Miras merhumların ortak özelliği bir hadisin farklı rivâyetlerini bir araya getirerek sadece Buhârî değil tüm hadis külliyyatını taramış olmalarıdır.⁷

Örnek: 5

Âişe (ö. 57/677) (r.anha)'den, "Nebî salla'llâhu aleyhi ve sellem oruçlu iken takbîl eder, mülâseme ve müâneka buyururdu. Sizin O, nefesine tamâmiyle sâhib olan (bir peygamber) inizdi" dediği rivâyet edilmiştir.

Kâmil Miras, İbn Hazm (ö. 456/1064)'in '*Muhalla*' adlı eserinde Mesruk'tan rivâyetini nakleder. Büyük Tabîî imâmı Mesruk (ö. 63/683) diyor ki; Hz. Âişe'den:

- Ey Ümmü'l-Mü'minin! Kadının hangi mahalli sâim olan zevci için haramdır? dedim. Aişe hazretleri:

- Kadının sâim olan zevcine her tarafı helâldir. Yalnız avret-i galîza mahalli değil, diye cevap verdi.⁸

⁷ Miras, Kâmil, *a.g.e.*, c. V, Hadis no: 705, ss. 182-183.

⁸ Miras, Kâmil, *a.g.e.*, c. VI, Hadis no: 916, s. 273.

Örnek: 6

Ebû Hüreyre (ö. 59/579) (ra)'den Nebi (sav)'nin: *“Her kim halkın malını ödemek niyetiyle istikraz eder veya bir muamele sebebiyle alırsa, Allah o kimseye (dünyada) edâsını müyesser kılar. Her kim de halkın malını itlaf etmek kasdıyla alırsa, Allah telef ettirir.”* buyurduğu rivâyet edilmiştir.

Kâmil Miras bu hadisi Hâkim (ö. 405/1015), İbn Mâce (ö. 273/886), İbn Hibban (ö. 354/965)'dan aldığı hadislerle konuyu izâh eder.

Hâkim'in sıhhatine şehâdet ederek Hz.Aişe'den rivâyetine göre, Aişe (ö. 57/677) (r.anhâ) bir kere borç almış da kendisine:

-Ey Ümmü'l-Mü'minin! Ne cesaretle borçlanıyorsun? Ödeyecek malın yoktur, denilmiş. Sıddıka-i Müşârün-ileyhâ:

-Ben her zaman Rasûlullah (sav)'ın *“Borcunu ödemek niyyetinde bulunan hiçbir kul yoktur ki, elbet ona Allah Azze ve Celle tarafından yardım olur.”* buyurulduğunu işittim. Ben de bu Allah'ın yardımını dilerim, demiştir.

Yine Hâkim'in Buhârî ve Müslim'in şartına göre merfûan rivâyetine göre, Rasûlullah (sav): *“Her kim üç şeyden: kibirden, ganimet malına hıyanetten, borcundan uzak olarak ölürse, Cennete dâhil olur”* buyurmuştur.

Bir de İbn Mâce (ö. 405/1015)'nin, İbn Hibbân (ö. 354/965)'ın, Hâkim (ö. 405/1015)'in Meymûne (r.anhâ)'dan rivâyet ettikleri hadiste: *“Her hangi bir Müslüman bir borç borçlansın ve o borcu ödemek istediğini Allah bilsin de dünyada o Müslümana borcunu ödemeği müyesser kılmassın.”* buyurmuştur.⁹

Örnek: 7

Abdullah İbn-i Abbas (ö. 68/687) dan rivâyete göre, Nebî salla'llâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: *“Her kim emîrinden sudûr eden bir hareketi fenâ görürse sabretsin (isyankâr vaziyet almasın!). Çünkü her kim Sultan(a itâ`at)den bir arşın (dışarı) çıkarsa, O, câhiliyet ölümüyle ölür.”*

⁹ Miras, Kâmil, a.g.e, c.VII, Hadis no: 1074, ss. 272-273.

İbn-i Abbas`dan gelen diğerk bir rivâyette de Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur: “Her kim emîrinden fenâ bir hâlin sudûr ettiğini görürse, onun fenâlığına sabretsin, (isyân etmesin!) Çünkü her kim (İslâm) câmiasından bir karış ayrılır da ölürse, muhakkak o câhiliyet ölümüyle ölür.”

Kâmil Miras bu hadisin tercümesini verdikten sonra yine Buhârî'nin İbn Mesud (ö. 32/652)'dan rivâyetini verir. Rasûlullâh (sav) şöyle buyurmuştur: “Ashabım! Benden sonra çok geçmez yakın bir istikbalde gayri meşru bir takım hal ve hareketlere şahid olacaksınız” buyurmuştu. Ashâb-ı Kirâm: Yâ Rasûlallah! Bu vaziyet karşısında nasıl hareket etmemizi emredersiniz? demeleri üzerine Rasûl-i Ekrem: “Âmirinize mali zekât vecibelerinizi veriniz, cihâda da'vet olduğunuzda icâbet ediniz. Bunlara benzer emirlerini yerine getiriniz. Mahrum kaldığınız hakkınızı da Allah'dan isteyiniz.”¹⁰

Örnek: 8

Aşağıdaki hadis bize Kur'ân-Sünnet bütünlüğünü, Rasûlullâh'ın Kur'ân'ın gerçek müfessiri olduğunu ortaya koyar.

Hadis-i Şerif şöyledir: Abdu'llah b. Mes'ud (ö. 32/652) (ra)'den: Şöyle demiştir (الَّذِينَ آمَنُوا وَ لَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ أُولَئِكَ لَهُمْ لَأْمَنٌ وَهُمْ مُهْتَدُونَ) (En'âm 6/82) âyet-i kerîme'si nâzil olduğu zaman Rasûlu'llâh salla'llâhu aleyhi ve sellem'in ashâb'ı: “Hangimiz nefesine zulmetmemiştir?” dediler. Bunun üzerine (إِنَّ الشِّرْكَ أَظْلَمُ عَظِيمٍ) (Lokman 31/13) âyet-i kerîme'si nâzil oldu.

Ahmed Nâim dipnotta şu açıklamayı yapar: “İmana şirk katmak, ya nifâk ya irtidâd suretleriyle olur. Müşrik ve münâfık olmayanların mazhar oldukları emn-ü emân, Cehennem'de hulûd'dan emn-ü emândır. Yoksa âsiye azab olacağı nusûs-ı adîde ile sabittir.”¹¹

¹⁰ Miras, a.g.e, c. XII, Hadis no: 2112, s. 293.

¹¹ Nâim, a.g.e, c. I, Hadis no: 30, s. 44.

Örnek: 9

Câbir b. Abdullah (ö. 78/697) radiyallahu anhüma'dan: Nebiyy-i Ekrem sal-la'llâhu aleyhi ve sellem: “*Her kim sarımsak, soğan yemiş bulunursa bizden -yâhud mescidimizden- uzak durup evinde otursun.*” buyurdu.

Yukardaki hadis'in metninde (*من اكل من هذه الشجرة*) geçen *şecer* kelimesini sarımsak ve soğan olarak terceme etmiş ve ayetten delil getirmiştir. Açıklaması şöyledir: “Peygamber (sav) sarımsak kelimesi için ‘*şecere*’ kelimesini kullanmıştır. Arapça’da *şecer* gövdesi, dalı ve budağı olan nebâta denir. Böyle olmayana ‘*necm*’ denir. Nitekim Rahmân (55/6) (*وَالنَّجْمُ وَالشَّجَرُ يَسْجُدَانِ*) ayet-i kerimesindeki ‘*necm*’ ile ‘*şecer*’ bunlarla tefsir edilmiştir.”¹²

Örnek: 10

Abdullah ibni Ömer (ö. 73/693) rivâyet ediyor ki Rasûlullah (sav) şöyle buyuruyor: “*Düşman daha çok (olup da korku da ziyâde) olursa yaya ve süvari olarak (ayakta ve hayvan üstünde) namaz kılsınlar.*” demiştir.

Ahmed Nâim bu hadisi yine İbni Ömer (ra)’den rivâyet edilen Müslim (ö. 261/875) hadisi ile destekler. Rasûlullâh şöyle buyurmuştur: “*Korku bundan ziyade olduğunda ise hayvan üstünde,yahud yaya olarak ve yalnız ima ile iktifa ederek kılsın.*” buyurmuştur.

İmâm-ı Mâlik (ö. 93/795), İbn-i Ömer’den rivâyetinde de Rasûlullah: “*Bundan da ziyâde bir korku olursa yaya olarak ayak üstü, yahud hayvan üstünde kibleye müteveccih olarak, yahud olmaksızın namaz kılarlar.*” buyurmuştur.

Hadiste geçen (*وان كانوا اكثر من ذلك*) cümleyi Nâim şöyle yorumlar: “Bunun manası düşman daha çok olup da Müslümanlar bir yerde durup namaz kılmak, saf dizmek mümkün olmayacak derecede şiddetli korku olursa demektir.” Böylece A. Nâim binek üzerinde, yaya olarak imâ ile namazı kılmanın şartlarını açıklamış olur. Namazın hiçbir özür ile sâkit olamayacağını, her zaman ve mekânda kılınabileceğini anlamış oluruz. A. Nâim bu görüşlerin ve hadislerin dayanağının Bakara (2/239) ayeti olduğunu belirtir. Ayet-i kerîme’de Yüce Allah şöyle buyurur: “*Eğer (bir tehlike-*

¹² Nâim, *a.g.e*, c. II, Hadis no: 472, s. 934.

den) korkarsanız, namazı yaya olarak veya binek üzerinde kılın. Güvenliğe kavuşunca da, Allah'ı, daha önce bilmediğiniz ve onun size öğrettiği şekilde anın (namazı normal vakitlerdeki gibi kılın).’’¹³

Örnek: 11

İbni Mesud (ö. 32/652)’dan Rasûlullah (sav) buyurdu ki; “Allah’a bir şeyi menend (şirk) addederek ölen kimse, Cehennem’e dahil olur.”

Kâmil Miras Müslim’in rivâyet etmiş olduğu zıt manalı farklı tarikini verir. Hadiste Rasûlullah; “Kim ki Allah’a bir şeyi şerik addetmeden ölüirse Cennet’e dâhil olur.” buyurdu. Daha sonra ayetlerle hadisi açıklar.

Bakara (2/165) ayette; “İnsanlar arasında Allah’ı bırakıp da O’na ortak koşanlar vardır” yine Bakara (2/22): “Artık bilip durduğunuz halde Allah’a ortaklar koşmayın.” Kâmil Miras bu ayetlerin tefsirinde Beyzavî (ö. 685/1286)’nin *Envârü’-Tenzîl ve Esrârü’-Te’vîl* adlı tefsirinden yararlanmıştı.¹⁴

Örnek: 12

Huzeyfe İbn-i Yemân (ö. 36/656) (ra)’dan Nebî salla`llahu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu: “Sizden evvel geçen milletlerden (semâhatli) bir kişi (öldüğünde onun rûhunu) Melekler karşılayarak: -(Dünyâda) bir hayır işledin mi? diye sormuşlar. (Hiç bir hayrı bulunmayan) bu kişi: - Ben, (zimemlerimi tahsîl eden) hâdimlerime: fakir (medyûn)ı imhâl, ganîye de müsâmaha ediniz! sûretinde emrederdim, diye cevap vermişti. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak: - (Bu müsâmaha asıl bizim şân-ı ulûhiyetimize lâyıktır; bu kulumdan vaz geçiniz! diye) onu afiv buyurmuştur.”

Hadiste borçları tahsilde kolaylık gösterene Allah Teala’nın da kolaylık gösterdiğini ifade eden hadisi Kâmil Miras, Hadîd sûresi (57/18) ayeti ile izâh eder. Ayyette Yüce Allah şöyle buyurur:

¹³ Nâim, a.g.e, c. III, Hadis no. 511, ss. 139-143.

¹⁴ Miras, a.g.e, c. IV, Hadis no. 618, s. 274.

“Şüphesiz ki sadaka veren erkeklerle sadaka veren kadınlar ve Allah’a güzel bir borç verenler var ya, (verdikleri) onlara kat kat ödenir. Ayrıca onlara çok değerli bir mükâfat da vardır.”¹⁵

Örnek: 13

Aişe (ö. 57/677) (r.anhâ)’dan Nebî (sav)’in “Allah indinde ricâlden en ziyâde menfur olanı, husumette gaddâr bulunanıdır” buyurulduğu rivâyet edilmiştir.

Kâmil Miras bu hadisi Bakara (2/204) ayeti kerimesi ve ayetin tefsiriyle ilgili Tabiîn müfessirlerinden Süddî (ö. 127/745), Katâde (ö. 117/735)’den ve kelime izâhında da Kâmus Mütercimi Âsım Efendi (ö. 1235/1819)’den alıntı yaparak izâh eder. İlgili ayetin meâli şöyledir:

“İnsanlardan öyleleri vardır ki, dünya hayatı hakkında söyledikleri senin hoşuna gider. Hatta böylesi kalbinde olana (samimi olduğuna) Allah’ı şahit tutar. Halbuki o, hasımların en yamanıdır.”¹⁶

Örnek: 14

Enes İbn-i Mâlik (ö. 93/712) (ra)’den, Resûlullah salla`llahu aleyhi ve sellem’in: “Hayır ve saâdet (gazâyâ hazırlanan) atın alındaki perçemlerinde (bağlı)dır”, buyurduğu rivâyet olunmuştur.

Kâmil Miras (1875-1957) bu hadisi Müslim (ö. 261/875)’den rivâyet ettiği hadisle destekler. Daha sonra Kur’ân-Kerim’deki Enfal (8/60) ayetiyle hadisin manasını destekler. Müslim’de râvi Cerir: “Peygamberimizin gaza atının alına dökülen saçlarını parmağıyla büktüğünü ve bükerken: “Gaza atının perçeminin örgülerinde kıyamet gününe kadar hayır ve meymenet bağlıdır ki, o hayır dünyada ganimet, ahirette sevabdır.” demiştir.

Enfâl suresi 60. ayette Allah Teâla şöyle buyurur: “Onlara karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet ve savaş atları hazırlayın. Onlarla Allah’ın düşmanını, sizin düşmanınızı ve bunlardan başka sizin bilmediğiniz fakat Allah’ın bildiği diğer düş-

¹⁵ Miras, a.g.e, c. VI, Hadis no: 969, s. 374.

¹⁶ Miras, a.g.e, c. VII, Hadis no: 1094, s. 388.

manları korkutursunuz. Allah yolunda her ne harcarsanız karşılığı size tam olarak ödenir. Size zulmedilmez.”

Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855)'in Müsned'indeki rivâyetine göre, Ukbe ibn-i Âmir (ö. 58/677) demiştir ki: Rasûlullah, “*Onlara karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet ve savaş atları hazırlayın.*” Âyetini minber üzerinde tebliğ ederken iki def'a: “*İyi biliniz ki, kuvvet ok atmaktır*” buyurdu, bunu kulağımla işittim.¹⁷

Örnek: 15

Hız. Aişe (ö. 57/677) (r.anhâ)'den rivâyete göre şöyle demiştir: “Her kim Muhammed salla'llahu aleyhi ve sellem (uyanık olarak baş göziyle) Rabb`ını gördü sanırsa, en büyük yalan irtikâb etmiş olur. Lâkin muhakkak olan şudur ki, Resûlullah Cibril`i ufkun arasını kaplamış olduğu halde hakîkî sûret ve hilkatinde görmüştür.”

Kâmil Miras Peygamberimizin Cebrail (a.s)'i görmesiyle ilgili ayetten delil gösterir ve şu açıklamaları yapar: “Cibrili yaradılış şekil ve suretinde yalnız iki defa görmüştür. Birincisi: Necm (53/6-7); “*(Kur`ân'ı) O'na, üstün güçlere sahip, muhteşem görünümlü (Cebrail) öğretti. O, en yüksek ufukta bulunuyorken (aslî sûretine girip) doğruldu.*”

İkincisi: Necm (53/13-14); “*Andolsun ki, O, Cebrail'i bir başka inişte daha (aslî suretiyle) görmüştü. Sidretü'l-Müntehâ'nın yanında*”

Kâmil Miras bu ayetleri verdikten sonra Hız. Aişe (ö. 57/677)'nin “Her kim Muhammed (sav) Rabbını gördü sanırsa, en büyük yalan irtikâb etmiş olur” sözünün Cumhur'un görüşüne aykırı olduğunu, Hız. Aişenin bu ictihâdının Hız. Peygamberden işitmeye dayalı olmadığını, En'am (6/103) “*Gözler O'nu idrak edemez ama O, gözleri idrak eder. O, en gizli şeyleri bilendir, (her şeyden) hakkıyla haberdâr olan-dır*” ayetine müstenîd olduğu için Hız. Aişe'nin hadisinin terkedilemeyeceğini, diğer yandan Abdullah İbn-i Abbas'tan Rasûlullah'ın Allah'ı baş gözüyle gördüğüne dair bir çok tariklerle rivâyet edildiğini söyler.¹⁸

¹⁷ Miras, a.g.e, c. VIII, Hadis no: 1207, s. 308.

¹⁸ Miras, a.g.e, c. IX, Hadis no: 1336, s. 35.

Örnek: 16

Ebû Hüreyre (ö. 59/679) (ra)'den rivâyet edildiğine göre, Nebî (sav) “(*Hicreti müteâkib*) *Yehûd (hahamların) dan on kişi bana îmân etmiş olsaydı, Yehûdun hepsi bana îmân etmiş olurlardı!*” buyurmuştur.

Kâmil Miras bu hadisten sonra İslâm'a ve Müslümanlara karşı en şiddetli tavır gösterip küfürde inad eden iki grubu açıklayan aşağıdaki ayeti vererek hadisi açıklar.

Mâide (5/41) : “*Ey Peygamber! Kalpten inanmadıkları hâlde, ağızlarıyla “İnandık” diyenler (münafıklar) ile Yahudilerden küfürde yarışanlar seni üzmesin.*”¹⁹

Örnek: 17

Üsâme İbn-i Zeyd (ö. 54/673) (ra)'den Nebî salla`llahu aleyhi ve sellem`in: “*Benden sonra erkeklere kadınlardan daha zararlı fitne ve fesad (âmili) olarak hiç bir şey bırakmadım*” buyurduğu rivâyet olunmuştur.

Kâmil Miras, Buhârî (ö. 256/870)'nin bu hadisi “*Huysuz ve uğursuz kadından sakınılması*” bâb başlığında zikretmiştir der. Akabinde de Teğabün (64/14) ayetini zikreder. Âyet şöyledir; “*Ey iman edenler! Eşlerinizden ve çocuklarınızdan size düşman olabilecekler vardır. Onlardan sakının. Ama affeder, hoş görüp vazgeçer ve bağışlarsanız şüphe yok ki Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.*”

Ayetten sonra Kâmil Miras şu açıklamayı yapar: “*Kadınların erkekler için fesâd âmili olması umumî değildir. Kadınların huysuz ve uğursuz kısmıdır.*”²⁰

3.1.2. Sened, Ricâl ve Metin Tenkidi Yapması

Müelliflerin Sened, Ricâl ve Metin Tenkidi örneklerine geçmeden önce kısaca konuyla ilgili bilgiler vermemiz uygun olacaktır.

¹⁹ Miras, *a.g.e*, c. X, Hadis no:1560, s. 118.

²⁰ Miras, *a.g.e*, c. XI, Hadis no: 1795, s. 268.

İsnâd, lugatta ya lâzım (geçişsiz) olarak ‘dağın eteğinden zirvesine doğru tırmanmak ve yükselmek’, yahutta müteaddî (geçişli) olarak ‘yükseltmek’ manasında kullanılmıştır. Bundan ayrı olarak, isnâdın bir de itimad etmek manası vardır ve her iki mana, sülâsiden kullanılan sened kelimesinin tam karşılığıdır.

Hadis ıstılahında ise sözün, asıl sahibine aracılar (râviler) vasıtasıyla yükseltilmesidir ve bu tarif, kelimenin dağın zirvesine yükselmek veya yükseltmek manasından alındığına delâlet eder.²¹

İsnâdın eş anlamlısı olarak sened tabiri kullanılmıştır. Senede, *tarîk* ve *vecîh* de denilir. Buna göre *Sened* ve *İsnâd* bir metnin sonraki nesiller tarafından kaynağına ulaştırılmasıdır.²² Bu ulaştırma râviler sayesinde olmaktadır. Rivâyetten ism-i fâil manasında olan râvi, Hazreti Peygamber’in söz ve fillerini rivâyet eden kimse demektir. Rivâyette hadisin sıhhati, her şeyden önce, onu nakleden kimselerin güvenilir olmalarına bağlı bulunması dolayısıyla, hangi tabakadan olursa olsun, hadis rivâyeti ile meşgul olan her râvinin hadisi kabul edilen kimselerden olması gerekir.²³

Hadis birbirinden oldukça farklı sened ve metin gibi iki ana bölümden oluşur. Sened, biri diğerinden almak ve nakletmek suretiyle hadisi rivâyet eden kişilerin Rasûllah’a kadar sayıldığı kısımdır. Metin ise sened’in kendisinde son bulunduğu sözlü kısımdır. Kısacası metin, hadisin isnâdтан sonra gelen ve bu isnâd vasıtasıyla nakledilen haberden ibarettir. Hadiste aslanan bu kısımdır.²⁴ Her hadisin garantisi onun senededir. Senedi olmayan bir hadis garantiden yoksun demektir. Bu sebepten garantisi olmayan hadisin doğruluğuna inanılmaz.²⁵

Âlimlerimiz senedi bir hedefe varmak için kullanmışlardır. Bu hedef, hadîsin sahihini mevzûundan tefrik etmek ve âlimlerin, hukuk, sosyoloji, iktisat, askerlik ve politika mevzularında hadislerden faydalanmalarını sağlamak için onları farklı derecelere ayırmaktır.²⁶

²¹ Koçyiğit, Talat, *Hadis İstılahları*, s. 170.

²² Başaran; Sönmez, *a.g.e.*, s. 67.

²³ Koçyiğit, *a.g.e.*, s. 369.

²⁴ Çakan, İ. Lütfi, *Anahatlarıyla Hadis*, ss. 24-26.

²⁵ Koçyiğit, *a.g.e.*, s. 397.

²⁶ es-Sâlih, Subhi, *a.g.e.*, s. 243.

Tenkid kelimesi, Arapça'da 'ne-qa-de' (نقد) fiili para v.b. şeylerin iyisini kötüsünden bilip ayırt/temyiz etmeye denir. İn-te-qa-de (انتقد) fiili *bir şeyin kusurunu göstermek, ayıbını ortaya koymak* demektir. Bir kelâmı tenkîd etmek, içindeki kusurları ayıklayarak, sözdeki güzellikleri ortaya çıkartmak demektir. Tenkid edene 'mü-nekkid' denir.²⁷ Hadislerin sıhhatinin tespitinde iki hususa her zaman dikkat edilmek zorundadır. Bunlar hadislerin vazgeçilmez iki unsuru olan "senet ve metin"dir. Hadislerin sahih kabul edilebilmeleri için bu iki açıdan da sağlam olduklarının ispatlanması şarttır. Bunlardan biri eksik olsa diğeri tek başına hadisi sahih ve güvenilir yapmaya yetmez. Dolayısıyla hadislerin *Sened* ve *Metin* bakımından yeterli güvenilirlikte olmaları şarttır.

Metin tenkidi ya da iç tenkid hadis metninin akıl, tarih, coğrafya ve tabîî ilimlerin verilerine ve kaidelerine göre incelenmesi ve bir değer hükmüne bağlanması demektir. Doğrudan metinle ilgili hadis ilimleri vardır. Mesela, hadis metinlerinde yer alan anlaşılması zor kelimelerle meşğul olan 'Ğaribu'l-Hadis', hadis metnlerinin anlaşılmasına büyük ölçüde etki eden hadislerin vürûd sebepleri, *Nâsîh-Mensûh*, birbirine mana bakımından zıd görünen hadisleri konu alan 'Muhtelifu'l-Hadis', muarızı olmayan hadisleri ihtiva eden *Muhkem*, hadislerde bulunan gizli kusurları inceleyen 'Kitâbu'l-İlel' gibi branşlar tamamen hadis metinleriyle ilgilidir.²⁸

Kâmil Miras İsnâd ilmi hakkındaki görüşlerini şu şekilde açıklamaktadır:

"İsnâd ilminin esas mevzuları ki râvilerin adaletinden, hızından ve buna göre hadisin sıhhatinden veya za'fından bu sebeple de rivâyetin şayanı itibar veya metruk olması lüzumundan bahseder. Bu esaslara göre intikâd, yalnız ahad tarikle rivâyet ve naklolunan haberlere taalluk eder. Çünkü Ahbar-ı ahadın makbülleri olduğu gibi merdutları da vardır."²⁹

Kâmil Miras'a göre haberin sıhhati için onları rivâyet eden râvilerin sayısının çokluğu kadar ilim ve adalet yönünden güvenilir olması gerekir. Bu cümleden olarak

²⁷ <http://musabagci.tr.gg/Hadis-Tenkidi-Nedir-f.htm>, 21.03.2015

²⁸ Çakan, a.g.e, ss. 72-75.

²⁹ Türk, Recep, a.g.t, s. 44.

onun yanında Buhârî'nin rivâyetlerinin ayrı bir yeri vardır. Buhârî'ye olan güveninden dolayı onun rivâyetlerinin sıhhatinden şüphe etmez.

Kâmil Miras, 715. hadisin îzâhında, “*İ'tirazlar ve Cevâplar*” başlığı altında şunları söyler: “*Hanefîlere muhalif olan diğer fukahâ bu haber mürseldir, diye itiraz etmişlerdir. Fakat Haber-i Mürsel, Hanefîlere göre hüccettir. Mürsili sikâ olmak şartıyla şayanı ihticâcdır diye cevap verilir. Hususiyle Buhârî gibi ehl-i rivâyetin alemdârı olan yüksek bir İmâmın bu haberi ihticâc için rivâyet etmesi bu haberin müstesna kuvvet ve sıhhatini ifade eder.*”³⁰

Örnek: 1

Tecrid'e alınan hadislerin senedindeki sahâbe dışındaki râviler senedden çıkartılmış (hazfedilmiş)'tir. Kâmil Miras, bazen söz konusu hadisin Buhârî'deki senedi'nin tamamını vererek buradaki râvilerin hadisçiler yanındaki değerine işaret eder. Örneğin 578. hadisin îzâhında “Bu seneddeki birinci râvi olan Ali İbn-i Hüseyin, Zeynel'Abidin unvanı fahiriyle ve yüksek ilmiyle şöhret-şiar olan bir hâfid-i Nebvî'dir. Zeyne'l-Âbidîn hazretlerinin pederinden, ceddinden rivâyet etmek suretiyle vaki olan isnâdı, ehl-i hadîsin dinde ‘*Esahh-ı Esânîd*,³¹ *Eşref-i Esânîd*’ sayılır” demektedir.³²

Örnek: 2

Ümmü Atıyye (ö. 70/689-90) demiştir ki: “Biz (kadınlar, Resûlullâh sallâllahu aleyhi ve sellem tarafından) cenâzeyi ta'kîb etmekten nehyolunduk. Cenâzeye ittibâ`, bizim üzerimize farz kılınmadı.”

Kâmil Miras, bazı ulemânın: “*Bu Ümmü Atıyye hadisi ihticaca salih değildir. Çünkü Hadiste bu nehyin kimin tarafından vaki' olduğu bildirilmemiştir*” görüşüne karşı çıkar ve İsmailî'nin tahric ettiği: “*Biz kadınları, Rasulullah sallâllahu aleyhi ve sellem cenâze ta'kibinden nehyetti*” hadisini delil getirir. Ayrıca meçhul siğası ile rivayet edilen Ümmü Atıyye hadisinin hükmen *merfû* olduğunu belirtir.

³⁰ Miras, Kâmil, *a.g.e.*, c. V, Hadis no: 715, s. 203; Ayrıca bkz, Miras, Kâmil, *a.g.e.*, c. XI, s.391.

³¹ Bütün râvileri, râvide aranan vasıflar bakımından en yüksek derecede olan isnâda denir. (Bkz.Uğur, Mücteba, *a.g.e.*, s. 80)

³² Miras, Kâmil, *a.g.e.*, c. IV, Hadis no: 578, s. 39.

İbn Hazm'ın görüşünü alarak bu hadis hakkındaki değerlendirmelerine geçer. İbn Hazm: “Kadımlar cenâzeye iştirakten men edilemez. Çünkü men'e dair eserler sahih değildir. Bu eserler ya meçhul bir râviden rivayet edilmiştir, yahûd Mürseldir. Bu babda en en ziyâde medârî istinâd olan Buhârî'nin bu hadisidir. Bu da kerahati tenzîh ifade eder.” der.³³

Örnek: 3

Tecrid'in dördüncü hadisinin metninde geçen (زملونی) lafzının diğer rivâyette (دثرونی) şeklinde vârid olduğunu belirtir. *Dessirûnî* rivâyetinin Müddessir (74 /1) âyetine daha uygun olduğunu belirtir. Böylece rivâyetlerin arasında tercihte bulunur, Kur'an'a uygunluğu esas alır.³⁴

Örnek: 4

Ahmed Nâim, *Tecrid*'in 172. no'lu hadisinde (*Şürbü-Ebvâl*) deve idrarının içilmesi konusuna değinir, tıb ilminden yararlanır ve olayın isnâdının tahlilini yapar.

Enes b. Mâlik (ö. 93/712)'den rivâyet edildiğine göre Ukl veya Ureyne kabilesinden bir topluluk Medine'ye geldiler. Tutuldukları mide ağrısından dolayı Medine'de ikâmet etmek istemediler. Peygamberimiz Beytül-Mal'a ait sütlü develerin bulunduğu yere gidip develerin bevillerinden ve sütlerinden içmelerini emretti. Oraya gittiler. Sihat bulunca Peygamber (sav)'in çobanını öldürüp develeri önlerine katıp götürdüler. Bu haber sabah vakti geldi. Rasûlullah Gürz b. Câbir başkanlığında 20 kişilik seriyye gönderdi. Gün yükselince adamları getirdiler. Rasûlullâh (sav) ellerinin, ayaklarının kesilmesini emretti. Gözleri oyulup Medine dışında bulunan kara taşlı Harre denilen yere atıldılar. Ölünceye kadar su istediler ve kendilerine su verilmedi.

A. Naim, bu olayı Peygambere yakıştırmayan kişiler olduğunu ve olayı şüpheli gördüklerini belirtir. A. Nâim onlara cevaben hadis savunmasında bulunur. Önce savunmaya bu hadisin diğer râvilerinden Ebû Kılâbe'nin rivâyetini verir. Sonra Mâide sûresi 33. ayeti nakleder: “Allah'a ve elçisine karşı savaş açanların ve yeryüzünde

³³ Miras, a.g.e, c. IV, Hadis no: 633, ss. 361-363, ayrıca bkz. *Tecrid*, c. IV, s. 317, s. 329, s. 435; c. V, s. 60, s. 244; c. VI, s. 92.

³⁴ Nâim, a.g.e, c. I, s. 14.

hak düzeni bozmaya çalışanların, döneklilik ve sapıklıkları yüzünden cezası; ancak öldürülmeleri veya asılmaları veya ellerinin ve ayaklarının çaprazvâri kesilmesi, yahut da buldukları yerden sürülmeleridir. İşte bu onların bu dünyada uğradıkları zillettir. Öteki dünyada da, daha korkunç bir azap bekler onları.’’

Sîre-i Dahlâniyye'den ³⁵ alıntı yaparak olayın detaylarını açıklar. Öldürülen çobanın Yesâr (ra) olduğunu, O'nu katledenlerin O'na müsle yaptığını, yani elini, ayağını kestiklerini ve gözlerine diken batırdığını nakleder. Diğer siyer kitaplarına göre dilinin altına ve gözlerine diken batırıp ölünceye kadar o hal üzere bıraktıklarını belirtir.

Siyer kitâblarındaki bu özet bilgileri verdikten sonra. Olayın doğrulanması için Hadis kitaplarının Siyer kitaplarından daha güvenilir metinler olduğunu söyler. Bu olayın Hadislerin en sahihlerini toplayan *Kütüb-ü Sitte*'nin dördünde 25 tarîk ile geldiğini belirtir. Sonra şöyle der: “*Ebû Avane, İbn-i Sa'd, Taberî, Taberâni, Abd'r-Rezzâk, İbnü't-Talla, İbn-i Hibbân, İbn İshâk, Vakidî gibi birçokları tarafından mer- vi olan hadis hakkında şüphe etmek hiçbir Müslümanın kârı değildir.*” der.³⁶

Şimdi bu olay Peygamber tarafından yapıldığı sabit olunca, Rasûlullah'ın fiili her ne olursa olsun doğrudur ve Allah'ın rızasına uygundur. Zira Peygambere itaat hakkında birçok ayeti kerime mevcuttur. Örnek olarak Kalem sûresi 4, Haşr sûresi 7, Necm sûresi 3-4 gibi. A. Nâim bu ayetleri belirttiikten sonra “*Kim size saldırırsa siz de ona misilleme olacak kadar saldırın.*” (Bakara 2/194) âyetini zikrederek sened tenkidi kısmını sonlandırır ve metin tenkidi diyebileceğimiz “*Şûrb-ü ebvâl*” konusuna gelir.

A. Nâim develerin idrarının içilmesi konusunu iki açıdan ele alır biri tedâvi diğeri ise tahâret ve necâset. Açıklamalarını tarihi bilgilerle destekler. Açıklamaları özetle şöyledir;

³⁵ Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Zeynî Dahlân el-Mekkî (ö. 1304/1886) Mekke müftüsü, tarihçi. *Es-Sîre tü'n- nebeviyye vel-âsârü'l M uhammediyye. Es-Sîreü'z-Zeyniyye* olarak da bilinen ve Hz. Peygamber'in hayatı, mucizeleri ve hilyesine dair olan eser iki ve üç cilt halinde Mekke'de (1285), Kahire'de (1285, 1295, 1310, 1320), İstanbul'da (1929, ayrıca Nüreddin el-Halebi' nin *İnsânü'l-Uyün fi Sîretil-Emini'l-Me'mün* adlı eserinin kenarında (Kâhire 1292, 1308) basılmıştır.(Bkz. Aycan, İrfan, “*Dahlan b. Ahmed b. Zeynî*”, DİA, Ankara 1993, c. VIII, s. 417)

³⁶ Nâim, *a.g.e*, c. I, s. 184.

“Arapların deve idrarı ile tedavi ettikleri tarihi bir vakıadır. Sîre-i Halebiyye’de Arabların tedavi kasdıyla deve yavrusunun bevlini soğutmadan içtikleri beyan edilir. Müslüman tabîblerden olan Davûd-ı Antakî bevlın tıpta kullanıldığını, yedi türlü hastalığa devâ olduğu, deve bevlinin insan bevlinden sonra bütün bevillerden şifalı olduğunu belirtir. Kemâlüddin Demirî de deve bevlinin tıbda 2 konuda fayda sağladığını söyler. Buhârî şârihi Aynî de hadiste mezkûr olan develerin elbân ve ebvâli hastalıklardan birine (ki bu hastalık gelen kavmin müptela olduğu hastalıktır) ilaç olduğunu zikreder.³⁷

Develerin idrarının necîs olması âlimler arasında ihtilafı konudur. Bazıları bu hadise dayanarak eti yenen hayvanların idrarının temiz olduğunu söylemiştir. Bu görüşte olanlar şunlardır: İmâm-ı Malik, Ahmet b. Hanbel, İmâm-ı Muhammed, Şafii olan Istahri ve Revyanî. Tabiinden Şa’bi, Ata, Nehâî, Zührî, İbn-i Sirin, Süfyân-ı Sevrî.

İkinci görüşe göre bütün idrarlar necistir. Bu görüşte olanlar ise şunlardır: İmâm-ı Ebû Hanife ile İmâm-ı Şafii, Ebû Yusuf, Şafî’den olan Ebû Sevr. Eti yenen hayvanların bevilleri de bunlara göre necâset-i hafife derecesinden öteye geçmez. Bütün bevillerin necâsetine kâil olanların delilleri, “*Bevilden sakınınız. Çünkü azab-ı kabrin çoğu ondandır.*” hadis-i şerifidir. Fakat bu görüşte olanlar zorunluluk halinde ve bazı şartlar dairesinde haramla tedavinin cevâzına fetvâ vermişlerdir.”³⁸

Merhum A. Nâim sahabîden olan râvileri hadisin meâlini verdikten sonra tanıtır. Daha sonra rivâyet ve lafız farklılıklarını verir. Anlaşılması güç kelime varsa onu açıklar, gerektiğinde gramer izâhı yapar.

Müellif hadisleri açıklarken geçen her sahabî ravisini değil de kendisince uygun bulunduğu sahabî raviler hakkında bilgi vermektedir. Mesela İkinci ciltte râvileri 226. 229. 243. 245. 268. 289. 299. 313. 335. 330. 339. 324. 396. 421. hadislerde tanıtır. Sahâbîyi tanıtırken kaynak olarak Askalanî (ö. 852/1449)’nin *El-İsâbe fi Temyizi’s-Sahâbe* adlı eserinden yararlanır.³⁹

³⁷ Nâim, *a.g.e.*, c. I, s. 187.

³⁸ Nâim, *a.g.e.*, c. I, Hadis no: 172, s. 188.

³⁹ Nâim, *a.g.e.*, c. II, s. 255.

Bazen de ilgili sahabî hakkında onun faziletleri ve tarihsel konumuyla ilgili geniş bilgiler verdiğini görüyoruz. Nitekim 118 no'lu Hadisi'nin râvisi Ebû Eyyüb el-Ensârî hakkında geniş bilgi verir, İstanbul'a gelişi ve kabri hakkında verdiği bilgiler bu kabildendir. Ahmed Nâim bu bilgileri verirken, İbnü'l-Esîr (ö. 630/1233), *Üs-dül-Ğâbe*, İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201), *el-Muntazam*, İbni Abdürabbih (ö. 328/940), *el-İkdü'l-Ferîd*, Buhârî şârihi Aynî gibi âlim ve eserlerinden yararlanır.⁴⁰

Örnek: 5

A. Nâim aynı zamanda rivâyetler arasında tercihlerde bulunur ve sened tenkidi yapar. 312. hadiste bunu görmekteyiz. Hadis şöyledir: Ümmü'l Mü'minin Aişe (r. anha) şöyle demiştir: *Nebiyy-i Ekrem salla'llâhu aleyhi ve sellem, ben O'nun firâşında aykırı yatıp (uyu)duğum halde (bana doğru) namazını kılar ve Vitr'i kılmak istediği sırada beni de uyandırır. Vitr'i onunla birlikte kılardım.*"

Ahmed Nâim'in açıklamaları şöyledir;

"Bu hadisten, uyuyan kimsenin arkasında namaz kılmanın câizliği ortaya çıkıyor. Mâlik, Mücâhid, Tavus ise uyuyan kimseden namaz kılmanı meşgul edecek bir şeyin sadır olması ihtimaline karşı bunu mekrûh saymışlardır. Ebû Davûd'un İbni Abbâs'tan rivâyet ettiği "*Ne uyuyanın arkasında namaz kılınız, ne de konuşanın*" hadisinin senedi zayıf kabul edilmiş ve Cumhur bunun cevâzına kâil olmuştur."⁴¹

Örnek: 6

Kıyâmet gününde Allâh'ın gölgesinde gölgelenecek olan 7 sınıf insanın açıklandığı hadisin de: (سبعة يظلهم الله في ظله يوم لا ظل الا ظله) "*Yedi kimseyi Allah Teala kendi gölgesinden başka gölge olmayan Kıyâmet gününde kendi gölgesi altında barındıracaktır...*)

Hadisi açıklamaya geçmeden kelime izâhları yapar ve toplumda yaygın olan yanlış anlayışı açıklayarak şöyle devam eder: "Gölgenin Allah'a izafeti mülktür. Bu itibarla her gölge Allah'ın gölgesi olmuş olur. Allah'ın bir kişiyi gölgesi altında barındırması onun güvenliğini kendi üzerine alması demektir. Nitekim Arab, birinin himayesine sığındığını anlatmak için (انا في ظل فلان) der. Bu münasebetle ötedenberi

⁴⁰ Nâim, *a.g.e.*, c. I, s. 135-137.

⁴¹ Nâim, *a.g.e.*, c. II, s. 453.

Arapça'ya vâkıf olmayan Batılıları taklîd ederek içimizde yaygın olan hatayı düzeltmek isterim. “*Sultan, yeryüzünde zillulahtır. Her mazlum O’na ilticâ eder.*” lafzı ile yaygın olan hadise bakıp Allah’ın güya gölgesi varmış gibi bâtil bir inanca Müslümanların sahip olduğu iddia edilir.”

Sultan, Arapça’da nüfûz ve sulta sahibi olan, dediğini yaptıran her şahsa söylenir. Sultan kelimesinin kullanımı Gazneli Mahmûd ile başlar. Ondan önce kralların sıfatı değildi. Luğavî olarak bakarsak, nüfûz sahibi olan, başkasını kendi emrine uyduran herkes sultandır. Bir köy kahyası, bir jandarma komutanı, irâdesini yerine getiren bir aile reisi de sultandır. Sultanın ‘*zillullâh*’ olması, zulmü kaldıracak nüfûz ve kuvvete sahip olmasıdır. Mazlumun başı sıkılınca böyle bir kimseye ilticâ etmesidir. Yoksa padişahların Allâh’ın gölgesi olduklarına Ehl-i İslâm’ın inandığını zannetmek, İslâm’a ve Müslümanlara iftiradır.”⁴²

Örnek: 7

Ahmed Nâim (1872-1934) hadisleri açıklarken pozitif bilimlerden yararlanarak hadise karşı saldırılara cevap verir. Örnek olarak 227. hadis İsrâ ve Mi’râc mu’cizesini anlatır. Müellifimiz astronomi ilmine göre ve kesin rivâyetlere göre bu olayın vukû bulunduğunu izâh eder. Kürsî ve Arş kelimelerini açıklar.⁴³ Yine 431. hadiste Peygamber (sav)’in Tâif dönüşü Cinlerle olan karşılıklı konuşmasını nakleder. Cinlerin varlığını, O’nlara karşı meteor taşlarının gönderilmesi konusunu Saffât ve Cinn sûrelerinin ilgili ayetleri ve astronomi ilminin verileriyle açıklar. O’na göre Kitâbullâh’a ters olacak bir ilmin olmasına imkan yoktur.⁴⁴

Örnek: 8

Ahmed Naim, 547. hadiste Güneş tutulması ve Peygamberimizin oğlu İbrahim’in vefat tarihi konusunda rivâyetleri değerlendirirken akla aykırı düşen rivayetlerin tenkidini yapan ulemânın görüşlerini belirtir bu görüşlere şöyle katılır: “*Peygamberimizin oğlu İbrahim en meşhur kavle göre hicretin sekizinci senesi doğmuş ve 18 ay yaşadıktan sonra Bâkı mezarlığına defnolunmuştur. Siyer âlimlerinin çoğunluğuna göre vefat tarihi hicretin onuncu senesi olup, kimine göre Ramazan ayında kimine*

⁴² Nâim, *a.g.e*, c. II, Hadis no: 384, ss. 617-618.

⁴³ Nâim, *a.g.e*, c. II, ss. 268-269

⁴⁴ Nâim, *a.g.e*, c. II, ss. 764-765

göre Zilhicce ayında kimine göre ise Rabiu'l-Evvel ayında olmuştur. Ekseriyyet ayın sonunda, kimi dördünde kimi ondördünde olmuştur derler.” Bu görüşleri belirttikten sonra kendisi şu akıl yürütmeyi yapar Şârih Aynî (ö. 855/1451)’nin yorumlarını esas alır;

“Bu tarihlerin hiçbiri Güneş tutulmasının vukubulacağı Arabî aylarının sonu değildir. Zilhicce ayında olması da uzak bir ihtimaldir. Zira o sene Veda Haccı senesi olup Peygamberimiz Mekke’dedir. Bu olay ise Medine’de olmuştur. Peygamberimiz oğlunun defninde hazır bulunmuştur. Bir de hangi ayda vefat etmiş olursa olsun 4.,10.,14. günü rivâyetleri akla uygun düşmez. Çünkü güneş tutulması Arabî ayların sonunda vukû bulur. Nitekim Şârih Aynî, ayın onu rivâyeti Vakidî’nindir. Rivâyeti de isnâdsızdır. Vakidî’nin isnâd ettiği rivâyetler hakkında bile dedikodu edilir.”⁴⁵

Örnek: 9

598. hadiste Kâmil Miras (1875-1957) istihârenin önemini aklî izâhlarla savunur. Câhiliye⁴⁶ dönemi adetleri olan falcılık gibi adetlerden korunmak anlamında önemini açıklar. Câhiliye döneminde Araplar arasında olan inançlardan biri de ‘Ezlâm’ denen fal oklarıyla işlerin hayır-şer, iyi-kötü olduğunu tesbit etmek için şans çekme inancı idi. Bir yolculuğa çıkmak, bir ticâret yapmak, bir kadını nikâhlamak, gibi, önemli işleri yapmak istediklerinde sonucun hayırlı olup olmadığını anlamak, ya da neseb ihtilafında, kan davalarında, akîle’nin tesbiti ve benzeri diğer önemli işlerde, şans okları çekerlerdi. Bu oklar, Kureyş’in en büyük putu olan Hübel’in bekçisinin elindeki torbada bulunurdu.⁴⁷ O’na göre istihârenin meşru kılınma sebebi insanın müstakbel hayır ve saadete ulaşabilmesi için Yüce Allah’ın ilim ve kudretinden yardım dilenmesi ve beşeriyetin hurafelerden arındırılması gayesine ma’tûfdur. Câhiliye devrinin ve bütün tarihi devirlerin hoş karşılanmayan bu falcılığına karşı Rasul-i

⁴⁵ Nâim, a.g.e, c. III, ss. 328-329

⁴⁶ Özel olarak Araplar’ın İslâm’dan önceki dinî ve sosyal hayat telakkilerini, genel olarak da kişilerin ve toplumların günah ve isyanlarını ifade eden bir terim. (Bkz. Fayda, Mustafa, “Câhiliye”, DİA, Ankara 1993, c. VII, s. 17)

⁴⁷ Çelik, Ali, *İslâm’ın Kabul ve Reddedtiği Halk İnançları*, Beyan Yay., 2. baskı, İstanbul 2013, ss. 171-172.

Ekrem (sav) Efendimiz, iyi sözle tefe'ül⁴⁸ edilmek hayırlı olduğunu bildirmiş ve bir de istihâreyi öğretmiştir.⁴⁹

Örnek: 10

622. hadiste Ebû Hüreyre (ö. 59/579) (ra)'den şöyle rivâyet edilmiştir: Rasûlullah (sav) Necaşî'nin vefatını, Necaşî öldüğü günü mescidde bizzat haber verdi. Sonra mescidden musallaya çıkıp ashâbı ile saf bağlayarak dört tekbir aldı. Müslim'de Hz. Aişe'den rivâyet edilen hadiste, Rasûlullah (sav) Sehl b. Beyza'nın cenaze namazını mescidde kılmıştır.

Bu hadisler arasındaki tearuzu Kâmil Miras, Ebû Cafer Tahavî (ö. 321/933)'nin yorumunu alarak O'nun görüşüne katılır. Tahavî şöyle der: "İki haber birbiriyle çatışınca, bunun hangisi muahhar olduğunu bilmeğe lüzum vardır. Ta ki, o müteahhir rivâyete nâsihdir, diyebilelim. Burada Hz. Aişe hadisinin Ebû Hüreyre hadisi ile mensûh olduğunu kabul etmek gerekir. Bununla beraber Hz. Aişe'nin yağmur gibi bir özür ile mescidde kılınmasını gerekli kılmış olması da ihtimal dahilindedir."⁵⁰

Örnek: 11

709. hadiste Hâkim b. Hizam'ın Şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Ben bir kere: - Yâ Resûlallâh! Bana bâzı şeylerin hükmünden haber verir misin? Ben câhiliyyet devrinde sadaka, itk-ı rakabe, sıla-i rahm nev'inden birtakım ibâdetler işlerdim. Bu ibâdetlerde benim için ecîr ve sevâb var mıdır? demiştim. Resûl-i Ekrem: - *Ey Hakîm! Sen, mâzîdeki hayrâtının hasenâtını iktisâb ederek müslüman oldun*, buyurdu.

Mâliki Fakihî ve Muhaddisi Mazerî (ö. 536/1141)'nin hadis hakkındaki açıklamasını verir ve sonuç olarak hadisten anlaşılması gereken hususu özetler. Mazerî hadis-i şerifteki, "*Ey Hakîm! Sen, mâzîdeki hayrâtının hasenâtını iktisâb ederek müslüman oldun*" bu kaville Peygamberin ne kasteddiği konusunda ulemânın ihtilafı

⁴⁸ 'Tefe'ül' kelimesi, 'Fe'l' kökünden türetilmiştir. Hayra ve iyiye yormak, uğur saymak manasındadır. Hz. Peygamber'in ta'rif ettiği manadaki tefe'ül, 'Olaylara müsnet bakma, iyimser düşünme' demektir. (Bkz. Çelik, a. g.e, ss. 130-132)

⁴⁹ Miras, a.g.e, c. IV, s. 141.

⁵⁰ Miras, a.g.e, c. IV, ss. 307-308.

vardır der. “*Bu hadisin zâhiri İslâmî anlayışa aykırıdır. Şöyle ki, ibadetler ve hayır işlerin kıymeti bunların ancak Allah için işlenmiş olmasına bağlıdır. Hayır ancak bu niyetle işlenirse sahîh ve makbûl olur. Kâfirden ise Allah için ibadet beklenmez. Çünkü küfür ile iman arasında tezat vardır.*” Kâmil Miras bu alıntıyı yaptıktan sonra âlimlerin bu hadisi birkaç şekilde te’vil ettiklerini maddeler halinde şöyle belirtir:

1- Hadisin manası: “*Ey Hakîm! Mâzîde iktisâb ettiğin tıbâ-i cemîle ile İslâm oldun. Müslümanlıkta bu tab’-ı selîminden müstefid olursun.*”

2- Yahûd “*Devri cahiliyyede işlediğin hayırlarla iyi bir nam aldın ve bu ictimaî şerefînle Müslüman oldun.*”

3- İslâm’daki hayratının hasenat itibariyle ziyade olması, ecri çoğalması gibi bir manaya hamledilmek istenmesi uzak değildir.

Kâmil Miras bu üç yorumdan ikincisine katılır.⁵¹

Örnek: 12

929. hadiste Sehl b. Sa’d (r.anh)’den Resûlullah salla’llâhu aleyhi ve sellem: “*(Sâim) insanlar, iftar etmeyi (sünnete imtisâl ederek) evdikleri, (sehûru ve te’hîr ettikleri) müddetçe dâimâ hayır ile yaşarlar.*” buyurdu.

Kâmil Miras, İbn-i Abdi’l-Berr Kurtubî (ö. 671/1273)’den nakille sened tenkidi yapar: “*İftarı ta’cil, sahurı te’hîre dair rivâyet olunan hadislerin hepsi sahihtir, mütevâtirdir.*”

Kâmil Miras iftarda acele etmenin sebebini de şöyle açıklar: “*Yehûd ve Nasâra iftarı, yıldız görülünceye kadar tehir ederlerdi. Bunlara muhalefet için ta’cili müstehâb olmuştur.*”⁵²

Örnek: 13

Kâmil Miras, 1041. hadisin sonlarında yer alan (*وكانوا احرص شئ على الخير*) cümlesini bazı şârihler, Müdrec olduğunu, râviler tarafından hadise ilave edildiğini belirterek sened tahlili yapar. Aynî (ö. 855/1451)’den alıntı yaparak *Müdrec* olmaya-bileceğini şöyle izâh eder: “*Müdrec olması muhtemel olmakla beraber zâhir olan*

⁵¹ Miras, *a.g.e*, c. V, ss. 187-188.

⁵² Miras, *a.g.e*, c. VI, s. 286.

müddrec olmayıp belki kelâmımda tekellümden gâibe iltifat edilmiştir. Çünkü kelâmın muktezası (*وكننا احرص شئ على الخير*) (Biz meâşir-i Ashâb hayır öğrenmeye haris idik) suretinde tekellüm siğasıyla olmaktadır.⁵³

Örnek: 14

Şerh metodu konusunda Kâmil Miras'ın, Ahmed Nâim'den farkı, Mirâs'ın 'Umdetu'l-Kârî'de olduğu gibi mukadder sorulara cevap bölümlerinin olmasıdır. Bu bölümler bazen hadis mudafası bazen metin tenkidi şeklinde olmaktadır. İşte 1080. hadiste de hadisler arasında teâruz gibi görülen durumu açıklar. Kâmil Miras öncelikle soruyu şöyle sorar: "Müslim (ö. 261/875)'in tahriri veçhile "*Ben Adem çocuklarının ulusuyum, fakat bu âli hasletle öğrenmem*" kavli şerifiyle ifade buyurmuşlardır. Böyle iken burada Rasul-i Ekrem'in Ashab-ı Kirâma "*Beni Musa'ya tafdil etmeyiniz*" buyurmalarının veçhi nedir?

Cevabı da yine şârih Aynî'den alıntı yaparak maddeler halinde verir: "1- Rasul-i Ekrem'in efdal-i enbiya ve benî Adem olduğu kendilerine bildirilmezden evvel (*Beni Musa'ya tafdil etmeyiniz!*) buyurmuştu. Bilâhere yüksek mertebeleri tarafı ilahîden bildirdikten sonra da: "*Ben, beni Adem'in efdalim, fakat fahr-ü mübahat etmem!*" buyurmuştur. 2- Hadisteki nehy, bazı enbiyânın şanını tenkise müeddî olur surette tafdilden nehy olmasıdır. 3- Rasûl-i Ekrem'in tevazuan böyle söylemiş olmasıdır. 4- Husumete neden olan tafdilden nehy buyurmuştur."⁵⁴

Örnek: 15

1177. hadiste Ebû Said-i Hudrî (ra)'den, Şöyle dediği rivâyet olunmuştur: (Bir kere Resûlullâh'a): - Yâ Resûlallâh! İnsanların hangisi efdaldır? diye soruldu da Resûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem: - *Caniyle, malıyla Allah yolunda cenk eden mü`min*, buyurdu. - Sonra kim? diye sordular. Resûlullâh: - (O da) *Vâdilerden bir vâdide (ihtiyâr-ı uzlet eden) mü`mindir ki, O, Allah`dan korkar da insanları, şerrinden rahat bırakır*, buyurdu.

Kâmil Miras, hadisin ikinci kısmındaki yanlış anlaşılmayı ihtimallerini giderir ve şu açıklamaları yapar: "Hadisin ikici fıkrasında bildirilen münzevî hayat hak-

⁵³ Miras, a.g.e, c. VII, s. 109.

⁵⁴ Miras, a.g.e, c. VII, s. 328.

kındaki Peygamberin tebliği bir hakikat telakki edilerek cemiyetten ayrı dağ başında yaşamak matlûb olduğu zannedilmemelidir. Çünkü her mü'minin medeni birlikten ayrılarak bedevî bir hayat ihtiyar etmesi fevzâyı mûcip bir infirâd hareketidir ki, İslâm ictimaiyatına tamâmıyla aykırıdır. Hadislerdeki (*bir vadide ihtiyar-ı uzlet*) tabiri, umumî ahlakın bozulduğu zamanlarda İslâmî umdeleri sıyâneten kendi evinde veya mesâi hayatında münzevî bir yaşamak tarzı ihtiyar edilmesinin hayırlı olduğunu temsilden ibarettir. Matlûb olan, halkın dedikodusundan ictinâb ederek mü'minin kendi bucağında İslâmî faziletler dairesinde yaşamasıdır.”⁵⁵

Örnek: 16

1365. hadiste Ebû Hüreyre (ra)'den rivâyet olunduğuna göre Resûlullah sal-la'llahu aleyhi ve sellem: “Sizden birinizin içeceği (ve yiyeceği) içine sinek düştüğü zaman, o kişi o(nun her tarafını) batırsın, sonra çıkarsın, (atsın). Çünkü sineğin iki kanadının birisinde hastalık, öbürüsünde de şifâ vardır.” buyurmuştur.

Kâmil Miras, Hattabî (ö. 388/998)'nin bu hadisi inkar edenlere verdiği cevabı alır ve hadisi savunur. Hattabî şöyle der: “Bazı inatçı cahiller: Tuhaf şey! Bir sineğin iki kanadında nasıl olur da hem dâ' hem deva olan iki zıd hassasiyet bir arada toplanmış? Sonra hakir bir sinek nasıl olur da meşrûbât me'kulât içine önce zehirli kanadını sokmayı, deva olan kanadını geri bırakmayı bilebilir? Şeklinde itirazlar ortaya koymuşlarsa da bunlar şu suretle reddedilmiştir:

Evvela, hayat sahibi varlıklar birer tezâd mecmadırlar. Hararetle bürûdet, rutûbetle yubûset gibi birbirine zıt olan birçok özellikler arasında hayatlarını idame ettirirler. Allah'ın kudreti bu mütekâbil ve mütezâd hassaları te'lif etmemiş olsaydı muhakkak bir çok canlının hayatı fesâda uğrardı. Sonra, sineğin idrâki meselesi de ilahî bir ilhâm olan sevki tabiidan ibarettir. Hayvanlardaki tabiat sevki, beşerin akıl ve idrâkini hayrette bırakan ne i'cazkâr şekiller arzeder.”⁵⁶

Örnek: 17

1660. Hadisin sonunda Rasûlullah (sav); “*Mukadderâtını bir kadının eline veren millet felâh bulmaz.*” buyurmuştur. Kâmil Miras bunu şöyle yorumlar:

⁵⁵ Miras, a.g.e, c. VIII, s. 255.

⁵⁶ Miras, a.g.e, c. IX, s. 71.

“Rasullâh bu vecizeyle İslâm’ın amme hukukunun en mühim bir kaidesini koymuştur. Bu kaideye göre, İslâm Hukukunda amme velâyeti denilen devlet teşkilatı riyâseti ancak bir erkek vatandaş tarafından temsil olunur. Bu, millet otoritesini temsil edecek mevkiye kadın seçilemez. Çünkü kadının fitratı birçok cihetlerden bu çok ağır vazifeyi derûhte etmeye müsâid değildir. İslâm hukukunda riyâset kadın için bir hak olarak kabul edilmemiştir.”⁵⁷

Örnek: 18

Câbir (ra)’den Resûlullâh (sav): Bir kadının, onun halası üzerine, yâhud onun teyzesi üzerine nikâh olunmasını nehyetti, dediği rivâyet olunmuştur.

Kâmil Miras 1800 numaralı yukarıdaki hadisin izahında çok evlilik (taaddüd-ü zevce) ile ilgili görüşlerini şöyle belirtir: “İslâm Hukuku kadınların taşkın derecede gayret ve hamiyetini nazar-ı itibara alarak vaktiyle erkeklerin sayısız bir halde izdivaçlarını tahdid ederek bunun azamî haddini dört olarak ta’yin etmiştir. Bunu da mutlak bırakmayıp kadınlar arasında adalet olunmakla takyid eylemiştir. Hatta erkekler adalet icrasını ne derece arzu ederlerse etsinler tam bir şekilde adalete muktedir olamayacaklarını da bildirmiştir ki, bu da taaddüd-ü zevceden bir nevi tahzir mahiyetindedir. Böyle iken İslâm Hukuku’nun cezrî bir hareketle bu kapıyı kapamayıp açık bulundurmasının sebebi ferdî ve ictimâî vukuu muhakkak zaruretlerin tehvini içindir. Yoksa behimî bir arzuyu tatmîn etmek için değil.”⁵⁸

Kâmil Miras, 1886. hadisin Buhârî’nin *Sûlasiyyât*’ından olduğunu, Buhârî’de 23 tane bu çeşit hadis bulunduğunu belirttikten sonra şu açıklamaları yapar: “Sûlasiyyât, rivâyet olunan haberin üç râvi vasıtasıyla Peygamber Efendimize vâsil olmasıdır. Bir haberin sahibi ile râvisi arasında isnâd vasıtası ne kadar az olursa o nisbette medâr-ı sıhhat olacağı tabiidir.”⁵⁹

Örnek: 19

1920. hadiste Ebû Hüreyre’den, Nebî Salla`llahu aleyhi ve sellem`in: “*Allahu Teâlâ verdiği her hangi bir derdin şifâsını da verir*” buyurduğu rivâyet olunmuştur.

⁵⁷ Miras, a.g.e, c. X, s. 450.

⁵⁸ Miras, a.g.e, c. XI, s. 289.

⁵⁹ Miras, a.g.e, c. XII, s. 35.

Kâmil Miras, bu hadisin tedavinin mübâh ve câiz olduğuna olduğuna delâlet ettiğini söyledikten sonra bazı mutasavvıfların görüşlerini şöyle eleştirir: “Bazı sofuların: Allâh'ın müptelâ kıldığı her belâ ve musîbete râzı olmadıkça velâyet mertebesi tamam olmaz, binâenaleyh velî için tedâvî câiz olmaz” sözü doğru değildir. Peygamberin mübah kıldığı tedavi hükmüne muhaliftir. Bir çok hastalar da vardır ki, tedavi oldukları halde iyi olmuyorlar, diye bir şüphe hatıra gelebilir. Bu şüphe de şöyle karşılanır: Tedavi olunan hastanın iyi olmaması ya hastalığın hakikî tedavisi bilinmemesinden, yahut da hastalık teşhis olunamamasındandır.”⁶⁰

Kâmil Miras kitâb bölümlerinde konuyla ilgili genel açıklamalar yapıp sonra hadislere geçer. Bu husus Kâmil Miras'ı, Ahmed Nâim'den ayıran başka bir özelliğidir. Güncel ve tartışılan konulardan olan *Tıbb-ı Nebî* ile ilgili görüşlerini *Kitâbu't-Tıbb* bölümünün başında açıklar. Önce hastalığı “*Vücudun tabiî mecrâsından çıkması, tedâviyi de vücûdun tabiî mecrâsına iadesi*” olarak tanımlar. O'na göre Tıbb müşahede ve tecrübe yoluyla sürekli ilerleyen bir bilimdir. Dolayısıyla Rasûlullâh'ın tıbbî ile günümüzdeki tıbbın kasdolmadığı açıktır. Yine O'na göre *Tıbb-ı Nebî* ile işaret olunan tedavî üç kısımda özetlenebilir. Şöyle ki: 1-Vahy tarîkiyle bilineni, 2- Arab göreneğinden alınan, 3- Kur'ân ile şifâ edilmek gibi teberrük murâd olunan kısımlarıdır.⁶¹

3.1.3. Hadîste Geçen Garîb Kelimeleri Açıklaması Luğavi İzâhlar Yapması.

Örnek: 1

(ثم لم ينشب ورقة ان توفي وفترا الوحي) Ahmed Nâim üçüncü hadisin son cümlesinde geçen yukarıdaki cümleyi şöyle Türkçe'ye çevirir: “Ondan sonra çok geçmedi. Veraka vefat etti.(ve o esnada) Fetret-i vahiy vuku' buldu (yani bir müddet için vahiy inkıtaa uğradı.” Daha sonra buradaki ‘و’ ile ilgili şu açıklamayı yapar: “Veraka'ya aid kıssa “Vefat etti” sözüyle hitâma ermiştir. Hayat ve memâtı ile inkıta-i vahiy arasında münâsebet ve alaka yoktur. Binâenaleyh (وفترا الوحي)'deki vav atıfa

⁶⁰ Miras, a.g.e, c. XII, s. 75.

⁶¹ Miras, a.g.e, c. XII, s. 74.

değil, isti'nafiyedir.”⁶² Yani Varaka'nın ölümünden dolayı vahy kesilmemiştir. Vahyin kesilmesi bu olayla ilgili değildir.⁶³

Örnek : 2

49. Hadisin metninde geçen (قال من القوم ؟ او من الوفد؟) rivâyetle ilgili olarak 'Kavm' veya 'Vefd' lafzındaki şekk, hadisin râvilerinden Şu'be veyahut Ebû Cemer'e aittir der. Daha sonra 'Vefd' kelimesini açıklar ve Aynî (ö. 855/1451)'den alıntı yapar şöyle der: “Vefd, Vâfidin cem'idir. Vâfid bulunduğu yerden bir maksad-ı mahsus ile kavmi namına ahâr memlekete giden kimseye denir ki, bu sûretle mülûk ile ümerâ nezdine gidene de itlak olunur. Yerine göre *Mümessil* veya *Sefîr* gibi bir mana ifade eder. O halde buradaki vefd, 'Hey'et-i mümessile' demek olur.”⁶⁴

Örnek: 3

52. hadis Cerir b. Abdi'llah el-Becelî (ra)'den: Şöyle demiştir: Resulu'llah salla'llahu aleyhi ve sellem'e namazı ikâme etmek, zekât vermek, her Müslüman hayırhah (ve gıl ve gışden azade) olmak üzere biat ettim. (والنصح لكل مسلم) Hadisin son cümlesinde yer alan “Her Müslümana hayırhâh olmak” cümlesinde Nasihat kelimesini şöyle açıklar: “Nasîhat, gıllu gışşı gönülden çıkarıp mansûh'un-lehin hayrını kemâlini halisâne arzu etmektir ki buna tam mukabili olmamakla beraber 'hayırhâhlik' ile 'hayrendişlik' den iyi ta'bir bulamıyorum. Vakîâ Türkçe'de öğüt ma'nasına müsta'mel olan nasîhat da garazdan, ivazdan sâlim olarak beyânı re'y demek olduğuna göre nasîhat-ı kavliyedir. Arabîde ise nasihat, kavliye ve fi'liye olmaktan eâm olduğundan yerine göre hulûs, hayırhâhlik, hayrendişlik gibi bir lafız ile Türkçe'ye nakledilmek lâzımdır.”⁶⁵

Örnek: 4

474. hadiste *Kabir* kelimesinin sıfatı olan *Menbûz* üzerinde durur. Hadislerdeki kelime izâhlarında çok kullandığı Âsım Efendi (ö. 1235/1819)'nin *Kâmus Tercüme*'sinden yola çıkarak bu kelimenin anlamlarını söyler ve bu anlamlar içinden

⁶² 'Vav' edatı birbirine atfetme imkanı olmayan iki cümle arasında geldiği zaman *İsti'nafiye* adını alır. (Bkz. Akdağ, Hasan, *Arap Dilinde Edatlar*, Tekin dağıttım, 3. baskı, Konya 1987, s. 137)

⁶³ Nâim, a.g.e, c. I, s. 13.

⁶⁴ Nâim, a.g.e, c. I, ss. 61-62.

⁶⁵ Nâim, a.g.e, c. I, s. 65.

tercihte bulunur. *Menbûz* 'un 'lakît' manasına gelme ihtimalinin zayıf olduğunu belirtir. Bu tercihi yaparken yine Müslim (ö. 261/875) ve Tirmizî (ö. 279/892)'den yaptığı nakille tercihinin nedenini açıklar. Böylece müellifimiz tercümede ne kadar titiz ve tutarlı olduğunu gösterir.

Hadis şöyledir: (مر على قبر منبوذ فامهم وصفوا عنه) İbn Abbâs Radiyallahu an-huma'dan, *Peygamber (sav), kenarda kalmış bir kabre (yahut lakit, yani tıfl-i metrûk kabrine) uğradığı ve kendilerine imâm olduğu ve kendilerinin de saf bağladıkları rivâyet edilmiştir.*

A. Nâim şöyle der; "Tercümedeki bu ikililik, hadisteki kabir kelimesinin belirli bir kabir olup olmamasına binâendir. *Menbûz* ve *müntebiz*, münferid ve uzak kalmış, köşeye kenara düşmüş anlamına gelir. Tenvin ile okunursa kenarda kalmış kabir anlamına gelir." der.⁶⁶

Örnek: 5

580. hadiste geçen luğavi izâhları şöyledir: " (ان كان النبي) deki (ان) edâtı hemzenin kesriyledir, in-i sakîleden muhaffeftir. Aslı (انه كان) dir. Zamiri şân hazf ve in-i sakîle tahfif edilmiştir. Hadisin son kısmında yer alan (فيقال له) meçhûl sığasıyla rivâyet edilmiştir. Ne mekûlu kavil, ne de kâil zikredilmemiştir. Tecrid'in aslı olan Buhârî metninde de böyledir. Hz. Peygambere ne denilmiş, kim söylemiş? Bunlar Buhârî'nin Muğîre'den gelen rivâyetinde meçhul bırakılmıştır. Bu iki hususu Ebû Hüreyre'den gelen rivâyetten öğreniyoruz. Peygambere: Allah senin işlemiş ve işlenmesi tahmin edilmiş günahlarını mağfîret etmiştir, denilmiştir. Bu sözü söyleyenin de Aîşe (r.anha) olduğu öğreniyoruz." ⁶⁷

Örnek: 6

595. hadisin baş tarafında yer alan (تعار) kelimesinin izâhını Aliyyu'l-Kârî (ö. 1014/1605) ve İbn-i Melek (ö. 821/1418)'ten alıntı yaparak açıklar. O'na göre (تعار) kelimesinin aslı 'tearere' dir, idğam edilmiştir. Uykudan uyanmak veyahut bir taraftan öbür tarafa dönmek manasındadır. Uykunun belirtileri henüz kişide mevcutken söylenerek uyanmak anlamındadır. İşte Peygamber (sav) bu hadiste teheccüd vakti-

⁶⁶ Nâim, *a.g.e.*, c. II, s. 937.

⁶⁷ Miras, *a.g.e.*, c. IV, s. 52.

nin bu sevimli vaziyetinde teşbih ve tahmid edilmesini öğretiyor. Ehl-i Hadis “*tearre mine’l-leyli*” cümlesini cevâmiu’l-kelîmden saymışlardır.⁶⁸

Örnek: 7

604. hadisi Kâmil Miras, şu şekilde tercüme eder ve aşağıdaki luğavi izâhı yapar. Şöyle rivâyet edilmiştir: Resûlullâh salla`llâhu aleyhi ve sellem buyurmuştur ki: “(Namaz ve ibâdet için) hiç bir mescide sefer edilmesi doğru değildir. (Ziyâde sevâb umarak) yalnız (şu) üç mescide sefer edilir: Mescid-i Harâm, Mescid-i Resûl (aleyhi`-s-selâm) ve Mescid-i Aksâ.”

“Hadisteki (*şedd-i rihâl*), deveye yük bağlamak demektir, seferden kinâyedir. Bu cihetle *şedd-i rihâl-i sefer* ile tercüme ettik. (lâ) nefî edatıdır. Nehî manasınadır. Hadîs-i şerifteki istisna Müferrâğ⁶⁹ dır. Bu tür istisnalarda müstesna minh, mukadderdir.”⁷⁰

Örnek: 8

Kamil Miras, 939. hadiste geçen cümlede yer alan (صمت سرر هذا الشهر) ‘*se-rer*’ lafzını şöyle izâh eder: “Metn-i hadisteki (*serer*) lafzı ayın son 28, 29, 30’uncu günleridir. Bu günlerde ay gizlendiği, açık görülmediği için bu günlere bu isim verilmiştir.”⁷¹

Örnek: 9

977. hadisin metninde yer alan (ان شريكى باعك ابلا هيمما) (*ibilen himen*) kelimesini Kâmus mütercimi Âsım Efendi (ö. 1235/1819) ve İbnü’l-Esîr (ö. 606/1210)’den alıntı yaparak açıklar buna göre; “*Hadisteki (him) lafzı (Ehyem)’in cem’idir ve deveye arız olan susuzluk hastalığıdır. Bulaşıcı ve öldürücüdür. Bu has-*

⁶⁸ Miras, *a.g.e.*, c. IV, s. 125.

⁶⁹ Müferrâğ istisnalar: Bu türlerde cümlelerin başında olumsuzluk ifade eden bir edat bulunur. Bunlarda, *müstesnâ-minhü* yoktur. Bu tür istisna cümlelerinde, müstesnanın harekesine gelince; edat yokmuş gibi hareket edilir. Edattan önceki kelimenin ihtiyacına göre, müstesna hareke alır. Meselâ: Edattan önceki kelimenin faile ihtiyacı varsa; müstesna, merfû’ şayet mefûle ihtiyacı varsa; mansûp okunur. Müferrâğ istisnalarda iki olumsuz bulduğundan; belegât yönü göz önünde bulundurulmaksızın -iki olumsuz bir olumlu yapar kaidesine göre- cümleye, olumlu manâ da verilebilir.(Bkz. Akdağ, Hasan, *a.g.e.*, ss. 23-24)

⁷⁰ Miras, *a.g.e.*, c. IV, ss. 165-166.

⁷¹ Miras, *a.g.e.*, c. VI, s. 303.

talığa tutulan hayvan mütemadiyen su içer, bir türlü kanamaz, günden güne zayıflar ve nihayet ölür.”

Yine hadisin sonunda yer alan (لا عدوى) kelimesinin aynı zamanda Sahihayn'da rivâyet edilen başka bir hadisin de ilk cümlesi olduğunu bildirir ve kelimenin luğavî ve anlaşılması gereken manayı hem tercümede parantez içinde hem de izâh da verir. Şu açıklamaları yapar: “Adva, i'dâd'dan isimdir. Bir hastalığın sahibindeki bir mislinin başkasına sirâyetidir. (لا عدوى) bununla bir hastalığın, sahibinden başkasına bizatihî sirâyeti nefy edilmiştir. Hâkim-i Enbiya efendimizin bu hadiste sârî bir hastalığın sahibinden başkasına sirâyetini inkar buyurması mutlak bir inkar değildir. Belki izn-i ilahî olmıyarak sirâyet etmesini inkardır. Sârî hastalık da izni ilahî ile sirâyet eder. (لا عدوى) kelimesiyle de bizâtihi sirâyeti nefy edilip izn-i ilahî ile sirâyeti ta'lim buyurulmuştur.”⁷²

Örnek: 10

Kamil Miras, 1037. hadiste geçen (فبقي عتود) (*Bir keçi oğlağı kalmıştı*) cümlesindeki “Atûd” kelimesini şöyle izâh eder: “Küçük fakat kuvvetli ve gösterişli keçi oğlağına denir. *Sıhah*'ta ‘Atûd’ denilebilmek için üzerinden bir havl-i tam geçmiş olmak ve bir yaşını doldurmuş bulunmak lâzımdır deniliyor. Bazı ehli lügat, çiftleşme çağını idrâk etmiş olmasını da şart kılmıştır.”⁷³

Örnek: 11

1268. hadiste Ebû Hüreyre'den rivâyet edilen hadiste Rasûlullâh (sav): “*Harb Had'adır*” diye ad verdi, dediği rivâyet olunmuştur. (ال حرب خدعة) Kâmil Miras bu şekilde tercüme etmişse de hadis “*Harb hileden ibarettir*” şeklinde de tercüme edilebilir. Miras özellikle ‘Had’a kelimesinin kelime anlamlarını İbnü'l-Esîr (ö. 606/1210)'in *Nihâye*'sinden yararlanarak, kelimenin ıstılahî anlamını ve bu kelimeye yüklenen anlamları da İbnu'l-Arabî Malikî (ö. 543/1148), Aynî Bedreddin (ö. 855/1451), Nevevî (ö. 676/1277), Şerkavî (ö. 1227/1812)'den alıntı yaparak açıklar. Bu hadisin *Cevâmiü'l-Kelîm*'den ma'dud siyasî ve askerî bir düstûru ifade eden hadîs olduğunu ayrıca belirtir.

⁷² Miras, *a.g.e.*, c. VI, ss. 409-410.

⁷³ Miras, *a.g.e.*, c. VII, s. 84.

Kelimenin köküne ilişkin açıklamaları şöyledir: “خدعة” lafzı Ha’nın üç türlü harekesiyle rivâyet olunmuştur. *Darbe* vezninde *Hada*. Peygamberimizin telaffuzunun bu olduğu rivâyet olunmuştur ki Arap lugatlarının en fasihidir. Bu surette *Had’a*, *binâ-i merre*’dir. Bir kere aldatmak anlamındadır. Buna göre (Harb Had’a dır) demek, harpte düşman düşmanı bir defa aldatır, ikiye hâcet kalmaz, demek olur. İbnü’l-Esir bu bâbda rivâyetlerin en fasihi budur der. Türkçe’de bilinen *Hud’a*’dır. Buna ve ‘*Hida*’ lugatına göre de “harp mekr-ü hileden, aldatmaktan ibarettir”, demek olur. Birer harb oyunu olan manevralar harb *huda*’larını temin eden askeri hareketlerdir. Hümeze vezninde *Huda* luğatı de vardır, mübalağa sigasıdır.”

Savaşta *Hud’a*’nın üç çeşidinin câiz olduğunu İbn’ül-Arabî (ö. 543/1148)’den alıntı yaparak şöyle belirtir; 1- Sözde tevriyedir ki, mesela siyasî adamların üstü kapalı ve elastiki söz söyleyip îcâbında zâhirin hilâfını murâd etmelidir. 2- Düşmana puslu kurulmasıdır. 3- Düşmana va’d edilip sonra hulf edilmesidir ki, *Huda*’nın bu nev’i haram olmakla beraber, müstesna olarak harp de tecvîz edilmiştir.”⁷⁴

Örnek: 12

1409. hadiste geçen (كانت بنو اسرائيل تسوسهم الانبياء) kelimesinin ‘*siyaset*’ kelimesinden geldiğini belirtip şu açıklamayı yapar: “Siyaset esas itibariyle bir şeye mukayyed olmak ve onun salahı hususuna ihtimâmla onu görüp gözetmek ma’nasıdır. Sonra bu kelime İslâm Hukuku’nda amme işlerini görüp gözetmek gayesiyle devlet reisi emir ve nehyi hâiz valî ve komutan olmak ma’nasında kullanılmıştır. Atların yemine ve tımarına bakan kişiye seyis denilmesi de bu münasebetlerdir.”⁷⁵

Örnek: 13

1410. hadiste geçen (قبلكم شيرا بشير وذراعا بذراع حتى لو سلخوا حجر ضب لسلكتموه) “*Dabb*” kelimesinin izâhını yapar Türkçe karşılığı olan deyimle izâh eder. Şöyle ki : “Hadisteki “*Dabb*” “*Keler*” dediğimiz hayvandır. Çok yaşamak ve her hayvandan daha çok açlığa ve susuzluğa dayanmasıyla bilinir. Geçmiş ümmetlerin fena i’tiyâdlarına Muhammed Ümmeti’nin tıpatıp uyacaklarını haber vermekte

⁷⁴ Miras, a.g.e, c. VIII, s. 394.

⁷⁵ Miras, a.g.e, c. IX, s. 187.

mübalâğa için bu hayvan deliğinin hassaten zikredilmesi, dârlığından ve tehlikeli olduğundan dolayıdır. Örfümüzde bunun yerine "*Yılan deliğine sokulmak*" şeklinde bilinir."⁷⁶

Örnek: 14

Kâmil Miras diğer Bâb ve Kitâb başlıklarında olduğu gibi Tebük Gazasına dair hadisleri içeren bâb başlığında da Tebük Savaşının tarihi seyrini anlatır. 1657. hadisi açıklamaya geçmeden önce Tebük şehrinin coğrafi konumunu ve bu savaşa verilen adları izâh eder. Bu bilgileri verirken Yakut-i Hamevî (ö. 626/1229)'nin *Mu'cemu'l-Buldân*, İbn Sa'd (ö. 230/845)'in *Tabakâtü'l-Kübra*, İbn-i Kayyim (ö. 751/1350)'in, *Zâdü'l-Meâd*, İbn-i Hişâm (ö. 218/833)'in *Siret-i Nebeviyye*, Mahmud Es'ad (1856-1918)'in, *Tarih-i Din-i İslâm* gibi eserlerden yararlanır.

Kâmil Miras bu eserlerden yola çıkarak şu açıklamaları yapar: "Tebük , Hicâz kıtasının şimâl cihetinde ve Medine ile Şam'ın ortasında bir yerin adıdır. Bu harb seferinin son ucu burası olduğu için Tebük gazası adıyla anılmıştır. Rasûlullah'ın son gazasıdır. Hicretin 9. yılı Recep ayında olmuştur. Bu seferde harb olmamıştır fakat Tevbe suresinin birçok ayetinde belirtildiği gibi bütün güçlükler aşılarak İslâm ordusu teçhiz edilmiş siyasî ve askerî zafer kazanılmıştır.

Yol uzundu, düşman kuvvetli idi, yaz mevsiminin en sıcak günleri idi, kuraklık ve kıtlık vardı. Bunlara mukâbil hurmaların tam kemâle erdiği ve hurma ağaçlarının gölgesinde yaşanılacağı günlerdi. Bunun için bu sefere Kur'ân dilinden alınarak "*Saatü'l-Usra*"(güçlük zamanı), "*Gazvetü'l-Usra*" (zorluk gazası) denilmişti. Bunlara izâfetle de orduya da (*Ceyşü'l-Usra*) adı verilmiştir."

İslâm Tarihinde *Bükkâûn* (ağlayanlar) adıyla anılan yedi zat vardır ki, bunlar Peygamber (sav)'ye gelerek –Ya Rasûlallâh! Gazaya gitmek isteriz fakat binecek devemiz, yiyecek azığımız yok! demişlerdi. Rasûlallâh;

– *Sizlere verecek hayvan kalmadı !* diye cevap verince bu kahramanlar ağlayarak geri dönmüşlerdi."⁷⁷

⁷⁶ Miras, a.g.e, c. IX, s. 190.

⁷⁷ Miras, a.g.e, c. X, ss. 408-413.

Örnek: 15

2078. Nebi (sav) şöyle buyurmuştur: (فما بقى فهو لاولى رجل ذكر) (الحقوا الفرائض باهلها) “*Ferâizi (Kur'an'da bildirilen) sahiblerine veriniz. Bunlardan geri kalan (mal) da (baba tarafından) en yakın olan er kişiye âiddir.*”

Kâmil Miras: “Hadis metninin garib noktası (رجل ذكر) tabiridir. İki müterâdif lafızdan ‘*reculün*’ zükuretle tavsifi intikadçı hadis âlimlerini bir sürü garib mütalealara sevketmiştir. İbn Cevzî ve İbn Salâh ise sıhhatini inkar etmişlerdir. En ma’kul olanı Süheylî’nin mütaleasıdır. Endülüs’ün bu çok zeki âlimine göre, ‘*zeker*’ kelimesi ‘*reculün*’ sıfatı değil, ‘*evlâ*’nın sıfatıdır. Şu halde mana: Ashâb-ı ferâizden geri kalan meyyitin baba tarafından en yakın olan kimsenindir, ana tarafından değil, demek olur.”⁷⁸

Örnek: 16

1990. hadiste geçen (لا يدخل الجنة قتات) (قتات) kelimesi üzerinde durur, Hattâbî (ö. 388/998), Seyyid Şerif (ö. 816/1413) ve Âsım Efendi (ö. 1235/1819)’den alıntılar yaparak açıklar. Şöyle der: “Hadis metnindeki ‘*Kattât*’ kelimesi nemmâm demektir. Koğuculuk etmek manasına olan Nemm lafzından mübalağa sigasıdır. Nemime ise isimdir, koğuculuktur. Kattât ile nemmâm arasındaki farkı şârih Hattâbî ve Seyyid Şerif şöyle bildiriyor: “Nemmâm insanlar arasında söz getirip götürerek birbirine düşüren kimsedir. Kattât, görünmez gizli bir yerden söz dinleyen, sonra bu dinlediği sözü nakleden kimsedir ki, bunun fesat ve melaneti daha büyüktür.”⁷⁹

3.1.4. Rivâyet ve Nüsha Farklarını Vermesi

el-Câmi'u's-Sahîh'i Buhârî'den 90.000 kişi dinlemiş olmakla beraber onu daha sonraki nesillere aktaran râvilerin sayısı oldukça azdır. Bunların başında *el-Câmi'u's-Sahîh*'i, biri Firebr'de (248/862), diğeri Buhâra'da (252/866) olmak üzere hocasından iki defa dinleyen Ebû Abdullah Muhammed b. Yûsuf b. Matar el-Firebrî (ö. 320/932) gelir.⁸⁰ Diğerleri, eserin son kısmından bir bölümünü Buhârî'den dinle-

⁷⁸ Miras, *a.g.e.*, c. XII, s. 245.

⁷⁹ Miras, *a.g.e.*, c. XII, ss. 139-140.

⁸⁰ Çakan, İ. Lütfî, *Hadis Edebiyatı*, s. 56.

me imkânı bulamayan Hammâd b. Şâkir en-Nesevî (ö. 290/903), “Kitâbü'l-Ahkâm” dan sonrasını bizzat duymadığı için bu kısımları Buhârî'den icâzet⁸¹ yoluyla alan İbrahim b. Ma'kıl en-Nesevî (ö. 295/908) ve Buhârî'den el-Câmî'i en son rivâyet eden Ebû Talha Mansûr b. Muhammed el-Bezdevî (ö. 329/940)'dir. Hüseyin b. İsmail el-Mehâmilî (ö. 330/942)'nin rivâyeti ise eseri sem⁸² yoluyla almayıp Buhârî'nin Bağdat'taki imlâ⁸³ meclislerinde yazdıklarıyla çok hatalı bir nüsha meydana getirdiği için pek itibar görmemiştir.

Firebrî nüshası dışındaki diğer üç nüshanın zamanla şöhretlerini kaybettiği ve yerlerini bugün elimizde bulunan Buhârî metninin yegâne rivâyeti olan Firebrî nüshasına bıraktığı anlaşılmaktadır. Firebrî nüshasını üçüncü kademedede devam ettirenler arasında yer alanlardan Ebû Zer el-Herevî (ö. 434/1043) ile hayatını hadise adamış olan kadın muhaddis Kerîme bint Ahmed (ö. 495/1102) öğretim faaliyetlerini Mekte'de devam ettirdikleri için eserin İslâm dünyasında yayılmasına büyük hizmetleri olmuştur. Ebû Zerr nüshasının büyük şöhrete sahip olmasının en önemli sebebi, Firebrî'nin üç tanınmış talebesi, Müstemlî, Hamevî, ve Küşmihenî nüshalarına dayanmasıdır. Firebrî rivâyeti VI. asırdan itibaren Buhârî'nin *Sahîh*'i ile ilgili bütün araştırmaların istinâd ettiği yegane metin olarak günümüze kadar gelmiştir.⁸⁴

Ebû Zerr el-Herevî (ö. 434/1043) nüshasına büyük değer veren İbn Hâcer (ö. 852/1449) *Fethu'l-Bâri*'yi, Kirmanî (ö. 786/1384) de *el-Kevâkibü'd-Derârî*'yi bu

⁸¹ Hadis alma ve nakletme yollarından biri olan *icâzet*, hocanın kendi hadislerini rivâyet etmesi için talebesine izin vermesidir. Birçok hadis imâmı bu metodu geçerli görmemişlerse de çoğunluk bu metodu hadis almışlar ve nakletmişlerdir, fakat kiraatten daha aşağı mertebede görmüşlerdir. İcâzet veren hocaya *mucîz*, icâzet alan talebeye *mücâzûn leh*, rivâyet için verilen hadis malzemesine *mücâzûn bih* denir. (Bkz. Başaran, Selman; Sönmez, M. Ali, *a.g.e.*, ss. 74-75)

⁸² Hadis talebesinin, bizzat hadis rivâyet eden şeyhin ağzından hadis dinlemesidir. Şeyh hadisleri ya ezberinden ya da kitabından nakleder. Semâ metodu, hadis alma usullerinin en üstünü ve en sağlamıdır. (Bkz. Başaran, Selman; Sönmez, M. Ali, *a.g.e.*, s. 72)

⁸³ *İmlâ*, lugatta, “Birisi bir şeyler yazdırmak manasına gelir”. Hadis ıstılahında aynı manâya delâlet etmek üzere, muhaddisin, etrafında bulunan ve ondan hadis dinlemek için toplanmış olan kimselelere hadis yazdırması manasında kullanılır. Hazreti Peygamberin çeşitli kabile reislerine ve yabancı devlet erkânına göndermek üzere kâtiplerine yazdırdığı diplomatik mektuplar ve dinin tâlimi ile ilgili sair vesikâlar, imlâ metodunun ilk tatbikatı olarak görülür. Hazreti Peygamberin vefatından sonra, sahabe arasında hadis yazdırmayı da içine alan bu metod, daha sonraki devirlerde büyük bir önem kazanarak gelişmiş ve hadis rivâyetinin ve *sema* 'ın en üstün şekillerinden biri olmuştur. İmlâ meclislerinde hadis yazdıran hocaya *mümlî*, hadis yazan talebelere veya kalabalık toplantılarda hocanın söylediklerini uzaktakilere duyurmak için hoca tarafından görevlendirilen talabelere *müstemlî*, bu yolla elde edilen hadislerin toplandığı kitaplara da *emâlî*, denilmiştir. (Bkz. Koçyiğit, Talat, *Hadis İstılahları*, s. 166 ; Başaran, Selman; Sönmez, M. Ali, *a.g.e.*, s. 72)

⁸⁴ Çakan, “*el-Câmiu's-Sahîh*”, DİA, Ankara 1993, c. VII, ss. 116-117; *Hadis Edebiyatı*, s. 57.

rivâyet üzerine kurmuşlardır. Mağrib’de de en yaygın olan rivâyet budur. el-Yununî (ö. 701/1301) çeşitli nüshalardan oluşan sağlam bir metin tesis etmiştir. Kastallanî (ö. 932/1517) *İrşâdu’s-Sârî* adlı Buhârî şerhinde Yununî nüshasını esas almıştır. Kastallanî’nin eseri *Sahîh*’in nüshalarının tenkidi bakımından önemlidir.⁸⁵

Bu bilgileri verdikten sonra mütercim ve şârihlerimizin rivâyet ve nüsha farklarına ilişkin değerlendirme ve alıntılarına diğer başlıklarda olduğu gibi örnekler sunacağız.

Örnek: 1

Ahmed Nâim 127. hadiste geçen (فمضمض و استنشق و استنثر) cümlesi hakkında şöyle der: “Eldeki Buhârî nüshalarında (و استنشق)’dan sonra (و استنثر) yoktur. Ancak bazı rivâyatda (فمضمض و استنثر), bazılarında ise, (فمضمض ثلاثا و استنثر ثلاثا) diye vârid olmuştur.” der.⁸⁶

Örnek: 2

A. Nâim 28. hadisin baş tarafında metinde geçen: (سابت رجلا فغيرته بامه) cümlesinin başka rivâyette bundan sonra (فقلت له يا ابن السوداء) ziyâdesi olduğunu söyler.⁸⁷

Örnek: 3

A. Nâim 90. hadis-i şerif’e gelince tercümesini vermez ve ‘ihtar’ diyerek bu hadisin Buhârîdeki lafzı ve tarzı farklıdır diye açıklama yapar. Hadisin râvisi Hz. Ali (ra)’dır. Rasûlullâh’dan işittim ki... diye hadis başlar. Oysa Buhârî’deki metinde râvi Rib’iyy b. Hıraş Hz. Ali’den işittim ki Hz. Peygamber (sav) buyurmuştur ki... diye hadisi nakleder. Her iki rivâyetin cümle farklılıkları şöyledir: (فليتبوا مقعده من النار) Hz. Ali’nin direkt Rasûlullah’dan naklettiği rivâyettir, Rib’iyy b. Hıraşın Hz. Ali’den nakli ise şudur: (من كذب علي فليج النار)⁸⁸

⁸⁵ Çakan, *Anahatlarıyla Hadis*, s. 149; Çakan, *a.g.m.*, s. 117.

⁸⁶ Nâim, *a.g.e.*, c. I, s. 144.

⁸⁷ Nâim, *a.g.e.*, c. I, s. 42.

⁸⁸ Nâim, *a.g.e.*, c. I, ss. 102-103.

Örnek: 4

Ahmed Naim, cilt 2, sayfa 550’de Buhârî nüshalarındaki bâb başlık farklarına dikkat çeker. Örneğin “*Bâbu Bed’il-Ezan*” olan başlığın Matbaa-i Âmire baskısında ve diğer bazı nüshalarda “*Kitâbu’l-Ezan*”, Bulak’ta basılan Askalanî şerhinde ‘*Kitâb-i Ebvâbi’l-Ezan*’ şeklinde olduğunu söyler.⁸⁹

Örnek: 5

Namazda uzun kıraat ederek insanları usandırılmaması gerektiğini belirten 404 nolu hadiste müellifimiz rivâyet farkını şöyle açıklar: “Hadis metninde geçen (فانصرف الرجل) cümlesinin başka bir rivâyette (فانصرف رجل) şeklinde nekra şeklinde gelir. Râvi muhatabınca bilinen bir kişiden bahsedince elif-lâm takısı kullanılmış oluyor.” Yine hadisin metninde geçen (فكأن معاذ تناول) cümlesi diğer nüshada, (فکان معاذ ينال) şeklinde; Hadisde üç kere peşpeşe geçen (فتان) kelimesi soru sığasıyla üç kere (افتان ؟) şeklindedir.⁹⁰

Örnek: 6

Ahmed Nâim, Tecrîd’deki 469 nolu hadiste geçen (بالكواكب) kelimesinin bütün Buhârî rivâyetleri ile Müslim (ö. 261/875), Ebû Dâvûd (ö. 275/888) ve Nesâî (ö. 303/915) rivâyetlerinde hep müfred sığasıyla (بالكوكب) şeklinde geçtiğini söyleyerek bunun nüsha yanlışı olduğu olduğunu belirtir.

Yine sözkonusu aynı hadiste farklı rivâyeti verir, şöyleki hadiste geçen (هل تدرون ماذا قال ربكم عز وجل ؟ قالوا الله ورسوله اعلم . قال اصبح من عبادي ...) Hadisin ikinci cümlesinin başında bulunan (قال) kelimesinin tekrar ile (قال قال) şeklinde rivâyetlerin olduğunu belirterek şöyle der: “Buradaki rivâyete göre de (قال)’nin biri mukadderdir. Bu iki fiilin tahtında müstetîr zamîr vardır. Birincisi Rasûlullah (sav)’a ikincisi Allah Tela’ya râcidir” diyerek dile hâkim olduğunu gösterir.⁹¹

Örnek: 7

Ahmed Naim, 2. cilt sayfa 484. hadisteki rivâyet ve nüsha farklarını şöyle bildirir: “ (لولا أن أشق على أمتي أو على الناس لأمرتهم بالسواك مع كل صلاة) Hadiste (أمتي)

⁸⁹ Nâim, *a.g.e.*, c. II, s. 550.

⁹⁰ Nâim, *a.g.e.*, c. II, s. 674.

⁹¹ Nâim, *a.g.e.*, c. II, s. 919.

على (على) mi? yoksa (على الناس) midir? bu râvinin şüphesidir. Bazı nüshalarda (على الناس) (لولا أن أشق) diye de vârid olmuştur. (على المؤمن) lafzıyla rivâyet edenler de vardır. Bazı nüshalarda (عند كل صلاة) şeklinde rivâyet edilir. Hanefîlerin ekserisi bu rivâyeti alır.”

Bu hadisi Tirmizî (ö. 279/892) de Ebû Hüreyre (ö. 59/579)’den rivâyet edip ondan başka 17 sahâbînin daha rivâyet ettiklerini söyler. Yine İbn-i Mâce (ö. 273/886) de merfuân “*Misvaklanın, zira misvak ağzın temiz kalmasına ve Rabbimizin râzı olmasına sebeptir*” rivâyeti vardır. Misvak olmak üzere sünnet olan misvak ağacı adını verdiğimiz ‘*erak*’ dalı kullanılır. Muaz b. Cebel (ö. 18/640) (r. a) hadisin-den de zeytin dalının kullanımının da sünnet olduğu anlaşılır.”⁹²

Örnek: 8

Kâmil Miras, 589. hadisin son cümlesi olan (بال الشيطان فى اذنه) Cerîrin, Mansur’dan rivâyetinin tesniye siğasıyla (فى اذنيه) şeklinde olduğunu belirtir.⁹³

Örnek: 9

Kâmil Miras 686. hadisi açıklamaya geçmeden önce bâb başlığındaki Buhârî râvilerinin ihtilafını belirtir, şöyle der: “Zebidî’nin tercih ettiği (*Bâbu Vucûbi’z-Zekât*) başlığı Kastalanî’nin belirttiği gibi ekserisinin rivâyetidir. Aynî ise Buhârî nüshalarının çoğunda (*Kitâbu’z-Zekât, Bâbu Vucûbi’z-Zekât*) suretinde yazıldığını belirtir. Mısır’da Yunûniyye rivâyeti üzere basılan Buhârî nüshasında Kastalanî’nin belirttiği ekseriyetinin bildirdiği mazbuttur.”⁹⁴

Örnek: 10

866. hadiste Âişe (ö. 57/677) (r.anha)’dan rivâyet edildiğine göre, Resûlullah (sav): “*Yeryüzünde gezen hayvanlardan beş (nevi) vardır ki, bunların hepsi de fâsıktır (sâir hayvanlara zarar verirler). Bunlar: Harem dâhilinde katlolunurlar ki, karga, çaylak, akreb, fâre, kelb-i akurdur.*”

Kâmil Miras, Buhârî (ö. 256/870)’nin Abdullah İbn-i Ömer (ö. 73/693)’den gelen farklı rivâyetini verir, bu hadiste buyurulduğuna göre: “*Bu beş nevi hayvanın*

⁹² Nâim, *a.g.e*, c. III, ss. 35-37.

⁹³ Miras, *a.g.e*, c. IV, s. 111.

⁹⁴ Miras, *a.g.e*, c. V, s. 4.

katlinde muhrim için günah yoktur.”Yine Hz. Hafsa’dan: “*Muhrim bu hayvanları öldürür*” buyurulduğu rivâyet edilir. Bu rivâyetlerden sonra İbn-i Mâce (ö. 273/886)’nin Hz.Aişe’den bir rivâyetini verir bu rivâyete göre, Rasul-i Ekrem’i namaz kılariken akreb sokmuş da Rasûlullah namazdan fariğ olduktan sonra: “*Bu muzır hayvanı gerek Hil’de, gerek dahil-i Harem’de öldürünüz!*” buyurmuştur.

Kâmil Miras bunlarla da yetinmez ve konuyla ilgili farklı hadisleri sıralamaya devam eder. Tahavî (ö. 321/933)’nin *Ahkâmu’l-Kur’ân*’da Yezid İbn-i Ebi Nuaym’dan tahricine göre İbn-i Ebi Nuaym, Ebû Said-i Hudrî’den fareye niçin ‘*füveysikâ*’ denildi, diye sormuş, O da cevaben; farenin bir gece Rasûlullâh’ı uykudan uyandırdığını ve yağlı yanık bir paçavrayı sürükleyip götürdüğünü görünce hemen kalkıp öldürerek ihramlıya da, ihramsıza da bunun katlini helâl kıldığını, bildirmiştir.⁹⁵

Örnek: 11

Kâmil Miras, Buhârî’nin ana başlıkları olan Kitâb başlıklarının farklı rivâyetlerini verir, ayrıca başlıklarla ilgili konu açıklaması da yapar. Bunlardan biri de “*Kitâbu’l-İcare*” başlığıdır. Nüsha farklarını şöyle belirtir: “Bu unvan elimizdeki bir kısım Buhârî nüshalarında böyledir. Yunûniyye (ö. 701/1302) nüshasına göre, basılan Sahih-i Buhârî’de Besmele’den sonra “*Bâbu’l-İcarât*” vardır. Müstemlî (ö. 376/986)’nin rivâyeti ise Besmele’den sonra “*Fil-İcarât*” sûretindedir. Neseî (ö. 295/908)’nin rivâyetinde (İcarât) lafzı, başkalarının rivâyetinde de “*Kitâbu’l-İcarât*” yoktur.⁹⁶

Örnek: 12

1555. hadiste ismi geçen sahabî olan Sa’d İbn-i Zürrare’nin isminin Yunûniyye kıraati üzere basılan tüm Buhârî nüshalarında (elif) harfiyle: Es’ad İbn-i Zürrare’dır. Şârih Aynî Es’ad nüshasının daha uygun olduğunu belirtir. Buhârî râvilerinden yalnız Ebû Zerr-i Herevî (ö. 434/1043) (elif)siz zaptetmiştir. Müellif Zebidî de bu rivâyeti seçmiştir.⁹⁷

⁹⁵ Miras, *a.g.e*, c. VI, ss. 210-211.

⁹⁶ Miras, *a.g.e*, c. VII, s. 21.

⁹⁷ Miras, *a.g.e*, c. X, s. 107.

Örnek: 13

(غزوة العشيرة) Ebû Zerr-i Herevî, bu bâb başlığını esas almıştır. Herevî'den başka bütün Buhârî râvileri (غزوة العشيرة او باب العشيرة) şeklinde rivâyet etmişlerdir. Yalnız Herevî nüshasında (bâb) lafzı yoktur. Zebidî yine Herevî nüshasını tercih etmiştir. Gaza mahallinin adı (şın)la mıdır yoksa, (sin)le midir? Râvi tarafından kesin surette bilinmediği için tereddütlüdür. Fakat Buhârî şârihleri (Uşeyre) adının daha bilinen olduğunu belirtirler.⁹⁸

Örnek: 14

Kâmil Miras “*Kitâbu'l-Fiten*” başlığının Kerime (ö. 495/1102) ve Âsilî (ö. 392/1002) rivâyetlerinde Besmele'den önce zikrolunduğunu, fakat Buhârî nüshalarının ekserisinde Besmele'nin önce olduğunu söyler. Kendisinin de çoğunluğun görüşüne göre hareket ettiğini belirtir.⁹⁹

3.1.5. Hadislerin Vürûd Sebeplerini Açıklaması

Hadislerin niçin ve neden söylenmiş olduklarını tespit etmeye çalışan ilim dalına *Esbâbu Vurûdil-Hadîs* veya *Esbâbu'l-Hadîs* denir. Hadislerin söyleniş, bir fiil bildiriyorsa işleniş sebeplerini konu olarak alan ilim dalının adıdır. Kur'ân-ı Kerim için *Esbâb-ı Nüzûl* ne ise hadisler için *Esbâbu Vurûdi'l-Hadîs* odur. Hadislerin bir kısmı bazı olaylar üzerine, bir kısmı da sorulan sorulara cevap olarak vârid olmuştur. Gerek bu olaylar, gerekse sahabîlerin çeşitli vesilelerle sordukları sorular, olay üzerine söylenen sözün ya da soruya verilen cevabın sebab-i vürûdunu teşkil eder.¹⁰⁰

Hadislerin vürûd sebebini bilmek son derece önemlidir; çünkü sebebini bilmesiyle her şeyden önce mesele aydınlığa kavuşur. Hz. Peygamber'in söylediği sözlerin taşıdığı hükümler umûmî midir?, hususî midir? vücuba mı ? nedbe mi ? delâlet eder. Bu ve öteki önemli hususlar açıklık kazanır. Dolayısıyla hadisten hüküm çı-

⁹⁸ Miras, *a.g.e.*, c. X, s. 133.

⁹⁹ Miras, *a.g.e.*, c. XII, s. 290.

¹⁰⁰ Çakan, *Anahatlarıyla Hadis*, s. 87; Mücteba, Uğur, *a.g.e.*

karmak bir ölçüde kolay hale gelir. Hadisin vürûd sebebi bazen hadisin metni içinde yer alır. Bazen de metninde değil, rivâyet tariklerinden birinde geçer. Bu ilim dalı, bir anlamda hadislerin kronolojisine de ışık tutar.¹⁰¹

Zebîdî (ö. 893/1448)'nin aşırı ihtisârlarından dolayı A. Nâim hadisi açık hale getirmek için Buhârî'den ve diğer hadis kolleksiyonlarından yararlanır. Aşağıda birinci örnekteki hadiste göreceğimiz gibi hadis metninde geçen kişilerin isimlerini verir.

Örnek: 1

28. hadisin tercümesini verir tercümesi kısaca şöyledir. “Ebû Zerr (ö. 32/652) (ra)'den: Şöyle demiştir: (Bir kere) bir adamla sövüştük de onu anasından dolayı ayıpladım. Nebiyy-i Mükerrerem Salla'llahu aleyhi ve sellem bana buyurdu ki: *Ey Ebû Zer, onu sen anasından dolayı mı ayıpladın? (Demek ki) sen, içinde (henüz) Cahiliyyet(ahlakı) kalmış bir kimse imişsin. Her kimin eli altında kardeşi bulunursa ona yediğinden yedirsin, giydiğinden giydirsin. Onlara güçleri yetmeyecek (zahmetli) bir iş yüklemeyiniz. Şayet yüklerseniz onlara yardım edin.*”¹⁰²

A. Nâim bu tercümeyi verdikten sonra şöyle der: “Müellif burada ihtisâr yoluna gitmiş. Hadisin mukaddimesi var. Buhârî'nin, Müslim'in, Ebû Dâvûd'un, İsmailî'nin muhtelif tariklerden vârid olan rivâyetlerine göre Ebû Zer Radiyallahu anh'in nezdine (Rebeze)'ye gidilmiş. Mecmuu bir hüllelik, yani bir ridâ ile bir îzardan ibaret bir takımlık kumaşın yarısı kendisinin, yarısı kölesinin sırtında imiş. İkisini bir araya getirip kendine bir hülle yapsaydın olmaz mıydı? denilmiş, O da bu hadisi sevketmiş.” Nâim bu bilgiyi verdikten sonra şöyle der: “Velid b. Müslim'in münkatian rivâyetine nazaran sebbolunan zât Bilâl-i Habeşî (ra) imiş ve O'na: Kara karının oğlu! diye sebbetmiş. Hazreti Bilâl'in şikayeti üzerine tevbih-i Nebevî vaki' olunca Ebû Zerr yanağını yere koyup: “Bilâl ayağıyla basmadıkça yanağımı yanağımı yerden kaldırmayacağım” diyerek isti'fây-ı kusur etmiştir.¹⁰³

¹⁰¹ Çakan, *a.g.e.*, ss. 87-88.

¹⁰² Nâim, *a.g.e.*, c. I, s. 43.

¹⁰³ Nâim, *a.g.e.*, c. I, s. 42.

Örnek: 2

502. Hadiste râvi peygamberimizin öğlen veyahut ikindi namazından sonra hutbeye çıkıp hamd-ü senâ buyurduktan sonra “*emmâ ba’d*” diyerek konuya girmiştir. Burada hangi olaya binâen böyle bir konuşma yapmış olduğunu Sahih-i Müslim’den alıntı yaparak olayın oluş ortamı ve nedenini açıklar.

İbn-i Abbas’tan rivâyete göre Dımâd İbn-i Salebetil-Ezdî Mekke ileri gelenlerinin ‘Muhammed mecnûndur’ dediklerini işitip: “Şu adamcağızı bir görsem! Belki Allah benimle O’na şifâ nasib eder” deyip Mekke’ye Peygamberimizle görüşmeye geldi. Peygamberimize; “Muhammed ben şu cin çarpmasına nefes ederim. Allah dilediğine benim elimle şifa ihsan eder. Nefes edeyim, ister misin? dedi. Bunun üzerine Resulullah Allah’a hamd ederek konuşmasına başladı. Bunun üzerine Dımâd: “*Aman, bu sözlerini bana tekrar et!*” Rasûlullâh üç kere tekrar etti. Bunun üzerine Dımâd: “Kâhinlerin sözlerini dinledim, sâhirlerin sözlerini dinledim, şairlerin sözlerini dinledim. Ama senin bu sözlerine benzer hiçbir söz işitmedim. Ver elini, seninle İslâm üzere biat edeyim” dedi. Rasûlullâh da: “*Bu biat kavmin namına da olsun mu?*” diye sordu. O da: “Kavmim üzerine de” dedi.¹⁰⁴

Örnek: 3

508. hadiste Peygamberimiz Cu’ma namazı kıldırırken Şâm’dan gelen yiyecek yüklü kervan gelir. Cemaat birer birer kafileye doğru çıkar gider ve mescidde 12 kişi kalır. Bunu üzerine Cum’a (62/11) ayeti nazil olur. “*Onlar bir ticaret ve eğlence gördükleri zaman hemen dağılıp ona giderler ve seni ayakta bırakırlar.*”

Hadisi şerife konu olan ticaret kervanı olduğu halde ayeti kerimede bir de “*lehv*” den yani eğlenceden bahsolunuyor. Çünkü o zamanlarda Şam’dan kervanın gelmesi mühim bir mesele idi. Kervan şehirde bir mevkiye konar, kervanın gelişi halka ilan edilir ve insanlar alışveriş etmek için oraya koşarlardı. O derece ki Medine’de oraya gitmeyen kalmazdı. Ayetteki ‘*ev*’ harf-i terdidinden anlaşılacağı üzere mescidi terkedenlerin kimi alışveriş etmek, kimi de panayıp yerini görüp gönül eğlendirmek kasdıyla girmişti. İşte ayetteki ilahî uyarı her iki kesimi kapsamıştır. Bu hadisten de anlaşılacağı üzere cemaatin dağılması bu ayeti kerimenin nüzûlünden

¹⁰⁴ Nâim, *a.g.e.*, c. III, s. 87.

evvel olmuştur. Ondan sonra sahâbe bu ilahî uyarıdan nasibini almış ve Nisa (24/37) âyetindeki: “*Öyle ricâl ki, onları ne bir ticâret, ne de alım satım zikrullahtan alıko-yamaz*” ayetine mazhar olmuşlardır.¹⁰⁵

Örnek: 4

623. hadiste Hazret-i Enes demiştir ki: “Resûlullâh salla`llâhu aleyhi ve sellem (bir kerre minber üzerinde: “*(İşte) sancağı Zeyd (İbn-i Hârise) aldı, Zeyd katlolundu. Sonra sancağı Ca`fer (İbn-i Ebî Tâlib) aldı. O da katlolundu. Sonra sancağı (Abdullâh) İbn-i Revâha aldı, O`da katlolundu*” buyurdu. (Bunu söylerken) Resûlullâh salla`llâhu aleyhi ve sellem`in (mübârek) iki gözünden yaş akıyordu. (Resûl-i Ekrem devamla:) “*Bundan sonra sancağı emirsiz, Hâlid İbn-i Velîd aldı. Ona feth ü nusrat ihsân olundu*” buyurdu.

Kâmil Miras, hadisi tercüme ettikten sonra olayın Mûte harbinde vuku bulunduğunu söyler. Bu savaşta şehid olan sahâbîlerin haberleri henüz Medine’ye gelmeden Hz. Peygamber bu acı haberleri aynen aktarmıştır. İki ordu Mûte’de harbe tutuşunca Rasûlullâh Medine’de minberine oturmuş ve kendilerine, Medine ile Şam arasında bu geniş alan açılarak meydan savaşını bizzat görüyordu.¹⁰⁶

Örnek: 5

929. hadiste Sehl İbn-i Sa`d (ra)’den: Resûlullâh sallallahu aleyhi ve sellem:

“*(Sâim) insanlar, iftar etmeyi (sünnete imtisâl ederek) evdikleri, (sehûru ve te`hîr ettikleri) müddetçe dâimâ hayır ile yaşarlar,*” buyurdu.

Kâmil Miras hadiste geçen iftarda acelenin sebebini şöyle açıklar: “Yehûd ve Nasara iftarı, yıldız görülünceye kadar te`hir ederlerdi. Bunlara muhalefet için iftarda acele müstehâb olmuştur.”¹⁰⁷

Örnek: 6

Resim yapmanın yasaklandığı ve resim bulunan eve meleklerin girmeyeceğinin belirtildiği 980. hadisteki nehyin sebebini Kâmil Miras şöyle izâh eder: “Tersim ve tasvir bahsinde yegane sebab-i nehy, resimlere, sûretlere taabbüd endişesidir.

¹⁰⁵ Nâim, *a.g.e*, c. III, ss. 111-112.

¹⁰⁶ Miras, *a.g.e*, c. IV, ss. 310-311

¹⁰⁷ Miras, *a.g.e*, c. VI, s. 286.

İslâm dini tevhid dini ve zatında, sıfatında bir Allah'a ibadet, arz-ı ubûdiyet dini olduğundan ve bir kelime ile tevhid, İslâmî umdelerin ve İslâm nur ve ziyasının nokta-i mihraki bulunduğundan her ne sûretle olursa olsun az çok şirk ile şaibedâr olmaması Rasul-i Ekrem'in büyük bir kıskançlıkla ihtimâm buyurduğu bir mesele idi. Tevhidin muhafazası namına kendi kabrine bile ibadet edercesine izhâr-ı hürmet edilmesini istemiyordu.’’¹⁰⁸

Örnek: 7

1069. hadiste Sa'd İbn-i Cessâme (ra)'den: “*Korumak ittihazı, yalnız Allah'a ve Resulüne has (bir hak)dır.*” buyurdu dediği rivâyet edilmiştir. (حمى الا لله و لرسوله) Kâmil Miras hadiste geçen “*Hıma*” kelimesinin hem lügat hem istilâhî anlamını vererek şöyle açıklar: “*Hıma* lafzı lugaten halktan muhafaza ve halkın duhulüne ve hayvanlarının otlamasına müsaade edilmeyen otlulu mahaldir. Fiâl vezninde isim olup mef'ûl ma'nasındadır. İstilâhî Şerî'de arazi-i mevâtthan devletın mevaşi için koruduğu ve halkın burada hayvanâtını otlatmasını yasak ettiği bir hıttâ-i arazidir.” Hadisın sebep-i vürûdunu İbnü'l-Esîr, Mecdüddîn (ö. 606/1210)'in *en-Nihâye fî Ğaribi'l-Hadîs ve'l-Eşer*'inden alıntı yaparak şöyle verir: “*Cahiliyyet devrinde eşraf-ı Arabdan birisi nüfûzu altındaki arazi dahilinde bir tarafa gidince konak yerinde bir köpek ürdürürdü. Köpeğin sesi duyulduğu mıntıka onun korusu addolunurdu. Artık bu mıntıkaya kimse yaklaşmazdı, hayvanlarını yayamazdı. Fakat eşrafdan olan bu adam, bu hududun dahilinde olduğu gibi haricindeki halkın merasında da hayvanlarını otlatırlardı. Bu yüzden bir çok mücadele ve muharebeler olmuştu.*”¹⁰⁹

Örnek: 8

1211. hadiste Abdullah ibni Ömer (ö. 73/693) (ra)'den Nebî sallallahu aleyhi ve sellem'in: “*Uğursuzluk (telâkkîsi âdet olarak) ancak üç şeyde: atta, kadında, evde hâsil olur,*” buyurduğunu işittim, dediği rivâyet edilmiştir.

Kâmil Miras hadisin hangi nedenle söylendiğini ifade için şu açıklamaları yapar: “*Hadisteki (şu'm) lafzı uğursuzluk, hayırsızlık manasındadır. Bunu zıddı ve*

¹⁰⁸ Miras, a.g.e, c.VI, s. 418.

¹⁰⁹ Miras, a.g.e, c. VII, s. 236.

karşılığı (yümn) dir ki, kutluluk demektir. Arablar cahiliyye devrinde kadında, atta, evde şeamet yani uğursuzluk bulunduğunu i'tikâd ederlerdi. Bu cihetle İbnü'l-Arabî:

“Bunlarda şeamet iddiası câhiliyet adetine müsteniddir, yoksa hılkî bir uğursuzluk mevcut değildir, demiştir. Hadiste bu üç şeyin hususî olarak zikredilmesi, insanların bunlarla sıkı ve dâimî ilgili bulunmasındandır. İnsanoğlu, içinde oturacak bir evden, birlik yaşayacak bir eşten, kullanacak bir hayvandan müstağni olamaz. Bu cihetle hadiste bu üç şey hususî olarak zikredilmiştir. Yoksa câhiliye döneminde meş'um addedilen şeyler daha çoktur.”¹¹⁰

Örnek: 9

1435. hadiste câhiliye döneminde putlara adanan ve adına ‘Sâibe’ denen kurban geleneğini başlatan Amr-ı Huzâi'nin Cehennem'de azâb görüşü anlatılır. Kâmil Miras bu câhiliye geleneğini şöyle açıklar: “Ebû Hüreyre'nin bu hadisindeki Sâibe, câhiliyet devrinde yapılan adakların bir nev'idir. Şöyle ki, bir kişi meselâ şu seferden sağ, selâmet evime dönersem, yahud şu hastalıktan şifa bulursam, devam Sâibe olsun diye adardı. Ve kulağını yarar salıverirdi. Ne bir kimse onun sütünü sağırdı, ne üstüne binilir, ne yük yüklenirdi. O'nun sultanmasına, otlanmasına da kimse mani olmazdı. Buhârî bir de mevkuf olarak Bahire nezri rivâyet ederek diyor ki; Bahire sütü tağutlara, şeytanlara ait olmak üzere sütünden yararlanmanın haram kılındığı devedir. Câhiliye Arapları bir dişi deve beş batın doğurur da son yavrusu erkek olursa, onun kulağını yararlar, salıverirlerdi. Bundan da Sâibe adağı gibi her ne suretle olursa olsun istif'ade harâm olurdu. Söz konusu bu bid'atler Mâide (5/103) ayetinde de anlatılır.”¹¹¹

Örnek: 10

1953. hadiste Peygamberimizin gümüşten bir mühür ve yüzük edindiğinin rivâyet edildiği hadiste Kâmil Miras, Peygamberimizin neden altın değil de gümüş yüzük kullandığını yine Buhârî'nin diğer rivâyetine dayandırır ve şu açıklamaları yapar: “Müellif Buhârî'nin rivâyetine göre Rasul-i Ekrem bu hatemini ilk önce altından yaptırmıştı. Bu altın yüzüğü ancak bir gün takmışlardı. Çünkü Rasûlullâh'ın

¹¹⁰ Miras, *a.g.e.*, c. VIII, s. 31.

¹¹¹ Miras, *a.g.e.*, c. IX, ss. 234-235.

elinde altın yüzük gören her sahabî kuyumculara koşarak hemen bir altın yaptırıp parmağına taktığını görünce, ferdâsı gün irâd ettiği bir hutbesinde: “*Ben böyle altın bir yüzük yaptırmıştım. Fakat kullanmağı muvafik bulmuyorum*” diyerek çıkarmış, bunun üzerine ashâb da çıkarmışlardır. Sonra Rasul-i Ekrem gümüş yüzüğü yaptırmıştır. Bu cihetle erkekler için altın yüzük harâm olmuştur.”

Rasul-i Ekrem’in altın yüzükten sarf-ı nazâr etmesinin sebebine gelince, Asr-ı saadette altın madeni Medine’de çok azdı. Bu da Mısır tarikiyle Şarki Roma İmparatorluğundan geliyordu. Piyasada tedâvül etmekte olan bu az miktardaki altın gitgide halkın parmağına geçerek, iktisadî hayat üzerinde ciddî tesir yapması muhakkaktı. Bu dârlık İslâm fütuhâtının genişlemesi zamanına kadar devam etmişti.”¹¹²

3.1.6. Kelâmî Konularda İzahlar Yapması

Örnek: 1

(اسعد الناس بشفاعتي يوم القيامة من قال لا اله الا الله خالصا من قلبه او نفسه)

“*Kıyâmet gününde halk içinde şefâatime en ziyâde mazhar olacak kimse kalbinden (yâhud içinden) hâlis olarak Lâ ilâhe illâ’llâh diyendir.*”

85. hadiste geçen yukarıdaki son cümle üzerinde durur şefaât konusuna değinir ve şu açıklamaları yapar: “(Muhammedü’r-Rasûlullâh) Lâ ilâhe illa Allâh, kelimesinin tetimmesidir. İkiyi yekdiğerinden ğayr-i münfektir. Şefâat-ı makbule-i Muhammediyye’den (sav) müstefîd olmayacak ferd-i aferide yoktur. Habib-i Hüdâ aleyhi efdalü’t-tehâyâ Efendimizin bütün halkın hevl-i mevki’den rahat bulması için bir şefaât-ı âmmesi olduğu gibi bazı küffârın tahfif-i azâbı, müstehakk-ı ikâb olan bazı mü’minin Nâr-ı Cahîmden necâtı, Cehennem’e girmiş mü’minin halâsı, bazı mü’minin bilâ hesâb velâ azâb dâhil-i cinân olması, kezâ dahil-i cinân olan mü’minin

¹¹² Miras, a.g.e, c. XII, s. 108 ve c. IV, s. 277.

ref'i derecâtı için gûna-gûn şefaâtleri vardır. Bu şefaâtler içinden en ziyâde müstefid olacakların muhlis mü'minler olduğunda şüphe yoktur.”¹¹³

Örnek: 2

321. Hadiste Ahmed Naim, Cehennem'in konuşması konusuna değinir. Hadiste Peygamberimiz şöyle buyurmuştur: “*Sıcağın şiddeti Cehennem'in kaynamasındandır. Cehennem Rabbine şikayette bulundu da: “Beni ben yiyorum. İzin ver” Allah teala da iki defa nefes almasına izin verdi. Nefesin biri kışın, diğeri yazın. En çok maruz olduğunuz sıcak ile sizi en ziyâde üşüten kış işte budur.*”

A. Nâim'e göre sıcağın Cehennem'in sıcaklığından olması, Cehennem'in şikâyeti nefes alması kinâye ve mecâz kabilindedir. Bununla birlikte bunların hakikat olmasına da hiçbir aklî engel yoktur. Akla aykırı olguyu söyleyebilmemiz için bunların hakikâtlarını bilmemiz gerekir. Bunların hakikâtlarına muttalî olmamız ise imkansızdır. İnsanlardan başka varlıkların konuşması ve idraki var mıdır? Yok mudur? Bunu da kendi tecrübe ve duyularımıza bakarak kestirip atamayız. Çünkü konuşma ve idraki kendimizde bulunan konuşma ve idrakle kıyas edeceğimiz için bu bizi gerçeğe götürmez. Elektrik örneğinde olduğu gibi civa örneğinde olduğu bunların hareketsiz oluşuna bakıp da bunları inkâr etmek ne kadar mantıksızsa Cehennem'in konuşmadığını söylemek de manasız olur. Bunu ancak onları yaratana bilir. Yüce Allah (İsra 17/44) ayetinde, “*Hiçbirşey yoktur ki, O'na tesbih ve tahmid edip durmasın. Şu kadar ki, siz onların tesbihlerini anlamıyorsunuz*” buyuruyor. Tesbih şüphesiz konuşmadır. Her şeyin konuşması kendine göre olur.¹¹⁴

Örnek: 3

546. hadiste İbni Ömer (ra) den: Şöyle demiştir: Resûlullâh salla'llâhu aleyhi ve sellem buyurdu ki: “*Gayb`in anahtarları beş (dâne) dir ki, onları Allâhu Teâlâ`dan başkası bilemez. Yarın ne olacağını (Allah`dan başka) hiçbir kimse bilemez. (Ana) rahimleri(n)de ne(ler) bulunduğunu (Allah`dan başka) hiçbir kimse bilemez. Hiçbir nefis yarın (hayr ü şer) ne kazanacağını bilemez. (Kezâ) hiçbir nefis hangi*

¹¹³ Nâim, a.g.e, c. I, ss. 97-98.

¹¹⁴ Nâim, a.g.e, c. II, s. 478.

tarzda öleceğini bilemez. (Allah'tan başka) hiç bir kimse de yağmurun ne zaman geleceğini bilemez.’’

A. Nâim ğayb konusuna değinip Kurtubî (ö. 671/1273)'den alıntı yapıp Lokman sûresine işaret ederek şöyle der: “Bu hadis aşağıdaki ayeti kerîmenin tefsiridir. Mevzu olan bu beş şeyi bilmek hiç kimsenin tama' edebileceği husûsattan değildir. Kurtubî'nin dediği gibi ‘ilmî gayb’ Allaha mahsustur. ‘Zann-ı gayb’a gelince ondan bahsetmekte beis yoktur. Zîrâ zannın mertebesi ne olursa olsun hiçbir vakit ilim mertebesine çıkmaz. Çünkü ta'yin ifade etmez.¹¹⁵

“Kıyamet vakti hakkındaki bilgi, ancak Allah'ın katındadır. Yağmuru O yağdırır, rahimlerde olanı O bilir. Hiç kimse yarın ne kazanacağını bilemez. Yine hiç kimse nerede öleceğini bilemez. Şüphesiz Allah, her şeyi bilendir, her şeyden haberdardır.’’(Lokman 31/34)

Bundan sonra A. Nâim Cin sûresindeki ayeti delil göstererek kerâmeti inkâr eden Mu'tezile'ye cevâp vererek şöyle demektedir: “Aşağıdaki ayette yalnız rusûl istisna buyurulmuş olmasını, Mu'tezile evliyânın keramâtını inkara delil etmek istemişlerse de, bir resule tâbi' olan velînin i'lâm-ı ilahî ile umûr-u gaybiyyeden birine muttali' olması da (kendisi hakkında kerâmet olmakla beraber) tâbi' olduğu resulün mucizesidir. Arada bir fark varsa o da Nebi ve Resûlun gaybe ittılai, vahyin her nev'i ile olabildiği halde velî yalnız rû'yâ ve ilhâm tarîkıyla muttali' olabilmesinden ve peygamberin da'vayı nübüvvele mukârin olmasından ibarettir.’’

“O, gaybı bilendir. Hiç kimseye gaybını bildirmez. Ancak, (bildirmeyi) dilediği peygamber bunun dışındadır. Çünkü O, bunun önünden ve ardından gözcüler sallar.’’ Cin (72 /26-27)¹¹⁶

Örnek: 4

665. hadisin açıklamasında ‘Fetret’ kavramını şöyle açıklar: "Fukâha fetret deyince, İsa (a.s) ile Rasûl-i Ekrem arasındaki zamanı kastederler, bu altı yüz küsur sene zarfında gelip geçenlere ‘Ehl-i fetret’ denilir. Ehl-i Fetret üç kısımdır:

¹¹⁵ Nâim, a.g.e, c. III, s. 309.

¹¹⁶ Nâim, a.g.e, c. III, s. 310.

1- Cenâb-ı Hakkın birliğini zekasıyla düşünüp bulan ve bilen kimselerdir. Kuss b. Saide, Zeyd ibn-i Amr İbn-i Nüfeyl gibi. Bir kısmı bir şeriate dahil olmuştur. Tubbâ kavmi gibi.

2- Tevhidi tebdil ve tağyir edip şirki kabul eden ve kendisi için bir şeriat uydurup tahlil ve tahrir edenlerdi. Amr b. Luhay gibi ki, Araplar arasında putperestliğin kurucusudur.

3- Ne müşrik ne de muvahhid olup bir peygamberin, şeriatine dahil olmayan ve kendisi için ne bir şeriat, ne bir din icâd etmeyip bütün ömrünü gafletle geçiren ve zihni böyle metafizik düşüncelerden tamamıyla uzak bulunan kimseler.

Bu üç sınıf halktan ikinci sınıfın ta'zib olunacakları küfürleri gereği muhakkaktır. Üçüncü sınıf, hakiki ehl-i fetrettir. Bunlar da azaba uğramayacaklardır.¹¹⁷

Örnek: 5

886. hadis Kâmil Miras'a göre Peygamberimizin mucizelerini içeren hadis olduğunu belirterek bu mu'cizeleri şöyle sıralar: "1-Yemen'in, Şam'ın, Irak'ın arka arkaya feth edileceklerini haber vermişti ki, bu haberleri bu suretle tahakkuk etmiş ve Yemen'in fethi Asr-ı saadetlerinde müyesser olmuştur. 2- Bu ülkelerin fâtilhleri tarafından oralarda birer saltanât te'sis edilerek Medine'nin metrûk bırakılacağı haber verilmişti. Bu da tamamıyla tahakkuk etmiştir. 3- Bunların Medine'ye bağlı kalmalarının hayırlı olduğunu haber vermişti ki, Medine'yi terk etmenin alem-i İslâm için büyük fitnelere kapı açtığı yakın bir istikbalde görülmüştür."¹¹⁸

Örnek: 6

1041. hadiste Ayetü'l-Kürsî olarak bildiğimiz Bakara (2/255) ayetinde yer alan "*Kürsî*" lafzını Mütercim Âsım Efendi (ö. 1235/1819)'den alıntı yaparak kendisi şöyle kelâmî izâhlar yapar. "Kürsî, taht'a denir. Serîr manasındır. Hâlen iskemle ve sandalyeye kürsî itlakı bu münasebetledir. Hükümdara, âlime, mülke de halliyet ve mahalliyet alakasıyla kürsî itlâk olunur. Ayetü'l-Kürsî'de vâki kürsî lafzı şerifinin zamiri celâle izâfeti istiare-i temsiliyeye veyahut ilm-i ilahîden kinayeye

¹¹⁷ Miras, a.g.e, c. IV, ss. 544-645.

¹¹⁸ Miras, a.g.e, c. VI, s. 237.

mahmûldür. Yahud da mecâz-ı mürsel tarîkiyle mülk ve saltanât murât olunmuştur.”¹¹⁹

Örnek: 7

1483. hadiste Abdullah İbn-i Mesud (ra)’dan gelen bir rivâyette şöyle demiştir: Resûlullâh salla’llâhu aleyhi ve sellem zâmanında Ay ikiye bölündü de Nebî salla’llâhu aleyhi ve sellem: “*Şâhid olunuz!*” buyurdu.

Kâmil Miras, Ay’ın ikiye yarılması hadisini Müslim (ö. 261/875), Ahmed İbn-i Hanbel (ö. 241/855), Nesâî (ö. 303/915) ve Tirmizî (ö. 279/892)’nin de rivâyet ettiğini, ashâbın âlimleri olan başta Abdullah İbn-i Mesud (ö. 32/652), Abdullah İbni Abbâs (ö. 68/687), Abdullah İbni Ömer (ö. 68/687), Ali İbn-i Ebi Talib (ö. 40/661) ile ashab topluluğundan Enes İbn-i Mâlik (ö. 93/712), Cübeyr İbn-i Mut’im (ö. 59/678-79), Huzeyfe İbn-i Yemân (ö. 36/656) tarafından rivâyet edildiğini belirtir. Hattabî (ö. 388/998)’den alıntı yaparak şöyle açıklamalarda bulunur: “Ay’ın ikiye bölünmesi mahsûs ve âfaki mu’cizelerin en büyüğüdür. Çünkü bu mu’cize, gök yüzündeki ecrâm içinde parlak bir surette göze çarpan bir küre üzerinde ızhâr buyurulmuştur. Bu cihetle insân üzerinde medâr-ı ibret tesiri büyüktür ve en açık burhandır.”¹²⁰

Kâmil Miras bu mu’cize ile ilgili rivâyetleri şöyle özetler: “Bütün bu rivâyetler mu’cizenin şu safhalarını belirtmektedir. Mu’cize, 1-Müşriklerin isteği üzerine, 2-Mekke’de, 3- Peygamberimizin hayatında kendi tarafından, 4- Bir defa ızhâr olunmuş, 5- Ay’ın ikiye bölündüğü, 6- Ve bölükleri dağın iki tarafına ayrıldığı görülmüştür.”

Yine Kâmil Miras’a göre rivâyetler Kamer (54/1-2): “*Kıyamet yaklaştı ve ay yarıldı. Onlar bir mucize görseler yüz çevirirler ve “Süregelen bir sihirdir” derler.*” ayetinin izâhıdır. Bu rivâyetler dışındaki rivâyetlerin ve Ay’ın ikiye yarılması kıyamet günü olacaktır gibi görüşlerin çürük olduğunu belirtir.¹²¹

¹¹⁹ Miras, *a.g.e*, c. VII, s. 109.

¹²⁰ Miras, *a.g.e*, c. IX, s. 320.

¹²¹ Miras, *a.g.e*, c. IX, s. 321.

Kâmil Miras yine “*Ay hakikatte iki parçaya bölünmemiştir, belki ona bakanların nazarında öyle görülmüştür.*” diyen Şah Veliyyullâh Dihlevî (ö. 1176/1762), Muhyiddin-i Arabî (ö. 638/1240) gibi âlimlerin görüşlerini de mu’cizeyi aklî izâh yapayım derken sihir derecesine indirme olduğundan kabul etmez. Bu ancak mu’cizeye sihir diyen Mekke müşriklerinin iddiasını doğrulamak olduğunu belirtir.

Sonuç olarak Kamil Miras hadisleri savunan bir yolu benimseyerek şöyle der: “İnşikâk-ı Kamer bir mu’cizedir, âdete muhâlif bir hârikadır. Onu şöyle böyle te’vil ve tercih etmeyerek olduğu gibi kabûl gerekir.”¹²²

Örnek: 8

1762. hadiste Kâmil Miras ‘Kevser’ kavramını Tabiîn müfessirlerinden alıntı yaparak izâh eder. Kâdı İyâz (ö. 544/1149)’ın sened tenkidi yorumuna katılır. Açıklamaları şöyledir: “Kevser Arabça’da çokluk manasına delâlet eden bir kelimedir. Araplar sayısı çok, mikdarı bol, kıymeti yüksek olan şeye ‘Kevser’ derler. Ancak bu sûreye verilen Kevser adının medlûlünde ihtilâf vardır. Ulemânın cumhuru, bunun Cenâb-ı Hak tarafından Peygamber Efendimize ihsan buyurulan bir Havz olduğunu iltizâm buyurmuşlardır. İkrime, Kevser’i, Nübüvvet, Kur’ân ve İslâm’la tefsir etmiştir. Mücâhid de, “Bütün hayır ve saadettir” demiştir. Bunlardan başka Peygamberimizin şefaati, Peygamberimizin mu’cizeleri, şehâdet kelimeleri, beş vakit namaz gibi birçok ma’nalar rivâyet olunmuştur. Bu mübârek kelime bu tefsirlerden hangisine hamlolunursa olunsun hepsinde miktarca feyz, bereket, hayır ve saadet anlamındadır.”

Kâdı İyâz: “Kevser hadisi mütevâtiren naklonulan pek az hadislerden birisidir. Sıhhatinde hiç şüphe yoktur. Havz-ı Kevsere iman farzdır, onu tasdik ve mevcudiyetini kabul etmek imandandır. Ehl-i sünnet ve cemaata göre, bu hususta vârid olan her haber zâhirine hamlonulup te’vil edilemez.”¹²³

¹²² Miras, *a.g.e.*, c. IX, ss. 319-323.

¹²³ Miras, *a.g.e.*, c. XI, ss. 223-224.

Örnek: 9

2104. hadiste Nebî Salla`llahu aleyhi ve sellem`in: “*Her kim rü`yâsında beni görürse, muhakkak o, hak ve gerçek olarak beni görmüştür. Çünkü şeytan benim şekil ve hilkatime giremez*” buyurduğu rivâyet olunmuştur.

Kâmil Miras: “Rasul-i Ekrem’i rüyasında gören mü’minin uyanık iken de görmesini hadis şârihleri Peygamberimizin zamanı saadetine tahsis etmişlerdir. Her kim rüyasında Peygamberimizi görürse, muhakkak Medine’ye hicret ederek görecektir diye te’vil etmişlerdir. Şu da vardır ki, ahirette görmek suretiyle de rüyanın sıdkı tahakkuk edebilir ki bu da Cennet’le tebşirdir.”

Kâmil Miras bu değerlendirmeyi yaptıktan sonra kendisi Şerkâvî (ö. 1227/1812) ve bazı mutasavvıfların görüşünü aktararak onların görüşüne katılır. Açıklaması şöyledir: “Bazı ricâli sofîyye de bu hadisi şöyle tevcih etmişlerdir: “*Her kim beni rüyada görürse, muhakkak O mü’mini mütteki beni dünyada mürakebe halinde görecektir.*” demişlerdir ki, İlmü’n-Nefs itibariyle de çok değerli bir tevcihtir. Şârih Şerkavî de bazı ihvân da bu halin zuhûrunu bildirmiştir.”¹²⁴

Örnek: 10

1918. hadiste Rasûlullah, *Allahın rahmeti olmadıkça hiçkimsenin güzel işi ve ibadeti onu cennet koymayacağını* bildirir. Kâmil Miras Mu’tezilenin “*Vucûb Ala’llah*” akidesini redderek şöyle der: “Şöyle ki, Mu’tezile taat ve ibadet sevabı ivab eder. Binâenaleyh taat ve sevab Cennet’e girmenin illeti mûcibesidir. Emirlerine itaat eden bir kulu Allah’ın Cennetine koymasını aklen vâcibdir. Derler ki, hadis-i şerifte bu tez açık bir ifade ile reddolunmuştur. Ehl-i Sünnet mezhebine göre taat ve sevab ile Cennet giriş arasında şeri mülâzeme yoktur. Taat ve ibadet Cennet’e duhûl için sebab-i âdidir, sebab-i hakikî Allah’ın fazlı, Allahın rahmetidir.”¹²⁵

¹²⁴ Miras, a.g.e, c. XII, s. 277

¹²⁵ Miras, a.g.e, c. XII, ss. 72-73.

3.1.7. Hadiste Geçen Fıkhî Konularda Açıklama Yapması

Örnek: 1.

Ahmed Nâim örtünme emrinin üç def'ada üç mertebeyi içermek üzere tedricî geldiğini 120. hadisi açıklarken belirtir. O'na göre birinci ayet: *“Ey Peygamber! Hanımlarına, kızlarına ve mü'minlerin kadınlarına söyle, bedenlerini örtecek elbiselelerini giysinler. Bu, onların tanınıp incitilmemelerine de daha uygundur. Şüphesiz Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir.”* (Ahzab 33 /59). Bu ayetle kadınlar yüzlerini örtmekle mükellef oldular. İkinci ayet *“Peygamberin hanımlarından bir şey istediğiniz zaman perde arkasından isteyin. Böyle davranmanız hem sizin kalpleriniz, hem de onların kalpleri için daha temizdir.”* (Ahzab 33/53). Ayetin muktezâsınca irhay-ı hicâb ile emrolundular ki harem ile selamlığı ayırmak demektir. Üçüncüsü : *“Mü'min kadınlara da söyle, gözlerini haramdan sakınsınlar, ırzlarını korusunlar. (Yüz ve el gibi) görünen kısımlar müstesna, zînet (yer)lerini göstermesinler. Başörtülerini ta yakalarının üzerine kadar salsınlar.”* (Nur 24 /31) ve *“Evlerinizde oturun. Önceki câhiliye dönemi kadınlarının açılıp saçıldığı gibi siz de açılıp saçılmayın”* (Ahzab 33/33). Ayeti kerimeleri gereğince bir zarurât-ı şeriyye olmadıkça hanelerinden çıkmaları nehyolundu.’’¹²⁶

Örnek: 2

217. Hadiste hayz olan kadınların ve kadının camide cemaatle namaz kılması konusunu ele alır. 209. hadise müracaat ederek konuyu tamamlar. 217. Hadisin tercümesi şöyledir: Ümm-ü Atiyye (r.anha)'dan: Şöyle demiştir: İşittim, Rasûlullah sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu ki: *“Tâzelerle zevât-hudür ve hâizler çıkıp (mecâlis-i) hayırda ve mü'minlerin duasında hazır bulunsunlar.(Yalnız) hâizler, namazgahtan uzakça dursunlar. Biri, Hâizlerde mi? diye sordu. Ümmü Atiyye cevap: “Bunlar Arafat'ta, fülân ve fülân yerlerde hazır bulunmuyorlar mı?” dedi.*

A. Nâim hadisin Buhârî'de yer alan Hafsa bint-i Sirin rivâyetini alarak daha detaylı ele alır. Daha sonra hadiste geçen kelimeleri açıklar. *“عواعق”* kelimesini *‘henüz kocaya gitmemiş kızlar olarak’* dipnotta açıklar. Mecâlis-i Hayr'dan murâd dinle-

¹²⁶ Nâim, a.g.e, c. I, s. 140.

rini öğrenecekleri fıkıh ve hadis meclisleri, hasta ziyaretleri sevaba nâil olunacak yerler olduğunu belirtir. Bu açıklamaları verdikten sonra fikhî hükme geçer.¹²⁷

O'na göre hayız olan kadınların mescide girmesi câiz değilse de şehir hariçindeki namazgaha gitmelerine cevâz vardır. Çünkü namazgah, yalnız namaza mahsus mahal değildir. Bununla birlikte hâizlerin namazgahta namaz kılan erkeklerden biraz uzakça durup bir arada olmamaları gerekir. Kadınların bu gibi hayır meclislerine gidip dua etmeleri, dua edenlerin dualarına katılmaları müstehâb ise de genç ve güzel olanların bu gibi yerlere çıkması Tabiîn devrinde bile fitne korkusundan dolayı câiz görülmediğini belirtir.¹²⁸

209. hadisten hareketle kadınların Bayram günü cemaatle namazgaha çıkmaları câiz ise de ülema bu konuda ihtilafa düşmüştür. Ebû Bekr, Ali, İbn-i Ömer kadınların bayram namazına çıkmasını bir hak olarak görmüşlerdir. Urve b. ez-Zübeyr, Kâsım b. Muhammed, İmâm-ı Mâlik, İmâm-ı Ebû Yusuf kadınların namaza çıkmalarının men edilmesi görüşündedir. Ebû Hanife bu durumu bir defa tecviz bir defa men etmiştir.¹²⁹

Ahmed Nâim: “Ümm-ü Atiyye hadisine nazaran (217. Hadis) genç hatta hâiz kadınların bile bayram namazı kılınan yere gitmelerine, süslenmemek ve koku sürünmemek şartıyla Peygamber (sav) müsaade etmiştir.”¹³⁰

Hanefiyye'nin kavli-i muhtârına göre genç kadının Bayram, Cum'a ve diğer namazlar için mescide çıkmasına cevâz yoktur. İhtiyar kadınların çıkmaları câiz ise de çıkmamaları efdaldır. Ebû Hanife'den bir rivâyete göre Bayram namazına çıkanlar bayram namazını kılarlar. Başka bir görüşüne göre namaz kılmazlar. Müslümanların dualarına katılırlar. Hâiz iseler mescidin dışında duaya iştirak ederler. Mezhebi Şafiyye'ye göre İmâm-ı Nevevî'nin beyânına göre genç kadının camiye gitmesi fitneye binâen mekruhtur.¹³¹

242. hadiste konuyu tekrar ele alan A. Nâim, bu hadisin kadınların cemaatla namaz kılmak için mescide gitmelerinde sakınca olmadığına delil olduğunu belirtir.

¹²⁷ Nâim, *a.g.e.*, c. I, s. 235.

¹²⁸ Nâim, *a.g.e.*, c. I, s. 236.

¹²⁹ Nâim, *a.g.e.*, c. I, s. 223.

¹³⁰ Nâim, *a.g.e.*, c. I, s. 223.

¹³¹ Nâim, *a.g.e.*, c. I, ss. 223-224.

Yine O'na göre fukaha da fitne olmaması şartıyla buna cevâz vermede şüphe etmemişlerdir. Bazıları ihtiyata meylederek gençlerin çıkmasını mekrûh görmüşlerdir. Ebû Hanife'ye göre öğle ve ikinci namazları hariç yaşlı kadınlar cemaate camiye çıkabilirler. Ebû Yusuf (ö. 182/798) ile Muhammed b. Hasan Şeybanî (ö. 189/805)'ye göre ise yaşlılar beş vakit mescide çıkabilirler. Son olarak A. Nâim Buhârî şârihi Aynî (ö. 855/1451)'nin görüşünü vererek sonlandırıyor. Aynî'ye göre fitne devam ettiği için genç, yaşlı bütün kadınların camiye çıkmaları mekruhtur.¹³²

Örnek: 3

390. Hadiste şişman olan bir sahabînin cemaatle namaza gidemediğini belirtir. Bu hadisi naklettikten sonra cemaata devam konusunda özürlü sayılabilecek kişileri İbn-i Hibbân (ö. 354/965)'in Sahih'inden hareketle şöyle sayar: "1- Câmiye gidemeyecek kadar hasta olan, 2- Akşam namazı kılınırken akşam yemeği hazır olup önüne konmuş olmak, 3- Bazı durumlarda kişinin unutulması, 4- Aşırı şişmanlık, 5- Namaz sırasında def'i hâcetini gidermek zorunda olan, 6- Mescide giderken can ve mal korkusu taşıyan, 7- Şiddetli soğuk, 8- Ezâ verecek derecede yağın yağmur, 9- Korku duyulan karanlık, 10- Sarımsak, soğan, kürrâs (Yani Âsım'ın yorumunca) pırasa yemiş bulunmak."¹³³

Örnek: 4

Hasta kişinin nasıl namaz kılacağını anlatan 572 nolu hadiste, İmran b. Husayn (ra)'den şöyle demiştir: Bevâsir illetine mübtelâ idim. Nebî (sav)'ye hasta kişinin namazının keyfiyetini sordum, "*Ayakta kıl, gücün yetmezse oturarak ,ona da gücün yetmezse yan yatarak kıl*" buyurmuştur. A. Nâim Dârekutnî (ö. 385/995)'den yaptığı merfû hadis rivâyetiyle adeta Buhârîdeki metni tamamlıyor. Hadiste şöyle buyuruyor: "*Buna da gücü yetmezse yüzünü kibleye tevcih ederek sağ yanı üzere yatarak kıl*" Bundan sonra mezheplerin görüşünü aşağıdaki gibi naklediyor.

Nevevî (ö. 676/1277) hastanın yukarıda hadiste anlatıldığı şekilde namaz kılması konusunda fukahânın icmaı olduğunu söyler.

¹³² Nâim, a.g.e, c. II, ss. 313-314.

¹³³ Nâim, a.g.e, c. II, s. 639 ve 64.

Asıl ihtilaf salâtı tatavvuun keyfiyetindedir. Nitekim Tirmizî (ö. 279/892)'de *Sünen*'de "Bu hadis bazı ehli ilimce salâtı tetavvua mahmuldür" diyor. Hanefiler bu hadise dayanarak oturarak namazı kılmayı câiz görürler. Fakat sevâbı yarıya iner derler. Mâlikî imâmlardan Bacî (ö. 474/1081) ise, bu hadisi özürlü olup farz kılan kişiye ve gerek özürlü olsun olmasın nafîle kılan kişiye hamletmiştir.¹³⁴

Bu meselede mevzû-i bahis olan aciz ve ademi istitaattır ki bu da her zaman olmaz. Bu meşakkatler hastalığın fazla olması, helak veya boğulma korkusu, gemide ise ayağa kalkınca başı dönmek ihtimali gibi hususlardır. Oturarak kılan kişi nasıl isterse o şekilde oturur. İmâmı A'zam Ebû Hanife (ö. 150/767)'nin kavli de budur. İmâm Ebû Yusuf'a göre ise bütün namazda bağdaş kurar.¹³⁵ Oturarak kılan kimse, oturduğu yerde rûku ve sücûd için eğilir. Yalnız secdelerde daha fazla eğilir. Secde edemeyecek gibi ise hiçbir şeyi yüzüne doğru kaldırıp üzerine secde etmez. Namaz kılacak kişi oturmaya güç yetiremezse sağ yanı üzere yatar, yahut sırtüstü yatarak kılar. Sırtüstü yatarken ayaklarını kibleye doğru uzatıp başını vücudundan biraz yukarı tutar. Bu taktirde rukû ve sucûd için başı ile imâ eder. Başı ile imaya güç yetiremeyen kimse Ebû Hanife'ye göre iyileşmesinden sonra kazâ eder. Mâlik ise kaza etmez diyor. Şafiiyye'den bazıları bu konuda Hanefilerle aynı görüştedir fakat çoğunluğu gözleriyle ima eder, bundan da aciz ise lisânı ile efâl-i salâtı icrâ eder, dili de tutulursa Kur'ân ile ezkârı salâtı kalbinden geçirir ve akli başında oldukça namaz kendisinden sâkıt olmaz.¹³⁶

Örnek: 5

643. hadisin şerhinde Kâmil Miras, Nevevî (ö. 676/1277)'den alıntı yaparak şöyle diyor: "Aşağıdaki câhiliyet adetleri Ashâb-ı Kirâm'ın ittifakıyla haramdır:

1- Nübde, meyyitin mehâsinini sayıp dökerek ağlamak, 2- Niyâha, avaz avaz ağlamak, 3- Latm-i had, yanaklarını, yüzünü, başını dizlerini dövmek. 4- Şakk-ı ceyb, yaka elbise yırtmak, 5- Hamş-i vech, yüzünü tırmalamak, 6- Neşr-i şiir, man-

¹³⁴ Nâim, *a.g.e.*, c. III, ss. 398-399.

¹³⁵ Nâim, *a.g.e.*, c. III, s. 399.

¹³⁶ Nâim, *a.g.e.*, c. III, ss. 99-400.

zumelerle ölünün mehâsinini işaaya çalışmak, 7- Duay-ı veyl-ü sübûr, azab ve helâk ile dua.”¹³⁷

Örnek: 6

748. hadiste sadaka develerinin damgılanmasının konu edindiği hadisin izâhında insana yapılan dövme hükmünü irdeler. Konuyla ilgili Taberânî (ö. 360/971), Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), Beyhakî (ö. 994/1066)’nin rivâyetlerine yer verir. Âsım Efendi (ö. 1235/1819)’den ‘veşm’ in karşılığı olan döğün kelime izâhını, Münavî (ö. 1031/1622)’den de hadisin fihhi hüküm açısından yorumlarını iktibâs ederek, açıklar.

Açıklamaları özetle şöyledir: “Veşm-i ademi haramdır. Yani insan vücudunu alâmeti farika olarak dağlamak haramdır. Bilhassa gerek insan ve gerekse hayvanın yüzünün dağlanması şiddetle nehyedilmiştir. Taberânî’nin sahih isnâd ile İbn-i Abbâstan rivâyet ettiği bir hadiste: “Allah yüze veşm yapana lanet etmiştir” buyurulmuştur. Çünkü bununla Allah’ın yarattığı şekil tağyir ediliyor. Veşm, el arkasına, koluna vücudunun görülen veya görülmeyen bir noktasını iğneleyip müteessir ettikten sonra üzerine çivit dökerek gömgök bir şekil vermektir. Lisânımızda döğün ve nal ta’bir olunur. Ahmed b. Hanbel ile Beyhakî’nin Abdullah ibni Mesud’dan rivâyet ettikleri bir hadiste Rasûlullah: “Güzellik için döğün vuran ve vurduran ve bu suretle Allahın yarattığı hüsnü zatiyi tağyir eden kadınları Allah rahmetinden uzaklaştır-sın!” Bu hadisin şerhinde Münavî: “Bu hadis veşmin haram olduğuna delâlet eder. Bazı ulema veşmi büyük günahlardan saymıştır. Hadiste sadece kadınların zikredilmesi ise bu adeti Arabistan’da bilhassa kadınlar arasında yaygın olmasıdır. Kadınlar hakkında yasak olunca erkekler hakkında da yasak olacağı açıktır.” der.¹³⁸

Örnek: 7

1014. hadiste nehyedilen beş alışveriş şekli bildirilmiştir. Kâmil Miras hadisten hareketle yasaklanan beş alışveriş çeşidini *Umdetü’l-Kârî*’den alıntı yaparak şöyle sıralamıştır:

¹³⁷ Miras, a.g.e, c. IV, s. 420.

¹³⁸ Miras, a.g.e, c.V, s. 351.

1- **Bey'i Mühâkale:** sürülüp savrulmuş, samandan arınmış buğdayla başaktaki buğdaydan tahmin edilerek bey'u tebdilidir. Semen ile mebi arasında mümaselet ma'lum olmadığı için nehyedilmiştir.

2- **Bey'i muhadara:** Başak tutmamış gök mahsülün bey'idir. Şârih İbn-i Battal; böyle gök mahsülün bey'i câiz olmadığına icma vardır. Meğer ki, hayvana yedirmek üzere biçilmiş ola. Bu maksadla biçilen yeşilliğin bey'i câiz olduğunda da icma vardır. Turp, şalgam, havuç gibi yerde kapalı olan mezruâtın âlim, satımının da Bey'i Muhadara'dan ma'dûd olduğu bildirilir. Yerde gömülü olan bu nev'i mezruâtın bey'ini İmâm Ebû Hanife müşteri için hakk-ı hıyâr kabul ederek tecvîz etmiştir.

3- **Bey-i mülânese:** Birkaç türlü tasvir edilmiştir. Bunlardan birisi: dürülü bir kumaş veya elbiseyi açıp görmeden mücerred yoklamakla vuku bulan bey'dir. Bir diğeri: iki kişi arasında geceleyin biri birisinin elbiselerini yoklayarak görmeden ve hıyâr-ı rü'yetten arî olarak mübâdele etmeleridir.

4- **Bey'i münabeze:** İki kişi arasında görmiyerek mesela bohçalanmış elbiselerini hıyarsız vererek mübadeledir. Bu alışveriş şekilleri kumar nev'inden ma'duttur, menhîdir. İmâm Ebû Hanife ile ashâbı bey'i ğaibi tecviz etmişlerdir, fakat müşteri için hıyâr-ı rü'yet vardır, demişlerdir.

5- **Bey'i Müzâbene:** Ağacı üstündeki yağ hurmayı kuru hurma ile bey'ü tebdildir.¹³⁹

Örnek: 8

Kaybolan mala ne yapılacağı konusunu içeren 1083 nolu hadiste Kâmil Miras öncelikle râviler hakkında bilgi verir, sonra hadisin farklı rivâyet tarîklerini gösterir. Daha sonra '*Hadisten müstefâd olan fikhî hükümler*' başlığı altın aşağıdaki hükümleri verir:

Birinci derecede hadisten müstefâd olan hükmü fikhî, bulunan paranın sahibini bulmak için ta'rif ve i'lâm müddetidir ki, bunun üç sene olduğu anlaşılakta ise de bu konuda râvinin üç sene midir? Yoksa bir midir? Fukaha tarafından umumiyet-

¹³⁹ Miras, a.g.e, c.VI, ss. 506-507.

le bir sene olarak kabul edilmiştir. Şârih İbn-i Battâl : “Fetva imâmlarından hiç birisi hadisin zâhirine bakarak tarifin müddeti üç sene olarak hükmetmemiştir” diyor.

İkinci müstefâd olan hüküm de medârı ta’rif ve ta’yin olmak gibi mesâlihe mebnî lukâtanın çıkınının, çıkındaki ağız bağının, sayısının hıfzıdır.

Üçüncü derecede müstefâd olan da bulunan parayı, bulan kimsenin kendi malına karıştırmayarak kesesiyle ayrıca muhafaza etmesidir. İmâm Mâlik ile ashâbı Ahmed İbn-i Hanbel, Dâvûd-i Zahirî, paranın hadiste bildirilen evsaf-ı selâsesini doğru, dürüst tarif eden kimseye verilir, beyyine talebine lüzum yoktur, demişlerdir ki hadisin zahiri bunu ifade eder. Fakat İmâm Ebû Hanife ile İmâm-ı Şafî: “Bu para benimdir, demek iddiadır. Müdde’inin beyyine ikâmesi hadisin gereğidir” diyerek beyyinesiz verilmesini tecvîz etmemişlerdir.

Dördüncü bir hüküm de: Yitik bir para bulan kimsenin onu alırken, sahibini bulduğu zaman vermek üzere alması muktezîdir. Onu temellük için alırsa gâsıb hükmündedir. Binâenaleyh telef veya zâyi’ ettiği sûrette sun’-u taksîri olmasa bile tazmini lâzım gelir. Lukataya karşı mültekîtin vaziyeti bir yed-i emîndir; sahibi buluncaya kadar hüsnü muhafazaya me’mur ve ale’lâde ilân ile mükelleftir.¹⁴⁰

Örnek: 9

1143. hadiste hîbenin özel çeşitlerinden olan Umra ve Rukbâ konusundan bahsedilir. Kâmil Miras bütün Buhârî nüshalarında, Besmele ile ve (*Umra, Rukba ahkâmında ulemânın arâ ve ictihâdları*) ünvanlı müstakil bâb zikredildiğini fakat Zebidî’nin bu bâbı almadığını söyler. Ayrıca hadisi Müslim, Ferâizde; Ebû Davûd Büyü’da, Tirmizî Ahkâm’da, Nesâî Umra’da, İbn Mace Ahkâm bahsinde hadisi rivâyet ettiğini belirtir.¹⁴¹

Kâmil Miras kelime, anlamlarını Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm (ö. 224/838)’den, Umrâ ve Rukbâ’nın çeşitlerini *Umdetu’l-Kârî*’den ve Hanefî fıkıh kaynaklarından olan *Hidâye*’den alıntı yaparak açıklar. Açıklamaları özetle şöyledir:

“Umra ve Rukba ikisi de rüc’a gibi fu’la vezninde mastardır. Umra, ömürden; rukba da murakabe’den alınmadır. Umra, bir kimsenin öbür kimseye: “Ömrüm ol-

¹⁴⁰ Miras, a.g.e, c. VII, ss. 343-344.

¹⁴¹ Miras, a.g.e, c. VIII, s. 51.

dukça bu evimi sana bağışladım” yahud: “Ben, sağ oldukça bu evimi sana bağışladım” diyerek hibe etmesidir.

Rukba ise bir kişinin öbürüsüne “Ben senden evvel ölürsem şu mâlim senindir, sen benden evvel ölürsen yine benimdir.” diyerek malını öbürüsünün rukûb ve intizârına vermektir. Biri birinin ölümünü gözetledikleri için rukba denilmiştir.

Umraya örnek olarak, “Şu evimi sana veriyorum” diye bağışlamaktır. Bu bir hibedir bütün ulemaya göre sahihtir. Nevevî: “Bu nevi Umra’nın sıhhatinde ihtilaf yoktur; ancak ihtilaf, bu bağışlama evin rakabesine mi, yoksa menfaatine mi mâlik olduğu hakkındadır.”¹⁴²

Diğer bir örnek de; “Bu evimi ömrüm oldukça sana verdim” demektir. Bu konuda da dört icthad olmuştur ki esâh olan bu nevi hibenin sahih olduğudur. Evin rakabesinin mi yoksa menfaatinin mi yaşayanlara intikâl edeceği âlimler arasında ihtilaflıdır. Eğer mülk-i rakabe intikâl eder denilirse, yaşayanlar için bey’, şira, hibe gibi tasarrufât câiz olur. Menfaat intikâl eder, denilirse bu surette vâkıf gibi olur. Cumhur’a göre bu temlik, malın rakabesini temliktir. İmâm Mâlik ise yalnız malın menfaatine temlik olduğu kanaatine sâhib olmuştur.

Hidâye sahibi de “Rukba, Ebû Hanife, Muhammed, Malik indinde bâtıldır, Ebû Yusuf’a göre ise câizdir. Ahmed de cevâzına kâil olmuşlardır.”¹⁴³

Örnek: 10

1412. hadiste Ebû Hüreyre (ra)’den rivâyete göre, Nebî salla`llahu aleyhi ve sellem: “*Yahûdî ve Hristiyanlar (ak saçlarını, sakallarını) boyamazlar. Siz onlara muhâlefet ediniz!*” buyurmuştur.

Kâmil Miras; “Buradaki emir vucûb için olmayıp nedbe mahmûldür. Ve boyamak mendûbdur. Fakat her boya ile değil kına ile. Bilhassa siyah boya ile boyamaktan nehyolunmuştur. Nevevî: “Siyahla saç, sakal boyamak kerahat-i tahrim ile mekruhtur. Bu yasak erkeklere mahsûs olup kadınların siyahla boyamalarında kerahat yoktur.”¹⁴⁴

¹⁴² Miras, a.g.e, c. VIII, s. 52.

¹⁴³ Miras, a.g.e, c. VIII, ss. 52-53.

¹⁴⁴ Miras, a.g.e, c. IX, s. 192.

Örnek: 11

1697. Hadiste Peygamberimizin iğdişlenmekten nehyettiğini, muayyen bir zaman için nikâha izin verdiğini Abdullah İbn-i Mesud rivâyet etmektedir.

Kâmil Miras, Mut'a nikâhının tanımını yaparak hükmünü şöyle açıklar: "Müt'a-i nisâ ki, muvakkat bir zaman için iki tarafın râzı olduğu bir ücret mukabilinde kadın kiralamaktır. Bu bir nikah değildir. Çünkü nikâh, çiftlerin ebedi yaşamak üzere bir aile yuvası kurmalarıdır. Müt'a da, nikâh da tarafeynin rızasına uygun birer akid olmakla beraber müt'a tevkit, nikâh tevkitsiz vasıflarıyla birbirlerinden ayrı iki mefhûmdur. Mü'ta da ta'yin olunan bedel bir ücret, âdi bir işçinin kazancı mahiyetinde olduğu halde nikahtaki bedel-i muayyene mehir adı verilerek yüksek bir şeref ve hiçbir akitte bulunmayan müstesna bir asalet izâfe edilmiştir. Müt'a, cahiliyet devrinde şâyi ve mu'teber olan ve üzerine bir takım aile hakları terettüb eden cahiliyet nikâhlarından olduğu halde İslâm Hukuku bunu nehyetmiştir. Yalnız bilâd-ı hârredeki harb ve cihâd zaruretine kasr-ü tahsis etmiştir. Gerek hadis ve gerek fıkıh kitâblarında bildirildiğine göre, Müt'a İslâm'ın ilk devirlerinde ölü eti ve emsali gibi zaruret üzerine tecvîz olunup sonra nesh olunmuştur ve ebedî haram kılındığı hakkında ehl-i bid'attan Şia taifesinden başka hiçbir İslâm zümresi muhalefet etmemiştir. Şafii mezhebinde müt'a nikah-ı fâsid hükmündedir. Bu cihetle hadd-i zina sâkıt olur. Mehr-i misil lâzım gelir, iddet icabeder, müt'a kaydı lağv olur. Hanefilerce de hadd sâkıt olur."¹⁴⁵

Örnek: 12

Kâmil Miras, avlanma ile ilgili hususları içeren 1873. hadisten çıkarılan hükümleri şöyle özetler: "Hadis-i Şerifden İslâm Hukukçuları şu hükümleri istifade etmişlerdir:

1- Avın meşruiyeti hükmü: Bu hüküm Kur'ân-ı Kerim ile de tebliğ buyurulmuştur. Kâdı İyâz der ki: "Kazanç için, yemek için lüzum ve ihtiyaca göre av avlamak mubâhtır, ancak eğlence olarak avlanmak hususunda ihtilaf edilmiştir. İmâm Mâlik mekrûhtur demiş, Leys İbn-i Sa'd tezkiye şartıyla tecvîz etmiştir. Tezkiyesiz av haramdır, abes olarak itlâf-ı nefstir."

¹⁴⁵ Miras, *a.g.e.*, c. XI, s. 93, 292.

2- Av için terbiye edilen muallem kelbin avı öldürmesi kesim demektir. Fakat köpek avı tutup yerse o köpek muallem değildir, tuttuğu av haramdır. İmâm Ebû Hanife ile İmâm Şafii mezhebi budur. Bunlara göre, kelbin muallem olmasının miyarı, avı yememesidir, bu şarttır. İmâm Mâlik böyle bir şarta lüzum görmemiştir.

3- Bu hadisten istinbât olunan bir hüküm de avcıl hayvan ava salıverilirken Besmele çekilmesi şarttır.¹⁴⁶

İmâm Mâlik (ö. 93/795), Süfyan-ı Sevrî (ö. 161/778), İmâm Ebû Hanife (ö. 150/767) ile ashâbı: “Avcı, usta köpeğini salıverirken Besmele’yi bile bile terkederse o avın eti yenilmez; eğer sehven ve gafletle terkederse yenilir” buyurmuşlardır. İmâm Şafîî hazretlerine göre Besmele ister amden, yahûd sehven terk edilirse her iki halde avın da zebîhanın da eti yenilir. Bütün bu ilmî ihtilaf ava ok veya silah atılırken, zebîha kesilirken Besmele’nin amden veya sehven bırakılmış olması hususlarında da câridir. »¹⁴⁷

Buraya kadar on iki cildin içinde yer alan hadis tercüme ve şerhlerini inceleyerek yapılan şerhleri başlıklar altında inceledik. Tercümesi yapıp şerhi yapılmayan hadislerin ciltlere göre dağılımını aşağıda tablo halinde sunuyoruz.

Cild No.	Açıklanmayan Hadis Sayısı	Ciltteki Toplam Hadis Sayısı	Açıklanmayan Hadislerin Yüzdesi
1	72	221	% 32,58
2	5	255	% 1,96
3	yok	96	% 0
4	2	110	% 1,18
5	2	65	% 3,07

¹⁴⁶ Miras, a.g.e, c. XII, ss. 9-10.

¹⁴⁷ Miras, a.g.e, c. XII, ss. 9-11.

6	53	270	% 19,6
7	4	99	% 4,04
8	54	192	% 28,12
9	68	202	% 33,66
10	40	141	% 28,3
11	67	211	% 31,7
12	115	316	% 36,39
Toplam	482	2178	% 22,13

Tabloya baktığımızda toplam hadislerin yaklaşık dörtte biri açıklanmamıştır. Müelliflerin bu çalışmayı bitirememesi endişesi, aynı konuyu içeren hadisleri tekrar açıklamamaları gibi nedenlerle bu sayı yüksek olmuştur, diye düşünüyoruz.

3.1.8. Tercümesinin Özellikleri

Çeviri, sadece gramer kuralları çerçevesinde, bir dildeki metnin literal karşılığını başka bir dile aktarımından ibaret değildir. Çeviri; dil ve üslup kuralları çerçevesinde, kaynak dil ile hedef dile hâkim olmanın yanı sıra, çeviriye konu olan metnin niteliği, yazarı ya da söyleyeni, muhatapları, tarihî arka planı, söylendiği bağlam ve dilin konuşulduğu toplumun kültürel yapısı gibi metni anlamaya yönelik daha pek çok unsuru birlikte değerlendirmeyi gerektiren kapsamlı bir faaliyettir.¹⁴⁸

Tercümelerin hadisin bir nevi manen rivayeti olduğu unutulmamalıdır. Arapça bilmeyen, dini konularda fazlaca kültürü olmayan bir insana Hz. Peygamber'in

¹⁴⁸ Ağırman, Cemal, *Tecrid-i Sarîh'in İlk Üç Cildi Bağlamında Ahmed Nâim'in Çeviri Metodu, Şerhçiliği, Kaynak Kullanımı ve Bazı Görüşleri*, 2005, Marife, yıl 5, sayı 2, s. 133.

mesajları iletilirken bir virgölün bile büyük bir önem taşıyabileceği, bazen önemli bir anlam değişikliği yapabileceğini düşünerek büyük bir titizlik göstermek gerekir.

Mütercim, derin bir Arapça bilgisi yanında hadisin çevrildiği dilin özelliklerini, edebî yönünü de çok iyi bilmelidirler. Hadis uleması eczacıya benzetilir. Buna göre tercüme edilerek avama arzedilen hadis kitapları eczacı olmadığı halde ilaç yapma teşebbüsünde bulunan câhilin elindeki özelliklerini tanımadığı kimyasal maddeler gibi durmaktadır.¹⁴⁹

Ahmed Naim ve halefi Kâmil Miras, çeviriye son derece itina göstermişler, prensip olarak metne sadık kalmayı esas almışlardır. Bununla beraber, mütercimin takdir edeceği üzere metnin kolayca anlaşılması için çeviride bazı lafızları ilâve etmek zorunda kalmışlar bunları da parantez içinde göstermişlerdir, böylece asıl metinle ilâve lafızların açıkça görülmesini sağlamışlardır. Hadisin tercümesini okuyan kimse, hadisin mealini kolayca anlamakla kalmış olmamış aynı zamanda ilâve edilen lafızları da görebilmiştir.

Ahmed Nâim'in yapmış olduğu harfi tercüme zaman zaman eleştirilmiştir. Hayri Kırbaçoğlu 484. hadise vermiş olduğu tercümeyle eleştirmiştir. Sözkonusu hadisin tercümesi şudur: “*Ümmetime (yahud diğer rivâyete göre) nâsa meşakkat vermek korkusu olmasaydı kendilerine her namaz kılarken misvâk (isti'malini) emrederdim*” denmektedir ki, burada es-Sivâk'ın misvâk olarak tercümesi doğru değildir. es-Sivâk kelimesinin geçtiği hadisler, Cemal Sofuoğlu-Salih Akdemir tarafından hazırlanan çalışmada “*diş fırçalamak*” şeklinde doğru tercüme edilmiştir. Buna göre hadisin gerçek anlamı şudur: “*Ümmetime zorluk vermekten korkmasaydım, her namazda dişlerini fırçalamalarını (veya diş fırçası kullanmalarını) emrederdim.*”¹⁵⁰

Ahmed Nâim tercümede harfi tercümenin her zaman olamayacağını belirtmek üzere 501. hadisin tercümesinde son cümleyi şöyle tercüme eder: “*O kadar sevindim ki, Rasûlullâh sallahu aleyhi ve sellem'in bu taltifkarâne sözüne bedel bütün dünyaya mâlik olmayı gönlüm istemez*” ibaresi (ما احب ان لى بكلمة رسول الله عليه سلم حمر النعم)'in tercümesidir ki, harfiyyen tercüme etmek lazım gelse “bütün dünya” yerine “kı-

¹⁴⁹ Bozkurt, Nebi, *Hadislerin Tercüme ve Yorumlarında Uyulması Gereken Kurallar*, MÜİFD, İstanbul 1997, Sayı 11-12, s. 216, 276.

¹⁵⁰ Kırbaçoğlu, Hayri, *İslâm Düşüncesinde Sünnet*, Ankara Okulu Yay. 1996, 2. baskı, ss. 129-130

zıl develer” demek lazım gelecekti. Tercümedeki lafızdan inhiraf vakî oldu ise de maksûd olan mana budur. Arap kavmi beyaza da, nefis olan mala da *'ehmer'* dedikleri gibi malın enfes ve alasına da *'hamrun niam'* derler. Bundan dolayı *'kızıl develer'* diye tercüme etmeye gerek yoktur.”¹⁵¹

Harfî tercümeden sakınmasını Ahmed Naim diğer rivâyet tariklerine göre yaptığı gibi Türkçe şivesine uygunluğu arayarak da yapmıştır. Örneğin İsrâ ve Mi'rac olayını anlatan 227 hadiste geçen (*مرحبا بالنبی ...*) (Hoş geldin, safâ geldin Nebî...) şeklinde tercüme etmiştir. Dipnotta şu açıklamayı yapar: “ *Şîve-i Türkiye göre me'nûs olan bu elfâz ile terceme edip harfiyyen tercemedi sarf-ı nazar etmeme diğer rivâyâtda terhibin, 'مرحبا فنعم المجى جاء'* lâfzıyla vârid olması da yardım etmiştir.”¹⁵²

Ahmed Nâim parantez içi açıklamalarını diğer rivâyetlere dayandırarak yapar. Örnek olarak 566. hadisin tercümesinde: (*إذا أعجله يؤخر المغرب ...*) Abdullah b. Ömer'den, şöyle demiştir: “ Gördüm ki, Nebi (sav) (esnây-ı seferde) acele sürüp gittiğinde akşam (namazı)'ı te'hir ederdi...” Hadisin metninde sefer kelimesi olmamasına rağmen A. Nâim Buhârî'nin diğer rivâyetinde geçen *'sefer'* kelimesini alarak parantez içinde gösterir.¹⁵³

419. hadiste geçen parantez içi açıklamayı da yine İbn Mâce'deki rivâyetten yararlanarak yapmıştır. Hadisin tercümesi şöyledir: Enes b. Malik (ra)'den: Şöyle demiştir: Nebî (sav) (bir defa namaz kıldırıp mübarek yüzünü Ashâb-ı Kiramına döndükten sonra): “ *Bazı kimselere ne oluyor ki, namaz kılarlarken gözlerini semaya dikiyorlar?*” buyurdu.¹⁵⁴

Ahmed Nâim bazı hadislerin tercümesinde zorluk çektiğini itiraf eder. Bazı yerlerde tercümesinden tam bir itminan içinde olmadığını söyler. Bu hadis 301. hadistir ki, hadiste olayın geçtiği meşid, mevki adları bulunmaktadır. Nâim bu adları

¹⁵¹ Nâim, *a.g.e.*, c. III, ss. 85-86, Ayrıca bkz. c. XII, s. 316.

¹⁵² Nâim, *a.g.e.*, c. II, s. 274.

¹⁵³ Nâim, *a.g.e.*, c. III, s. 383.

¹⁵⁴ Nâim, *a.g.e.*, c. II, s. 717.

Tabiîn'in bile bilemeyeceğini aradan uzun zaman geçtiği için coğrafyada değişiklikler olduğunu söyler.¹⁵⁵

Ahmed Nâim tercümesinin şeklini rivâyet farklarına göre de yapar. Örneğin 3. cilde yer alan 499. hadisin metninin başında geçen: (كان جذع يقوم إليه النبي...) Cümleyi Nâim şöyle tercüme etmiştir: “Bir hurma kütüğü vardı ki, Nebî (sav) (Efendimiz hutbe esnasında) onun üzerinde dururdu.” Bu hadiste sahâbî olan Câbir'in rivâyeti böyledir. Fakat eldeki nüshalarda hep (يقوم عليه) şeklinde olduğundan tercümeyi değiştirmedim.” der. Böylece Nâim *Tecrid*'deki yukarıda yer alan rivâyete göre değil de diğer rivâyetlere göre tercüme yapmıştır.¹⁵⁶

Ahmed Naim ile tercüme konusunda aynı metodu izleyen, Kâmil Miras aynen tercüme değil meâlen tercüme yaptığı olmuştur. Kendisi de bunu ifade eder.¹⁵⁷

Kâmil Miras selefi Ahmed Nâim gibi parantez arası tercümelerini diğer rivâyetlere dayanarak yapar. Örneğin 663. hadisi tercüme ederken Nesâî'nin İshak İbn-i Rahûye'den rivâyetine göre verir. Hadisin son cümlesi şöyledir: Buhârî metninde “Çocuk Müslüman oldu” cümlesini, (Eşhedü en lâ ilâhe illa'llâh ve eşhedü enne Muhammeden Resulu'llâh) deyiş müslümân oldu.” şeklindedir.¹⁵⁸

Kamil Miras tercüme şeklini Kelâmî¹⁵⁹ anlayışa göre, 631 hadisin metninde geçen şu cümleyi şöyle çevirir, (فوق أجرا علي الله) (Artık ecr-ü mükâfâtımız (va'dilâhî muktezâsı) Cenâb-ı Hakk'a (Şer'an) vâcib oldu) yine şârihlerin¹⁶⁰ yorumuna göre şekillendirir. Örneğin 660. Hadisin metninde geçen, (في ثوب واحد) cümlesini ‘İkişer kişiyi bir kabre yerleştiriyordu...’ şeklinde tercüme etmiş ve şu açıklamayı yapmıştır: “ *Hadisdeki ibârenin zâhiri, iki şehidin bir kefene konulmasını ifade ederse de Masâbih şerhinde Muzhirî burada sevbi vâhidin kabri vâhid mânasına olduğunu bildirmiştir. Biz de bu suretle tercüme ettik.*”

Kâmil Miras'ın Türkçe ifade tarzına uygun olması için, bazı hadislerin tercümesinde zorunlu bir takım değişiklikler yaptığını görmekteyiz. Örneğin 587. hadisin

¹⁵⁵ Nâim, *a.g.e*, c. II, s. 438.

¹⁵⁶ Nâim, *a.g.e*, c. III, ss. 77-78.

¹⁵⁷ Miras, *a.g.e*, c. IV, s. 506.

¹⁵⁸ Miras, *a.g.e*, c. IV, s. 528.

¹⁵⁹ Miras, *a.g.e*, c. IV, s. 352.

¹⁶⁰ Miras, *a.g.e*, c. IV, s.512; Ayrıca bkz. c. IX, s. 270.

ikinci bölümünü, (و كان لا تشاء أن تراه من الليل مصليا إلا رايته, و لا نائما إلا رايته) “*Rasûl aleyhi’s-selâm*’ı gecenin bir kısmında seni namaz kılar görmek istemen boşa çıkmaz idi. (Muhakkak namaz kılar görürdün). Uyur görmek istemen de boşa çıkmazdı, (muhakkak uyur görürdün)” şeklinde tercüme etmiştir. Fakat bu tercümenin Arapça üsluba göre şu şekilde olması gerektiğini belirtmiştir: “*Gecenin bir kısmında Rasullüllâh (sav)*’ı sen namaz kılar görmek istemezsin, meğer O’nu o sırada namaz kılar görürsün. Uyur görmek istemezsin, meğer O’nu o sırada uyur görürsün.”¹⁶¹

Eserin diliyle ilgili dikkat çekici olan bir durum da Kâmil Miras’ın günümüzde “argo” olarak kabul edilen bir takım kelimeleri böyle ilmî bir eserde kullanmasıdır. İfadesi aynen şöyledir: “*Var kadın, sen açıkça helalini ara! İzzet ve şeref sahibi olan ırzını, dînîni himaye ve muhafaza eder. Rosbuluk demek olan bir işe nasıl cesaret gösterir?*”¹⁶²

Kâmil Miras’ın tercümedeki Ahmed Nâim’den farklı olan yönlerinden birisi de Kitâb, Bâb başlıklarından önce konuyla ilgili bilgi vermesidir. “Kitâbu’s-Sulh” başlığının Ebû’l-Vakt (ö. 533/1158)’in, Neseî (ö. 295/907)’nin Asilî (ö. 392/1002)’nin rivâyeti olduğunu belirtir. Ebû Zerr (ö. 434/1043)’in rivâyetinin “*Fi’l-İslâhi Beyne’n-Nâs*” şeklinde olduğunu ifade eder. Diğer rivâyetlerde *Kitâb* yerine *Bâb* zikredilmiştir. Küşmihenî (ö. 389/998) rivâyetinde ise (*izâ tefâsedû*) ziyâdesi vardır. Kâmil Miras başlığı tercüme ederken tüm bu rivâyetleri dikkate almıştır ve başlığın tercümesi şöyledir: “*Bu bahis, insanlar arası bozulduğu zaman onun ıslahı ahkâmına dair ahâdis-i şerifeyi muhtevîdir.*”¹⁶³

Harfi tercümeden uzaklaşıp argo diyebileceğimiz tercümelerine de rastlamaktayız. Örnek olarak 662. hadisin metninde yer alan (اضرب عنقه) “*Edrib unukahu*” cümlesini şöyle tercüme etmiştir: “Ya Rasulallâh! müsade buyur da şu yalancı piçin boynunu vurayım” dedi. Halbuki cümle “*boynunu vurayım*” şeklinde olmalıydı.

¹⁶¹ Miras, a.g.e, c. IV, s. 98.

¹⁶² Miras, a.g.e, c. IV, s. 550; Ayrıca bkz. Türk, Recep, a.g.t, s. 34.

¹⁶³ Miras, a.g.e, c. VIII, s. 109.

Bu ifadelerin hadis metninde olmadığı halde tercümelerinde bulunması Arapça bilmeyen okuyucuların metinde böyle bir ifadenin kullanılmış olduğunu düşündürebileceği için kabul edilmesi mümkün değildir.¹⁶⁴

Ahmed Nâim ve Kâmil Miras'ın tercümesindeki ortak özelliklerinden biri de tercümelerinde zaman zaman edebî sanatlara yer vermeleridir. Örneğin 534. Hadisin tercümesinde hadisin son cümlesi şöyledir: (غفار غفر الله لها واسلم سالمها الله) (*Allah Gıfara mağfiret etsin, Eslem ile de barışık etsin*). A. Naim burada *Cinâs-ı İştikak* olduğunu ve pek de latif olduğunu belirtir.¹⁶⁵

Peygamberimiz 1394. hadiste kendisine muhalefet eden müşrikleri ateşe hücum eden kelebeklere benzetmiştir. Kâmil Miras bunun mürekkebe bir *Teşbih* olduğunu belirterek Nevevî (ö. 676/1277)'den alıntı yaparak 'müşebbeh' ve 'müşebbehün bih' arasındaki iştirak ve münasebeti açıklar.¹⁶⁶

Kâmil Miras tercümelerde deyimlerin karşılığını bulmada da titizlik gösterir. 951. hadiste geçen (شد منزه) (şedde mi'zer) (izarını sağlamca bağlamak) kelimesini 'ibadet için müstesna bir gayret göstermekten' kinâye olduğunu belirtir ve tercümeyle de bu şekilde yapar. Diğer şârihlerin yorumunu da verir. Bazı Şârihlere göre mana 'kadınlara yaklaşmaktan ictinab ederdi' şeklinde olduğunu belirtir.¹⁶⁷

965. hadisin sonunda yer alan (فليصل رحمه) (*felyasil rahimehu*) cümlesini 'sıla-i rahmetin' diye tercüme eder izâhında bu kelimeyi şöyle açıklar: "(sıla-ı rahm) lafzındaki (rahm)'in manasında ihtilaf edilmiştir. Bazı ulemâ her zî-rahmi, mahremdir, bazıları: vârisleridir, bazıları da mahrem olsun olmasın kişinin yakınıdır, demiş. Üçüncü mana daha mutlak ve umûmidir. İctimaî teâvün cihetiyle daha şümûllüdür."¹⁶⁸ Böylece Kâmil Miras tercümesini ulemânın yorumuna göre şekillendirir , yorumlar arasında tercihte bulunur.

1254. hadiste geçen 'tehlîl' kelimesini izâh eder ve bu kelimenin Türkçe'ye tercüme şeklini Cevdet Paşa (1823-1895)'nın tercüme şekline uyararak yapar. Açıklamaları şöyledir: "Tehlîl: Lâ İlâhe İlla'llâh, demektir. Cevdet Paşa tarafından "Yok-

¹⁶⁴ Miras, a.g.e, c. IV, s. 521; Ayrıca bkz. Türk, Recep, a.g.t, s. 34.

¹⁶⁵ Nâim, a.g.e, c. III, s. 270.

¹⁶⁶ Miras, a.g.e, c. IX, s. 160.

¹⁶⁷ Miras, a.g.e, c. VI, s. 322.

¹⁶⁸ Miras, a.g.e, c. VI, s. 364.

*tur tapacak, Çalap'tır ancak” suretinde tercüme olunmuştur. Tekbir'in de gerek aslı ve gerek Türkçesi ma'lûmdur.”*¹⁶⁹

588. hadisin baş tarafında geçen (على قافية راس) (*kâfiye-i re's*) kelimesini şöyle açıklar: “Başın müntehâsıdır. Esasen herşeyin müntehâsına kâfiye denir. Arûzcuların beyitlerin son kelimesine kâfiye demeleri de bundan dolaydır.” Daha sonra bu kelimenin tam Türkçe karşılığını dilimize “Boyun kökü” şeklinde kazandıran Şerafeddin Yaltkaya (1879-1947)'ya teşekkürlerini iletir.¹⁷⁰

1261. hadiste Ebû Hüreyre (ö. 59/579) (ra)'den, Nebî salla'llâhu aleyhi ve sellem'in: “(Dünyâda müslüman oluncaya kadar esâretle) zincirlere bağlanan, (bilâhare Müslüman olup esâret bağından kurtulup âhirette) Cennet'e giren bir cemâat (in mükâfat görmesin) den Allah râzı olmuştur,” buyurduğu rivâyet olunmuştur.

(عجب الله من قوم يدخلون الجنة في السلاسل) Kâmil Miras metinde geçen “Allah taaccub etti” cümlesini harfî tercüme yapmaz ve “Allah razı olmuştur” diye tercüme eder. Sebebini de şöyle açıklar: “Taaccub, aklın istibâd ettiği idrâke terettüb eden ruhî bir hâlettir. Bu cihetle Allah Teala hakkında ıtlakı müstahîldir. Bu şerfî istihaleye mebnî ulemâ nusûsta vârid olan bu nevî lafızları rızâ ile mükafat ile tefsir etmişlerdir. Biz de o suretle tercüme ettik.”¹⁷¹

Kâmil Miras bu hadisin sadece dar manada anlaşılmasının zor olduğunu çünkü metin dar olarak rivâyet edildiğini bunun için tercümesinde İbn-i Cevzî (ö. 751/1350)'nin yaptığı açıklamadan yararlandığını ve parantez aralarında bunu gösterdiğini belirtir.

2021. hadisin sonunda yer alan (طول امل) (*Tûl-i emel*), Buhârî'nin Enes b. Malik'ten rivâyetine göre (*Tûl-i ömr*) şeklindedir. Kâmil Miras tercümeyle de ikinci rivâyete göre yapmıştır. Zira ‘emel’ kelimesi, Türkçe’de ‘umma’ anlamına geldiğini (*uzun ümid*) olarak tercüme etmek gerekse de (*uzun ömür*) diye tercüme ettiğini belirtir.”¹⁷²

¹⁶⁹ Miras, a.g.e, c. VII, s. 366.

¹⁷⁰ Miras, a.g.e, c. IV, s. 108.

¹⁷¹ Miras, a.g.e, c. VII, ss. 383-384.

¹⁷² Miras, a.g.e, c. XII, s. 179.

1724. Hadisin sonunda yer alan (تربت يمينك) (*Teribet yeminuki*) deyiminin Türkçe karşılığını (*Vay sağ eli tozasıca!*) olarak verir. Şu açıklamayı yapar: “Arablar bu cümlelerin hakikat ma’nasını kasdetmiyerek, zengin ol, toz, elin toprak kadar bol mala ersin dua ve temennisinde bulunurlar ”.¹⁷³

1985. hadisin sonunda yer alan deyimini (ترب جبينه) ‘*teribe cebînühu*’ şöyle tercüme etmiştir “*Alın toprak olasıca*” Kâmil Miras şu açıklamayı yapar: “Hadis metnindeki Resûl-i Ekrem’in (*cebîni toprak olası*) sözü hakikat olmayıp namaz kılıp secdede alın toz, toprak bulaşmasını temennidir. Cebîn, alının iki tarafındaki gözle kulağın arasındır. Fakat hadisteki (*Teribe cebinühu*) duası namaz temennisinden ibaret olduğundan secde azasından olan alın ile tercüme ettik’.¹⁷⁴

Kâmil Miras tercüme ve izâhlarında zaman zaman Türk Atasözlerinden yararlanır. Şu örnekleri sunuyoruz; 1410. hadiste geçen “*Onlar Keler deliğine girseler bile...*” cümlesinin Türkçe’de müteradifi “*Yılan deliğine sokulmak*” atasözü olduğunu belirtir.¹⁷⁵

Yine 1427. hadiste geçen “*Bir kişi bâbasından başkasına neseb iddia ederse, hiç şüphesiz o kimse küfr(an-ı nimet) etmiştir.*” Cümlesinin dilimizdeki karşılığının “*Aslını saklayan haramzadedir.*” atasözü olduğunu belirtir.¹⁷⁶

1864. Hadiste yemekten sonra parmakların yalanması ile ilgili olarak Türkçede yer alan “*Bal tutan parmağını yalar*” atasözünü örnek verir parmak yalamanın o devrin ictimâî hayat şartları gereği ikrâh duyulan bir davranış olmadığını açıklar.¹⁷⁷

1920. hadiste Nebî Salla`llahu aleyhi ve sellem`in: “*Allahu Teâlâ verdiği herhangi bir derdin şifâsını da verir*” buyurduğu rivâyet olunmuştur. Kâmil Miras “Türkçemizde: “*Dert veren Allah, devâsını da verir*” suretinde meşhur olan meselimiz bu hadisin en sade ifadesidir” der.¹⁷⁸

2055. hadiste Rasûlullah kıyamet günü Cehennem’de en hafif azabın, kişinin iki ayağı altındaki çukurlarlarına ateş parçası konacağını ve kişinin beyninin kayna-

¹⁷³ Miras, a.g.e, c. XI, s. 160.

¹⁷⁴ Miras, a.g.e, c. XII, s. 136.

¹⁷⁵ Miras, a.g.e, c. IX, s. 190.

¹⁷⁶ Miras, a.g.e, c. IX, s. 225.

¹⁷⁷ Miras, a.g.e, c. XI, s. 395.

¹⁷⁸ Miras, a.g.e, c. XII, s. 75.

yacağını belirtir. Kâmil Miras ayağın altında yere temas etmeyen çukurluğa dilimizde özeni yeri tabir olunduğunu ve bu çukurluğu bulunmayan ayağın sahibine de düztaban denildiğini belirttikten sonra “*Düztabanın bastığı yerde ot bitmez*” atasözüne göre de ayak için kusur sayılır der.¹⁷⁹

Misafirin hakkı konusunu işleyen 1096. hadisin açıklamasında Türkler’in misafiri ilahi armağan olarak kabul ettiklerini belirterek , misafire ‘*Tanrı misafiri*’ dediklerini belirtir. Akabinde ‘*Müsafir kendi kısmetiyle gelir*’, ‘*Müsafir umduğunu yemez, bulduğunu yer*’ atasözleriyle Türklerin misafir ağırlamaya verdiği önemi belirtir.¹⁸⁰

Ahmed Nâim, çeviride lafza dikkat etmekle beraber manayı en güzel bir biçimde yansıtmak, en çok dikkat ettiği hususlardan biridir. Metinde yer almadığı halde manayı daha anlaşılır hale getiren açıklayıcı, tamamlayıcı, bazen de güzelleştirici lafız ve ifadelere parantez içinde yer verir; metinde yer almayan unvanlar ilave eder. “...Varaka dedi ki ‘Bu gördüğün, Allah Teâlâ’nın Mûsâ (salla’llahu aleyhi ve sellem)ya tenzîl ettiği Nâmûs (-ı Ekber) dir. (Yani sâhib-i sırr-ı vahiydir.)’ cümlesinde yer alan ifadeler buna örnektir. “Rûhu’l-Kudus” ifadesini, “Rûhu’l-Kudus Cebrâil Aleyhisselâm” şeklinde çevirerek bazen de metin dışı kullandığı açıklayıcı bilgilerde parantez kullanmaz. “Ecmilû” sözcüğüne “güzel, meşru, mürüvvete layık...” şeklinde mana vererek çok anlamlı kelimelerde müterâdif sözcükler kullanır. Böyle bir çeviri manayı zenginleştirmek açısından güzel olmakla beraber mana lafız karşılaştırmasında karışıklığa meydan verebilir.¹⁸¹

Duruma göre bazen metni yorumlayarak, bazen de bağlama göre ne demek istendiğini dikkate alarak, literal tercümeden ziyade tefsirî tercüme ile mana verir, “*Eyyu’l-İslâmi Efdalü*” (*İslâm’ın hangisi efdaldır*) ifadesinde lafzın dışına çıkarak ve diğer farklı rivâyetleri de göz önünde bulundurarak, “*Müslümanların hangisi efdaldır?*” şeklinde maksada uygun mana verir.

Ahmed Nâim böyle bir tercihi tamamen bağımsız olarak değil, rivâyet farklılıklarını dikkate alarak yapar. Buradan anlaşıldığına göre metnin farklı rivâyetleri

¹⁷⁹ Miras, a.g.e, c. XII, s. 214.

¹⁸⁰ Miras, a.g.e, c. VII, s. 402.

¹⁸¹ Ağırman, a.g.m, s. 133.

varsa bu rivâyet farklılıklarından manaya ve maksada daha uygun olanını; rivâyet farklılıklarında böyle bir tercihe imkân yoksa lafza bağlı kalmayı tercih eder. Dolayısıyla farklı rivâyetleri göz önünde bulundurarak mana bütünlüğünü yansıtmaya çalışır. Ancak üslûp akışını bozacak daha uzun farklılıkları çeviriye yansıtmadan, metnin çevirisi ile birlikte dipnotta verir.

Zaman zaman bazı fikhî ictehadları tercümeyle yansıttığı görülür. Örneğin, “*Her bâliğ olan kimseye Cum’a günü gusletmek vâciptir*” ifadesini, parantez içinde, “gibi” ilâvesi ile “vâcip (gibi)dir” şeklinde tercüme eder.

Senette, aslında var olan ancak bazen yazılmayan “kâle”ler vardır; bunları çeviride tasrîh ederek “şöyle demiştir” şeklinde tercüme eder. Hz. Peygamber’e atfedilen “kâle”yi “buyurdu” şeklinde çevirir. Râviye atfedilen “kâle”yi de yerine göre “der ki” yerine göre de “demiş ki” ya da “şöyle demiştir” şeklinde ifade eder.¹⁸²

Kâmil Miras, hadis metninde olmadığı halde manayı daha anlaşılır hale getirmesi için diğer rivâyetlerden, bâb başlıklarından, şerhlerden ya da siyak sibâktan faydalandığı ilave bilgileri parantez içinde vermiştir. Eserin geneline baktığımızda onun bu yönüne çok sık başvurduklarını görüyoruz. Örneğin dördüncü ciltte tercüme ettiği yüz hadisten sadece dokuz hadisin tercümesinde parantez içerisinde ilave bilgi vermemiştir.

Tercümede, hadis metninde olmadığı halde, cümlenin gelişinden anlaşılan bazı kelimeleri parantez içerisinde ilave bir bilgi olarak verir. Bu ilave bilgiler verilmemesinde tercümede herhangi bir eksiklik ya da hadisin anlaşılmasında gibi bir durum söz konusu değildir. 637. hadisin ikinci bölümünün tercümesinde Rasûlüllah

- “İçinizde bu gece günah işlememiş kimse var mıdır?” diye sordu. Ebû

Talha:

- Ben varım (ya Rasûlüllâh) dedi. Rasûlüllâh:

Haydi! kabre in, buyurdu. Enes Hazretleri, “Bunun üzerine Ebû Talha, Ümm-ü Gülsüm’ün kabrine indi” demiştir. Hadiste parantez içerisindeki ‘*Rasûlüllâh*’

¹⁸² Ağırman, *a.g.m.*, s. 133.

ilavesi mütercimim metinde olmadığı halde, cümlelerin akışına göre kendisinin ilave ettiği bir kelimedir.¹⁸³

Kâmil Miras, taklitçi ve motamot bir tercümeden ziyade, selefi Ahmed Nâim gibi zaman zaman bir takım tenkit ve tercihler yapan bir âlimdir. Hadisleri tercüme ederken, gerek Arapça kelimelerin tam karşılığını bulmak için, gerek terimlerin Türkçe ifade tarzına uygun olması için titizlik gösterir.

Kâmil Miras hadislerde geçen duaları tercüme etmeksizin, muhtemelen Arapça bilmeyen okuyucuların bu duayı yapabilmeleri için bu kısmı Latin harfleriyle vermektedir. Ubade (r.a)'ın rivâyet ettiği 595. hadisin tercümesini aşağıdaki şekilde yapmıştır.

“Her kim geceden (bir kısmında) bir taraftan öbür tarafa dönerek uyanır da: (Lâ ilâhe illa'llâhu vahdehu lâ şerike leh, lehü'l-mülkü velehü'l-hamd, ve hüve ala külli şey'in kadîr. El-hamdü li'llah ve süphane'llah, ve lâ ilâhe illa'llâhu ve'llahü ekber. Ve lâ havle ve lâ kuvvete illa bi'llâh) deyip sonra: (Allahümme'ğfir lî (Allah'ım beni yarlığa) derse (mağfiret edilir). Yahut dua ederse onun duasına icâbet edilir.”

Ancak cenaze ile ilgili fikhî hükümleri açıklarken namaz esnasında okunacak duaların Latin harfleriyle okunuşlarını vermemiştir. Bu duaların tercümelerine dipnotta yer vermiştir. Mütercimim bu iki farklı uygulamasını, cenaze namazında okunması gereken duaların tercüme ettiği hadis metinlerinde geçmemiş olması veya namazda okunan dua olmasından kaynaklandığı söylenebilir.¹⁸⁴

Kâmil Miras'ın ağır dili, son ciltlere doğru yerini biraz daha sadeliğe bırakmıştır. İlk ciltlerdeki Arapça kelimelerin yerlerine sonraki ciltlerde günümüz Türkçesinde kullanılan ifadelerle daha fazla rastlanmaktadır. Mesela, Kâmil Miras, 1938 yılında bastırılan 4. ciltte “kadının zevci”¹⁸⁵ derken, 1948 yılında bastırılan 12. ciltte “kadının kocası” ifadesini kullanır.¹⁸⁶

¹⁸³ Türk, Recep, *Kâmil Miras'ın Hayatı Eserleri ve Hadisçiliği*, ss. 51-53.

¹⁸⁴ Miras, a.g.e, c. IV, ss. 493-494

¹⁸⁵ Miras, a.g.e, c. IV, s. 367.

¹⁸⁶ Miras, a.g.e, c. XII, s.171; Türk, Recep, a.g.t, ss. 51-53.

IV. BÖLÜM

TECRİD-İ SÂRİH'İN MUKADDİME VE ŞERHİNDE KULLANILAN KAYNAKLAR

4.1. MUKADDİME'DE KULLANILAN KAYNAKLAR

4.1.1 Mukaddime'nin Özellikleri ve Ahmed Nâim'in Kaynak Kullanım Metodu.

Merhum Ahmed Naim, *İlm-i Hadis*'e dair bazı malumât nakletmenin okuyanlara fayda sağlayacağını düşünerek bir mukaddime yazarak işe başlamak istediğini belirtir. Tecrîd'in Rivâyetü'l-Hadis kitaplarından olduğunu, Mukaddime'de ise Dirâyetü'l-Hadis'in bazı konularını işleyeceğini ifade eder.¹ Mukaddime'nin sonunda Hadis rivâyet ilminin zikretmediği birçok konusu olduğunu fakat değerli okuyuculara bıkkınlık verecek derecede uzadığı için bu konuları burada kesmeyi uygun gördüğünü söyler.²

Tercümesini yaptığı *Tecrid*'deki hadislerin, âlimlerce en sıhhatli kabul edilen Buhârî hadislerini içerdiğini belirtir. Sıranın müellif Zebîdî'nin dibâcesinden başlayarak kitabın tercümesine geldiğini söyler.³

Ahmed Nâim, *Tecrîd-i Sarîh*'e yazmış olduğu Mukaddime'yi 58 ana başlık altında işlemiş. Klasik usûl edebiyatında olmayan “*Metodolojiden Bir Bahis*”, “*Bir Mukayese*” gibi başlıklarla tarih felsefesi ve rivâyetleri kabulde aklî izâhlar yapar. Batı felsefesinden yararlanarak Hadis ilminde rivâyet geleneğinin ne kadar sağlıklı bir yol olduğunu izâh eder.

¹ Nâim, Ahmed, *Sahîh-i Buhâri Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, Mukaddime, DİB Yay, Ankara 1984, c. I, ss. 5-6.

² Nâim, *a.g.e.*, Mukaddime, c. I, s. 492.

³ Nâim, *a.g.e.*, Mukaddime, c. I, s. 494.

Mukaddime Hâfız İbn-i Hâcer el-Askalanî (ö. 852/1449)'nin *Nuhbetü'l-Fiker*'ine benzerlik gösteren bir tertib içinde ele alınmış,⁴ bibliyoğrafya'da da ilk sırada ona yer verilmiştir. Ahmed Nâim'in bu çalışması Türkçe Hadis Usûlü eserlerinin muhteva açısından en zengini olduğunu söyleyebiliriz. *Tecrîd Mukaddime*'sinin iyi anlaşılması, hadis usûlüne dair temel noktaların kavranmasına yetecektir. *Mukaddime*'ye detaylı bir mevzu indeksi yapmak ondan yararlanmayı kolaylaştıracaktır. Türkçe'de yapılacak usûl çalışmalarında Mukaddime'ye mutlaka başvurulmalıdır.⁵

Merhum Ahmet Nâim'in kaynakları gösterme metodu günümüz ilmi disiplin anlayışından farklıdır. Çoğu zaman cilt ve sayfa numarası vermez. Fakat bazı eserlerin meselâ Zehebî'nin eserinden bahsederken cilt ve sayfa no'larını parantez içinde verir. Örnek olarak, (*Tezkirâtu'l-Huffâz, c.1, sahife.74*), (*Tezkirâtu'l-Huffâz, c.1, sahife. 69-73*), (*Tezkirâtu'l-Huffâz, c.1, sahife. 66*), (*Buhârî Şerh-i Kastallanî c.1, s.6*) gösterebiliriz.⁶

Yine müsteşriklerden Leon Kaytano'dan alıntı yaparken, "*Leon Kaytano'nun Tarih-i İslâm'ı Tercemesine bakılacak olursa (c.1, s.72 ve mâ-ba'dı)*" şeklinde kaynak gösterir.⁷

Sahâbe, tabiîn, et-bâu't-Tâbiîn dönemine ait müelliflerin doğum-ölüm tarihlerini genelde parantez içerisinde hicrî takvime göre verir. Sayfa 18'de dipnotta bu konuyla ilgili açıklama yapar. Şöyle der: "*A'lâmın sol taraflarına yazılan rakamların biri isim sahibinin velâdet, diğeri vefât tarihidir. Yalnız bir rakam var ise tarih-i vefâttır. Rakkamın sağında istifham işareti varsa o tarih hakkında ihtilaf edildiğini ve şu kadar ki adedin, mâ-vakaa yakın takribî bir adet olduğunu gösterir.*" Buna örnek olarak, *Ümmü'l-Mü'minin Aişe-i Sıddıka (57)*, *Said b. El-Müseyyeb (94)*, *Safiyu'd-Din-i Hindî (644-715)*, *Ebû Nasır İbn Sabbağ (400-477)*, *Şerefü'd-Din-i Münâvî (791-871)*, verebiliriz.⁸

⁴ Nâim, *a.g.e.*, Mukaddime, c. I, s. 338.

⁵ Çakan, İsmail Lütî, *Hadis Edebiyatı*, s. 207.

⁶ Nâim, *a.g.e.*, Mukaddime, c. I, s. 44, 47, 65.

⁷ Nâim, *a.g.e.*, Mukaddime, c. I, s. 74, 78, 80.

⁸ Nâim, *a.g.e.*, Mukaddime, c. I, s. 18, 25, 26, 73, 131, 151,193, 205, 206, 226, 255, 289.

Çok kullandığı isimler ve tanınmış kişilerin doğum ölüm tarihlerini her zaman vermez. *Mukaddime*'de geçen bazı örnekleri şöyledir: İmâm Mâlik, Muvatta'sında, Hâfiz Zehebî, Tirmizî *Kitâbu'l-İlel*'inde, Beyhâki *Sünen*'inde, *Takrîb Sâhibi Nevevî*, Buhâri, *Edebü'l-Müfred*, gibi.⁹

Diğer eserlerin kaynak gösterimlerine şu örnekleri verebiliriz: *Buhârî şârihi Askalanî Mukaddimesi*, *Buhari Şerhi Kastallanî*, *Suyûtî'nin Tedribu'r-Râvî'deki beyanına göre...*, *Hafızı Kebir Ebu'l-Hasen Dârekutnî*, *Arz-ı Kıraat Bahsinin Fer'inde*, *Muhammed b. Abdullah Cevzakî (306-388)*, *Sahihayn'ın üzerine tertib ettiği Müstahrecinde..*, *İbn Huzeymenin Sahihinde de..*, *İbn Salâh'ın dediği gibi...*, *Beyhakî'nin beyanına göre...*, *Hatib Ebû bekir Bağdadî'nin El-Kifâyesinde*, *Hatib-i Bağdâdî Kifâyesinde*, *Mu'cemler sahibi Taberanî (260-360)*, *Tirmizî Kitâbu İlel'inde*, *Elfiyye Sahibi İbn Mâlik*, *Bu kavli Hatib-i Bağdadî Kifâye'sinde...*, *Gazalî de el-Müstasfa'da: Zira o hadisler...*, *Usuliyâyûn'dan Mahsûl sahibi Fahr-ı Râzî ise rivâyet için ne onu ne münaveleyi şart koşup...* *Kâdî İyâz da birçok kimselerden bu kavli naklettikten sonra :...'* gibi gösterir.¹⁰

Ahmed Nâim bazen de faydalandığını söylemediği fakat kaynak olarak varlığından bahsettiği eserleri de okuyucuların dikkatine sunar. Örnek olarak sayfa 477-478'de *Garibu'l-Hadîs*'le ilgili yazılmış eserleri, sayfa 6'da *Dirayetü'l-Hadîs* kitaplarını, sayfa 17-18'de sahâbe hayatı ile ilgili eserleri müellifleriyle beraber verir. Müsned tarzı eserlerin adlarını sayfa 131-132'de sıralar. Aynı eserden tekrar alıntı yaptığında eserin isminin tamamını vermez 'Kezâ...' diyerek sadece cilt ve sayfa numaralarını verir.¹¹

Ahmed Nâim Batı'yı bilen biri olarak İslâm karşıtı görüşlere de cevap vermiştir. Bu anlamda İtalyan Müsteşrik Leone Caetani'ye özellikle isnâd sistemi hakkındaki görüşlerinin tutarsızlığına cevap verir.¹²

Mukaddime'de diğer bir kaynak gösterme şekli de 'Tenbîh...-' Başlığı açarak kaynakları sıralar. Sayfa 150'de *Mu'dal*, *Munkatı* ve *Mürsel* hadislerin bulunduğu kaynakların, sayfa 189'da da illetli hadisleri inceleyen kaynakların isimlerini vermiş-

⁹ Nâim, *a.g.e.*, *Mukaddime*, c. I, s. 40, 41, 42, 49, 138, 148, 149.

¹⁰ Nâim, *a.g.e.*, *Mukaddime*, c. I, s. 165, 235, 325, 330, 401, 437, 443, 444.

¹¹ Nâim, *a.g.e.*, *Mukaddime*, c. I, s. 44, 45, 46, 48, 57, 64, 65.

¹² Nâim, *a.g.e.*, *Mukaddime*, c. I, ss. 74-81.

tir. Yine ‘*Tenbîh:1*’, ‘*Tenbîh:2*’, ‘*Tenbîh:3*’ diyerek sayfa 346-349 arasında hadis ilmiyle ilgili izâhatta bulunur.¹³ Ayrıca *İstidrâd*, *Lâyiha*, *İhtâr* başlıklarını açarak Hadis ilmiyle ilgili açıklama yapar.¹⁴ Bu özelliğini nadirde olsa şerhde de görmekteyiz.¹⁵

Merhum A. Nâim, dipnot yöntemini kullanarak;

a) Metinde geçen referans olarak kullanılan ayetlerin ayet numaralarını, meal-lerini ve açıklamalarını verir.¹⁶

b) Râvîler, müellifler hakkında bilgi verir, kelime izâhı yapar, yer isimlerini bildirir.¹⁷

Mukaddime’nin sonunda faydalanılan kaynakların eser ve müellif isimleri sıralanmıştır. Merhum Ahmed Naim eserleri araştırırken İstanbul kütüphanelerini (*Lâleli*, *Veliyyü’-d-Dîn Efendi*, *Ayasofya*) araştırdığını bazı eserlere burada ulaşamadığını belirtir. Kâtib Çelebî’nin *Keşfu’z-Zünûn*’dan yararlanır hatta bazı eserlerin Çelebî tarafından İstanbul kütüphanelerinde bulunamadığını ifade eder.¹⁸

Mukaddime’yi tetkik ettiğimizde kaynakçada sıralanan eser ve müelliflerin sayısından daha fazla kaynak ve isimlerle karşılaştık. Sayfa 495’de müellifimiz kaynak eserlerin uzayacağını düşünerek kaynakların tamamını vermemiş ve “*İla-âhirih İla âhirih*” demiştir. Şimdi *Mukaddime*’de Ahmed Naim’in gerek müellif ismi gerek eser ismi zikrederek alıntı yaptığı eser isimlerini ve müelliflerini sunmaya çalışacağız.

Mukaddime’nin sonundaki kaynakçada *Bustanu’l-Muhaddisin*, *Ucale-i Nafia* adlı Şah Abdü’l-Azîz Muhaddis Dihlevî (ö. 1239/1824)’ye ait iki Farsça eserden söz etmektedir. Müellifin kaynaklardan aldığı bilgileri eserlerin orjinalleri karşılaştırılarak bir araştırma yapılması gerekir ki bu konumuzun sınırları dışına çıkacağı için bu konuya girmiyoruz.

¹³ Ayrıca bkz. Nâim, *a.g.e*, *Mukaddime*, c. I, s. 432.

¹⁴ Nâim, *a.g.e*, *Mukaddime*, c. I, s. 75, 150, 159, 241, 275, 377, 447.

¹⁵ Nâim, *a.g.e*, c. III, s. 350.

¹⁶ Nâim, *a.g.e*, *Mukaddime*, c. I, s. 20, 21, 22, 23, 38, 155, 256, 304, 324, 365, 463, 477.

¹⁷ Nâim, *a.g.e*, *Mukaddime*, c. I, s. 116, 122, 126, 144, 147, 153, 158, 175, 179, 221, 226, 257, 269, 283, 341, 356, 358, 361, 439, 458, 493, 479.

¹⁸ Nâim, *a.g.e*, *Mukaddime*, c. I, s. 224, 264.

Mukaddime'nin kaynakları konusunda araştırma yapan araştırmacı akademisyen Veli Atmaca bir makale kaleme almış ve *Tedribu'r-Râvî*'den birebir aldığı paragrafları belirtmiştir. Mukaddime'yi *Tedribu'r-Râvî*'nin özeti gibi görmek bizi yanılgıya götürür. Çünkü müellifin faydalanıp da yerinde beyân etmediği diğer kaynakların da mukayesesi gerekmektedir. Bunlar arasında doğrudan İbnu's-Salâh'ın *Mukaddimesi*, Hâkim Nîşâbûrî'nin *Ma'rifetu U'lûmi'l-Hadîs*'i, Hatîb Bağdâdî'nin *el-Kifâye fi İlmi'r-Rivâye*'si, Kâdî İyâz'ın *el-İlm'â*'ı, Irâkî'nin *Elfiye*'si ve nihayet Osmanlı medreselerinde çokça okutulmuş olan İbn Hacer'in *Nuhbetü'l-Fiker* ile *Nüzhetü'n-Nazar* adlı eserleri esas alınarak ciddi bir kaynakça tesbitinin yapılması gerekmektedir.¹⁹

Ülkemizdeki hadis araştırmacılarından Cemal Ağırman da ele aldığı bir makalede *Tecrid-i Sarîh*'in ilk üç cildini esas alarak bir kaynakça listesi sunar.²⁰

Günümüzde bazı yayınevleri Mukaddime'yi müstakil kitap şeklinde basarak yayınlamıştır.²¹

Mukaddime'de ve şerhte kullanılan kaynakları ayrı başlıklar altında inceleyeceğiz. Mukaddime'de geçen bir eseri şerhte kullandığı kaynaklar bölümünde ayrıca tanıtmayacağız, sadece müellifin adını belirteceğiz. Eğer farklı bir eseri zikredilirse o eseri tanıtacağız. Kullanılan kaynak eserleri eserin neresinde kullanıldığı da mümkün olduğunca cilt bazında belirteceğiz.

4.1.2. Tefsir ve Tefsir İlimleriyle İlgili Eserler

1- **İbn Kuteybe**, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî (ö. 276/889). Dil, edebiyat, Kur'ân ilimleri, hadis ve tarih sahalarındaki eserleriyle tanınan âlim.

¹⁹ Atmaca, Veli, *Tecrid-i Sarîh Mukaddimesi'nin Kaynağı Meselesi II*, Çukurova Ü. İlahiyat Fakültesi, c. VIII, Sayı 1, 2008, ss. 110-126.

²⁰ Ağırman, *a.g.m.*, s. 133.

²¹ Babanzâde Ahmed Nâim, *Hadîs Usûlü ve Hadîs İstılâhları*, (Yay. haz. Hasan Karayığit), Düşün Yayıncılık, İstanbul, 2010; Ahmed Nâim, *Hadîs Usûlü*, Ravza yay., İstanbul, 2009.

a- *Te'vîli Müşkili'l-Kur'ân*: Kur'ân-ı Kerîm'e yapılan saldırılara cevap mahiyetindedir. Eserde ayrıca Kur'ân'ın gramer, kıraat ve lügat yönleri de incelenmiştir. İlk defa Kâhire'de yayımlanan (1935) eserin ilmî neşri Seyyid Ahmed Sakr tarafından yapılmıştır.

b- *Ġarîbu'l-Kur'ân*: Te'vîlü müşkili'l-Kur'ân'm bir devam olup Seyyid Ahmed Sakr tarafından yayımlanmıştı (Kâhire 1378/1958; Beyrût 1978) İbn Mutarrif el-Kinânî, *Kitâbü Te'vîli Müşkili'l-Kur'ân* ile bu eseri *el-Kurtayn* adıyla bir araya getirmiştir (Kâhire 1355/1936)²² (Mukaddime, c. I, s. 477)

2- **İbnü'l-Arabî, Ebû Bekir**, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî (ö. 543/1148). Endülüslü Mâlikî fakihlerinin önde gelenlerinden, muhaddis.

Ahkâmu'l-Kur'ân: Rivâyet ağırlıklı olan eser, Mâlikî fikhî içindeki farklı görüşlere yer vermesi ve diğer fikh mezheplerinin görüşlerini de objektif olarak değerlendirmesi yönüyle dikkat çeker. Tefsirinde İmâm Mâlik'in el-Muvatta'ı, Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'i, Kütüb-i Sitte, Dârekutnî ve Beyhaki'nin Sünen'leri gibi temel hadis kaynaklarından faydalanmış, âyetler tefsir edilirken İsrâiliyat'tan sakınılması gerektiğini söylemiştir. İbnü'l-Arabî'nin en meşhur ve önemli eserlerinden biri olup çeşitli baskıları yapılmıştır.²³ (Mukaddime, c. I, s. 206, 465)

3- **Sem'ânî, Ebü'l-Muzaffer**, Mansûr b. Muhammed b. Abdilcebbâr et-Temîmî el-Mervezî es-Sem'ânî (ö. 489/1096). Şâfiî fakihi, kelâm ve tefsir âlimi.

Tefsîrü'l-Kur'ân (Kitâbü't-Tefsîr): Daha çok rivâyet metoduna dayanan eserde kelâmî izâhlara, Arap dili ve edebiyatı ile Şiire geniş ölçüde yer verilmiştir. Sadece Bakara sûresinin tefsirinde 100 kadar şiirden istifade edilmiştir.²⁴ (Mukaddime, c. I, s. 384, 153)

²² Yazıcı, Hüseyin, “*İbn Kuteybe*”, DİA, Ankara 1999, c. XX, s. 147.

²³ Baltacı, Ahmet; Yücel, Ahmet, “*İbnü'l-arabî Ebû Bekir*”, DİA, Ankara 1999, c. XX, s. 488.

²⁴ Aygün, Abdullah, “*Sem'ânî, Ebü'l-Muzaffer*”, DİA, Ankara 2009, c. XXXVI, s. 464.

4- **Dânî**, Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân ed-Dânî (ö. 444/1053) Endülüslü kıraat âlimi.

el-Beyân fî Addi Âyi'l-Kur'ân: Âyetlerin sayısı, tahmîs, ta'şîr, cüz gibi konular üzerinde durulan eserin sonunda sahâbe ve tabiîn neslinin Kur'ân hatmiyle ilgili uygulamalarının ele alındığı bir bölüme yer verilmiştir.²⁵ (Mukaddime, c. I, s. 151, 153)

5- **Taberî, Muhammed b. Cerîr**, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî (ö. 310/923). *Câmiu'l-beyân ve Târîhu'l-ümem ve'l-Mülûk* adlı eserleriyle tanınan müfessir, tarihçi, muhaddis ve fakih.

Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân: Taberî'nin tam olarak zamanımıza ulaşan iki Kitâbından biri olup İslâm dünyasında Kur'ân âyetleriyle ilgili Hz. Peygamber, ashap, tâbiîn ve tebeu'ttâbiînden gelen rivâyetleri toplamasıyla meşhur olan hacimli tefsiridir.²⁶ (Mukaddime, c. I, s. 143, 287)

6- **Cessâs**, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî (ö. 370/981). Hanefî fakihî ve müfessir.

Ahkâmü'l-Kur'ân: Ahkâm âyetlerinin tefsiridir. Hanefîler arasında çok rağbet gören ve birçok yazma nüshası bulunan kitap, ilk olarak bir heyet tarafından üç cilt halinde neşredilmiştir (İstanbul 1335-1338). Eseri ayrıca Muhammed es-Sâdık Kamhâvî de beş cilt halinde yayımlamıştır (Kâhire, ts.; Beyrut 1405/1985)²⁷ (Mukaddime, c. I, s. 103)

7- **İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ**, Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkı eş-Şâfî (ö. 774/1373) Tarihçi, müfessir, muhaddis ve Şâfî fakihî.

Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm: Rivâyet tefsirleri arasında önemli bir yeri olan ve birçok defa basılan eser (Kâhire 1342/1923, 1390/1971; Beyrût 1980, 1416/ 1996; İstanbul 1984; Riyâd 1418/1997) Hacı Bekir Karlığa ve Bedreddin Çetiner tarafından

²⁵ Çetin, Abdurrahman, “Dânî”, DİA, Ankara 1993, c. VIII, s. 459.

²⁶ Fayda, Mustafa, “Taberî, Muhammed b. Cerîr”, DİA, Ankara 2010, c. XXXIX, s. 317; Algül, Hüseyin, *İslâm Tarihi*, Gonca Yay, İstanbul-1986, c. I, ss. 31-33; Günaltay, Şemseddin, *İslâm Tarihinin Kaynakları*, İstanbul-1991, Endülüs yay., s. 41.

²⁷ Güngör, Mevlüt, “Cessâs”, DİA, Ankara 1993, c. VII, ss. 427-428

Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri adıyla Türkçe'ye çevrilmiştir (I-XVI, İstanbul 1983-1988, 1993-1994). Yûsuf Abdurrahman Mar'aşlı tefsirde geçen hadisleri alfabetik olarak sıralamış ve *Fihrisü Ehâdis-i Tefsiri İbn Kesîr* adıyla neşretmiştir. (Beyrut 1986)²⁸ (Mukaddime, c. I, s. 289)

4.1.3 . Hadis ve Hadis Usûlü Kaynakları.

1- **Herevî**, Ahmed b. Muhammed Ebû Ubeyd Ahmed b. Muhammed b. Muhammed el-Herevî el-Bâşânî (ö. 401/1011). Tefsir, hadis ve dil âlimi.

Herevî'nin günümüze ulaşan eseri *Kitâbü'l-Ğarîbeyn fi'l-Kur'ân ve'l-Hadîs* adını taşımakta olup *Kitâbü'l-Ğarîbeyn: Ğarîbeyi'l-Kur'ân ve'l-Hadîs*, *Ğarîbeyi'l-Kur'ân ve's-Sünne*, *Kitâbü'l-Ğarîbeyn fi Lüğati Kelâmillâh* ve *Ehâdisi Resûlih* gibi isimlerle de anılmaktadır. *Ğarîbü'l-Kur'ân* ve *Ğarîbü'l-Hadîs* konularında daha önce yazılan eserler içinde özellikle Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm ve İbn Kuteybe'nin kitaplarından büyük ölçüde faydalanılarak kaleme alınan, Zerkeşî'nin *Ğarîbü'l-Kur'ân* konusunda telif edilmiş en önemli eserlerden olduğunu belirttiği *Kitâbü'l-Ğarîbeyn* ilim çevrelerinde haklı bir şöhrete kavuşmuş; gerek Kur'ân ve hadislerdeki garîb kelimeleri bir araya getirmesi, gerekse bunları alfabetik biçimde sıralaması açısından kendi alanında yazılan ilk eser olarak kabul edilmiştir. Herevî'nin bu kitâbında uyguladığı metot daha sonra gelen birçok âlim tarafından benimsenmiştir. Nitekim Mecdüddin İbnü'l-Esîr'in *Ğarîbü'l-Hadîs*'e dair *en-Nihâye* adlı eserini telif ederken esas aldığı iki kitaptan biri *Kitâbü'l-Ğarîbeyn* olmuştur.²⁹ (Mukaddime, c. I, s. 106)

2- **Eyyûb es-Sahtiyânî**, Ebû Bekr Eyyûb b. Ebî Temîme Keysân es Sahtiyânî (ö. 131/749) Fıkıh ve hadis âlimi, tâbîf.

Ahmed Naim Mukadime'nin 71. Sayfasında bu zattan bir söz nakletmektedir. Fakat eser ismi zikretmez. Diyanet İslam Ansilopedisinde ulaştığımız bilgiye göre Sahtiyânî'nin rivayet ettiği hadisler Cehdamî tarafından *Müsnedü (Tenkihü) hadîsi Eyyûb es-Sahtiyânî* adıyla bir araya getirilmiştir. Kâtib Çelebî (*Keşfü'z-Zunûn*, II,

²⁸ Özeydın, Abdülkerim, “*İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ*”, DİA, Ankara 1999, c. XX, s. 133.

²⁹ Demirci, Muhsin, “*Herevî, Ahmed b. Muhammed*”, DİA, Ankara 1998, c. XVII, s. 220.

1246) ve Bağdatlı İsmâil Paşa (Hediyetü'l-Ârifin, I, 228-229) O'na *Feraizu Eyyûb el-Basrî* adlı bir kitap nisbet etmişlerse de diğer kaynaklarda bu konuda bir eseri olduğuna dair bilgiye rastlanmamıştır.³⁰ (Mukaddime, c. I, s. 71)

3- **İbnü'l-Cezerî**, Ebû'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf el-Cezerî (ö. 833/1429) Kıraat ve hadis âlimi.

el-Hisnü'l-Hasîn Min Kelâmi Seyyidi'l-Mürselîn: Telifi 22 Zilhicce 791'de Dımaşk'ta tamamlanan eserde başta *Kütüb-i Sitte* olmak üzere temel hadis kaynaklarından derlenen rivayetlerle dua ve zikrin fazilet ve âdâbı, icâbet vakitleri ve yerleri, esmâ- i hüsnâ, bazı sûre ve âyetlerin fazileti, Hz. Peygamber'in duaları gibi konular ele alınmıştır Ali el-Kârî eseri *el-Hırzû's-Semîn li'l-Hisni'l-Hasîn* adıyla şerhetmiştir. (I-II, Mekke 1304)³¹ (Mukaddime, c. I, s. 9, 308)

4- **İbn Abdülber en-Nemerî**, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî (ö. 463/1071)

et-Temhîd limâ fi'l-Muvatta' Mine'l-Me'ânî ve'l-Esânîd: Müellifin, el-Muvatta'ı Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî rivayetinde doğrudan Hz. Peygamber'e nisbet edilen hadisleri esas alarak esere yazmış olduğu şerhtir. Ancak Yahyâ b. Yahyâ nüshasında bulunmadığı halde diğer hadis mecmualarında geçen mütâbi' ve şâhid olabilecek rivayetleri de başka senedlerle eserine almıştır. Hadisleri sırasıyla muttasıl, münkatı ve mürsel diye düzenlemiş, başka tariklerden muttasıl senedle gelen Maktû' ve Mürsel rivâyetleri de zikretmiştir. Hadisleri şerhederken senedde geçen râvilerin hal tercümelerini vermiş, hadisler hakkında âlim ve şairlerin sözlerinden nakiller yapmış ve bunlardan çıkardığı fikhî hükümleri yazmıştır. İbn Abdülberr'in, Mâlik'in hocalarını Mağrib alfabesi tertibinde sıraladığı ve her alandaki ilmî birikimini ortaya koyduğu ansiklopedi niteliğindeki eser Saîd Ahmed A'rab ve diğerleri tarafından sonuna iki ciltlik bir fihrist eklenerek yayımlanmıştır (I-XXVI, Muhammediye-Tıtvân 1387-1412/1967-1992.) Nevzat Tartı, *İbn Abdülber ve et-Temhîd'indeki Şerh*

³⁰ Akgündüz, Ahmed, "Eyyûb es-Sahtiyânî", DİA, Ankara 1995, c. XII, s. 19.

³¹ Altıkulaç, Tayyar, "İbnü'l-Cezerî", DİA, Ankara 1999, c. XX, s. 556.

Metodu adlı bir yüksek lisans tezi hazırlamıştır (1994, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).³² (Mukaddime, c. I, s. 130, 151)

5- **Ali el-Kârî**, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî (ö. 1014/1605). Tanınmış Hanefî fakihi, muhaddis, müfessir ve kıraat âlimi.

a- *Mirkâtül-Mefâtih*: Hatîb et-Tebrîzî'nin Beğavî'ye ait *Mesâbîhüs-sünne*'yi tamamlayarak yazdığı *Miškâtü'l-Mesâbîh* adlı eserinin en önemli şerhidir.

b- *Şerhu Şerhi Nuhbeti'l-fiker*: İbn Hâcer'in hadis usulüne dair yazdığı önemli eseri *Nuhbetü'l-fiker*'e yine kendisi tarafından yapılan şerhin haşiyesidir. *el-Masnû fî Marifeti'l-Hadisi'l-Mevzû* (*el-Mevzû'âtü's-Suğrâ*). Lahor'da basılan eser daha sonra Abdülfettâh Ebû Gudde tarafından tahkik edilerek neşredilmiştir (Halep 1 389/1969 ; Beyrût 1398/1978; Kâhire 1984). Ali el-Kârî, mevzû hadislerle dair bu iki eserinde mevzû olduğu konusunda ittifak bulunan hadisleri toplamış ve alfabetik olarak düzenlemiştir. 417 mevzû hadisin yer aldığı *el-Mevzuâtü's-Suğrâ* hadisler hakkında çok kısa bir değerlendirmede bulunurken 625 hadisi ihtiva eden diğer eserinde ise âlimlerin görüşlerini daha geniş şekilde zikretmekte ve tamamlayıcı bilgiler vermektedir. Bu hadislerden 402'si her iki eserde de bulunmaktadır. *el-Mevzûâtü'l-Kübrâ*'daki hadislerden on beşi, diğer eserdekilerden de yedi tanesi hasen veya zayıf hadis olup mevzu değildir.³³ (Mukaddime, c. I, s. 297, 412)

6- **Abdülazîz ed-Dihlevî**, Abdülazîz b. Ahmed b. Abdirrahîm el-Ömerî el-Fârûkî ed-Dihlevî (ö. 1239/1824). Şah Veliyyullah ed-Dihlevî'nin oğlu, Sirâcü'l-Hind unvanıyla tanınan müfessir ve muhaddis.

a- *Bustânu'l-Muhaddisîn*: (Delhi 1876, 1898). Hadis kitapları bibliyografyası mahiyetinde olan bu tamamlanmamış Farsça eserde müelliflerin biyografilerine de yer verilmiştir. Kitap Ali Osman Koçkuzu tarafından aynı adla Türkçe'ye tercüme edilerek neşredilmiştir (Ankara 1986).

³² Casim, Leys Suud, "İbn Abdülber en-Nemerî", DİA, Ankara 1999, c. XIX, ss. 269-271.

³³ Özel, Ahmet, "Ali el-Kârî", DİA, Ankara 1989, c. II, s. 404.

b- *Ucâle-i Nâfi'a* : (Delhi 1312, 1348). Hadis usulüne dair Farsça bir eserdir.³⁴
(Mukaddime , c. I, s. 265, 495)

7- **Ahmed b. Hanbel**, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî (ö. 241/855). Hanbelî mezhebinin İmâmı, muhaddis, fakih.

el-Müsned: Ahmed b. Hanbel'in 700 bin hadis arasından seçerek tertip ettiği otuz bin kadar hadise oğlu Abdullah ile talebesi Ebû Bekir el-Katî't'in birçok (bazı kaynaklara göre on bin) hadis ilâve etmesiyle meydana gelen bu eser, en hacimli iki hadis külliyyatından biridir (diğeri Bâkî b. Mahled'in el-Müsned'idir). Sadece sahih hadisleri ihtiva etmesi hedef alınmadığından eser hasen ve zayıf hadisleri de içine almaktadır. Kitapta İslâm'a giriş tarihleri esas alınmak üzere önce Aşere-i Mübeşşere' nin, sonra Ehl-i beyt, Hâşimoğulları, Mekkeli, Medineli, Küfeli, Basralı, Suriyeli sahâbîlerin ve en son da kadın sahâbîlerin Müsned'leri sıralanmıştır. *el-Müsned* Kâhîre'de alt cilt olarak basılmıştır.³⁵ (Mukaddime, c. I, s. 13, 65, 66, 111, 190, 211, 330, 447)

8-**Taberânî**, Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî (ö. 360/971) Mu'cemleriyle tanınan hadis hâfızı. 107 eserinin bulunduğu söz edilmiştir.

a- *Mucemü'l-Kebîr*: Türünün en geniş hacimli örneği olan eserde aşere-i mübeşşereden başlayarak sahâbe adları yarı alfabetik biçimde sıralanmıştır. Az hadis rivâyet eden sahâbîlerin bütün rivâyetlerini, çok hadis rivâyet edenlerin bir veya birkaç rivâyetini eserine almayı düşünmüştür.

b- *el-Mucemü'l-Evsat*: Taberânî'nin, "Bu kitap benim ruhumdur" dediği eserde 2000 kadar hocasına ait 30.000 rivâyete yer verildiği söylense de, kitaptaki hadis sayısı bundan daha az ve bazı nüshalarda farklıdır.

³⁴ Koçyiğit, Talat, "Abdülazîz ed-Dihlevî", DİA, Ankara 1988, c. I, s. 188.

³⁵ Kandemir, M. Yaşar, "Ahmed b. Hanbel", DİA, Ankara 1989, c. II, s. 75.

c- *Mucemü's-Sağir*: Taberânî, bu eserinde alfabetik olarak sıraladığı 1161 hocasının rivâyetlerinden birer veya ikişer örnek kaydetmiştir.³⁶ (Mukaddime, c. I, s. 18, 110, 458)

9- **İbn Cemâa**, İzzeddin , Ebû Ömer İzzüddîn Abdülazîz b. Muhammed b. İbrâhîm el-Kinânî el-Hamevî (ö. 767/1366)

Ravzatü'n-Nebîh fî Şerhi't-Tenbîh: Ebû İshak eş-Şîrâzî'nin fıkıh usulüne dair *et-Tenbîh* adlı eserinin şerh olup Yale Üniversitesi Kütüphanesi'nde bir nüshası bulunmaktadır.³⁷ (Mukaddime, c. I, s. 245)

10- **Bulkinî**, Ömer b. Raslân Ebû Hafı Sirâcüddîn Ömer b. Raslân b. Nasîr b. Sâlih el-Kinânî (ö. 805/1403). Şâfiî fakihi ve müctehidi.

Mehâsinü'l-Istılah fî Tazmini Kitâbi İbni's-Salâh: İbnü's-Salâh'ın hadis ilimlerine dair *Kitâbü Marifeti Envâ'i İlmi'l-Hadîs* adlı eserinin muhtasarıdır. Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.³⁸ (Mukaddime, c. I, s. 307, 376)

11- **Dârimî**, Abdullah b. Abdurrahman Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahmân b. el-Fazl ed-Dârimî (ö. 255/869). es-Sünen adlı eseriyle tanınan hadis, tefsir ve fıkıh âlimi.

es-Sünen: Eser *el-Müsned* diye de anılır. Kaynaklarda *el-Müsnedü'l-Câmi*, *el-Câmiu's-Sahîh* adlarıyla geçen eserler de bu olmalıdır. Bâb başlıklarında fikhî görüşlerini belirtmesi, bir hadisi ihtiva ettiği konulara göre çeşitli bölümlerde tekrarlaması gibi özellikleriyle Sahîh-i Buhârî'yi andıran eser Kanpûr (1293), Haydarâbâd (1309), Delhi (1337), Dimaşk (1349) ve Beyrut'ta (1407/ 1987) basılmıştır.³⁹ (Mukaddime, c. I, s. 131, 467)

12- **Zerkeşî**, **Bedreddin** Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısırî el-Minhâcî ez-Zerkeşî eş-Şâfiî (ö. 794/1392).

en-Nüket alâ Mukaddimeti İbni's-Salâh (*en-Nüket alâ Ulûmi'l-Hadîs, Talîk alâ Marifeti Envâ'i Ulûmi'l-Hadîs, el-Kelâm alâ Ulûmi'l-Hadîs*). İbnü's-Salâh'ın

³⁶ Görmez, Mehmet, “*Taberânî*”, DİA , Ankara 2010, c. XXXIX, s. 310.

³⁷ Kallek, Cengiz, “*İbn Cemâa, İzzeddin*”, DİA, Ankara 1999, c. XIX, s. 394.

³⁸ Uzunpostalcı, Mustafa, “*Bulkinî, Ömer b. Raslân*”, DİA, Ankara 1992, c. VI, s. 410.

³⁹ Aydınlı, Abdullah, “*Dârimî, Abdullah b. Abdurrahman*”, DİA, Ankara 1993, c. VIII, s. 494.

Ulümü'l-Hadîs ve *el-Mukaddime* adlarıyla bilinen eserinin şerhidir.⁴⁰ (Mukaddime, c. I, s. 339, 377, 404, 423)

13- **Kâdî İyâz**, Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî (ö. 544/1149)

Mâlikî kadısı, hadis, fıkıh ve dil âlimi.

a- *eş-Şifâ bi-Ta'rîfi Hukuki (fi şerefi)'l-Mustafâ*: Dört bölümden meydana gelen eserde Hz. Peygamber'in yüce kişiliği ve sahip bulunduğu özelliklerle ona karşı saygısız davrananlara uygulanacak ceza konuları ele alınmıştır. Üzerinde pek çok şerh, hâşiye, ihtisâr ve ta'lik çalışması yapılan eserdir.

b- *el-İlmâ' ilâ Marifeti Usûli'r-Rivâye ve Takyîdi's-Semâ*: İbnü's-Salâh'ın kaynakları arasında yer alan eserdir. (Mukaddime, c. I, s. 448, 401, 413, 434, 436)⁴¹

14- **Şehâvî, Şemseddin**, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed es-Sehâvî (ö. 902/1497). Hadis âlimi ve tarihçi.

a- *Fethu'l-Muğis bi-şerhi Elfiyyeti'l-Hadîs li'l-İrâki*.

b- *el-Makâsidü'l-Hasene fi Beyâni Kesîrin Mine'l-Ehâdîsi'l-Müştehire ale'l-Elsine*.⁴² (Mukaddime, c. I, s. 325)

15- **İbn Teymiyye, Takıyyüddîn** Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdihalîm b. Mecciddîn Abdisselâm el-Harrânî (ö. 728/1328). Görüş ve eleştirileriyle İslâm düşüncesinin gelişmesine tesir eden Selefî âlimi, müctehid.

Minhâcus-Sünne: (I-IV, Bulak 1321-1322, kenarında Muvâfakatü Sahîhi'l-Menkul li-Şarîhi'l-Ma'kul olarak; I-IX, nşr. Muhammed Reşâd Sâlim, Riyâd 1406/1986). Şîa'nın ve Kaderiyye'nin kelâmî görüşlerini red amacıyla yazılan eseri *Zehebî el-Müntekâ min Minhâci'l-İtidâl fi Nakzı Kelâmi Ehli'l-İ'tizâl* (nşr. Muhibbüddin el-Hatîb, Kâhire 1374/1954; Riyâd 1409, 1413/1993).

Bütün eserleri değişik eserlerde bir araya getirilmiştir örnek olarak, *Mecmûu Fetâvâ Şeyhi'l-İslâm Ahmed İbn Teymiyye* (I-XXXVII, nşr. Abdurrahman b. Muhammed b. Kâsım en-Necdî, Riyad 1381- 1386/1961-1967, 1412/1991; Beyrut 1386; ve *Mecmû'atü'l-Fetâvâ li-Şeyhi'l-İslâm Takıyyiddîn Ahmed b. Teymiyye el-Harrânî*

⁴⁰ Gürkan, Menderes, "Zerkeşî, Bedreddin", DİA, Ankara 2013, c. XLIV, s. 289.

⁴¹ Kandemir, M. Yaşar, "Kâdî İyâz", DİA, Ankara 2001, c. XXIV, s. 116.

⁴² Tomar, Cengiz, "Şehâvî, Şemseddin", DİA, Ankara 2009, c. XXXVI, s. 313.

(I-XXXVII, nşr. Âmir el-Cezzâr- Enver el-Bâz, Mansûre-Riyad 1418/ 1997 verilebilir.⁴³ (Mukaddime, c. I, s. 255, 343, 347)

16- **Beğavî, Ferrâ** Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ' el-Beğavî (ö. 516/1122). Muhaddis, müfessir ve Şâfî fakihî.

a-*Şerhu's-Sünne*: Tanınmış muhaddislerin eserlerinden seçtiği hadisleri konularına göre sıraladıktan son ra az kullanılan kelimeleri açıklayarak ve âlimlerin ihtilâf ettiği fikhî problemleri, hadisten elde edilen hükümleri belirterek şerhetmiştir. Müellife '*Muhyi's-Sünne*' lakâbını kazandıran bu eser, Züheyr eş-Şâvîş ve Şuayb el-Arnaût tarafından son cildi fihrist olmak üzere on altı cilt halinde basılmıştır.

b- *Mesâbîhu's-Sünne*: Güvenilir hadis kaynaklarından senedlerini çıkararak seçtiği hadisleri önce konularına göre sıralamış, sonra da her bâbı kendi arasında sahih ve hasen hadisler olmak üzere ikiye ayırmıştır. 4719 hadisi ihtiva eden eser İslâm âleminde büyük bir şöhret kazanmış ve üzerinde otuzdan fazla âlim tarafından şerh ve ta'lik yazılmıştır.

Mesâbîhu's-Sünne üzerine yapılan en meşhur çalışma Hatîb et-Tebrîzî'nin *Mişkâtü'l-Mesâbih'idir*. Hatîb et-Tebrîzî bu eserinde Begavî'nin sahih ve hasen diye ikiye ayırdığı hadisleri yeniden düzenleyip ilâvelerde bulunmuş, onun hadisleri seçme şartlarını dikkate alarak esere üçüncü bir bölüm eklemiş, müellifin kapalı bıraktığı yerleri açıklamış ve hadislerin râvilerini zikretmiştir. Tebrîzî'nin eserin her üç bölümüne ilâve ettiği hadislerin sayısı 1511'dir. Eser üzerine ilk şerh, Tîbî tarafından *el-Kâşif an Hakâ'iki's-Sünen (Şerhu't-Tîbî' alâ Mişkâti'l-Mesâbih)* adıyla yazılmıştır. *Mişkâti'l-Mesâbih* hakkındaki en önemli çalışma ise Ali el-Kârî'nin *Mirkatü'l-Mefâtih* adlı eseridir. Ali el-Kârî mükerrer rivâyetleri çıkararak hadisleri senedleriyle birlikte kaydetmiş, merfû veya mevkuf olduklarını belirtmiş, muhtasar rivâyetlerin tamamını zikretmiş ve Tebrîzî'nin ğarîb yahut zayıf olarak nitelediği rivâyetleri yeniden değerlendirmiştir.⁴⁴ (Mukaddime, c. I, s. 110, 231, 248, 433, 429)

⁴³ Koca, Ferhat, "*İbn Teymiyye, Takıyyüddin*", DİA, Ankara 1999, c. XX, s. 391.

⁴⁴ Hatiboğlu, İbrahim, "*Mesâbîhu's-Sünne*", DİA, Ankara 2004, c. XXIX, s. 258.

17- **İbnü'l-Cevzî Ebü'l-Ferec**, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. A l î b. Muhammed el-Bağdâdî (ö. 597/1201)

el-Mevzûât: Yaklaşık 1850 haberi ihtiva eden ve fıkıh bablarına göre düzenlenen eseri Abdurrahman Muhammed Osman *el-Mevzû'ât* (Medine 1386/1966; Beyrut 1404/1983; Kâhire 1407/1986), Nureddin Boyacılar *el-Mevzû'ât Mine'l-Ehâdisi'l-Merfû'ât* (Riyâd 1418/1997) adıyla yayımlamıştır.⁴⁵ (Mukaddime, c. I, s. 212, 283, 222, 244, 284, 271)

18- **Hattâbî**, Ebû Süleyman Hamd (Ahmed) b. Muhammed b. İbrâhîm b. Hattâb el- Hattâbî el-Büstî (ö. 388/998). Muhaddis ve lugatçı.

Meâlimü's-Sünen: Ebû Dâvûd'un *es-Sünen*'inin şerhi olup ilk hadis şerhi olarak bilinen eser Ğarîbü'l-hadîs'ten sonra yazılmıştır. Nüshalarının önemli bir kısmı İstanbul'daki kütüphanelerde bulunan eserin çeşitli baskıları vardır. (Mukaddime , c.1, s. 243, 244, 338)⁴⁶

19- **Hâzimî**, Ebû Bekr Zeynüddîn Muhammed b. Mûsâ b. Osman b. Hâzim el-Hâzimî el-Hemedânî (ö. 584/1188). Hadis hafızı ve fakih.

a- *el-l'tibâr fi'n-Nâsîh ve'l-Mensûh Mine'l-Âsâr*: Hadiste nâsîh mensuh meselesini en güzel şekilde ele alan eser olarak kabul edilmektedir.

b- *Şürütü'l-E'immeti'l-Hamse*: Eserde Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî ve Nesâî'nin hadis rivâyetindeki şartları ele alınmıştır.⁴⁷ (Mukaddime, c. I, s. 63, 219, 237)

20- **Heysemî**, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleyman el-Heysemî (ö. 807/1405). *Mecmau'z-Zevâ'id* adlı eseriyle tanınan muhaddis.

Mecmau'z-Zevâ'id ve Menba'u'l-Fevâ'id: Heysemî bu eserini diğer dört zevâid ile *el-Bedrü'l-Münîr* adlı eserini tamamladıktan sonra kaleme almıştır. Eserleri Zevâid çalışmaları, tertip çalışmaları olarak bilinmiştir. Heysemî'nin, kolayca faydalanmaya elverişli bulmadığı için daha kullanışlı hale getirmek amacıyla kitaplara ve

⁴⁵ Yavuz, Yusuf Şevki; Avcı, Casim, "İbnü'l-Cevzî Ebü'l-Ferec", DİA, Ankara 1999, c. XX, s. 546

⁴⁶ Karacabey, Salih, "Hattâbî", DİA, Ankara 1997, c. XVI, s. 489.

⁴⁷ Başaran, Selman, "Hazimi", DİA, Ankara 1998, c. XVII, s. 124.

bâblara göre düzenlediği veya alfabetik sıraya koyduğu eserler vardır.⁴⁸ (Mukaddime, c. I, s. 223)

21- **Gassânî, Ebû Ali**, Ebû Alî Hüseyin b. Muhammed b. Ahmed el-Gassânî (ö. 498/1105). Endülüslü hadis hafızı.

Takyîdü'l-Mühmel ve Temyîzü'l-Müşkil: Sahîh-i Buhârî ile Sahîh-i Müslim'deki yazılışları aynı, okunuşları farklı râvi isimleri, nisbe, lakap ve künyelerle yanlış anlaşılabilir kelimelere dair olan eser, tasnif tarzı ve muhtevası itibariyle aynı konuda daha önce yazılanlardan farklıdır. Eserin değerini takdir ederek ensâba ve Sahîhayn'a dair çalışmalarında ondan büyük ölçüde faydalanan âlimler arasında Mâzerî, Kâdî İyâz, Abdülkerîm b. Muhammed es-Sem'ânî, İbn Kurkûl, Ebû Mûsâ el-Medînî, İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî, Nevevî ve İbn Hacer el-Askalânî zikredilebilir.⁴⁹ (Mukaddime, c. I, s. 209)

22- **Ziyâeddin el-Makdisî**, Ebû Abdillâh Ziyâüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Ahmed el-Makdisî es-Sa'dî (ö. 643/1245). *el-Ehâdisü'l-Muhtâre* adlı eseriyle tanınan Hanbelî hadis âlimi.

el-Ehâdisü'l-Muhtâre Mimmâ lem Yuhricü'l-Buhârî ve Müslim fî Sahîhaynima: Ziyâeddin el-Makdisî'nin en önemli ve hacimli eseri olup müellif burada Sahîhayn dışında kalan, özellikle Müsned, Sünen, Tabakât ve Tarih kitaplarıyla cüz gibi küçük hacimli derlemelerde yer alan sahîh hadisleri toplamış, sahih hadis kabulü için uyguladığı ölçülerdeki hassasiyeti sebebiyle çok kimse onun bu eserini Hâkim en-Nîsâbü'rî'nin *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*'ından daha muteber saymıştır. On üç cilt halinde neşredilmiştir.⁵⁰ (Mukaddime, c. I, s. 207)

23- **İbnü'l-Arabî**, Ebû Bekir Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî (ö. 543/1148). Endülüslü Mâlikî fakihlerinin önde gelenlerinden, muhaddis.

Arizatü'l-Ahvezî fî Şerhi't-Tirmizî: *el-Câmiu's-Sahîh*'in tamamını kapsayan ilk şerh olup diğer şerhlerle birlikte veya müstakil olarak basılmıştır (Kanpûr 1299; I-

⁴⁸ Kandemir, M. Yaşar, "Heysemi", DİA, Ankara 1998, c. XVII, s. 292.

⁴⁹ Kandemir, M. Yaşar, "Gassânî Ebû Ali", DİA, Ankara 1996, c. XIII, s. 396.

⁵⁰ Efendioğlu, Mehmet, "Ziyâeddin el-Makdisî", DİA, Ankara 2013, c. XLIV, s. 491.

XIII, Kâhire 1350-1352) İbnü'l-Arabî, İmâm Mâlik'in el-Muvatta'ını *Kitâbü'l-Kabes fî şerhi Muvatta'i Mâlik b. Enes*, Buhârî ve Müslim'in *el-Câmiu's-Sahîh*'lerini *Kitâbü'n-Neyyireyn fî Şerhi's-Sahîhayn* adla şerhetmiştir.⁵¹ (Mukaddime, c. I, s. 206, 465)

24- **İbn Hibbân**, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî (ö. 354/965). Hadis ve fıkıh âlimi.

el-Müsnedü's-Sahîh Ale't-Tekâsîm ve'l-Envâ (Sahîhu İbn Hibbân, es-Sünen, et-Tekâsîm ve'l-Envâ). Klasik tasnif metotlarından farklı olarak emirler, nehiyeler, haberler, mubahlar ve Peygamber'in fiilleri şeklinde beş bölüm halinde düzenlenen ve sahih hadisler yanında hasen hadisleri de ihtiva eden eserin tamamı günümüze ulaşmamıştır. (I-IX, Beyrut ,1407/1987) tarihinde basılmıştır.⁵² (Mukaddime, c. I, s. 30, 206, 388, 199)

25- **Râmhürmüzî**, Ebû Muhammed İbn Hallâd el-Hasen b. Abdirrahmân b. Hallâd er-Râmhürmüzî el-Fârisî (ö. 360/971). Hadis usulüne dair ilk eseri yazdığı bilinen muhaddis.

el-Muhaddisü'l-Fâsıl Beyne'r-Râvî ve'l-Vâî: Hadis usulüne dair ilk eseri yazdığı bilinen muhaddis Râmhürmüzî tarih, şiir ve edebiyatla da meşgul olmakla birlikte hadis ilminde şöhret bulmuştur. Hadis usûlüne dair kaleme alınan ilk eser kabul edilen bu eser, hem *Dirâyetü'l-Hadîs* hem rivâyet âdâbı konusunda daha sonraki çalışmalara kaynak olmuştur.⁵³ (Mukaddime, c. I, s. 407, 445)

26- **İbn Dakîkul'îd**, Ebü'l-Feth Takıyyüddîn Muhammed b. Alî b. Vehb el-Kuşeyrî el-Küsî (ö. 702/1302). Müctehid âlim ve muhaddis .

a- *el-İmâm fî Ma'rifeti Ehâdisi'l-Ahkâm*: Hacimli bir eser olup İbn Rüseyd yaklaşık yedi, İbn Hâcer yirmi, Safedî ise yirmi beş cilt olduğunu söylemektedir. İbn Hâcer el-Askalânî, bazı görüşlerinden dolayı İbn Dakîkul'îd'in hoşlanmadığı Hanbelî âlimi Mes'ûd b. Ahmed el-Hârisî'nin bu eserin müsveddelerini ele geçirip imha ettiğini, geriye sadece müellifin sağlığında temize çekilmiş kısmının kaldığını söyler.

⁵¹ Baltacı, Ahmet; Yücel, Ahmet, “İbnü'l-Arabî Ebû Bekir”, DİA, Ankara 1999, c. XX, s. 488.

⁵² Sönmez, M. Ali, “İbn Hibban”, DİA, Ankara 1999, c. XX, s. 63.

⁵³ Hatiboğlu, İbrahim, “Râmhürmüzî”, DİA, Ankara 2007, c. XXXIV, s. 447.

b- *İhkâmü'l-Ahkâm Şerhu Umdeti'l-Ahkâm*: Cemmâli'nin ahkâm hadislerine dair eserinin şerhidir. Delhi (1313/ 1895) ve Kâhire'de (1342/1923) basılan eser, daha sonra Muhammed Hâmid el-Fıkî ve Ahmed Muhammed Şâkir (Kâhire 1374/1955; Beyrût 1407/1987),Taha Sa'd ve Mustafa el-Hevvârî (Kâhire 1396/1976) tarafından neşredilmiştir.⁵⁴ (Mukaddime, c. I, s.193, 197, 285, 341, 439)

27- **Mâlik b. Enes**, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Amir el-Asbahî el-Yemenî (ö. 179/795). Mâlikî mezhebinin İmâmı, büyük müctehid ve muhaddis.

İmâm Mâlik'in bilinen en önemli eseri *el-Muvatta* olmakla birlikte tabakât kitaplarında ona nisbet edilen bazı çalışmalar daha vardır. Kâdî İyâz bunların bir kısmı talebeleri tarafından rivâyet edildiğini, çoğu ondan sahih senedle nakledilse bile şöhret bulmadığını belirtir. I. (VII.) yüzyılın ikinci yarısı ile II. (VIII.)yüzyılın ilk yarısında hadislerin önemli ölçüde yazılıp tedvin edilmesinin ardından başlanan tasnif çalışmaları arasında günümüze ulaşması bakımından Mâlik'in *el-Muvatta*'ı büyük bir öneme sahiptir. Eser fıkıh konularına göre tasnif edilen hadisler yanında ashabın görüşlerini, tâbiîn fetvalarını ve kendi icthadlarını da ihtiva ettiğinden ayrıca fıkıh açısından önem taşır ve genel olarak hadis ve fıkıha dair yazılan ilk eser kabul edilir.⁵⁵ (Mukaddime, c. I, s. 49, 72, 111, 154, 183)

28- **Ebû Hâtim er-Râzî**, Muhammed b. İdrîs Ebû Hâtim Muhammed b. İdrîs b. Münzir er-Râzî (ö. 277/890). Hadis hâfızı ve münekkit.

'*Emîrû'l-Mü'minîn fi'l-Hadîs*' unvanına sahip olan Ebû Hâtim râvileri bütün yönleriyle tanır, rivâyetlerdeki ince kusurları (illet) hemen farkedirdi. Ashabın ihtilâf ettiği konuları, tâbiîn ve daha sonraki nesillerin fikhî görüşlerini de iyi bilirdi. Titiz bir münekkit olduğu için onun güvenilir kabul ettiği şahısların rivâyetinde tereddüt edilmemiş, fakat zayıf saydığı kişiler hakkındaki kanaatinin diğer münekkitlerin görüşlerine başvurulduktan sonra dikkate alınması tavsiye edilmiştir. Eserlerinin hiçbiri günümüze kadar tam olarak gelmemiştir.⁵⁶ (Mukaddime, c. I, s. 172, 212)

⁵⁴ Özel, Ahmet, "*İbn Dakikul'id*", DİA, Ankara 1999, c. XIX, s. 408.

⁵⁵ Özel, Ahmet, "*Mâlik b. Enes*", DİA, Ankara 2003, c. XXVII, s. 506.

⁵⁶ Canan, İbrahim, "*Ebû Hâtim er-Râzî*", DİA, Ankara 1994, c. X, s. 150.

29- **İbnü'l-Kattân el-Mağribî**, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Abdilmelik el-Kutâmî el-Fâsî (ö. 628/1231). Muhaddis ve devlet adamı.

Beyânü'l-Vehm ve'l-ihâmi'l-Vâkıayn fi Kitâbi'l-Ahkâm: Eserde, İbnü'l-Harrât'ın *el-Ahkâmü'l-Vüsfa*'da bir araya getirdiği ahkâm hadislerinde görülen rivâyete dair hatalar on iki bâbda, dirâyetle ilgili olanlar yirmi bir bâbda ele alınmıştır. Zehebî, bu tenkitlerin çoğunda İbnü'l-Kattân'ın haklı olmadığını göstermek üzere bir reddiye yazmış, Zehebî'nin risâlesi İbnü'l-Harrât'ın *el-Ahkâmü'l-Vüstası*'nın baş tarafında *Nakdü'l-İmâm ez-Zehebî li-Beyâni'l-Vehm ve'l-ihâm* adıyla, ayrıca Fâruk Hammâde tarafından müstakil olarak neşredilmiştir. *Beyânü'l-Vehm*'i altı cilt halinde yayımlayan Hüseyin Âyt Saîd (Riyad 1418/1997), I. ciltte müellifin hayatını ve eserini geniş bir şekilde incelemiş, sonuncu cildi genel fihriste ayırmıştır.⁵⁷ (Mukaddime, c. I, s. 164)

30- **Tayâlisî, Ebû Dâvûd**, Süleymân b. Dâvûd b. el-Cârûd et-Tayâlisî (ö. 204/819). Müsned sahibi, Basralı hadis hâfızı.

el-Müsned: Türünün ilk örneği sayılan bu eserde 2890 hadis vardır.⁵⁸ (Mukaddime, c. I, s.161)

31- **Buhârî, Muhammed b. İsmail**, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî (ö. 256/870)

Edebü'l-Müfred: el-Câmi 'us-Sahîh'te bulunmayan güzel ahlâka dair bazı hadisleri de ihtiva eden ve 644 bâb içinde 1322 hadisi toplayan eserdir.⁵⁹ (Mukaddime, c. I, s. 138)

32- **Kurtubî**, Muhammed b. Ahmed Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî (ö. 671/1273). Tefsir, hadis ve fıkıh âlimi.

et-Takrib li Kitâbi't-Temhid: Abdülber en-Nemerî'nin *et-Temhîd limâ fi'l-Muvatta Mine'l Me'ânî ve'l-Esânîd* adlı eseri üzerine yapılmış bir çalışma olup bir

⁵⁷ Ünal, İsmail Hakkı, “İbnü'l-Kattân el-Mağribî”, DİA, Ankara 2000, c. XXI, s. 107.

⁵⁸ Özkan, Halit “Tayâlisî”, DİA, Ankara 2011, c. XL, s. 188.

⁵⁹ A'zami, M. Mustafa, “Buhârî, Muhammed b. İsmail”, DİA, Ankara 1992, c. VI, s. 371.

nüshası Fas Karâviyyîn Kütüphanesi'ndedir.⁶⁰ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 12, s. 304, 311)

33-**Hatib El-Bağdâdî**, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî (ö. 463/1071). *Târîh-u Bağdâd* adlı eseriyle tanınan hadis hâfızı ve tarihçi.

el-Kıfâye fi ilmi'r-Rivâye: Usûl-i hadîsin ilk ve en önemli kaynaklarından biri olup hadis ilimlerini, hadis terimlerini ve usul meselelerini bilmeden hadis rivâyetine kalkışan kimseler için kaleme alınmış, daha önceki usul kitaplarında temas edilmeyen pek çok hadis meselesi, sünnetin dindeki yeri, nasların teâruz ve tercihi gibi konular senedleriyle birlikte işlenmiştir. Eser Haydarâbâd'da (1357/1938), Muhammed Hâfız et-Ticânî tarafından Kâhire'de (1972, 1976), Ahmed Ömer Hâşim tarafından Beyrut'ta (1405/1984) yayımlanmıştır.⁶¹ (Mukaddime, c. I, s. 20, 129, 156, 302, 323, 328, 375, 390, 400)

34- **Nesâî**, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî (ö. 303/915). Kütüb-i Sitte'den biri olan es-Sünen'in müellifi, muhaddis.

es-Sünen: Kendisi Süneni'ni özetlemiş ve tamamen sahih diye kabul ettiği hadisleri ihtiva eden yeni eserine *el-Müctebâ* adını vermiştir. 5758 hadis ihtiva eden, Sünen'ler arasında en az zayıf hadis içerdiği kabul edilen eser Delhi'de taş baskısı olarak neşredilmiş (1256/1840), Abdülfettâh Ebû Gudde tarafından Süyûtî'nin şerhi ve Muhammed b. Abdülhâdî es-Sindî'nin hâşiyesiyle birlikte yayımlanmıştır (I-IX, Beyrut 1409/1988).⁶² (Mukaddime, c. I, s. 51, 125)

35- **Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin**, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Alî el-Beyhaki (ö. 458/1066). Muhaddis ve Şâfîî fakihî.

a- *es-Sünenü'l-Kübrâ*: *es-Sünenü'l-Kebîr* diye de anılan eser diğer hadis kitaplarında bulunmayan pek çok hadisi, sahâbe ve tâbiîn kavlini muhtelif rivâyetleriyle birlikte ihtiva etmekte olup fıkıh bâblarına göre yapılan tertibinde Şâfîî fıkıhı ön planda tutulmuştur. İbnü't-Türkmânî'nin Beyhakî tarafından yapılan hadis değerlendirmelerini yer yer tenkit ettiği ve bazı konularda açıklayıcı bilgiler verdiği el-

⁶⁰ Altıkulaç, Tayyar, "Kurtubî, Muhammed b. Ahmed", DİA, Ankara 2002, c. XXVI, s. 455.

⁶¹ Kandemir, M. Yaşar, "Hatib el-Bağdadi", DİA, Ankara 1997, c. XVI, s. 452.

⁶² Kandemir, M. Yaşar, "Nesâî", DİA, Ankara 2006, c. XXXII, s. 563.

Cevherü'n-Nakî Fi'r-Reddi Ale'l-Beyhakî adlı kitâbıyla birlikte on cilt halinde basılmıştır.

b- *Delâ'ilü'n-Nübüvve*: Sahih rivâyetlere dayanarak Hz. Muhammed'in herhangi bir insandan farklı taraflarını, peygamberliğini belirten yanlarını, mûcizelerini derlediği meşhur eseridir. Abdülmu'tî Kal'acî tarafından yedi cilt halinde yayımlanmıştır.

c- *Şu'abü'l-İmân: el-Câmiu'l-Musannef fi Beyâni Şuâbi'l-İmân* adıyla da anılan eserde, imanın altmış veya yetmiş küsur şubesi bulunduğunu belirten hadisten hareketle bunların nelerden ibaret olduğu âyet ve hadislerin yardımıyla tesbite çalışılmaktadır. Eser Ebû Hâcir Muhammed Saîd b. Besyûnî Zağlûl tarafından iki cildi fihrist olmak üzere dokuz cilt halinde yayımlanmıştır.

d- *el-Medhal ilâ Kitâbi's-Sünen*: es-Sünenü'l-Kübrâ'ya giriş mahiyetindeki bu eser Muhammed Ziyâürrahmân el-A'zamî tarafından yayımlanmıştır (Küveyt 1985). A'zamî eserin usûl-i hadîse dair olan birinci cüzünün kaybolduğunu belirtmektedir.⁶³ (Mukaddime, c. I, s. 123, 138, 148, 170, 441, 442, 408, 435, 470)

36- **İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî**, Ebû Amr Takıyyüddîn Osman b. Salâhiddîn Abdirrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî (ö. 643/1245). Hadis âlimi ve fakih.

Mukaddimetü İbni's-Salâh: (Ulümü'l-Hadîs, Aksa'l Emel ve's-Şevk fi 'Ulûmi Hadîsi'r-Resûl) Hadis usûlü konularının ele alındığı eser üzerinde çoğu şerh ve ihtisâr olmak üzere yüzlerce çalışma yapılmış, ayrıca manzum hale getirilmiş, bu ihtisârlar ve manzumeler üzerine şerhler yazılmıştır. Kitap Abdülhay el-Leknevî (Leknev1304), Nûreddin Itr (Medine-Halep 1386/1966, 1972; Dımaşk 1984), Âişe Abdurrahman (Kâhire 1974,1989,1411/1990) ve başkaları tarafından yayımlanmıştır.⁶⁴ (Mukaddime, c. I, s. 36, 121, 155, 199, 239, 244, 206, 392, 424, 437, 445, 453)

37- **İbn Huzeyme**, Ebû Bekr Muhammed b. İshâk b. Huzeyme es-Sülemî en-Nîşâbü'rî (ö. 311/924). Hadis, kelâm ve fıkıh âlimi.

es-Sahîh: Tesbit edilebildiği kadarıyla İbn Huzeyme'nin eserinden *es-Sahîh* diye bahseden ilk müellif Münzirî'dir. *es-Sahîh*'in daha geniş bir eserin muhtasarı

⁶³ Kandemir, M.Yaşar, "Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin", DİA, Ankara 1992, c. VI, s. 59.

⁶⁴ Kandemir, M.Yaşar, "İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî", DİA, Ankara 2000, c. XXI, ss. 198-200.

olduğu adından anlaşılmaktadır. Başta *İhtilâfî'l-Hadîs* olmak üzere hemen bütün hadis ilimleri hakkında bilgi vermekte, özellikle fıkıh bâblarına göre düzenlediği eserinin bâb başlıklarında fikhî görüşlerine ve hadislerde görülen ihtilâflarla ilgili çözümlere yer vermektedir. Ayrıca bâb başlıklarında hadislerin vürûd sebebine işaret etmek suretiyle esere bir *Fıkhü'l-Hadîs* çalışması görünümü kazandırmıştır. Ancak dörtte bir kadarı günümüze ulaşan *es-Sahîh*'i Muhammed Mustafa el-A'zamî *Sahîhu İbn Huzeyme* adıyla yayımlamıştır (I-IV, Beyrut 1395/1975).⁶⁵ (Mukaddime, c. I, s. 117, 418)

38- **Nevevî, Ebû Zekeriyâ** Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî (ö. 676/1277) Hadis âlimi ve fakih.

a- *et-Takrîb ve't-Teysîr li(fi)-Marîfeti Süneni'l-Beşîri'n-Nezîr*: Nevevî, İbnü's-Salâh'ın Mukaddime'sinden ihtisar ettiği *İrşâdü Tullâbi'l-Hakâik*'i yeterince okunmadığı düşüncesiyle bir defa daha kısaltmıştır (nşr. Abdullah Ömer el-Bârûdî, Beyrut 1406/1986). *et-Takrîb*'i Zeynüddin el- Irâki, Şemseddin es-Şehâvî gibi âlimler şerhetmiş, Süyûtî'nin *Tedrîbü'r-Râvî fî Şerhi Takrîbi'n-Nevevî*'si (Kâhire 1307, nşr. Abdülvehhâb Abdüllatîf, I-II, Kâhire 1385/1966) büyük ilgi görmüştür .

b- *el-Minhâc fî Şerhi Sahîhi Müslim b. Haccâc*: Sahîh-i Müslim şerhlerinin en önemlilerinden biri olup 674'ten (1275) sonra telif edilmiştir. Eserde hadislerin sene-dindeki râviler tanıtılmış, metinlerdeki garîb kelimeler açıklanmış, birbirine zıt gibi görünen hadisler hakkında açıklayıcı bilgi verilmiştir. Nevevî'nin hayatının son iki yılında kaleme aldığı bu muhtasar çalışmanın dikkate değer yanlarından biri Müslim'in *el-Câmiu's-Sahîh*'ine bâb başlıkları konmuş olmasıdır.⁶⁶ (Mukaddime, c. I, s. 103, 107, 137, 149, 160, 221, 389, 445)

39- **Dârekutnî**, Ebü'l -Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî (ö. 385/995). Hadis hâfızı ve kıraat âlimi.

a- *es-Sünen*: Fıkıh konularına dair hadislerin muhtelif rivâyetlerini bir araya toplayan eser Kütüb-ü Sitte'den farklı bir yapıya sahiptir.

⁶⁵ Işık, Mustafa, "*İbn Huzeyme*", DİA , Ankara 1999, c. XX, s. 80.

⁶⁶ Kandemir, M. Yaşar, "*Nevevî*", DİA, Ankara 2007, c. XXXIII, ss. 45-49.

b- *Ğaribü'l-Hadîs*: Hindistan'da (Râmpûr) bir nüshası bulunan eseri Kâtib Çelebî *Ğaribü'l-Luĝa* adıyla vermektedir. (Keşfü'z-Zunûn, II, 120) ⁶⁷ (Mukaddime, c. I, s. 68, 104, 110, 303, 335, 396, 387)

40- **Hâkim en-Nîsâbûrî**, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nîsâbûrî (ö. 405/1014). *el-Müstedrek* adlı eseriyle tanınan hadis hâfızı.

a- *Marifetü Ulumi'l-(usûli'l) Hadîs*: Râmhürmüzînin (ö. 360/971) *el-Muhaddisü'l-Fâsil*'ından sonra bu sahada kaleme alınmış ikinci eser olduğu tahmin edilen kitapta usûl-i hadîs meseleleri elli iki bölüm halinde ele alınmış, verilen her bilgi senedleriyle birlikte zikredilmiştir. Kitap Seyyid Muazzam Hüseyin tarafından yayımlanmıştır (Kâhire 1937; Medine 1397/1977)

b- *Kitâbü'l-İklîl*: Sâ mânîler'in Horasan valisi Ebû Ali İbn Sîmcûr'un isteĝi üzerine kaleme aldığı ve Hz. Peygamber ile aile fertlerinin hayatıyla ilgili bilgileri ve hadisleri toplayarak daha önce benzeri görülmeyen bir şekilde tertip ettiği eserdir. ⁶⁸ (Mukaddime, c. I, s. 6, 28, 66, 138, 146, 203, 178, 206, 258, 298)

41- **Ebû Dâvûd es-Sicistânî**, Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî (ö. 275/889). Kütüb-i Sitte'den biri olan es-Sünen'in müellifi, muhaddis

es-Sünen: Bir hadisin senesinde kopukluk bulunmadığı ve râvilerinin zayıflığı hakkında fikir birliğine varılmadığı takdirde onu Kitâbına almakta mahzur görmeyen Ebû Dâvûd, hayatı boyunca yazdığı 500.000 hadis arasından bu özelliklere sahip 4800 rivâyeti 20 yılda seçerek es-Sünen'e almıştır. Esere bir çok şerh yazılmıştır. Meşhurları şunlardır: Hattâbî'nin, *Meâlimu's-Sünen'i*, Sehârenfurî'nin, *Bezlu'l Mechûd'u*, Azimabadî'nin *Avnu'l-Ma'bud'u*, İmâm-ı Süyutî tarafından yazılan *Mirkâdü's-Süûd ilâ Süneni Ebi Dâvûd*. ⁶⁹ (Mukaddime, c. I, s. 57, 66, 142, 148)

⁶⁷ Çakan, İsmail, L, "Dârekutnî", DİA, Ankara 1993, c.VIII, s. 488.

⁶⁸ Kandemir, M. Yaşar, "Hâkim en-Nîsâbûrî", DİA, Ankara 1997, c. XV, s. 190.

⁶⁹ Kandemir, M.Yaşar, "Ebû Dâvûd es-Sicistânî", DİA, Ankara 1994, c. X, ss. 119-121; Çakan, İ. Lütfi, *Anahatlarıyla Hadis*, s. 127; *Hadis Edebiyatı*, ss. 176-177.

42- **Kastallânî**, Ahmed b. Muhammed Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr el-Kastallânî (ö. 923/1517). Hadis hâfızı, kelâm ve kıraat âlimi.

el-Mevahibu'l-Lediünniyye' si meşhur olan müellif, bilhassa Buhârî'nin Sahih'ine yazdığı *İrşâdü's-Sârî* adlı şerhi dolayısıyla tanınmaktadır. Kastallânî, sırasıyla, Ehl-i hadisin fazileti, hadis tarihi, hadis usûlü ile ilgili özet bilgiler vermektedir. Sonra da İbn Hacer'in *Hedyü's-Sâri'* sini bir fasılda özetlemektedir. Buhârî'nin hayatı ve menâkıbına ayırdığı 5. faslı da tenbîh ve irşad yan başlığı altında Buhârî'nin Sahih'inin rivâyet nüshaları ve Buhârî şerhleri hakkında verdiği bilgiler ve yaptığı değerlendirmelerle bitirmektedir. Kastallânî, şerhine Buhârî'nin Yûnînî edisyonunu esas almıştır. Bu sebeple de onun şerhi bilhassa, nüsha farklarına ait taşıdığı işaretler ve Sahih'in rivâyetlerinin tenkidi bakımından büyük önem taşımaktadır. *İrşâdu's-Sârî* Bulak'ta 10 cilt halinde ve kenarında en-Nevevî'nin Müslim Şerhi *el-Minhâc* ile birlikte basılmıştır. Bu baskının ofset baskılan da piyasada bulunmaktadır.⁷⁰ (Mukad-dime, c. I, s. 48, 108, 404, 425)

43- **Tirmizî**, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî (ö. 279/892). Kütüb-i Sitte'den el-Câmiu's-Sahîh'in müellifi, muhaddis.

a- *el-Câmiu's-Sahîh*: Tirmizî hadis ilminde önde gelen âlimlerden biridir. İbn Hibbân bir muhaddiste bulunması gereken öğrendiği hadisleri derleme, tasnif etme, ezberleme ve müzakere etme vasıflarının Tirmizî'de bulunduğunu söylemiştir. Zehabî de *el-Câmiu's-Sahîh*'in onun hadis ilminde imam ve güçlü bir hâfıza sahibi olduğunu, ayrıca fikhî çok iyi bildiğini ortaya koyduğunu ifade etmiştir. Tirmizî, hadislerin sıhhatini zedeleyici mahiyette, tesbit edilmesi son derece zor gizli kusurları mükemmel şekilde bilen çok az sayıdaki hadis âlimlerinden biridir. İlel sahasında meydana getirdiği eserlerle güçlü bir hadis tenkitçisi olduğunu ispat etmiştir. Bu yetkinliği sebebiyle Tirmizî, eserine almak istediği bir konuya dair sahih hadis bulamadığı durumlarda bazı zayıf hadisleri almakta sakınca görmemiş, fakat bunların senedlerini tenkit ederek râvilerinin ne ölçüde güvenilir olduğunu belirtmiştir.

⁷⁰ Çakan, İ. Lütfî, *Hadis Edebiyatı*, ss. 174-175; Şenel, Abdülkadir, "Kastallânî", DİA, Ankara 2001, c. XXIV, ss. 583-584.

b- *el-İlelü's-Sağir: el-Câmiu's-Sahîh*'in sonunda elli birinci kitap şeklinde yer alan bölüm bu adla anılmaktadır. Müellif çalışmasında *el-Câmiu's-Sahîh*'te takip ettiği usulü, kaynaklarını, eserde geçen râvileri ve terimleri açıkladığı için eser *el-Câmiu's-Sahîh*'in mukaddimesi mahiyetindedir.

İbn Receb el-Hanbelî, *el-İlelü's-Sağir*'i, Tirmizî'nin metinlerini zikretmeden bu metinleri ilâvelerle genişletip ve eksiklerini tamamlamak suretiyle *Şerhu İleli't-Tirmizî* adıyla şerhetmiştir.

Mübârekfûrî de eseri *Şifâü'l-ilel fî Şer-hi Kitâbi'l-İlel* adla çalışmasında şerhetmiş ve eser *Tuhfetü'l-Ahvezî*'nin X. cildinin sonunda yayımlanmıştır.⁷¹ (Mukaddime, c. I, s. 39, 40, 41, 43, 115, 143, 160, 162, 262, 351, 386)

44- **İbn-i Hâcer el-Askalânî**, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî (ö. 852/1449). Ünlü hadis âlimi ve hâfızı.

a- *Hedyü's-Sârî*: Fethu'l-Bârî'nin mukaddimesi olup Sahîh-i Buhârî hakkında gerekli bilgileri ihtiva eder

b- *Nuhbetu'l-Fiker*: İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî'nin, hadis ilimlerini altmış beş nevi halinde incelediği Mukaddime'sini buna kırk nevi daha eklenerek yapılmış bir muhtasarı olup 812'de (1409) tamamlanmış ve müellifi tarafından 818'de (1415) *Nüzhetü'n-Nazar fî Tavzihi Nuhbeti'l-Fiker* adıyla şerhedilmiştir. *Nuhbetü'l-Fiker* ve *Nüzhetü'n-Nazar* zamanla büyük kabul görmüş, ders kitâbı olarak okutulmuş, üzerine şerhler, hâşiyeler ve muhtasalar yazılmış, manzum hale getirilmiş ve çeşitli dillere tercüme edilmiştir.

c- *Fethu'l-Barî*: Bir mukaddime ve şerh'den meydana gelmektedir. Buhârî ve Sahîh' ine tahsis edilmiş müstakil ve en şümüllü bir tetkik olan mukaddime *Hedyü's-Sârî Mukaddimetü Fethi'l-Bârî* adını taşımaktadır. Şerhini 25 yılda tamamlamıştır. İbn Hacer'in şerhi, hadis ilmi, takrir güzelliği, ifâde düzgünlüğü ve maksadın ortaya konulması açılarından şerhlerin en üstünüdür. İbn Hacer'in *Fethu'l-Barî*'si, kendinden önceki literatürden geniş ölçüde istifade etmiş olması ve Buhârî'nin kaynakları

⁷¹ Kandemir, M. Yaşar, "Tirmizî", DİA, Ankara 2012, c. XLI, ss. 202-204; Özdemir, Veysel, *Tirmizî ve el-İlelü'l-Kebir'inin İlel İlmindeki Yerine Genel Bir Bakış*, Turkish Studies – International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish, Volume 9/2 Winter 2014 Ankara, ss. 1175-1195.

hakkında daha fazla bilgi ihtiva etmesi bakımından ehemmiyet arz etmektedir. *Fethu'l-Bârî* en yeni baskısı mukaddime dahil 14 cildir.⁷² (Mukaddime, c. I, s. 17, 22, 108, 123, 153, 167, 207, 231, 235, 242, 266, 271, 325, 331, 401)

45- **Irakî, Zeynüddin**, Ebü'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyn b. Abdürrahmân el-İrâkî (ö. 806/1404)

el-Elfiyye: İrâkî, İbnü's-Salâh'ın Mukaddime'sini 1002 beyitte özetlemiş ve eserine *Tebşiratü'l-Mübtedî ve Tezkiretü'l-Müntehî* (*et-Tebşıra ve't-Tezkire*; nşr. Mahmûd Rebî', Kâhire 1355/1937) adını vermiştir. Benzerleri gibi *el-Elfiyye* diye şöhret bulan eseri İrâkî daha sonra *Fethu'l-Muğis bi-Şerhi Elfiyyeti'l-Hadîs* adıyla şerhetmiştir. Eser ilk defa Sehâvî'nin aynı kitap üzerindeki şerhiyle birlikte yayımlanmıştır (Leknev 1303/1885, taşbaskı; nşr. Muhammed b. Hüseyin el-İrâkî, Fas 1354/1935; nşr. Mahmûd Rebî', Kâhire 1355/1937; nşr. Salâh Muhammed Muhammed Uveyda, Beyrût 1413) *el-Fiyye*'nin Sehâvî, Bikâî, Zekeriyây el-Ensârî, Emîr Pâdişâh, Abdürraûf el-Münâvî ve Uchûrî gibi âlimler tarafından yapılan şerhleri de bulunmaktadır.⁷³ (Mukaddime, c. I, s. 9, 16, 28, 118, 156, 173, 183, 215, 401, 422, 429)

46- **Süyûtî**, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdürrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfîî (ö. 911/1505). Tefsir, hadis, fikh, Arap dili ve edebiyatı âlimi.

a- *Tedribü'r-Râvî fi Şerhi Takrîbi'n-Nevevî*: Nevevî tarafından İbnü's-Salâh'ın Mukaddime'si üzerine yazılan eserin şerhidir.⁷⁴

b- *El-Ezhâru'l-Mütenasıra fi'l-Ahbari'l-Mütevâtıra*: Mütevâtir hadisleri kitâbında toplamıştır. Daha sonra bu eserini *Katfü'l-Ezhâr* namıyla ihtisâr etmiştir.⁷⁵ (Mukaddime, c. I, s. 40, 104, 130, 160, 192, 304, 289, 330, 393, 371)

47- **Cevzakî**, Ebü Bekr Muhammed b. Abdiilah b. Muhammed eş-Şeybani el-Cevzakî el-Horasani (ö. 388/998)

⁷² Çakan, İ. Lütfî, *Hadis Edebiyatı*, ss. 168-169.

⁷³ Kandemir, M. Yaşar, "Irakî, Zeynüddin", DİA, Ankara 1999, c. XIX, ss. 118-121.

⁷⁴ Halit Özkan, "Süyûtî", DİA, Ankara 2010, c. XXXVIII, s.193.

⁷⁵ Halit, Özkan, *a.g.m.*, c. XXXVIII, s.193.

Kitâbü'l-Cem' Beyne's-Sahihayn: Kitâbü's-Sahîh Mine'l-Ahbâr adıyla da anılan eser, Buhari ile Müslim'in *el-Câmi'u's-Sahîh* 'lerindeki hadisleri bir araya toplamak maksadıyla yapılan çalışmaların ilki olarak bilinmektedir. Bir nüshası Rabat'ta Evkaf Kütüphanesi'ndedir.⁷⁶ (Mukaddime, c. I, s. 70)

48- **Tîbî**, Ebû Muhammed Şerefüddîn Hüseyin b. Abdillâh b. Muhammed et-Tîbî (ö. 743/1343). Müfessir, muhaddis, dil ve edebiyat âlimi.

a- *el-Hulâsa fî Usûli'l-Hadîs*: İbnü's-Salâh'ın Mukaddime'si, Nevevî'nin *et-Takrîb ve't-Teysîr*'i, Bedreddin İbn Cemâa'nın *el-Menhelü'r-Revî*'si gibi eserlerden özetlenip İbnü'l-Esîr'in *Câmiu'l-Usûl*'ünden bazı bilgilerin ilâvesiyle oluşturulmuştur. Hibetullah b. Atâ b. Ahmed el-Hüseynî Şâhmîr tarafından şerhedilen eseri, Seyyid Şerîf el-Cürcânî *el-Muhtasar fî Usûli'l-Hadîs (ed-Dîbâcü'l-Müzheb)* adıyla ihtisâr etmiştir. Cürcânî *el-Hulâsa*'daki mevzû hadislerle ilgili örnekleri, râvi isimlerini, künyeleri ve lakapları hafız etmiş, bazı konularda kendi görüşlerini ekleyerek esere aynı zamanda bir hâşiye niteliği kazandırmıştır. Cürcânî'nin muhtasarı Abdurrahman b. Muhammed el-Hanefî, Şemseddin Muhammed el-Hanefî et-Tebrîzî ve Leknevî tarafından şerhedilmiş olup bunların en meşhuru, Leknevî'nin *Zaferü'l-Emânî bi-Şerhi Muhtasari's-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî fî Mustalahi'l-Hadîs*'idir.

b- *el-Kâşif an Hakâiki's-Sünen*: Tîbî, talebesi Hatîb et-Tebrîzî'yi Ferrâ el-Beğavî'nin *Mesâbîhu's-Sünne*'de eksik bıraktığı bazı kısımları tamamlaması için görevlendirmiş, bunun üzerine Hatîb et-Tebrîzî, Beğavî'nin sahih ve hasen başlıkları altında tasnif ettiği hadisleri yeniden düzenledikten sonra kitâba onun şartlarına uygun üçüncü bir bölüm eklemek suretiyle *Mişkâtü'l-Mesâbîh*'i kaleme almıştır. Tîbî de bu eser üzerine *el-Kâşif an Hakâiki's-Sünen* adlı şerhini yazmış, hâşiye olarak da anılan eser *Şerhu't-Tîbî alâ Mişkâti'l-Mesâbîh* adıyla şöhret bulmuştur.⁷⁷ (Mukaddime, c. I, s. 245, 290)

49- **Kettânî**, Muhammed b. Ca'fer, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ca'fer b. İdris el-Kettânî el-Hasenî, (1857-1927).

⁷⁶ Çakan, İ. Lütfî, "Cevzaki", DİA, Ankara 1997, c. VII, s. 465.

⁷⁷ Özkan, Halit, "Tîbî", DİA, Ankara 2012, c. XLI, s. 125.

Risâletü'l-Müstetrafe li-Beyâni Meşhûri Kütübi's-Sünneti'l-Müşerreffe: Klasik hadis literatürüne dair en geniş çalışma olup eserde, 11-XIV. (V111-XX.) yüzyıllar arasında yaşayan 600 kadar müellif ve bunlara ait 1400 civarında eser hakkında bilgi verilmiştir. Telifinden dört yıl sonra yayımlanan *er-Risâletü'l-Müstetrafe* (Beyrut 1332) daha sonra da basılmış (Karaçi 1379/1959) ve müellifin torunu Muhammed Muntasır el-Kettânî tarafından da bir neşri gerçekleştirilmiştir (Beyrût 1383/ 1964, 1400, 1406). Eseri Türkçe'ye çeviren Yusuf Özbek (Hadis Literatürü: *er-Risâletü'l-Mustatrafe*, İstanbul 1994) kitapların baskıları, kütüphane numaraları veya anıldıkları kaynakları dipnot halinde belirtmek, yanlış bilgileri tashih etmek ve müellifin söz etmediği birçok kitap hakkında bilgi vermek suretiyle eserin hacmini oldukça genişletmiştir.⁷⁸ (Mukaddime, c. I, s. 131, 224)

50- **Ebû Bekr es-Sayrafi** (ö. 330/ 941) Şafî mezhebindeki hadîs, fıkıh, usul-i hadîs, usul-i fikh âlimlerinden.

Kitâbü'd-Delâil: Ahmed Nâim Mukaddime'de sayfa 408'de bu adla zikettiği ve Hadis usulü ile ilgili olduğu anlaşılan eser hakkında bir bilgiye ulaşamadık. (Mukaddime, c. I, s. 381, 383, 408)

51- **Ebü'l-Abbas**, Velid b. Bekir el-Gamrî el-Endelûsî es-Serekustî (ö. 392/1002)

el-Vicâze fi Sıhhati'l-Kavli Bi'l-İcâze: İcâzetin gerekçesi, faydaları ve hükümleri konusunda yapılan ilk çalışma olup bir nüshası Bağdat'ta Abbas el-Azzavi Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Ebû Tahir es-Silefi, Gamri'nin eserini özetleyip kendi icazet şeyhlerinin tanıtımı da dahil olmak üzere yeni bilgiler ilave ederek *el-Vecîz fi Zikri'l-Mücâz ve'l-Mücîz* adlı eserini yazmıştır.⁷⁹ Ahmed Nâim eserden *Kitâbü'l-Vicâze* olarak söz eder. Müellifi dipnotta tanıtır. Endülüs'lü Mâlikî fakihlerinden olduğunu belirtir. (Mukaddime c. I, s. 439)

52- **İbn Ebû Hâtım**, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî (ö. 327/938) *el-Cerh ve't-Ta'dil* adlı eseriyle tanınan hadis hâfızı, müfessir ve fakih.

⁷⁸ Özel, Ahmet, "Kettânî, Muhammed b. Ca'fer", DİA, Ankara 2002, c. XXV, s. 338.

⁷⁹ Akpınar, Cemil, "İcâzet", DİA, Ankara 2000, c. XXI, s. 396.

İlelü'l-hadîs (el-ilel fi'l-hadîs, Kitabü'l-'ilel ve beyânü ma vaka'a mine'l-hata'i ve'l-Halel fi Ba'zi Turûki'l-Ehâdîsi'l-Merviyye fi's-Sünneti'n-Nebeviyye).

Fıkıh konularına göre tasnif edilen eser, iki ciltte 2840 hadisi ve Ebû Zür'a er-Râzî ile Ebû Hâtım er-Râzî'nin bu hadisler hakkındaki görüş ve düşüncelerini kaydetmekte olup Muhibbüddin el-Hatîb (I-II, Bağdâd 1971; I-II, Kâhire 1343-1344/1924-1925; I-II, Beyrût 1405/1985) ve üzerinde bir doktora çalışması yapan (1414/1993, Câmîatü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, Külliyyetü usûli'd-dîn) Abdullah b. Abdülmuhsin et-Tüveycirî (Riyâd 1414/1993) tarafından yayımlanmıştır.⁸⁰ (Mukaddime, c. I, s. 172, 243)

53- **Humeydî, Abdullah b. Zübeyr**, Ebû Bekr Abdullah b. ez-Zübeyr

b. İsâ el- Kureşî el- Humeydî (ö. 219/834). Hadis hafızı ve fakih.

el-Müsned: Sahâbenin faziletine ve müslüman oluş sırasına göre düzenlenerek Ebû Bekir'in Müsnediyle başlayan, 1327 hadis ihtiva eden ve Mekke'de kaleme alınmış ilk müsnedler arasında sayılması gereken eserde Hz. Peygamber'in hadisleri yanında az miktarda sahâbe ve tâbiîne ait haberlere de yer verilmiştir.⁸¹ Ahmed Nâim kendisinden alıntı yaptığı Humeydî'nin eserini zikretmez. (Mukaddime c. I, s. 388)

54- **Bezzâr**, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik el-Bezzâr el-Basrî (ö. 292/905) Müsned sahibi muhaddis.

el-Müsned: *el-Müsnedü'l-Kebîr* ve *el-Bahrü'z-Zehhâr* adlarıyla da anılan eser, *Aşere-i Mübeşşere*'nin müsnedleriyle başlayıp devam etmektedir. Nûreddin el-Heysemî, el-Müsned'in Kütüb-i Sitte'de bulunmayan hadislerini toplamış ve bunları bâblara göre tertip ettiği eserine *Keşfü'l-Estâr an Zevâ'idi'l-Bezzâr* adını vermiştir.⁸² (Mukaddime c. I, s. 110, 164)

55- **İsmâîlî**, Ebû Bekr Ahmed b. İbrâhîm b. İsmâîl el-Cürcânî el-İsmâîlî (ö. 371/982)

a- *el-Müstahrec (Kitâbü'l-Câmii's-Sahîhi'l-Muhrec alâ Sahîhi'l-Hâfizi'l-Buhârî, es-Sahîh, es-Sahîh 'ala Şarti'l-Buhârî)* Berkânî tarafından rivâyet edilen, an-

⁸⁰ Küçük, Raşid, "İbn Ebû Hâtım", DİA, Ankara 1999, c. XIX, s. 433.

⁸¹ Yücel, Ahmet, "Humeydî, Abdullah b. Zübeyr", DİA, Ankara 1998, c. XVIII, s. 357.

⁸² Kandemir, M. Yaşar, "Bezzâr", DİA, Ankara 1992, c. VI, s. 113.

cak günümüze ulaşım ulaşmadığı bilinmeyen dört cilt hacmindeki eserin bir cüzü âlî isnâdla Buhârî'nin taliklerine ayrılmış ve Buhârî'nin muallak rivâyetlerinin muttasıl senedleri tesbit edilmiştir.

b- *el-Müsnedü'l-Kebîr*: Aralarında Hz. Ömer'in de bulunduğu bazı sahâbîlerin müsnedlerini ihtiva eden eserin 100 cilt dolayında olduğu ve sadece Müsnedü Ömer'in iki cilt tuttuğu ifade edilmiştir.⁸³ (Mukaddime, c. I, s. 63)

56- **Müslim b. Haccac**, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî (ö. 261/875). *el-Câmiu's-Sahîh* adlı eseriyle tanınan muhaddis.

el-Câmiu's-Sahîh: Sahîh-i Müslim diye de bilinen eser sahih hadislerden tekrarlarıyla birlikte 12.000 (farklı sayımlara göre 7275 veya 7582), tekrarsız 4000 (veya 3033) hadisi ihtivâ etmektedir. En belirgin özelliği, bir hadisin güvenilir rivâyetlerinin tamamını çeşitli senedlerle bir araya getirmesidir. Sahîh-i Buhârî ile birlikte Kur'ân-ı Kerîm'den sonra en güvenilir iki kaynak kabul edilmiş ve bu iki kaynak *Sahîhayn* diye anılmıştır.⁸⁴ (Mukaddime, c. I, s. 71, 118, 152)

57- **Muhammed b. Eslem**, Ebü'l-Hasen Muhammed b. Eşlem b. Sâlim el-Kindî el-Horasânî et-Tûsî (ö. 242/856) Muhaddis ve zâhid.

el-Müsned: Tirmizî'nin *es-Sünen*'i üzerine telif edildiği belirtilmektedir (Keşfü'z-Zunûn, II,1685)⁸⁵ (Mukaddime c. I, s. 190)

58- **Bakî b. Mahled**, Mahled b. Yezîd el-Kurtubî (ö. 276/889) Müsned'iyile meşhur Endülüslü muhaddis.

el-Müsnedü'l-Kebîr: Rivâyetleri sahâbî adlarına göre alfabetik olarak tertip ettiği ve *el-Musannef* diye de bilinen bu eserinde 1300'den fazla sahâbînin rivayetine yer vermektedir. Her bir sahâbînin hadisini fıkıh konularına ve ahkâm meselelerine göre sıraladığı için bu haliyle eser hem müsned, hem de musannef tarzının bir örneği sayılmakta ve daha önce bir benzerinin meydana getirildiği bilinmemektedir. İbn

⁸³ Aşikkutlu, Emin, "İsmailî", DİA, Ankara 2001, c. XXIII, s.126

⁸⁴ Kandımir, M. Yaşar, "Müslim b. Haccâc", DİA, Ankara 2006, c. XXXII, s.93.

⁸⁵ Küçük, Raşid, "Muhammed b. Eslem", DİA, Ankara 2005, c. XXX, s. 528; <http://ktp.isam.org.tr/dokuman/recordlist.php?MaddeKodu=131780&-max=1,22.03.2015>

Hazm bu eseri Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inden daha değerli bulmaktadır.⁸⁶ (Mukaddime c. I, s. 423)

59- İbn Cemâa, Bedreddin, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. İbrâhîm b. Sa'dillâh b. Cemâa el-Kinânî el-Hamevî (ö. 733/1333) Muhaddis, fakih, müderris ve kadı.

el-Menhelü'r-Revî fî 'Ulûmi'l-Hadîsi'n-Nebevî: İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî'nin *'Ulûmü'l-Hadîs*'inin ilk muhtasarlarından olup önemli açıklama, düzeltme ve ilâveler yapılarak bir mukaddime ve dört kısım halinde düzenlenen eser 18 Şâban 687'de (17 Eylül 1288) Dımaşk'ta tamamlanmıştır. Muhyiddin Abdurrahman Ramazan tarafından tahkik edilen eser önce Kuveyt'te (1395/1975) daha sonra Dımaşk (1406/1986) ve Beyrût'ta (1990) yayımlanmıştır. *el-Menhelü'r-Revî*'yi müellifin torunu İbn Cemâa Muhammed b. Ebû Bekir *el-Menhecü's-Sevî fî Şerhi'-Menheli'r-Revî* adıyla şerhetmiştir.⁸⁷ (Mukaddime , c. I, s. 488)

60- İbnü'l-Kayserânî, Ebü'l-Fazl İbnü'l-Kayserânî Muhammed b. Tâhir b. Alî el-Makdisî eş-Şeybânî (ö. 507/1113) Hadis hâfızı ve sûfi.

Tezkiretü'l-Mevzû'ât: (el-Ehâdisü'l-Ma'lûle ve bi-men üilet, Tezkiretü'l-Mevzû'ât ve Hiye'l-Ehâdis elletî Ravethâ el-Kezebe ve'l-Müdelisün)

Eserde İbn Hibbân'ın *Kitâbü'l-Mecrûhîn*'inde tenkit edilen 1139 (veya 1113) rivâyet senedleri çıkarılarak alfabetik sıraya konulmuş, kısa olanların tam metni, uzun olanların baş tarafından bir kısmı verilerek senedlerdeki zayıf ve yalancı râviler eleştirilmiş, Hz. Peygamber'e nisbet edilen birtakım haberlerin asıl sahipleri gösterilmiştir.⁸⁸ (Mukaddime c. I, s. 237)

61- Gassânî, Ebû Ali, Ebû Alî Hüseyin b. Muhammed b. Ahmed el-Gassânî (ö. 498/1105) Endülüs'lü hadis hafızı.

Takyîdü'l-Mühmel ve Temyîzü'l-Müşkil: Sahîh-i Buhârî ile Sahîh-i Müslim'deki yazılışları aynı, okunuşları farklı râvi isimleri, nisbe, lakap ve künyelerle yanlış anlaşılabilir kelimelere dair olan eser, tasnif tarzı ve muhtevâsı itibarıyla

⁸⁶ Kandemir, M. Yaşar, "Bakî b. Mahled", DİA, Ankara 1991, c. IV, s. 541.

⁸⁷ Akpınar, Cemil, "İbn Cemâa Bedreddin", DİA, Ankara 1999, c. XIX, s. 390.

⁸⁸ Kandemir, M. Yaşar, "İbnü'l-Kayserânî", DİA, Ankara 2000, c. XXI, s. 110.

aynı konuda daha önce yazılanlardan farklıdır. Eserin değeri takdir edilerek ensâba ve Sahîhayn'a dair çalışmalarında ondan büyük ölçüde faydalanılmıştır.⁸⁹ (Mukaddime c. I, s. 209)

62- **Zemahşerî**, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî (ö. 538/1144). el-Keşşâf adlı tefsiri yanında Arap dili ve edebiyatına dair çalışmaları ile tanınan çok yönlü Mu'tezile âlimi.

el-Fâik fî Ğarîbi'l-Hadîs: (Haydarâbâd 1324; nşr. Ali Muhammed el-Bicâvî-Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim, Kâhire 1364/1945)⁹⁰ (Mukaddime c. I, s. 478)

63- **Ebû Ubeyd, Kasım b. Sellâm**, Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî (ö. 224/838). Arap dili ve edebiyatı, fıkıh, hadis ve kıraat âlimi.

Ğarîbü'l-Hadîs: Hadislerde geçen nâdir kelime ve tabirlerin izâhına dair önemli bir eserdir. Muhammed Abdülmûd Han'ın idâresinde Muhammed Azîmüddin tarafından dört (Haydarâbâd 1384- 1387/1964-1967), Hüseyin Muhammed Şeref tarafından da iki cilt halinde (Kâhire 1984) yayımlanmıştır.⁹¹ (Mukaddime c. I, s. 477)

64- **Bâcî**, Ebü'l-Velîd Süleyman b. Halef b. Sa'd et-Tücîbî el-Bâcî (ö. 474/1081). Endülüs Mâlikî fakihlerinin önde gelenlerinden, muhaddis ve edip.

el-Münteki: el-Muvatta şerhidir. Bâcî en önemli eseri olan bu kitâbını, daha önce kaleme aldığı *el-İstîfa* adlı şerhten, fikhî meseleleri azaltmak, muhaliflerin delillerine yer vermemek ve *el-Muvatta* daki senedlerle yetinmek suretiyle özetle-yerek meydana getirmiştir. Hadisler ve onlardan çıkarılan fikhî hükümlerin açık-landığı eserde öncelikle İmâm Mâlik ve talebeleriyle diğer önde gelen Mâlikî âlimlerin görüşlerine yer verilmiştir.⁹² (Mukaddime c. I, s. 422)

65- **İbn Uleyye**, Ebû Bişr İsmâîl b. İbrâhîm b. Miksem el-Esedî el-Basrî (ö. 193/809). Hadis hâfızı, fakih ve müfessir.

⁸⁹ Kandemir, M. Yaşar, "Gassânî, Ebû Alî", DİA, Ankara 1996, c. XIII, s. 396.

⁹⁰ Öztürk, Mustafa; Mertoğlu, Mehmet Suat, "Zemahşerî", DİA, Ankara 2013, c. XLIV, s. 236.

⁹¹ Tüccar, Zülfikar, "Ebû Ubeyd, Kasım b. Sellâm", DİA, Ankara 1994, c. X, s. 244.

⁹² Özel, Ahmet, "Bâcî", DİA, Ankara 1991, c. IV, s. 414.

Ahmed Nâim Mukaddime’de sayfa 205’de eser ismi zikretmeden İsmail b. Uleyye adıyla sahîh hadisin şartları konusunda alıntı yapar.

66- **İbn Beşküvâl**, Ebü'l-Kâsım Halef b. Abdilmelik b. Mes'ûd b. Mûsâ b. Beşküvâl el-Hazrecî el-Ensârî el-Endelüsî (ö. 578/1183) Endülüslü tarihçi, fakih ve muhaddis.

Kitâbü Gavâmizi'l-Esmâ'i'l-Mübheme el-vâkı'a fî Mütûni'l-Ehâdîsi'l-Müsnede: Hatîb el-Bağdâdî'nin *el-Esmâ'ü'l-Mübheme fî'l-Enbâ'i'l-Muhkeme*'sine benzeyen eser, hadis metinlerinde ismi belirtilmemiş veya meşhur olmayan bir künye yahut lakapla anılmış kişilerin tesbitini konu almaktadır. Kitapta bu tür 324 müphem nokta tesbit edilmiştir ve bunlardan 120 kadarı Hatîb'inkilerle aynıdır. Mahmûd Magrâvî'nin iki cilt (Mekke 1406) ve İzzeddin Ali es-Seyyid ile Muhammed Kemâleddin İzzeddin'in yine iki cilt (13 cüz) halinde (Beyrût 1407/1987) neşrettikleri eser ayrıca 1415'te (1994) Cidde'de basılmıştır. Millet Kütüphanesi'nde kayıtlı (Feyzullah Efendi, nr .496) Sıbt İbnü'l-A'cemî tarafından yapılmış bir de ihtisarı mevcuttur.⁹³ (Mukaddime c. I, s. 320)

67- **Cûzcânî, Ebû İshak**, Ebû İshâk İbrâhîm b. Ya'kub b. İshâk es-Sa'dî el-Cûzcânî (ö. 259/873) Hadis hâfızı, cerh ve ta'dîl âlimi.

Ahvâlü'r-Ricâl: Eser muhtelif kaynaklarda *el-Cerh ve't-Ta'dîl ve Kitâbü'd-Du'afâ'* adlarıyla da geçmektedir. Bazı kaynaklarda *eş-Şecere fî Ahvâli'r-Ricâl* şeklinde zikredilmekteyse de eserin nâşiri olan Subhî el-Bedrî es-Sâmerrâî, Zâhiriyye Kütüphanesi'ndeki (Hadis, nr. 349) yegâne nüshasının ikinci kısmı üzerinde müstensih hattından başka bir yazıyla yazılmış olan “eş-şecere” ibaresinin yanlış olarak kaydedildiği kanaatindedir. Ahvâlü'r-Ricâl Beyrût'ta basılmıştır (1405/1985). Kitapta 388 râvi hakkında kısa değerlendirmeler bulunmaktadır.⁹⁴ Ahmed Nâim Mukaddime’de sayfa 329’da eserden *Ma'rifetü'r-Ricâl* adıyla alıntı yapar. Müellifin nisbesini de *Cûzecânî (?/ 259)* şeklinde verir.

⁹³ Özkuyumcu, Nadir, “İbn Beşküvâl”, DİA, Ankara 1999, c. XIX, s. 377.

⁹⁴ Çakan, İ. Lütfî, “Cûzcânî, Ebû İshak”, DİA, Ankara 1993, c.VIII, s. 98.

4.1.4. Fıkıh ve Fıkıh Usûlü Kaynakları

1- **Âmidî, Seyfeddin**, Ebü'l-Hasen (Ebü'l-Kâsım) Seyfüddîn Alî b. Muhammed b. Sâlim es-Sa'lebî (ö. 631/1233) Eş'arî kelâmcısı ve usûl-i fıkıh âlimi.

el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm: Mütakellimîn metoduna göre yazılmış en önemli fıkıh usulü kitaplarından biri olup Kâdî Abdülcebbâr'ın *el-Umed*, Cüveynî'nin *el-Burhân*, Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin *el-Mu'temed* ve Gazzâlî'nin *el-Müstasfâ* adlı eserlerinin mükemmel bir hulâsası mahiyetindedir. Kâhire'de (1332) ve son olarak İbrâhim el-Acûz'un eklediği hâşiyelerle birlikte dört cilt olarak Beyrut'ta yayımlanmıştır (1985)⁹⁵ (Mukaddime, c. I, s. 170, 381, 423)

2- **Tâhir el-Cezâirî**, Tâhir b. Muhammed Sâlih b. Ahmed es-Sem'ûnî el-Hasenî el-Cezâirî (1852-1920). Suriyeli Selefî âlim ve Islahatçı.

a- *et-Tezkiretü't-Tâhiriyye*: Cezâirî sağlığında bütün eserlerini bu şekilde adlandırmıştır. Sacit Ekerim (*Tâhir el-Cezâirî ve Tevcîhu'n-Nazar Adlı Eseri Çerçevesinde Hadisçiliği* (2005, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü) adlı yüksek lisans tezi hazırlamıştır.

b- *Tevcîhü'n-Nazar ilâ Usûli'l-Eser*: (Kâhire 1328; Beyrût 1980; nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde, I-II, Beyrût 1995)⁹⁶ (Mukaddime, c. I, s. 495)

3- **Rûyânî, Abdülvâhid b. İsmâil** Ebü'l-Mehâsin Fahrüslâm Abdülvâhid b. İsmâil b. Ahmed er-Rûyânî et-Taberî (ö. 502/1108). Şâfiî fakihî ve muhaddis.

Bahrü'l-Mezheb fî Fürûi Mezhebi'l-İmâm eş-Şâfiî: Şâfiî mezhebinin en hacimli kitaplarından biri olup Mâverdî'nin *el-Hâvî*'si ile yapılan bir karşılaştırmada düzen ve tertip bakımından el-Hâvî'nin daha üstün olduğu kabul edilmişse de *Bahr*'ın *el-Hâvî*'deki bilgilerin yanında başka pek çok ayrıntıyı kapsadığı belirtilmiştir. Şâfiî mezhebine ait görüşler yanında diğer mezheplerin görüşlerine yer verilmesi

⁹⁵ Yüksel, Emrullah, "Âmidî, Seyfeddin", DİA, Ankara 1991, c. III, s. 58.

⁹⁶ Çimen, Abdullah Emin, "Tâhir el-Cezâirî", DİA, Ankara 2010, c. XXXIX, s. 395.

esere mezhepler arası mukayeseli bir fıkıh kitâbı niteliği kazandırmıştır. Nâdir meseleleri ihtiva etmesi bakımından dikkat çekmektedir.⁹⁷ (Mukaddime , c. I, s. 462)

4- **Hindî**, Ebû Abdillâh Safiyyüddîn Muhammed b. Abdirrahîm (Abdirrahmân) b. Muhammed el-Hindî el-Urmevî (ö. 715/1315). Eş'arî kelâmcısı ve Şâfiî fakihî.

a- *el-Fâ'ik fî Usûli'd-Dîn*.

b- *Nihayetü'l-Vüsûl ilâ İlmi'l-Usûl*: Usûl-i fıkha dair hacimli bir eser olup sahasında önemli bir kaynaktır.⁹⁸ (Mukaddime, c. I, s. 385, 469)

5- **Fahreddin er-Râzî**, Ebû Abdillâh (Ebû'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî (ö. 606/1210) . Kelâm, felsefe, tefsir ve usûl-i fıkıh alanındaki çalışmalarıyla tanınan Eş'arî âlimi.

el-Mahsûl: Usûl-i fıkha dair olup Tâhâ Câbir el-Ulvânî tarafından tahkik edilerek altı cilt halinde yayımlanmıştır (Riyâd 1981).⁹⁹ (Mukaddime, c. I, 370, 437, 414, 441)

6- **Mâverdî**, Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdî (ö. 450/1058). Siyaset ve ahlâk nazariyeleriyle tanınan Şâfiî fakihî.

el-Hâvi'l-Kebîr: Eserde alışılmış açıklamacı şerh tekniğinin aksine konular yeni meselelere dair hükümlerle zenginleştirilmiştir. Farklı görüşlerin gerekçeli olarak izâh edilip tartışılması kitâba bir ilm-i hilâf eseri özelliği kazandırmıştır. *el-Hâvi'l-Kebîr*'in çeşitli bölümleri ayrıca basılmış olup bazıları şunlardır: *Kıtâlû Ehli'l-Bağy* (nşr. İbrâhim b. Ali Sandıkçı, Kâhire 1987); *el-Hudûd* (nşr. İbrâhim b. Ali Sandıkçı, baskı yeri yok, 1415/1995); *er-Radâ* (nşr. Âmir Saîd ez-Zeybârî, Beyrut 1416/1996); *en-Nafakât* (nşr. Âmir Saîd ez-Zeybârî, Beyrût 1418/ 1998).¹⁰⁰ (Mukaddime, c. I, s. 16, 377, 462, 463; c. 3, s. 15, 59)

⁹⁷ Bakkal, Ali, “*Rîyânî, Abdülvâhid b. İsmâil*”, DİA, Ankara 2008 , c. XXXV, s. 275.

⁹⁸ Çelebi, İlyas, “*Hindî*”, DİA, Ankara 1998, c. XVIII, s. 66.

⁹⁹ Yavuz, Yusuf Şevki, “*Fahreddin er-Râzî*”, DİA, Ankara 1995, c. XII, s. 89.

¹⁰⁰ Kallek, Cengiz, “*Mâverdî*”, DİA, Ankara 2003, c. XXVIII, s. 180.

7- **Gazzâlî**, Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî (ö. 505/1111). Eş'arî kelâmcısı, Şâfiî fakihî, mutasavvîf, filozoflara yönelttiği eleştirilerle tanınan İslâm düşünürü.

el-Müstasfâ: Gazzâlî'nin fıkıh usulü alanındaki eserleridir. Hayatının son yıllarında kaleme almıştır. *el-Müstasfâ*'da yaptığı sırf aklî, sırf naklî ve akıl ile naklin birleştiği şeklindeki üçlü ilimler tasnifinde Gazzâlî fıkıh ve usûl-i fıkha üçüncü grupta yer verir ve en şerefli ilimlerin akıl ile naklin kaynaştığı gruba giren ilimler olduğunu belirtir.¹⁰¹ (Mukaddime, c. I, s. 370, 444)

8- **Bulkinî, Ömer b. Raslân**, Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Raslân b. Nasîr b. Sâlih el-Kinânî (ö. 805/1403). Şâfiî fakihî ve müctehidi.

et-Tedrib fil-Füru: Şâfiî fıkıh Kitâbıdır. “Kitâbü'r-Radâ” a kadar yazdığı bu eseri *et-Te'dîb* adıyla özetlemiştir. Eser daha sonra oğlu Alemüddin Sâlih tarafından Tetimmetü't-Tedrib adıyla tamamlanmıştır.¹⁰² (Mukaddime, c. I, s. 307, 376, 471)

9- **İbn Abdüsselâm, İzzeddin**, Ebû Muhammed İzzüddîn Abdülazîz b. Abdüsselâm b. Ebi'l-Kâsım es-Sülemî ed-Dımaşkî (ö. 660/1262). Şâfiî fakihî.

Fıkıh, usûl-i fıkıh, tefsir, hadis, kelâm, siyer, tasavvuf gibi alanlarda kırk civarında eser veren İbn Abdüsselâm genelde sade ve kolay anlaşılır bir dil kullanmış, bu şekilde ilme dayalı kültürü halk arasında yaymada büyük başarı elde etmiştir.

Kavâ'idü'l-Ahkâm fî Mesâlihî'l-Enâm (el-Kavâ'idü'l-Kübrâ): Kavâid literatürünün günümüze ulaşan ilk örneklerinden biridir. Ancak eserde İslâm hukukunun o döneme kadar belirginleşen küllî kaideleri bir araya getirilmemiş, müellifin de belirttiği gibi İslâm dininin, bütün hükümlerin odağında yer alan insanların özel ve genel yararını sağlama ve koruma (*celb-i mesâlih*), onlara gelebilecek zarar ve kötülükleri önleme (*def-i mefâsid*) ilkesinin fikhın çeşitli alanlarına uygulanması ve bu ana ilkenin tamamlayıcısı konumundaki kurallar ele alınmıştır.¹⁰³ (Mukaddime, c. I, s. 341, 480)

¹⁰¹ Dönmez, İbrahim Kafi, “Gazzali”, DİA, Ankara 1996, c. XIII, s. 512.

¹⁰² Uzunpostalcı, Mustafa, “Bulkinî, Ömer b. Raslân”, DİA, Ankara 1992, c. VI, s. 410.

¹⁰³ Apaydın, H.Yunus, “İbn Abdüsselâm, İzzeddin”, DİA, Ankara 1999, c. XIX, s.284.

10- **İbnü's-Sââtî, Muzafferüddîn**, Ebü'l-Abbâs Muzafferüddîn Ahmed b. Alî b. Tağlib el-Ba'lebekî el-Bağdâdî (ö. 694/1295). Hanefî fakihi.

Mecmau'l-Bahreyn ve Mülteka'n-Neyyireyn: Hanefî fıkıh literatüründe Mevsilî'nin *el-Muhtâr*, Ebü'l Berekât en-Nesefî'nin *Kenzü'd-Dekâ'ik* ve Tâcüşşerîa'nın *Vikâyetü'r-Rivâye*'siyle birlikte *Mütûn-i Erbaa* diye anılan dört temel kitaptan biri olup Kudûrî'nin *el-Muhtasar*'ı ile Ebû Hafs en-Nesefî'nin *el-Manzûmetü'n-Nesefiyye* adlı eserinin bir araya getirilmesiyle telif edilmiştir.¹⁰⁴ (Mukaddime, c. I, s. 409)

11- **İbnü'l-Kattân el-Mağribî**, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Abdilmelik el-Kutâmî el-Fâsî (ö. 628/1231). Muhaddis ve devlet adamı.

en-Nazar fî Ahkâmi'n-Nazar bi-Hâsseti'l-Basar: Şer'î ahkâma göre aynı veya farklı cinsler arasındaki ilişkilere dair fetvaları ve fikhî hükümleri ihtiva eden eserdir.¹⁰⁵ (Mukaddime, c. I, s. 404)

12- **Mâzerî**, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Ömer et-Temîmî es-Sıkkilî el-Mâzerî (ö. 536/1141). Mâlikî fakihi, hadis ve kelâm âlimi.

İzâhu'l-Mahsûl min Burhâni'l-Usûl (Şerhu'l-Burhân, el-İmlâ' ale'l-Burhân). Mâzerî'nin ders halkalarında okuttuğu bir metin olan İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî'nin *el-Burhân fî Usûli'l-Fıkh* adlı kitâbının icmâ bahsine kadar gelen bölümünün şerhidir.¹⁰⁶ (Mukaddime, c. I, s. 23)

13- **Bulkinî, Ömer b. Raslân**, Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Raslân b. Nasîr b. Sâlih el-Kinânî (ö. 805/1403). Şâfiî fakihi ve müctehidi.

Mehâsinü'l-Istılah fî Tazmini Kitabi İbni's-Salâh: İbnü's-Salâh'ın hadis ilimlerine dair *Kitâbü Ma'rifeti Envâ'i İlmi'l-Hadis* adlı eserinin muhtasarıdır. Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunan yazma nüshasının başındaki kitap adı ve sonundaki icâzet müellif hattıdır.¹⁰⁷ (Mukaddime, c. I, s. 307, 376)

14- **Mervezî, Muhammed b. Nasr**, Ebû Abdillâh Muhammed b. Nasr b. Yahyâ el-Mervezî (ö. 294/906). Şâfiî fakihi ve muhaddis.

¹⁰⁴ Özel, Ahmet, "İbnü's-Sââtî Muzafferüddîn", DİA, Ankara 2000, c. XXI, s. 190.

¹⁰⁵ Ünal, İ.Hakkı, "İbnü'l-Kattân el-Mağribî", DİA, Ankara 2000, c. XXI, s. 107.

¹⁰⁶ Kaya, Eyup Said, "Mâzerî", DİA, Ankara 2003, c. XXVIII, s. 193.

¹⁰⁷ Uzunpostalcı, Mustafa, "Bulkinî, Ömer b. Raslân", DİA, Ankara 1992, c. VI, s. 411.

İhtilâfî'l-Ulemâ': İhtilâfî'l-Fukahâ' olarak da bilinen ve hilâf türünün belli başlı örnekleri arasında yer alan eserde Ebû Hanîfe, İmâm Malik, İmâm Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel'in görüşlerinin yanı sıra Evzâî, İbn Şübrûme, İbn Ebû Leylâ, Ebû Sevr gibi günümüzde müntesibi bulunmayan mezhep imâmlarının da görüşlerine yer verilmektedir.¹⁰⁸ (Mukaddime, c. I, s. 286)

15- **İbn Cemâa, İzzeddin** Ebû Ömer İzzüddîn Abdülazîz b. Muhammed b. İbrâhîm el-Kinânî el-Hamevî (ö. 767/1366). Şâfiî fakihî, kâdîlkudât.

Ravzatü'n-Nebîh fi Şerhi't-Tenbîh: Ebû İshak eş-Şîrâzî'nin fıkıh usulüne dair *et-Tenbîh* adlı eserinin şerhidir. İbn Hacer el-Askalânî, O'nun hadis alanındaki uzmanlığının aksine fıkıhta pek mâhir olmadığını söylemektedir.¹⁰⁹ (Mukaddime, c. I, s. 245, 488)

16- **Karâfi, Şehâbeddin**, Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdris b. Abdîrahmân el-Mısırî el-Karâfi (ö. 684/1285). Mâlikî fakihî ve usûl-i fıkıh âlimi.

a- *el-Furûk*: Asıl adı *Envârü'l-Burûk fi Envâ'i'l-Furûk (el-Kavâidü's-Seniyye fi'l-Esrâri'l-Fikhiyye)* olan eser Karâfi'nin en önemli kitaplarının başında gelir. Karâfi farklı bir bakış açısıyla usulü, bilinen şekliyle fıkıh usulü ve kavâid-i fikhiyye (küllî kurallar) olmak üzere iki kısımda değerlendirmiş, fıkıh usulünde yer almayıp dağınık bir şekilde fıkıh eserleri içinde bulunan genel kuralları müstakil bir kitapta toplamıştır.

b- *ez-Zahîre (fi'l-fikh)*: Karâfi'nin fıkıh alanında yazdığı en kapsamlı eser olup Mâlikî mezhebinin en önemli kitapları arasında zikredilir.¹¹⁰ (Mukaddime, c. I, s. 279)

17- **Münâvî, Yahyâ b. Muhammed** Ebû Zekeriyâ Şerefüddîn Yahyâ b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Haddâdî el-Münâvî el-Kâhirî (ö. 871/1467). Şâfiî fakihî ve kâdîlkudâtı.

Şerhu Muhtasari'l-Müzenî: Sehâvî, "Sıfatü's-salât"a kadar yapılan şerhin altı cilt olduğunu söyler.¹¹¹ (Mukaddime, c. I, s. 270)

¹⁰⁸ Ünal, Halit, "Mervezî, Muhammed b. Nasr", DİA, Ankara 2004, c. XXIX, s. 235.

¹⁰⁹ Kallek, Cengiz, "İbn Cemâa, İzzeddin", DİA, Ankara 1999, c. XIX, s. 393.

¹¹⁰ Apaydın, H.Yunus, "Karâfi, Şehâbeddin", DİA, Ankara 2001, c. XXIV, s. 394.

18- **İbn Hazm**, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî (ö. 456/1064). Zahirî mezhebinin en büyük temsilcisi, usulcü, fakih, muhaddis, tarihçi, edip ve şair.

a- *el-Muhallâ*: Zâhirî fikhına dair en önemli eser olup müellifin *el-Mücellâ* adlı kitâbının şerhidir. İbn Hazm bu eseri tamamlamadan vefat ettiği için kalan kısmı oğlu Ebû Râfî' tarafından babasının *el-İsâl* adlı kitabından özetlenerek tamamlanmıştır. *el-İsâl* ve bunun şerhi olan *el-İsâl*'ın günümüze ulaşım ulaşmadığı bilinmemektedir. *el-Muhallâ*, ilk altı cildi Ahmed Muhammed Şâkir tarafından olmak üzere tahkik edilerek yayımlanmıştır. (I-XI, Kâhire 1347-1352)

b- *Merâtibü'l-İcmâ*: Özerinde icmâ gerçekleşen konuları fikh bablarına göre derleyen bu kitabın çeşitli baskıları yapılmıştır (İbn Teymiyye'nin *Nakdil Merâtibi'l-icmâ* ile birlikte, Kâhire 1357/1938; Beyrût 1978, 1402/1982).

c- *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*: Zâhirî düşüncesi ve fikh usulüne dair olup önce Ahmed Muhammed Şâkir tarafından sekiz cüz halinde neşredilmiş (Kâhire 1345-1348/1926-1929).¹¹² (Mukaddime, c. I, s. 95, 267, 341)

19- **Sem'anî, Ebü'l-Muzaffer**, Mansûr b. Muhammed b. Abdilcebbâr et-Temîmî el-Mervezî es-Sem'anî (ö. 489/1096). Şâfî fakih, kelâm ve tefsir âlimi.

Kavâtiu'l-Edille fî'l-Usûl: Eserde müellif, usul ve usûl-i fikh kavramlarını izâh ettikten sonra 'Edille-i Şer'iyeye' hakkında geniş bilgi verir. Sübkî usulde buna benzer bir eser görmediğini söyler.¹¹³ (Mukaddime, c. I, s. 153, 204, 384)

20- **Şâfî**, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-Şâfî (ö. 204/820) Şâfî mezhebinin İmâmı, büyük müctehid.

a- *el-Ümm*: Şâfî'nin cedîd dönemi fikh düşüncesini en ayrıntılı biçimde yansıtan ve mezhebin ana kaynağını oluşturan bu eseri Rebî' b. Süleyman ile Za'ferânî küçük farklılıklarla ayrı ayrı rivayet etmişlerdir. Eserin muhtelif neşirleri yapılmıştır.

¹¹¹ Koçak, Muhsin, "Münâvî, Yahyâ b. Muhammed", DİA, Ankara 2006, c. XXXI, s. 575.

¹¹² Apaydın, H. Yunus, "İbn Hazm", DİA, Ankara 1999, c. XX, ss. 49-50.

¹¹³ Aygün, Abdullah, "Sem'ani, Ebü'l-Muzaffer", DİA, Ankara 2009, c. XXXVI, s. 464.

b- *er-Risâle*: Fıkıh usulüne dair eserdir. İmâm Şâfiî'ye fıkıh tarihinde müstesna bir konum kazandıran özelliklerden biri kendi adıyla anılan mezhebin kurucusu olması ise diğeri de fıkıh usulü hakkında günümüze ulaşmış ilk eserin sahibi olmasıdır. Şâfiî'nin ilmî olgunluğunun zirvesine eriştiği Mısır döneminde (814-820) kaleme alınmıştır. *er-Risâle* klasik Sünnî fıkıh usulü teorisi yanında Sahih Hadisin tanımlanması, hadislerin hangi ilmî ölçüler içinde hüccet değerine sahip olacağı gibi Hadis Usulünün önemli ve ince meseleleri hakkındaki tesbit ve değerlendirmeleriyle klasik Hadis Usulü ilmi üzerinde de oldukça büyük bir etkiye sahip olmuştur.¹¹⁴ (Mukaddime, c. I, s. 25,144, 153, 204, 251, 275, 478)

21- **İbnü's-Sabbâğ**, Ebû Nasr Abdüsseyyid b. Muhammed b. Abdilvâhid el-Bağdâdî (ö. 477/1084). Şâfiî fakihî.

Kifâyetü's-Sâ'il ve *el-'Udde* ('*Umde*) *fî Usûli'l-Fıkh* adlı eserler kaynaklarda İbnü's-Sabbâğ'a nisbet edilmektedir. Ahmed Naim, Mukaddime'nin 129. sayfasında kısaca '*El-Udde*' adıyla bahsettiği eser Şafii Fıkıh usulü eserlerindedir.¹¹⁵ (Mukaddime , c. I, s.16, 129, 170, 453)

22- **Sübki, Tâceddin**, Ebû Nasr Tâcüdîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfi es-Sübki (ö. 771/1370). Şâfiî fakihî ve biyografi yazarı.

Cemu'l-Cevâmi fî Usûli'l-Fıkh: Daha önce fıkıh usulüne dair yazılan çok sayıda eserin başarılı bir şekilde özetlendiği kitapta plan ve muhteva bakımından Beyzâvî'nin *Minhâcü'l-Vüsûl*'ünün etkisi görülür. Usulde Hanefî ve Şâfiî metotlarını birleştiren *Cem'u'l-Cevâmi* yüzyıllar boyunca medreselerde ders kitabı olarak okutulmuş, pek çok şerh, hâşiye ve nazım çalışmasına konu olmuştur. Eserin çeşitli şerh ve hâşiyeleriyle birlikte birçok baskısı yapılmıştır.¹¹⁶ (Mukaddime , c. I, s.171)

Ahmed Nâim bu eseri *Mukaddime*'nin 171. sayfasında, Takıyyüddin es-Sübki (ö. 756/1355)'ye aitmiş gibi göstermiştir. Sayfa 11'de Tâceddin es-Sübki'ye ait *Tabakatü's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ* adlı eser olduğunu belirtir. İslâm Ansiklopedisinde yaptığımız taramaya göre, bu iki eserin Tâceddin Sübki'ye ait olduğu kanısına ulaştık.

¹¹⁴ Bedir, Murteza, "*er-Risâle*", DİA, Ankara 2008, c. XXXV, s.117; Aybakan , Bilal, "*Şafii*", DİA, Ankara 2010 , c. XXXVIII, s. 230.

¹¹⁵ Yaşaroğlu, Kâmil, "*İbnü's-Sabbâğ*", DİA, Ankara 2000, c. XXI, s . 192.

¹¹⁶ Aybakan, Bilal, "*Sübki, Tâceddin*", DİA, Ankara 2010 , c. XXXVIII, s. 11.

23- **Cessâs**, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî (ö. 370/981). Hanefî fakihî ve müfessir.

Usûlü'l-Fıkıh: En eski usûl-i fıkıh kitaplarından. *Ahkâmü'l-Kur'ân*'a mukaddime olarak yazılan eserde usûl-i fıkıh konularının tamamına yer verilmiştir. Kitap Uceyl Câsim en-Neşemî tarafından tenkitli olarak neşredilmeye başlanmıştır. (I-III, Küveyt 1405-1408/1985-1988).¹¹⁷ (Mukaddime , c. I, s. 103)

24- **Bâkılânî**, Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed el-Basrî el-Bâkılânî (ö. 403/1013) Ünlü Eş'arî kelâmcısı ve Mâlikî fakihî.¹¹⁸

Ahmed Nâim Mukaddime'de sayfa 16 ve sayfa 145'de alıntı yaptığı müellifin eserinin ismini belirtmez. Bu sayfalarda Bakıllanî, sahâbenin tanımı ve *Mürsel* hadisin hükmü konularına değinir.

25- **Şîrâzî, Ebû İshak**, Ebû İshâk Cemâlüddîn İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf eş-Şîrâzî (ö. 476/1083) Şâfiî fakihî.

a- *et-Tenbîh fî fîrûi 'l-fıkhi 'l-Şâfiî*: Delillerin ve tartışmaların yer almadığı bu muhtasar eser Şâfiî fıkının beş muteber kitabından biri olup üzerinde çok sayıda şerh yazılmış, çeşitli ilmî çalışmalara konu olmuş, Latince, Fransızca ve Almanca'ya tercüme edilmiştir. Çok sayıda yazması bulunan eserin muhtelif neşirleri yapılmıştır.

b- *el-Mühezzeb fî fıkhi 'l-İmâm eş-Şâfiî*: Yine Şâfiî fıkının ana kaynaklarından biri olan eserde mezhepteki temel hükümler ve mezhep içi ihtilâflar delilleriyle ele alınmaktadır (I-II, Kahire 1323, 1333, 1343,1379/1959; nşr. Muhammed ez-Zühaylî, I-VI, Dımaşk 1416/1996). Nevevî'nin *el-Mecmû* adlı hacimli şerhi başta olmak üzere *el-Mühezzeb*'le ilgili birçok şerh ve muhtasar yazılmış, ayrıca nazma çevrilmiş, elfâzı, şevâhidi, ricâli ve hadisleri çalışmalara konu edilmiştir.¹¹⁹ Ahmed Naim Mukaddime'nin 387. sayfasında kendisinden alıntı yapar fakat eser ismi zikretmez.

¹¹⁷ Güngör, Mevlüt, "Cessâs", DİA, Ankara 1993, c. VII, ss. 427-428.

¹¹⁸ Gölcük, Şerafeddin, "Bâkılânî", DİA, Ankara 1991, c. IV, s. 531.

¹¹⁹ Aybakan, Bilal, "Şîrâzî, Ebû İshak", DİA, Ankara 2010, c. XXXIX, s. 185.

26- **İbnu'l Mülakkîn**, Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Alî b. Ahmed el-Ensârî el-Mısırî (ö. 804/1401) Şâfiî fakihî, muhaddis ve biyografi yazarı

el-Mukni fî Ulûmi'l-Hadîs: İbnü's-Salâh'ın *Ulûmü'l-Hadîs* adlı eserinin ihtisarı, yeniden düzenlenip ilâveler yapılması suretiyle kaleme alınmıştır. Mekke Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi'nde Câvid A'zam Abdülazîm'in yüksek lisans tezi olarak neşre hazırladığı eser (1403/1983) Abdullah Yûsuf el-Cedî tarafından da yayımlanmıştır (I-II, Riyâd 1413/1992). *et-Tezkire fî-Ulûmi'l-Hadîs*. Bir önceki eserin muhtasarıdır (nşr. Ali Hasan Ali Abdülhamîd, Amman 1408) Şemseddin es-Sehâvî, bu kitaba *et-Tavzîhu'l-Ebher alâ Tezkireti İbni'l-Mülakkîn fî İlmi'l-Eser* adıyla bir şerh yazmıştır (nşr. Hüseyin İsmâil el-Cemel, Bilbîs 1409).¹²⁰ Ahmed Naim Mukaddime'nin 218. sayfasında alıntı yaptığı müellifin eserini zikretmez.

27- **Hindî**, Ebû Abdillâh Safiyyüddîn Muhammed b. Abdirrahîm (Abdirrahmân) b. Muhammed el-Hindî el-Urmevî (ö. 715/1315) Eş'arî kelâmcısı ve Şâfiî fakihî.

Nihâyetü'l-Vüsûl İlä İlmi'l-Usûl: Usûl-i fıkha dair hacimli bir eser olup sahasında önemli bir kaynaktır. 697(1298) yılında istinsah edilen iki ciltlik bir nüshası Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde (III. Ahmed, nr. 1240), 709 (1309) tarihli eksik bir nüshası da Süleymaniye Kütüphanesi'nde (Cârullah Efendi, nr. 566) bulunmaktadır.¹²¹ (Mukaddime , c. I, s. 385, 469)

28- **İbnü'l-Hâcib**, Ebû Amr Cemâlüddîn Osman b. Ömer b. Ebî Bekr b. Yûnus (ö. 646/1249) Arap gramerine dair el-Kâfiye ve eş-Şâfiye adlı eserleriyle tanınan dil âlimi ve Mâlikî fakihî.

a- Müntehe'ssûl (su'âl) ve'l-Emel fî İlmeyi'l-Usûl ve'l-Cedel: Kelâmcıların metoduyla kaleme alınmış usûl-i fıkıh literatürünün orta dönem örneklerinden biridir (İstanbul 1326/1908; Kâhire 1326/1908; Beyrût 1405/1985). Eserin kaynakları arasında Seyfeddin el-Âmidî'nin *el-İhkâm*'ı ile Gazzâlî'nin *el-Müstasfâ*'sı başta gelir.

¹²⁰ vAhmet, Özel, “İbnu'l Mülakkîn”, DİA, Ankara 2000 , c. XXI, s. 151.

¹²¹ Çelebi, İlyas, “Hindî”, DİA, Ankara 1998, c. XVIII, s. 67.

b- *el-Muhtasar* (*Muhtasarü'l-Müntehâ*, *el-Muhtasarül-Usûlî*, *Muhtasarü'l-Usûl*): Önceki eserin muhtasarı olup aslından daha fazla tutulmuş ve üzerine birçok şerh, hâşiye ve tahrîc çalışması yapılmıştır.¹²² (Mukaddime, c. I, s. 376)

4.1.5. Akâid ve Kelâm Kaynakları

1- **İbn Hazm**, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî (ö. 456/1064). Zahirî mezhebinin en büyük temsilcisi, usulcü, fakih, muhaddis, tarihçi, edip ve şair.

el-Fasl Fi'l-milel ve'l-Ehvâi ve'n-Nihal: Dinler ve mezheplere dair olan eser önce Kâhire'de basılmış (I-V, 1317-1321, kenarında Şehristânî'nin *el-Milel ve'n-Nihal*'i olarak, daha sonra M. İbrâhim Nasr ve Abdurrahman Umeyre tarafından yayımlanmıştır.¹²³ (Mukaddime , c. I, s. 218, 267, 341)

2-**Cübbâî, Ebû Ali**, Ebû Alî Muhammed b. Abdilvehhâb b. Sellâm el-Cübbâî (ö. 303/916) Basra Mu'tezilesi reislerinden, kelâm, tefsir ve fıkıh âlimi.

Ahmed Naim Mukaddime'de sayfa 205'de eser ismi zikretmeden Cübbâî'den *Sahîh Hadis*'in şartları konusunda alıntı yapar.

4.1.6 . Arap Dili ve Belağatı Kaynakları

1- **Râzî, Muhammed b. Ebû Bekir**, Ebû Abdillâh Zeynüddîn Muhammed b. Ebû Bekr b. Abdilkâdir er-Râzî (ö. 666/1268'den sonra). Arap dili ve edebiyatı âlimi, müfessir.

Muhtârü's-Sihâh: Müellifin en meşhur eseri olup İsmâil b. Hammâd el-Cevherî'nin *Tâcü'l-Luğa ve Sihâhu'l-Arabiyye* adlı sözlüğünün muhtasarıdır. Âlimlerin bilmesi gereken kelimelere yer verilen sözlükte Ezherî'nin *Tehzîbü'l-Luğa*'sından yapılan bazı ilâveler yanında müellifin kendisi de ilâvelerde bulunmuş-

¹²² Kılıç, Hulusi, "İbnü'l-Hâcib", DİA, Ankara 2000, c. XXI, s. 57.

¹²³ Gürbüzler, İbrahim, "İbn Hazm", DİA, Ankara 1999, c. XX, s. 56.

tur. 660 (1262) yılında tamamlanan eser, Murtazâ ez-Zebîdî'nin *Tâcü'l-Arûs* ve Saîd b. Abdullah eş-Şertûnî'nin *Akrebü'l-Mevârid*'i gibi sözlüklerin kaynakları arasında yer almıştır. Cevherî'nin kullandığı bâb-fasıl esasına ve kelime köklerinin son harfine göre düzenlenmiş olup birçok defa basılmıştır.¹²⁴ (Mukaddime , c. I, s. 479)

2- **Vankulu** (ö. 1000/1592) Cevherî'nin *es-Sihâh* adlı Arapça sözlüğünün tercümesiyle tanınan Osmanlı âlimi.

Tercüme-i Sihâh-ı Cevherî: Cevherî'nin, *Tâcü'l-luğa ve Sihâhu'l-Arabiyye* adıyla da bilinen Arapça sözlüğünün Türkçe tercümesidir. Yirmi sekiz bâbdan ve her bâbı yirmi sekiz fasıldan meydana gelen eser *Vankulu Lugatı (Lugat-ı Vankuli)* ismiyle tanınmıştır. İbrâhim Müteferrika tarafından iki cilt halinde yayımlanan eser (İstanbul 1141) bir Osmanlı müellifinin kaleminden çıkmış olup Türkiye'de basılan ilk kitap sayılmaktadır. Lugatın daha sonra çeşitli baskıları yapılmıştır.¹²⁵ (Mukaddime , c. I, s. 479)

3- **Cevherî, İsmâil b. Hammâd**, Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd el-Cevherî (ö. 400/1009'dan önce). *Tâcü'l-Luğa* adlı sözlüğüyle tanınan Arap dili âlimi.

Tâcü'l-Luğa, Sihâhu'l-Luğa, es-Sihâh-i'l-Luğa veya kısaca es-Sihâh diye de bilinen bu eser, Arap sözlükçülüğü tarihinde tertip itibariyle yeni bir çıkış açtığı gibi sadece sahit kelimeleri (Bedevî Araplardan gelen fasih kelimeler) ihtiva etmesi açısından da ayrı bir özellik arz etmektedir. Yazıldığı günden bugüne kadar tekmile, zeyil, şerh, ihtisâr, tenkit ve tercüme gibi birçok çalışmaya konu olan *Tâcü'l-Luğa* ilk defa 1270'te (1853) Tebriz'de basılmıştır.¹²⁶ (Mukaddime , c. I, s. 31, 394)

4- **Mütercim Âsım Efendi** (ö. 1235/1819). Sözlük yazarı ve tarihçi.

a- *Burhân-ı Kâtı Tercümesi (Tibyân-ı Nâfi' der Tercüme-i Burhân-ı Kâtı)*. Muhammed Hüseyin b. Halefi Tebrîzî tarafından yazılan Farsça sözlüğün tercümesidir. Âsım Efendi önsözünde *Kâmûsü'l-Acem* diye isimlendirdiği, fakat *Burhân-ı Kâtı*

¹²⁴ Elmalı, Hüseyin, "Râzî, Muhammed b. Ebû Bekir", DİA, Ankara 2007, c. XXXIV, s. 487; Kızılcık, Abdullah, *Muhtâru's-Sihâh Sahibi Ebû Bekir er-Râzî ve Arapça Eserleri*, Şarkiyat Araştırmaları Dergisi, yıl.4, sayı 12, Kış 2004, ss. 89-91.

¹²⁵ Kaçalın, Mustafa S, "Vankulu", DİA, Ankara 2012, c. XLII, s. 513.

¹²⁶ Kılıç, Hulusi, "Cevheri, İsmâil b. Hammâd", DİA, Ankara 1993 , c. VII, s. 459.

Tercümesi diye anılan bu sözlükte Farsça kelimelerle birlikte astronomi, astroloji, felsefe, tasavvuf ve hendese gibi ilimlere dair bilgilerin de bulunduğunu belirtir

b- *Kâmus Tercümesi (el-Okyânüsü'l-Basît fî Tercümeti'l-Kâmûsi'l-Muhît)* Fîrûzâbâdî'nin *el-Kâmûsü'l-Muhît* adlı Arapça sözlüğünün Türkçe'ye tercümesidir. Âsım Efendi'ye bu büyük çalışmayı Medine'de iken hocası Abdullah Necib Efendi tavsiye etmiştir. Beş yılda tamamlanan eser 1814'te II. Mahmud'a takdim edilmiş ve hemen basılması için ferman çıkmıştır. Âsım Efendi, *el-Kâmûs*'u çevirirken Murtazâ ez-Zebîdî'nin *Tâcü'l-Arûs* adlı şerhinden de faydalanmış, âyet, hadis ve şiir örnekleri vermiş, ayrıca *el-Muhkem*, *el-Ubâb* gibi kaynaklardan yeni kelimeler ve anlamlar eklemiştir. Âsım Efendi, tercümesinde Arapça kelimelere Türkçe karşılık bulmakta büyük gayret ve titizlik göstermiştir, dolayısıyla eser Türkçe'nin de zengin bir sözlüğü niteliğindedir. Özellikle bitki ve hayvan adları gibi bilinmesi güç kelimelerin tesbitinde yöre ağızlarından da yararlanmışır. Birkaç defa basılan *Kâmus Tercümesi* üzerinde çeşitli çalışmalar yapılmıştır.¹²⁷ (Mukaddime, c. I, s. 176, 394, 472, 421)

5- **Zebîdî, Muhammed Murtazâ** Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirrezzâk ez-Zebîdî el-Bilgrâmî el-Hüseynî (ö. 1205/1791). Lugat, hadis, tasavvuf, tefsir, fıkıh, tarih ve biyografi âlimi.

Tâcü'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs: Zebîdî'nin Şöhretini sağlayan en önemli eseridir. Fîrûzâbâdî'nin *el-Kâmûsü'l-Muhît*'inin şerhi yanında ikmal, tashih ve tenkid mahiyetindeki eser 120.000 maddelik hacmiyle zamanımıza ulaştığı bilinen en büyük Arapça sözlüktür. Zebîdî kitabını yazmaya, *el-Kâmûs* şârihlerinden hocası İbnü't-Tayyib el-Fâsî'nin teşvikiyle Mısır'a gittikten yedi yıl sonra 1174'te (1761) başlamış, eserini on dört yıl iki ayda tamamlamıştır.¹²⁸ (Mukaddime , c. I, s. 2, 31)

4.1.7. Tarih, Edebiyat, Biyografi, Coğrafya, Ansiklopedik Kaynaklar.

1- **İbn Adî**, Ebû Ahmed Abdullah b. Adî b. Abdillâh el-Cürcânî (ö. 365/976) *el-Kâmil* adlı eseriyle tanınan hadis hâfızı ve münekkit.

¹²⁷ Kaçalın, Mustafa S, "Mütercim Âsım Efendi", DİA, Ankara 2006, c. XXXII, s. 200.

¹²⁸ Durmuş, İsmail, "Zebîdî, Muhammed Murtazâ", DİA, Ankara 2013, c. XLIV, s. 168.

el-Kâmil fî Duafâ'i'r-Ricâl (el-Kâmil fî'l-Cerh ve't-Ta'dîl, el-Kâmil fî Ma'rifeti'd-Du'afâ' ve'l-Metrûkîn Mine'r-Ruvât, el-Kâmil fî Ma'rifeti Du'afâ'i'l-Muhaddisîn) 2200'den fazla zayıf râvinin biyografisini ihtiva etmektedir. Bazı kaynaklarda ona ait eserler arasında sayılan *İlelü'l-Hadis*'in de *el-Kâmil* olduğu belirtilmiştir. İbn Adî eserin başında, yalancılık ve hadis uydurma aleyhindeki hadis ve haberleri geniş bir şekilde naklettikten sonra haklarında az da olsa tenkit ifadeleri bulunan hemen bütün râvileri adlarına göre yarı alfabetik biçimde sıralamış, her râvi hakkında hadis imamlarının görüşlerini ve kendilerinin cerhedilme sebebini zikrederek o râvi vasıtasıyla nakledilen hadislerden bazı örnekler vermiştir. Sadece sahih hadisleri toplayan müelliflerin râvileri bile olsa herhangi bir şekilde tenkit edilen muhaddisleri eserine aldığı için kitabında sika râviler de yer almıştır.¹²⁹ (Mukaddime, c. I, s. 352)

2- **Tehânevî**, Muhammed A'lâ b. Alî b. Muhammed Hâmid et-Tehânevî el-Fârûk (ö. 1158/1745'ten sonra) *Keşşafü Istilâhâti'l-Fünûn ve'l-Ulûm* adlı çeşitli ilimlere ait terimler ansiklopedisi eseriyle tanınan Hintli âlim.

Keşşâf ilimlere dair uzun bir mukaddime ile başlar. Müellif burada ilim ve âlimle ilgili kısa tariflerden sonra ilimleri çeşitli bakımlardan tasnife tâbi tutmuş, haklarında ansiklopedik bilgi vererek bunları üç ana başlık altında toplamıştır, 1. Arap dili ve edebiyatıyla ilgili ilimler (sarf, nahiv, belâgat, beyân, bedî, aruz, kafîye, hat, inşâ, muhâdârât gibi), 2. Şerî ilimler (kelâm, tefsir, kıraat, hadis, fıkıh ve ahlâk gibi), 3. Hakiki (aklî) ilimler (mantık, hikmet, ilâhiyyât, matematik ve tabii ilimler). Ayrıca fizik, kimya, tıp, veterinerlik, ziraat ve astronomiyle birlikte rüya tabiri, sihir, tılsım ve simya gibi birçok ilim de bu başlığın altına girmiştir. Elli beş kadar ilim konusu, çeşitli bölümleri, amacı ve faydası diğer ilimler arasındaki yeri, öğretim notları gibi yönleriyle tanıtılmıştır. Mukaddimededen sonra bu ilimlerin terimlerinin alfabetik olarak sıralandığı kitâbın asıl kısmına geçilmiş, terimler sözlük anlamları ve çeşitli ilimlerdeki özel anlamlarıyla açıklanmıştır. Bu terimler Arapça ve Farsça olmak üzere iki temel kategoriye ayrılmış, eserin sonunda çok az yer tutan Farsça te-

¹²⁹ Başaran, Selman, "*İbn Adî*", DİA, Ankara 1999, c. XIX, s. 297.

rimlerin tamamı bu dille açıklanmıştır. Tehânevî bu çalışmasında birçok eseri kaynak olarak kullanmıştır.¹³⁰ (Mukaddime , c. I, s. 495)

3- **Mizzî, Yûsuf b. Abdurrahman**, Ebü'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdurrahmân b. Yûsuf el-Mizzî (ö. 742/1341). Hadis hâfızı.

Tehzîbü'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl: Mizzî, Cemmâilî'nin Kütüb-i Sitte râvileri hakkındaki *el-Kemâl*'ini tashih ve yeniden tertip etmek, ona Buhârî'nin es- Sahîh dışındaki beş, Ebû Dâvûd'un *es-Sünen* dışındaki yedi, Nesâî'nin *es-Sünen* dışındaki dört Kitâbında geçen 1700'den fazla râvinin biyografisini eklemek istemiş, sekiz yıl süren bir çalışma sonunda *el-Kemâl*'i üç misli genişleterek eserini tamamlamıştır. Zehebî eser üzerinde, *Tezhîbü't-Tehzîb, el-Kâşif fî Ma'rifeti Men Lehû Rivâye fî'l-Kütübi's-Sitte, el-Mücerred min Tehzîbi'l-Kemâl ve el-Muktedab min Tehzîbi'l-Kemâl* adlı dört çalışma yapmıştır. *Tehzîbü'l-Kemâl*'i Beşşâr Avvâd Ma'rûf yayımlamıştır (1-XXXV, Beyrut 1402-1413/1982-1992)¹³¹ (Mukaddime, c. I, s. 358, 359, 360, 361)

4- **Mes'ûdî, Ali b. Hüseyin** Ebü'l-Hasen Alî b. el-Hüseyin b. Alî el-Mes'ûdî el-Hüzelî (ö. 345/956). *Mürûcu'z-Zeheb* adlı eseriyle tanınan tarih ve coğrafya âlimi, seyyah.

Mürûcü'z-Zeheb ve Me'ûdinü'l-Cevher (fî tühafi' Teşrâf Mine'l-Mülûku Ehli'd-Dirâyât): 332'de (943) Fustat'ta kaleme alındı. İki ana bölümden meydana gelen eserin birinci bölümünde ansiklopedik mahiyette çeşitli konulara yer verilmektedir. Hz. Âdem'den itibaren peygamberler tarihi, yeryüzünün belli başlı coğrafi bölgeleri, bazı denizler, adalar, nehirler, dağlar; çeşitli hayvan ve bitkiler; madenler; Hintliler, Çinliler, Yunanlılar, Roma ve Bizans ile Persler ve Sâsânîler, Türkler; İslâm öncesi Arabistan tarihi kitâbın belli başlı konularını oluşturur. Mes'ûdî anlattığı toplumların örf ve âdetleri, inanç ve ibadetleri, efsaneleri, yiyecek ve giyecekleri, bayramları, oyunları, mâbedleri, takvimleri gibi kültür unsurlarına da yer vermiştir. İkinci bölümde Hz. Peygamber döneminden Abbâsî Halifesi Mutî lillâh'a kadar İslâm tarihi

¹³⁰ Karaaslan, Nasuhi Ünal, “*Keşşâfû Istilâhâti'l-Fünûn ve'l-Ulûm*”, DİA, Ankara 2002, c. XXV, s. 330.

¹³¹ Kandemir, M. Yaşar, “*Mizzî, Yûsuf b. Abdurrahman*”, DİA, Ankara 2005, c. XXX, s. 220.

anlatılmış, İslâm dünyası dışına nâdiren atıfta bulunulmuştur. Eserin birçok baskısı yapılmıştır.¹³² (Mukaddime , c. I, s. 493)

5- **İbn Hallikân**, Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr b. Hallikân el-Bermekî el-İrbilî (ö. 681/1282). *Vefeyâtil-A'yân* adlı eseriyle tanınan tarihçi, fakih, edip ve şair.

Vefeyâtü'l-A'yân ve Enba'ü Ebna'i'z-zamân Mimmâ Sebete bi'n-Nakl Evi's-Semâ ev Esbetehü'l-Ayân'dır: Kâhire'de 654-672 (1256-1273) yılları arasında yazılan esere İbn Hallikân'ın, yazımını 672 (1273) tarihinde bitirdikten sonra da 680 (1281) yılına kadar ilâvelerde bulunduğu bilinmektedir. Eser, İslâm'ın başlangıcından itibaren kaleme alındığı döneme kadar yaşayan, herhangi bir alanda şöhrete kavuşmuş kadın ve erkek 800'den fazla kişinin biyografisini içerir. Şahısların alfabetik sıraya göre ele alındığı esere birkaçı hariç ashap, tâbiîn ve halifeler dahil edilmemiştir. Kitap İslâm tarihinde kendi alanındaki en eski örnek sayılmaktadır. Çünkü daha önce yazılan biyografiler yalnız sahâbe, tâbiîn, müfessirler, fakihler, şairler, nahivciler, Şâfiîler, Hanbelîler yahut bir bölge veya şehre mensup kişiler gibi muayyen gruplara (tabakât) tahsis ediliyor, ayrıca asırlar esas tutularak düzenleniyordu. İlk defa Ferdinand Wüstenfeld¹³³ tarafından neşredilmiştir.¹³⁴ (Mukaddime , c. I, s. 493)

6- **Vâkidî**, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkid el-Vâkidî el-Eslemî el-Medenî (ö. 207/823) Megazî müellifi, İslâm tarihçisi muhaddis ve kâdi.

Kitâbü'l-Meğâzî: Kitâbü't-Târîh'in önemli bir bölümünü teşkil eden, gazve ve seriyyelerin çok geniş biçimde yer aldığı eser Vâkidî'nin günümüze tam olarak ulaşan tek eseridir. Bu bölümü rivâyet eden İbnü's-Selcî, Vâkidî'nin rivâyet aldığı yirmi beş şeyhinin adını zikreder. Müellif Resûl-i Ekrem'in gazvelerinin ve seriyyelerin adlarını, kumandanlarını, tarihlerini ve onun Medine'den ne kadar ayrı kaldığını yazar.¹³⁵ (Mukaddime , c. I, s. 493)

¹³² Avcı, Casım, "Mes'ûdî, 'Ali b. Hüseyin", DİA, Ankara 2004, c. XXIX, s. 353.

¹³³ Wüstenfeld, Heinrich Ferdinand (1808-1899) Alman Şarkiyatçısı. (Bkz. Görgün, Hilal, "Wüstenfeld, Heinrich Ferdinand", DİA, Ankara 2013, c. XLIII, s. 166)

¹³⁴ Özaydın, Abdülkerim, "İbn Hallikan", DİA, Ankara 1999, c. XX, s. 17.

¹³⁵ Fayda, Mustafa, "Vâkidî", DİA, Ankara 2012, c. XLII, s. 471.

7- **Fettenî**, Cemâlüddîn Muhammed Tâhir b. Alî el-Fettenî (ö. 986/1578)

Hindistanlı hadis âlimi.

el-Muğnî fî Zabtı Esmâ'i'r-Ricâl: Yanlış okunma ihtimali bulunan bazı râvilerin isimleriyle ilgili olan eser İbn Hacer el-Askalânî'nin *Takrîbü't-Tehzîb*'i ile birlikte (Delhi 1290, 1320) ve müstakil olarak (Lahor 1973) yayımlanmıştır.¹³⁶ (Mukaddime, c. I, s. 478, 495)

8- **Ukaylî**, Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr b. Mûsâ el-Ukaylî (ö. 322/934)

Cerh ve ta'dîl âlimi, muhaddis.

Ed-Duafâü'l-Kebîr: Çeşitli gerekçelerle hadiste zayıf sayılan, kendisine yalancılık veya uydurmacılık isnat edilen râvilere dair önemli eserlerden biri olup Yahyâ b. Maîn, Buhârî ve Ahmed b. Hanbel müellifin bu çalışmasında en çok faydalandığı hadis münekkitleridir.¹³⁷ (Mukaddime , c. I, s. 68)

9- **İbn Mende, Ebû Abdullah**, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Muhammed el-İsfahânî (ö. 395/1005). Hadis hâfızı.

Ma'rifetü's-Sahâbe: Bu konudaki ilk çalışmalardan olan eser İbnü'l-Esîr'in Üsdü'l-Ğâbe'deki dört kaynağından biridir.¹³⁸ (Mukaddime , c. I, s. 424, 458)

10- **Cemmâilî**, Ebû Muhammed Takıyyüddîn Abdülganî b. Abdilvâhid b. Alî el-Makdisî el-Cemmâilî (ö. 600/1203). Hadis hafızı.

el-Kemâl fî Esmâ'i'r-Ricâl: *el-Kemâl fî Marifeti'r-Ricâl* adıyla anılan eser, rivâyetleri Kütüb-ü Sitte'de yer alan râvilerin hal tercümelerini ihtiva eden ilk çalışmadır. Tanınmış birçok İslâm âlimi bu esere zeyil mahiyetinde kitaplar kaleme almışlardır, *el-Kemâl*'in yazma bir nüshası Millet Kütüphanesi'ndedir. Hafız Mızzî, *El-Kemâl'i Tehzibu'l-Kemal fî Esmâ'i'r-Ricâl* adıyla düzenlemiştir.¹³⁹ (Mukaddime, c. I, s. 358)

¹³⁶ Nizami, K. A, "Fettenî", DİA, Ankara 1995, c. XII, s. 486.

¹³⁷ Özafşar, M. Emin, "Ukaylî", DİA, Ankara 2012 , c. XLII, s. 59.

¹³⁸ Kandemir, M. Yaşar, "İbn Mende, Ebû Abdullah", DİA, Ankara 1999, c. XX, s. 177.

¹³⁹ Kandemir, M. Yaşar, "Cemmâilî", DİA, Ankara 1997, c. VII, s. 338.

11- **Yâkut el-Hamevî**, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkut b. Abdillâh el-Hamevî el-Bağdâdî er-Rûmî (ö. 626/1229). *Mu'cemü'l-Büldân* ve *Mu'cemü'l-Üdebâ* adlı eserleriyle tanınan coğrafyacı, tarihçi, edip ve seyyah.

Mu'cemü'l-Büldân: İslâm âlimleri tarafından kaleme alınıp günümüze ulaşan en büyük coğrafya ansiklopedisi olan eserde bölge, şehir, kasaba, köy, mevki, deniz, nehir, ada, çöl, dağ, vadi, ova, ribat, manastırlar vb. coğrafi unsurlar alfabetik olarak düzenlenmiştir. Müellif ele aldığı maddeler hakkında sadece coğrafi bilgi vermekle kalmamış, tarihî olaylara, şiir ve hikâyelere söz konusu yere mensup şahsiyetlere dair bilgilere de yer vermiştir. Çok zengin mâlûmat içeren eser bir ilim, edebiyat, tarih ve coğrafya hazinesi olarak nitelendirilmektedir. İbn Hişâm'ın *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, Belâzürî'nin *Fütûhu'l-Büldân*, Seyf b. Ömer'in *Kitâbü'r-Ridde ve'l-Fütûh*, Ali b. Hüseyin el-Mes'ûdî'nin *Mürûcü'z-Zeheb*, İbnü'l-Kattâ' es-Sikillî'nin *Zikru Târîhi Sıkilliyye*, Ebû Ali Hasan b. Yahyâ'nın *Târîhu Sıkilliyye*, Ahmed b. Muhammed er-Râzî'nin *Ahbâru Mülûki'l-Endelüs* ve Hemdânî'nin *Sıfatü Cezîreti'l-Arab'ı* gibi birçok esere başvurmuştur.¹⁴⁰ (Mukaddime, c. I, s. 175, 329)

12- **Sehâvî, Şemseddin** Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed es-Sehâvî (ö. 902/1497). Hadis âlimi ve tarihçi.

ed-Davu'l-Lâmi li-Ehli'l-Karni't-Tâsi: 801-896 (1398-1491) yılları arasında vefat eden meşhur kişilerin biyografilerini içerir. Müellif son cildini kadınlara ayırdığı kitâbına kendi biyografisini de eklemiştir.¹⁴¹ (Mukaddime , c. I, s. 325)

13- **Kâtib Çelebî** (ö. 1067/1657) XVII. Yüzyıl Türk ilim dünyasının müsbet düşünceyi temsil eden büyük siması ve çeşitli konulara dair pek çok eserin müellifi.

Keşfuz-Zunûn an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn: Kâtib Çelebî'nin yirmi yılda hazırladığı büyük bibliyografik eseridir (nşr. Şerefettin Yaltkaya, Kilisli Muallim Rifat, I-II, İstanbul 1360-1362/ 1941-1943).¹⁴² (Mukaddime , c. I, s. 2, 264)

¹⁴⁰ Avcı, Casim, "Yâkut el-Hamevî", DİA, Ankara 2013, c. XLIII, s. 288.

¹⁴¹ Tomar, Cengiz, "Sehâvî, Şemseddin", DİA, Ankara 2009, c. XXXVI, s. 313.

¹⁴² Gökyay, Orhan Şaik, "Kâtib Çelebî", DİA, Ankara 2002, c. XXV, s. 39.

14- **İbn Hibbân**, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed ei-Büstî (ö. 354/965). Hadis ve fıkıh âlimi.

es-Sikât: (Târihu's-Sikât, es-Sikât Mine's-Sahâbe ve't-Tâbiîn ve Etbâ'i't-Tâbi'in): Râvileri tanıtan alfabetik bir eserdir.¹⁴³ (Mukaddime , c. I, s. 30, 199)

15- **Silefî**, Ebû Tâhir Sadrüddîn Ahmed b. Muhammed b. Silefe es-Silefî (ö. 576/1180). Hadis âlimi.

el-Vecîz fî Zikri'l-Mücâz ve'l-Mücîz: Eserde icâzet, icâzet çeşitleri şartları, bu anlamda kullanılan diğer lafızlarla ulemânın bu konudaki görüşleri ele alınmış, ayrıca müellife icâzet veren hoca hocalar kısaca tanıtılmıştır. Muhammed Hayr el-Bikaî tarafından neşre hazırlanan eserin (Beyrût 1411/1991) muhtevasını Georges Vajda bir makalede incelemiştir “*Un opuscule inédit d’as-Silafî*”, Bulletin d’information de l’Institut de recherche et d’histoire des textes, XIV, Paris 1966, s. 85-92).¹⁴⁴ (Mukaddime, c. I, s. 199, 413, 432)

16- **Halîlî Ebû Ya'lâ**, Ebû Ya'lâ Halîl b. Abdillâh b. Ahmed el-Halîlî el-Kazvîni (ö. 446/1055) *el-İrşâd* adlı eseriyle tanınan hadis hâfızı.

el-İrşâd fî Ma'rifeti Ulemâ'i'l-Hadîs: Çeşitli kaynaklarda *el-İrşâd fî Ma'rifeti'r-Ricâl (Ahvali'r-Ruvât, Ulemâ'i'l-Bilâd)* gibi farklı adlarla da zikredilir. Eserde, tâbiîn neslinden itibaren 446 (1055) yılına kadar olan dönemde önceki ricâl kitaplarında bulunmayan bazı âlimlere de yer verilmiş, durumları cerh ve ta'dîl yönünden incelenmiş, âlimler şehirlere göre ve kronolojik sıra ile ele alınırken bazan bu sıra bozulmuştur. Zehebî, müellifinden gelen bir senedle dinlediğini söylediği eseri beğenmekle beraber hakkında, "Sanki ezbere yazılmış, çeşitli kusurlarla dolu" ifadesini kullanmıştır.¹⁴⁵ (Mukaddime , c. I, s. 121, 183)

17- **Zehebî**, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî (ö. 748/1348)

a- *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*: Zehebî başta muhaddisler olmak üzere meşhur şahsiyetleri tabakalar halinde tanıttığı bu kitâbını, *Târihu'l-İslâm*'dan sonra yazmış

¹⁴³ Sönmez, M. Ali, “*İbn Hibbân*”, DİA, Ankara 1999, c. XX, s. 63.

¹⁴⁴ Efendioğlu, Mehmet, “*Silefî*”, DİA, Ankara 2009, c. XXXVII, s. 198.

¹⁴⁵ Sandıkçı, Kemal, “*Halili, Ebû Ya'lâ*”, DİA, Ankara 1997, c. XV, s. 330.

olup Asr-ı Saâdet'ten 700 (1301) yılına kadar kırk civarında tabakayı kapsamaktadır. 1988'de iki ciltlik fihristle beraber 25 cilt olarak basılmıştır.

b- *Mizânü'l-İ'tidâl*: Zehebî'nin zayıf râvilere dair en önemli çalışmasıdır. 11.053 biyografiyi içeren eserde, Kütüb-i Sitte râvisi olanlar birer rumuzla gösterilmiştir.

c- *Tezkiretü'l-Huffâz: Tabakatü'l-Huffâz* adıyla da bilinen eser, hadis hâfizlarına dair kitapların en meşhuru olup sahâbeden müellifin hocalarına kadar yirmi bir tabaka halinde 1176 biyografi içermektedir. İlk defa Wüstenfeld tarafından neşredilen kitap (I-III, Göttingen 1833-1834), Hindistan'da basılmış (I-IV, Haydarâbâd 1333-1334), Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimî'nin tashihiyle yeniden neşredilmiştir (I-IV, Haydarâbâd 1375-1377/1955-1958).

d- *Tezhîbü Tehzîbi'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*: Kısaca Tezhîbü't-Tehzîb diye anılan eserdir.

e- *Tecrîdü Esmâi's-Sahâbe*: Zehebî, 8000 kadar sahâbîyi ihtiva eden bu çalışmasında İzzeddin İbnü'l-Esîr'in *Üsdü'l-Ğabe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*'sini ihtisâr etmiş, İbn Sa'd'ın *et-Tabakatü'l-Kübrâ* adlı eserlerinden yaptığı ilâvelerle kitâba yeni bir mahiyet kazandırmıştır. Bombay ve Beyrut'ta 2 cilt halinde basılmıştır.¹⁴⁶ (Mukaddime , c. I, s. 269, 258, 283, 186, 367, 364, 195, 57, 42, 64, 76)

18- **Sübkî, Tâceddin**, Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfi es-Sübkî (ö. 771/1370). Şâfiî fakihî ve biyografi yazarı.

Tabakatü's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ: Müellif önce küçük ve orta hacimde iki tabakat yazmış ve muhtevayı sürekli geliştirerek alanındaki en muhtevalı çalışma olan eserine son şeklini vermiştir.¹⁴⁷ (Mukaddime , c. I, s.11,12)

19- **İbn Hâcer el-Askalânî**, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî (ö. 852/1449). Ünlü hadis âlimi ve hâfızı.

a- *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*: Mükerrerleriyle birlikte 12.300 kadar biyografiyi ihtiva etmesi sebebiyle sahasının en kapsamlı kitâbı olan eserin çeşitli baskıları

¹⁴⁶ Altıkulaç, Tayyar, "Zehebî", DİA, Ankara 2013, c. XLIV, ss. 185-187.

¹⁴⁷ Aybakan, Bilal, "Sübkî, Tâceddin", DİA, Ankara 2010, c. XXXVIII, s. 11.

arasında Mevlevî Muhammed Vecîh, Abdülhak, Gulâm Kadîr ve A. Srenger tarafından yapılan neşirleri. (I-IV, Kalkûta 1270-1291/1853-1874)

b- *Tehzîbü't-Tehzîb*: Türünün en önemli çalışması olan eserde Mizzî'nin Kütüb-i Sitte râvilerine dair *Tehzîbü'l-Kemâl fî Esmâ'i'r-Ricâl'i*, ihtisâr edilmiş ve esere hacminin üçte biri kadar ilâvede bulunulmuştur. Eser Haydârâbâd- Dekken'de (I-XII, 1325-1327; Beyrut 1388/1968) ve Beyrut'ta (I-VI, 1412/1991) yayımlanmıştır.

c- *Lisânu'l-Mizân*: Zehebî'nin zayıf râvilere dair *Mizânü'l-i'tidâl*'inin hem muhtasarı hem de zeyli ve ikmalî mahiyetinde olan eser Haydarâbâd Dekken'de neşredilmiştir (I-VII, 1329-1331; Beyrut 1390/1971).

d- *Ta'cilu'l-Menfea bi Zeva'id-i Eimmet'il-Erbaa*: Ebü'l-Mehâsin el-Hüseynî'nin, Mizzî'nin râvileri de ekleyerek meydana getirdiği *et-Tezkire fî (bi-ma'rifeti) Ricâli'l-Kütübi'l-Aşere*'ye dayanan bir çalışma olup *et-Tezkire*'deki râvilerden *Tehzîbü't-Tehzîb*'de bulunanlar inceleme dışı bırakılmış ve dört mezhep imâmının eserlerindeki râviler bir araya getirilip bunlar hakkında Hüseyinî'nin verdiği bilgiler düzeltilip tamamlanmıştır.¹⁴⁸ (Mukaddime , c. I, s. 16, 22, 266, 357)

20- **Dârekutnî**, Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed ed- Dârekutnî (ö. 385/995) Hadis hâfızı ve kıraat âlimi.

Kitâbü'd-Du'afâ ve'l-Metrûkîn: 632 zayıf ve metrûk râviyi alfabetik olarak kısa notlarla tanıtan eser Subhî el-Bedrî es-Sâmerrâî tarafından yayımlanmıştır. (Beyrût 1406/1986).¹⁴⁹ (Mukaddime , c. I, s. 68, 387, 396)

21- **Caetani, Leone** (Leon Kaytano) (1869-1935) , *İslâm Târihi* (trc. Hüseyin Cahid, İstanbul 1924-27, IV). İlk devir İslâm tarihi üzerindeki çalışmalarıyla tanınan İtalyan şarkiyatçısı.

Annali dell'Islam: 1905-1926 yılları- arasında Milano ve Roma'da büyük boy on cilt halinde neşredilen eser Hz. Peygamber'in hayatı ile başlar ve hicretin 40. yılına kadar gelir. Eserin önemli özelliği çok zengin bir malzemeye sahip oluşudur. Kitâbın tamamı Hüseyin Cahit (Yalçın) tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiş, ancak sadece hicretin 12. yılına kadar olan kısmı İslâm Tarihi adıyla yayımlanmıştır (I-X,

¹⁴⁸ Kandemir, M. Yaşar, "İbn Hacer el-Askalânî", DİA, Ankara 1999, c. XIX, s. 519.

¹⁴⁹ Çakan, İsmail, L, "Dârekutnî", DİA, Ankara 1993, c. VIII, s. 488 .

İstanbul 1924-1927). Atatürk'ün okuduğu kitaplar arasında yer alan bu tercümenin yayımlanmayan müsveddeleri Türk Tarih Kurumu'nun yazma eserler bölümünde bulunmaktadır (nr. 134). Türk araştırmacılar, diğer çalışmalarından habersiz olarak Caetani'yi yalnız bu tercümeyle dayanarak anlamaya çalıştıkları için hatalara düşmüşlerdir. M. Asım Köksal, müsteşrik Caetani'nin bu kitabında mevcut, hadis ve isnâd meseleleri başta olmak üzere çeşitli konulardaki görüşlerine cevap vermeye çalışmışsa da esas fikirlerini ihtiva eden eserlerini okumadığı için tenkitleri yetersiz kalmıştır.¹⁵⁰ (Mukaddime , c. I, s. 74)

22- **Yeni Larousse Ansiklopedisi:** Eser Fransızca olup adı *Grand Dictionnaire Encyclopedique Larousse (Büyük Larousse Sözlük)*dür. Fransa'da 1866-1876 yıllarında Larousse yayınevi tarafından Avrupa'da ilk büyük genel kültür ansiklopedisi olarak yayımlandı. Eser daha sonraki yıllarda değişik ilavelerle 1975 yılında tamamlandı. Eser Türkçe'ye 1986-1989 yıllarında çevirildi.¹⁵¹ (Mukaddime, c. I, s. 85)

23- **Rahmetullah el-Hindî,** Rahmetullâh b. Halîlirrahmân el-Hindî el-Keyrânevî ed-Dihlevî (ö. 1308/1891). Hristiyanlığa yönelik *İzhârü'l-Hak* adlı reddiyesiyle tanınan Hintli âlim.

İzhârü'l-Hak: Rahmetullah el-Hindî'nin Pfander ile yaptığı münazarayı ayrıntılı biçimde içeren eser birçok defa basılmış (İstanbul 1281, 1304, 1306; Kâhire 1294, 1305, 1309) ve başta Türkçe olmak üzere Fransızca gibi çeşitli dillere çevrilmiştir. Ahmed Naim, dipnotta eserin Fransızca ismini (*Idh-haru-haqq ou Manifestation de la Verite, Ernest Leroux, editeur, 28, Rue Bonaparte, Paris*) olarak verir.¹⁵² (Mukaddime , c. I, s. 93)

24- **İbn Hazm,** Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî (ö. 456/1064)

a- *Cemheretü Ensâbi'l-Arab:* En kapsamlı ensâb kitaplarından biri olup bu konuda daha sonra yazılan eserlere kaynaklık etmiştir.

¹⁵⁰ Şakiroğlu, Mahmut H., "Caetani, Leone", DİA, Ankara 1992, c. VI, s. 544.

¹⁵¹ Benk, Adnan (Genel Yayın Yönetmeni), *Büyük Larousse Sözlük*, (Terc. Heyet), c. I-XXIV, Milliyet Yay, İstanbul, tsz.

¹⁵² Birışık, Abdülhamid, "Rahmetullah el-Hindî", DİA, Ankara 2007, c. XXXIV, s. 419.

b- *el-Fasl Fi'lmilel ve'l-Ehvâ ve'n-Nihal*: Dinler ve mezheplere dair olan eser önce Kahire'de basılmış (I-V, 1317-1321, kenarında Şehristânî'nin *el-Milel ve'n-Nihal*'i olarak), daha sonra M. İbrâhim Nasr ve Abdurrahman Umeyre tarafından yayımlanmıştır.¹⁵³ (Mukaddime , c. I, s. 95, 218, 461)

25- **Taberî, Muhammed b. Cerîr**, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî (ö. 310/923). *Câmiu'l-Beyân ve Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk* adlı eserleriyle tanınan müfessir, tarihçi, muhaddis ve fakih.

Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk: Aynı zamanda *Ahbaru'r-Rusûl ve'l-Mülûk*, *Tarih-i Ca'ferî*, *Tarihi-i Taberî* adlarıyla da tanınır. Günümüze tam olarak ulaşan ikinci eseridir. Daha önce yazılmış ve zamanımıza intikal etmemiş birçok kitaptan yaptığı nakiller dolayısıyla büyük değeri bulunan eseri ilk defa M. Jean de Goeje ile birlikte bir grup şarkiyatçı yayımlamıştır. (I-XV, Leiden 1879-1901). Hilkatten 812 yılına kadar ki olayları anlatır. Olaylar tarih sırasına göre sade bir dille anlatır. Zakir Kadir Ugan tarafından tercüme edilen bir kısmı T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Klasikleri arasında altı cilt halinde basılmıştır.¹⁵⁴ (Mukaddime , c. I, s. 143, 287)

26- **İbn Abdülber en-Nemerî**, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî (ö. 463/1071)

a- *el-İstî'âb fî Marifeti'l-Ashâb*: Sahâbe biyografisine dair günümüze ulaşan ilk eserlerden biri olup tarih ve tabakat alanındaki yirmi kadar kitaptan faydalanılarak kaleme alınmıştır. Eser ilk defa Haydarâbâd'da (I-II. 1318-1319/1900-1901) ve Mağrib alfabesi tertibine göre el-İsâbe'nin kenarında (I-IV, Kâhire 1328/1910) yayımlanmış, daha sonra tahkikli neşirleri yapılmıştır. Eserin çeşitli muhtasarları bulunmaktadır.

b- *et-Temhîd limâ fî'l-Muvatta Mine'l-Me'ânî ve'l-Esânîd*: Müellifin, el-Muvatta'ı Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî rivayetinde doğrudan Hz. Peygamber'e nisbet edilen hadisleri esas alarak esere yazmış olduğu şerhtir.¹⁵⁵ (Mukaddime, c. I, s. 164, 322)

¹⁵³ Apaydın, H. Yunus, "*İbn Hazm*", DİA, Ankara 1999, c. XX, ss. 39-52.

¹⁵⁴ Fayda, Mustafa, "*Taberî, Muhammed b. Cerîr*", DİA, Ankara 2010, c. XXXIX, s. 317; Algül, Hüseyin, *İslâm Tarihi*, c. I, ss. 31-33; Günaltay, Şemseddin, *İslâm Tarihinin Kaynakları*, s. 41.

¹⁵⁵ Casim, Leys Suud, "*İbn Abdülber en-Nemerî*", DİA, Ankara 1999, c. XIX, ss. 270-271.

27- **Buhârî, Muhammed b. İsmail**, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî (ö. 256/870) Kur'ân-ı Kerîm'den sonra en güvenilir kitap kabul edilen *el-Câmiu's-Sahih* adlı eseriyle tanınmış büyük muhaddis.

et-Târîhu'l-Kebîr: Buhârî'nin *el-Câmiu's-Sahih*'ten önce yazdığı bu kitap sahasının ilk eserlerinde biri olup burada ashtan kendi şeyhlerine gelinceye kadar 13.000'e yakın râvinin güvenilirlik derecesini tesbit etmiştir. *et-Târîhu'l-Kebîr* Haydarâbâd'da Dârü'l-Maârifî'l-Osmâniyye tarafından dört büyük cilt (sekiz cüz) halinde basılmıştır. Ayrıca Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye ve Müessesetü'l-Kütübî's-Sekâfiyye tarafından eserde geçen şahısların ve hadislerin fihristi hazırlatılarak Beyrut'ta iki cilt halinde yayımlanmıştır (1407/ 1987).¹⁵⁶ (Mukaddime, c. I, s. 361)

28- **İbn Sa'd**, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî (ö. 230/845) Tabakat kitabıyla tanınan hadis, siyer, tarih ve ensâb âlimi.

Kitabü't-Tabakati'l-Kebîr (et-Tabakâtü'l-Kübrâ): Kaynaklarda *et-Tabakâtü'l-Kebîr* adıyla da anılan eserin ilk neşri bu adla (Leiden 1904-1940), Arap ve İslâm dünyasında yaygın bir şekilde kullanılan İhsan Abbas neşri ise *et-Tabakâtü'l-Kübra* adıyla yapılmıştır. İbn Sa'd'ın, tabakat kitaplarının ilki ve zamanımıza intikal edenlerin en eskisi olan bu eseri, esas itibariyle siyer-megâzî ve tabakat ana bölümlerinden meydana gelmektedir. İki cilt halinde basılan siyer-megâzî bölümü (Kâhire 1989), İbn İshak'ın İbn Hişâm yoluyla günümüze ulaşan *es-Sîretü'n-Nebeviyye*'siyle Vâkıdî'nin *Kitâbü'l-Megâzî*'sinden sonra Hz. Peygamber'in hayatı ve şahsiyeti üzerine kaleme alınmış elde mevcut eserlerin üçüncüsüdür. Eser sekiz cilt esas ve üç cilt indeks olmak üzere 11 cilt halinde basılmıştır. Son cilt kadın sahâbîlere ayrılmıştır. Eserin son baskısı Beyrût'ta basılmış olup biri indeks olmak üzere dokuz cilttir.¹⁵⁷ (Mukaddime, c. I, s. 28, 298)

¹⁵⁶ A'zamî, *a.g.m.*, s. 371.

¹⁵⁷ Fayda, Mustafa, "*İbn Sa'd*", DİA, Ankara 1999, c. XX, s. 295; Algül, Hüseyin, *a.g.e.*, c. I, s. 27.

29- **Temîmî, Takıyyüddîn** b. Abdülkâdir, Takıyyüddîn b. Abdilkâdir et-Temîmî ed-Dârî el-Gazzî el-Mısırî (ö. 1010/1601) Hanefî fıkıh âlimi, kadı ve biyografî yazarı.

et-Tabakâtü's-Seniyye fî Terâcimi'l-Hanefiyye: Müellif eserine bu adı vermekle birlikte Hafâcî ve Muhibbî kitabı *Tabakâtü'l-Hanefiyye* diye anmaktadır. Kâtib Çelebî eserin kendi alanında yazılmış en hacimli kitap olduğunu, müellifin *eş-Şekâiku'n-Numâniyye*'de yer alan âlimlere kendi zamanına kadar yaşayan ulemâyı da eklediğini ve biyografî sayısının 2523'e ulaştığını belirtir. Temîmî, III. Murad'a ithaf ettiği eserin mukaddimesinde sultana övgülerini dile getirdikten sonra tarih ilmine ve tarih yazımına, kitapta izlediği yöntem ve kullandığı terimlere dair bilgi verir.¹⁵⁸ (Mukaddime c. I, s. 2)

30- **Taberî, Ebü't-Tayyib**, Ebü't-Tayyib Tâhir b. Abdillâh b. Tâhir et-Taberî (ö. 450/1058). Şâfî fakihî.

Ahmed Nâim Mukaddime'de sayfa 336'da eser ismi zikretmeksizin alıntı yapar.

4.2. ŞERHDE KULLANILAN KAYNAKLAR

4.2.1. Tefsir ve Tefsir İlimleri kaynakları

1- **Nîsâbûrî, Mahmûd b. Ebü'l-Hasan** Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ebi'l-Hasen b. el-Hüseyn el-Gaznevî en-Nîsâbûrî (ö. 553/1158'den sonra). Tefsir âlimi ve Hanefî fakihî.

Îcâzü'l-Beyân an Meâni'l-Kurân: Eserin mukaddimesinde müellif belli bir görüşün nakliyle sınırlı olan ilk dönem teliflerinin yetersiz kaldığını, sonrakilerin ise öğrenmeyi zorlaştıracak ölçüde ayrıntı ve tekrarlarla dolu olduğunu söylemiş, bu sebeple orta hacimde bir eser yazmayı amaçladığını kaydetmiş, bununla birlikte eserinde tefsir, telif, i'rab, nüzul sebebi, fikhî ahkâm ve garîb hadis gibi değişik türden

¹⁵⁸ Kılıç, Muharrem, "Temîmî, Takıyyüddîn b. Abdülkâdir", DİA, Ankara 2011, c. XL, s. 424.

10.000'den çok meselenin ele alınıp açıklandığını belirtmiştir.¹⁵⁹ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 9, s. 247)

2- **Muallim Nâci** (1849-1893). Şair; tenkit, lügat ve edebiyat tarihi çalışmalarıyla tanınan müellif.

İ'câz-ı Kur'ân (İstanbul 1301): Arapça, Farsça ve kendisine ait bazı manzum parçaların yer aldığı eserin Ümit Şimşek tarafından kısmen sadeleştirilmiş bir baskısı da yapılmıştır.¹⁶⁰ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi , c. 11, s. 228)

3- **Mehmed Vehbi Efendi** (1862-1949). *Hulâsatü'l-Beyân* adlı tefsiriyle tanınan son devir din âlimi ve siyaset adamı.

Hulâsatü'l-Beyân fi Tesîri'l-Kur'ân: 1911-1915 yılları arasında Konya'da yazılan tefsir on beş cilt olarak iki ayrı zamanda basılabilmektedir. Daha sonraki yıllarda çeşitli baskıları yapılan eserin Latin alfabesiyle ilk neşri 1966-1969 yıllarında gerçekleştirilmiştir. Tefsir ilmi bakımından yetersiz kabul edilen eser bazı özellikleri sebebiyle halk nezdinde rağbet görmüştür.¹⁶¹ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi c. 8, s. 223)

4- **Elmalılı Muhammed Hamdi** (1878-1942). *Hak Dini Kur'ân Dili* adlı tefsiriyle tanınan son devir din âlimlerinden.

Hak Dini Kur'ân Dili: Kırk sekiz yaşında iken başlayıp altmış yaşında tamamladığı tefsiri olup en meşhur eseridir. İlk defa Diyanet İşleri Reisliği tarafından yayımlanan eserin (İstanbul 1935-1938) daha sonra birçok baskısı yapılmıştır.¹⁶² (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 8, s. 229, 232; c. 9, 62, 44, 322; c. 12, s. 244)

5- **İbnü'l-Cezerî**, Ebû'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b.Yûsuf el-Cezerî (ö. 833/1429). Kıraat ve hadis âlimi.

en-Neşr fi'l-Kırâ'âti'l-'Aşr: Müellifin on kıraatle ilgili en geniş çalışması olup Muhammed Ahmed Dehmân (I-II, Dimaşk 1345) ve Ali Muhammed ed-Dabbâ' (I-II,

¹⁵⁹ Yerinde, Adem, "Nisâbü'rî, Mahmûd b. Ebü'l-Hasan", DİA, Ankara 2007, c. XXXIII, s.140.

¹⁶⁰ Uçman, Abdullah, "Muallim Nâci", DİA, Ankara 2005, c. XXX, s.315

¹⁶¹ Ateşyürek, Remzi, "Mehmed Vehbi Efendi", DİA, Ankara 2003, c. XXVIII, s. 540.

¹⁶² Yavuz, Yusuf Şevki, "Elmalılı Muhammed Hamdi", DİA, Ankara 1995, c.XI, s.57.

Kâhire, ts., 1976; Beyrût 1940, 1985) tarafından yayımlanmıştır.¹⁶³ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 7, s. 319)

6- **Mâtürîdî**, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûa el-Mâtürîdî es-Semerkindî (ö. 333/944). Mâtürîdiyye mezhebinin kurucusu, müfessir ve fakih.

Te'vîlâtü'l-Kur'ân, *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne*, *Te'vîlâtü'l-Mâtürîdiyye* adıyla da bilinen eser tefsir açısından çok önemli bir çalışma olmasının yanı sıra kelâm, fıkıh ve fıkıh usulü alanlarında da zengin bilgi ve önemli görüşler içermektedir. Ayrıca İslâmî fırkalar ve İslâm dışı akımlarla dinlere ait inanç ve görüşlerin tenkidi bakımından ihmal edilemeyecek bir kaynaktır. Eser Mâtürîdî'nin öğrencilerine yaptığı takrirlerden oluşmuştur.¹⁶⁴ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 5, s. 12; c. 11, s. 33)

7- **Fahredden er-Râzî**, Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî (ö. 606/1210). Kelâm, felsefe, tefsir ve usûl-i fıkıh alanındaki çalışmalarıyla tanınan Eş'arî âlimi.

a- *Mefâtihu'l-Ğayb: et-Tefsîrû'l-Kebîr* diye de bilinir. Râzî'nin tefsire dair en önemli eseri olup otuz iki cilt halinde yayımlanmıştır. (Kâhire 1278)

b- *Esrârut-Tenzîl ve Envârü't-Te'vîl: Tefsîrû'l-Kur'ânî's-Sağîr* adıyla da tanınan bu Farsça eserde akâid, ahlâk ve fıkıh konulan Kur'ân'a dayanılarak izâh edilir. Eser 1301'de (1884) yayımlanmıştır.¹⁶⁵ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 3, s. 309 ; c. 4, s. 546; c. 8, s. 200 ; c. 9, s. 98)

8- **Şevkânî**, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed eş-Şevkânî es-San'ânî el-Yemenî (ö. 1250/1834). Çok yönlü İslâm âlimi, müctehid.

Fethu'l-Kadîr el-Câmi Beyne Fenneyi'r-Rivâye ve'd-Dirâye min İlmi't-Tefsîr: Modern dönemin en yaygın tefsirleri arasındadır. Şevkânî'nin ayrıca her birinde farklı bir âyeti tefsir ettiği ondan fazla risâlesi bulunmaktadır.¹⁶⁶ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 4, s. 147, 326, 336, 350, 607; c. 5, s. 40, 43, 243)

¹⁶³ Altıkulaç, Tayyar, “İbnü'l-Cezerî”, DİA, Ankara 1999, c. XX, s. 551.

¹⁶⁴ Özen, Şükrü, “Mâtürîdî”, DİA, Ankara 2003, c. XXVIII, s. 146.

¹⁶⁵ Yavuz, Yusuf Şevki, “Fahredden er-Râzî”, DİA, c. XII, s. 89.

¹⁶⁶ Kaya, Eyyüp Said; Okuyucu Nail, “Şevkânî”, DİA, Ankara 2010, c. XXXIX, s. 22.

9- **Herevî, Ahmed b. Muhammed** Ebû Ubeyd Ahmed b. Muhammed b. Muhammed el-Herevî el-Bâşânî (ö. 401/1011). Tefsir, hadis ve dil âlimi.

Herevî'nin günümüze ulaşan eseri *Kitâbü'l-Ğarîbeyn fi'l-Kur'ân ve'l-Hadîs* adını taşımakta olup *Kitâbü'l-Ğarîbeyn: Ğarîbeyi'l-Kur'ân ve'l-Hadîs*, *Garîbeyi'l-Kur'ân ve's-Sünne*, *Kitâbü'l-Ğarîbeyn fi Lügati Kelâmillâh ve Ehâdîsi Resûlih* gibi isimlerle de anılmaktadır. Garîbü'l-Kur'ân ve Ğarîbü'l-Hadîs konularında daha önce yazılan eserler içinde özellikle Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm ve İbn Kuteybe'nin kitaplarından büyük ölçüde faydalanılarak kaleme alınan, Zerkeşî'nin Ğarîbü'l-Kur'ân konusunda telif edilmiş en önemli eserlerden olduğunu belirttiği *Kitâbü'l-Ğarîbeyn* ilim çevrelerinde haklı bir şöhrete kavuşmuş; gerek Kur'ân ve hadislerdeki garîb kelimeleri bir araya getirmesi, gerekse bunları alfabetik biçimde sıralaması açısından kendi alanında yazılan ilk eser olarak kabul edilmiştir. Herevî'nin bu kitâbında uyguladığı metot daha sonra gelen birçok âlim tarafından benimsenmiştir. Nitekim Mecdüddin İbnü'l-Esîr'in Ğarîbü'l-Hadîs'e dair *en-Nihâye* adlı eserini telif ederken esas aldığı iki kitaptan biri *Kitâbü'l-Ğarîbeyn* olmuştur.¹⁶⁷ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi c. 4,s. 251; c. 5, s. 343)

10- **İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ** İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkı eş-Şâfî (ö. 774/1373). Tarihçi, müfessir, muhaddis ve Şâfî fakihî.

a- *Fezâ'ilü'l-Kur'ân*: (Kâhire 1343, 1348/1929; Beyrût 1407/ 1987; nşr. Muhammed İbrâhim el-Bennâ, Cidde-Beyrût-Dımaşk 1408/1988). Ahmed Hamdî İmâm bu eserden yaptığı seçmeleri Muhtârât min Fezâ'ili'l-Kur'ân adıyla yayımlamış (Kâhire 1981), Mehmet Sofuoğlu da eseri *Kur'ân'ın Faziletleri* adıyla Türkçe'ye tercüme etmiştir (İstanbul-1978)

b-*Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*: Rivâyet tefsirleri arasında önemli bir yeri olan ve birçok defa basılan eser Hacı Bekir Karlığa ve Bedreddin Çetiner tarafından Hadislerle Kur'ân-ı Kerim Tefsiri adıyla Türkçe'ye çevrilmiştir (I-XVI, İstanbul)¹⁶⁸ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 4, s. 575; c. 6, s. 13; c. 8, s. 276)

¹⁶⁷ Demirci, Muhsin, "Herevî, Ahmed b. Muhammed", DİA, Ankara 1998, c. XVII, s. 220.

¹⁶⁸ Özaydın, Abdülkerim, "İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ", DİA, Ankara 1999, c. XX, s. 132.

11- **Âlûsî, Şehâbeddin Mahmûd**, Ebü's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseynî el-Âlûsî (ö. 1270/1854). Âlûsî ailesinden müfessir, fakih, edip ve şair.

Rûhu'l-Me'ânî' fî Tefsîri'l-Kur'ânî'l-'azîm ve's-Sebi'l-Mesânî: Âlûsî'nin en değerli eseri sayılan meşhur tefsiridir. Otuz dört yaşında iken yazmaya başladığı bu eseri on altı yılda tamamlamıştır. İlk defa dokuz cilt halinde Bulak'ta (1301), daha sonra on iki cilt halinde Kâhire'de (1346/1927) ve on beş cilt (otuz cüz) olarak Beyrût'ta basılmıştır.¹⁶⁹ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 11, s. 348)

12- **Zemahşerî**, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî (ö. 538/1144). *el-Keşşâf* adlı tefsiri yanında Arap dili ve edebiyatına dair çalışmaları ile tanınan çok yönlü Mu'tezile âlimi.

el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmizi't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fî Vücûhi't-Tevîl: Eser Fahreddin er-Râzî, Kadî Beyzâvî, Ebü'l-Berekât en-Nesefî, Ebüssuûd Efendi gibi Sünnî müfessirler için temel kaynak olmuş ve üzerine birçok çalışma yapılmıştır.¹⁷⁰ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 4, s. 19, 103; c. 6, s. 395; c. 7, s. 37, 218; c. 8, s. 246; c. 9, s. 90; c. 10, s. 26, 76; c. 11, s. 90; c. 12, s. 179)

13- **Vâhidî**, Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbü'rî (ö. 468/1076) Müfessir ve Arap dili âlimi.

Esbâbü'n-Nüzûl: Bu konuda kaleme alınan en meşhur eserlerden biridir ve kendisinden sonra yazılan birçok kitaba kaynak teşkil etmiştir. Eser Ca'berî tarafından isnâdları hazfedilerek kısaltılmıştır.¹⁷¹ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 4 s. 39; c. 5, s. 156; c. 6, s. 130)

14- **Nesefî, Ebü'l-Berekât**, Ebü'l-Berekât Hâfîzüddîn Abdullâh b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî (ö. 710/1310). Hanefî mezhebinin klasik sonrası döneminde çok etkili olan bir âlim.

Medârikü't-Tenzîl ve Hakâiku't-Tevîl: Müellifin olgunluk döneminde yazdığı anlaşılan eser defalarca basılmıştır. (I-IV, Kâhire 1287, 1300, 1304, 1309, 1321,

¹⁶⁹ Eroğlu, Muhammed, "*Âlûsî, Şehâbeddin Mahmûd*", DİA, Ankara 1989, c. II, s. 550.

¹⁷⁰ Öztürk, Mustafa; Mertoğlu, Mehmet Suat, "*Zemahşerî*", DİA, Ankara 2013, c. XLIV, s. 235.

¹⁷¹ Çetin, Abdurrahman, "*Vâhidî*", DİA, Ankara 2012, c. XLII, s. 438.

1326; I-VI, İstanbul 1317).¹⁷² (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 4, s. 38, 103; c. 8, s. 278; c. 9, s. 321)

15- **Beyzâvî**, Nâsirüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullah b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî (ö. 685/1286). Müfessir, Eş'arî kelâmcısı ve Şâfîî fakihî.

Envârü't-Tenzil ve Esrârü't-Te'vîl: Üzerinde 255 civarında şerh ve hâşiye yapılacak kadar takdir gören ve ün kazanan bu eser defalarca basılmıştır.¹⁷³ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 4, s. 18, 20, 115, 314, 246, 274, 489, 539; c. 5, s. 273, 337; c. 6, s. 4, 6; c. 8, s. 195; c. 9, s. 99, 91, 200, 203, 260; c. 10, s. 321; c. 11, s. 50, 191, 193, 286, 350; c. 12, s. 416)

16- **Kurtubî, Muhammed b. Ahmed** Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî (ö. 671/1273). Tefsir, hadis ve fıkıh âlimi.

el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'ân: Kurtubî'nin en önemli eseri olup geniş hacmine rağmen ilim çevrelerinde büyük ilgi görmüş ve çeşitli baskıları yapılmıştır.¹⁷⁴ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 2, s. 347, 416, 553; c. 3, s. 309; c. 4, s. 30, 68, 103, 149, 370, 373, 547, 569; c. 5, s. 16; c. 7, s. 9, 26, 49, 111, 145, 354; c. 8, s. 205; c. 10, s.74, 316; c. 11, s. 202, 201)

17- **Sa'lebî**, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm es-Sa'lebî en-Nisâbûrî (ö. 427/1035) Arap dili âlimi ve müfessir.

el-Keşf ve'l-Beyân an Tefsîri'l-Kur'ân (et-Tefsîrû'l-Kebîr, Tefsîrû's-Sa'lebî). Eserin mukaddimesinde Sa'lebî kullandığı kaynakların müelliflerinden kendisine kadar ulaşan isnâd zincirlerini zikreder. Kur'ân'ı Kur'ân'la, sahâbe ve tâbiünden gelen rivâyetlerle tefsir eden Sa'lebî sûrelerin âyet, kelime ve harf sayılarını verir. Sûrelerin faziletiyle ilgili rivâyetler, kıraat vecihleri, fıkha ve nahve dair izâhlar üzerinde durur ve özellikle Kur'ân kıssaları hakkında İsrâiliyat menşeli çeşitli rivâyetleri kaydeder. Eser, özellikle sûrelerin faziletine dair mevzû hadislere, Şîa kaynaklı bazı

¹⁷² Bedir, Murteza, "Nesefî, Ebû'l-Berekât", DİA, Ankara 2006, c. XXXII, s. 567.

¹⁷³ Yavuz, Yusuf Şevki, "Beyzâvî", DİA, Ankara 1992, c. VI, s. 100.

¹⁷⁴ Altıkulaç, Tayyar, "Kurtubî, Muhammed b. Ahmed", DİA, Ankara 2002, c. XXVI, s. 455.

asılsız rivâyetlere ve İsrâiliyât türü kıssa ve haberlere yer vermesi açısından eleştirilmiştir.¹⁷⁵ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 3, s. 366; c. 8, s. 244)

18- **Cessâs**, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî (ö. 370/981). Hanefî fakihî ve müfessir.

Ahkâmü'l-Kur'ân: Ahkâm âyetlerinin tefsiridir. Hanefîler arasında çok rağbet gören ve birçok yazma nüshası bulunan kitap, ilk olarak bir heyet tarafından üç cilt halinde neşredilmiştir (İstanbul 1335-1338). Eseri ayrıca Muhammed es-Sâdık Kamhâvî de beş cilt halinde yayımlamıştır.¹⁷⁶ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 3, s. 24, 125, 136; c. 4, s. 228, 539; c. 6, s. 56, 388; c. 8, s. 200, 201, 228; c. 11, s. 350, 353)

19- **Mâverdî**, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdî (ö. 450/1058). Siyaset ve ahlâk nazariyeleriyle tanınan Şâfiî fakihî.

Tefsîrü'l-Kur'ân (en-Nüket ve'l-'Uyûn): Müellif Kur'ân'ın tamamı yerine sadece gerekli gördüğü âyetleri tefsir etmiştir. Hem rivâyet hem dirayet tefsiri özelliği taşıyan eserde rivâyetlerin çoğu isnâdsızdır. Âyetlerin nüzûl yerleri ve sebepleri belirtilmiş, ifadeler açıklanmış, mücmelleri tefsir, müteşâbihleri te'vil edilmiş, ihtilâflara, kıraat farklılıklarına ve fikhî hükümlere de yer verilmiştir. Müellifin hukukçuluğu ahkâm âyetlerinin tefsirine, dilciliği ise edebî ve lugavî açıklamalarına yansımaktadır.¹⁷⁷ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 4, s. 330; c. 9, s. 55)

20- **Râgıb el-İsfahânî**, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî (ö. 502/1108). Müfessir, Arap dil âlimi ve ahlâk felsefecisi.

Müfredâtü Elfâzi'l-Kurân (el-Müfredât fî Ğaribi'l-Kurân): Kur'ân lafızlarının açıklandığı alfabetik bir sözlük olup birçok baskısı yapılmıştır. Eseri Abdülbaki Güneş ve Mehmet Yolcu Türkçe'ye çevirmiştir (I-II, İstanbul 2006-2007).¹⁷⁸ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi , c. 2, s. 677, 685; c. 5, s. 53; c.11, s. 325, 385; c.12, s.159)

¹⁷⁵ Mertoğlu, Mehmet Suat, "Sa'lebi", DİA, Ankara 2009, c. XXXVI, s. 29.

¹⁷⁶ Güngör, Mevlüt, "Cessâs", DİA, Ankara 1993, c. VII, s. 427.

¹⁷⁷ Kallek, Cengiz, "Mâverdî", DİA, Ankara 2003, c. XXVIII, s. 180.

¹⁷⁸ Kara, Ömer, "Râgıb el-İsfahânî", DİA, Ankara 2007, c. XXXIV, s. 398.

21- **Tahâvî Ebû Ca'fer**, Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısırî et-Tahâvî (ö. 321/933). Hanefî fakihî ve muhaddis.

Ahkâmü'l-Kurân: Sûre ve âyet tertibi esas alınarak yazılmış, diğer ahkâm tefsirlerinden farklı şekilde fıkıh bâblarına göre tertip edilmiş, konuyla ilgili âyetler bir yere toplanmıştır. Eserde mezhep İmâmları başta olmak üzere meşhur fakihlerin görüşlerine yer verilmiş ve değerlendirmelerde bulunulmuştur.¹⁷⁹ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi , c. 4, s. 442, 454; c. 6, s. 211; c. 9, s.70)

22- **Ebû Ca'fer, Muhammed b. Cerîr** b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî (ö. 310/923). (Bilgi için Mukaddime'de kullanılan kaynaklar bölümüne bakınız.) (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 2, s. 339, 701, 704, 861, 890; c. 3, s. 142, 308; c. 4, s. 156, 160, 165, 465, 468; c. 5, s. 191, 271; c. 6, s. 107, 114, 395; c. 7, s. 299, 379; c. 10, s. 407; c. 12, s. 368)

23- **Süyûtî**, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfî (ö. 911/1505). Tefsir, hadis, fıkıh, Arap dili ve edebiyatı âlimi.

a- *Dürrü'l-Mensûr fi't-Tefsîr bi'l-Mesûr*: En hacimli rivâyet tefsiri olarak kabul edilir (Kâhire 1314; Tahran 1377; Beyrut, ts., 1972, 1983, 1991, 2001). Eser ayrıca Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî'nin tahkikiyle neşredilmiştir (I-XVII, Riyad 2003). (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 3, s. 189; c. 9, s. 49)

b- *el-İtkan fî ulûmi'l-Kur'ân*: Süyûtî'nin, sadece Fâtiha sûresinin ilk altı âyetiyle Kevser sûresi tefsirini yazabildiği *Mecmau'l-Bahreyn ve Matlau'l-Bedreyn* adlı dirâyet tefsirine mukaddime olarak düşündüğü kapsamlı eseridir. Sakıp Yıldız ve Hüseyin Avni Çelik eseri Türkçe'ye (*el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân: Kur'an İlimleri Ansiklopedisi*, İstanbul 1987), Hamid Algar İngilizce'ye (*Comprehensive Guide to the Sciences of the Qur'an*, Berkshire 2008) çevirmiştir.¹⁸⁰ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 2, s. 677; c. 7, s. 312, 315, 321)

¹⁷⁹ İltaş, Davud, "Tahâvî Ebû Ca'fer", DİA, Ankara 2010, c. XXXIX, s. 385.

¹⁸⁰ Mertoğlu, Mehmet Suad, "Süyûtî", DİA, Ankara 2010, c. XXXVIII, s. 199.

24- **Abdullah b. Abbas b. Abdülmuttalib**, Ebü'l-Abbâs Abdullah b. el-Abbâs b. Abdilmuttalib el-Kureşî (ö. 68/687-88) Hz. Peygamber'in amcasının oğlu, tefsir ve fıkıh ilimlerinde otorite kabul edilen ve çok hadis rivayet edenler arasında yer alan sahâbî.

Tefsîru İbn Abbâs: Kendisinden nakledilen ve çeşitli tefsir ve hadis kitaplarında yer alan metinler. Dr. Abdüiazîz b. Abdullah, on beş hadis kitabında (Kütüb-i Sitte ile el-Muuatta', Ahmed b. Hanbel, Tayâlisî, Şâfiî, Humeydî'nin Müsned'leri, Abdürrezzâk'ın Muşannefî, İbn Cârûd'un Müntekası, Dârekutnî ve Dârimî'nin Sünenleri) yer alan İbn Abbas'a ait tefsir rivayetlerini *Tefsîru İbn Abbâs ve Merviyâtüh* adıyla iki cilt halinde toplamış, bu rivayetlerden Buhârî ile Müslim'de bulunmayanların isnad'ını sağlamlık açısından tenkide tâbi tutarak değerlendirmiştir.¹⁸¹ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 5, s. 334)

25- **Ferrâ, Yahyâ b. Ziyâd**, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh el-Absî el-Ferrâ (ö. 207/822) Arap dili ve tefsir âlimi.

Meâni'l-Kur'ân: Ferrâ'nın *Tefsîru Müşkili İ'râbi'l-Kur'ân* diye adlandırdığı bu eseri onun en tanınmış iki kitabından biridir. Daha sonraki lügat ve gramer çalışmalarına esas teşkil eden başlıca kaynaklardan biri olan eserde âyetlerdeki dil özelliklerinden hareketle Arapça'nın sarf ve nahvi tesbit edilmiştir. Eser, muhtelif kütüphanelerdeki nüshalarına dayanılarak üç cilt halinde yayımlanmıştır (nşr. Ahmed Yûsuf Necâtî, M. Ali en-Neccâr, Kâhire 1955; M. Ali en-Neccâr, Kâhire 1966; Abdülfettâh İsmâil Şelebî, Ali en-Necdî Nâsîf, Kâhire 1972)¹⁸² (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 4, s. 37)

26- **İbn Merdûye**, Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ b. Merdûye b. Fûrek el-İsfahânî (ö. 410/1020). Hadis hâfızı, tefsir, tarih ve coğrafya âlimi.

Kitâbü't-Tefsîr (et-Tefsîrü'l-Müsned): Yedi cilt olduğu kaydedilen eser daha sonraki birçok müfessire kaynak teşkil etmiştir.¹⁸³ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 4, s. 405)

¹⁸¹ Çakan, İsmail L; Muhammed, Eroğlu, "Abdullah b. Abbas b. Abdülmuttalib", DİA, Ankara 1988, c. I, s. 79.

¹⁸² Tüccar, Zülfikar, "Ferrâ, Yahyâ b. Ziyâd", DİA, Ankara 1995, c. XII, s. 407.

¹⁸³ Şenel, Abdülkadir, "İbn Merdûye", DİA, Ankara 1999, c. XX, s. 184.

27- **Semerkandî, Ebü'l-Leys**, Ebü'l-Leys İmâmü'l-Hüdâ Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm es-Semerkandî (ö. 373/983). Fakih, müfessir ve sûfî.

Tefsîrû'l-Kur'âni'l-Kerîm (Tefsîru Ebi'l-Leys es-Semerkandî): Eserin günümüzde yapılmış baskılarında adı *Bahrü'l-Ulûm* diye kaydedilmiş olmasına rağmen (Bağdat 1405-1406/1985-1986; Beyrût 1413/1993, 1418/1997) *Bahrü'l-Ulûm* adlı tefsirin asıl müellifi Alâeddin Ali b.Yahyâ es-Semerkandî'dir (ö. 860/1456). Ebü'l-Leys'in tefsiri, içerdiği tasavvufî yorumlar sebebiyle işârî tefsir olarak adlandırılrsa da sûfî-fikhî bir yöneme sahiptir. Rivâyet ağırlıklı eserde yazar kendi yorumlarını "kale'l-fâkih" şeklinde belirtmiştir. Eserin Şehâbeddin İbn Arabşah, Mûsâ İznikî ve Ahmed-i Dâî'ye izâfe edilen Türkçe çevirileri günümüze ulaşmıştır.¹⁸⁴ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 4, s. 576)

28- **Zeccâc**, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl ez-Zeccâc el-Bağdâdî (ö. 311/923) Arap dili ve edebiyatı âlimi, müfessir.

Meâni'l-Kur'ân ve İ'râbüh: (nşr. Abdülcelîl Abdüh Şelebî, I-V, Kâhire 1973, 1974, 1994; Beyrût 1978, 1988). Zeccâc'ı meşhur eden en büyük eseri olup on altı yılda tamamlanmıştır. Eserin mukaddimesinde müellif mâna-i'rab ilişkisinin zaruretini, i'rabın esas olduğunu, anlam ve yorumun bu esasa dayanması gerektiğini vurgulamıştır. Çoğunlukla aynı harflerden meydana gelen kelimeler arasında etimolojik ilgi bulunduğuna dair özgün görüşünü bu eserinde uygulamıştır.¹⁸⁵ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 4, s. 535)

29- **Şirbînî, Hatîb**, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb eş-Şirbînî el-Kâhirî (ö. 977/1570). Şâfiî fakihî, müfessir ve dil âlimi.

es-Sirâcü'l-Münîr fi'l-iâne alâ Ma'rifeti ba'zı Meânî Kelâmi Rabbine'l-Hakîmi'l-Habîr: Daha önce yazılmış dirâyet ve rivayet tefsirlerine dayanarak eserini kaleme alan Şirbînî yalnızca mütevâtir kıraatlere, sahih ve hasen hadislere, ihtilâflı konularda tercih edilen görüşlere ve âyetlerin anlaşılması için gerekli olduğu ölçüde Arap dili kurallarına yer verdiğini, bazı incelik ve nüktelere işaret etmekle birlikte

¹⁸⁴ Yazıcı, İshak, "Semerkandî, Ebü'l-Leys", DİA, Ankara 2009, c. XXXVI, s. 475.

¹⁸⁵ İşler, Emrullah, "Zeccâc", DİA, Ankara 2013, c. XLIV, s. 173.

gereksiz ayrıntılara girmeden orta boy bir tefsir yazdığını ifade eder.¹⁸⁶ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 7, s. 372)

30- **İbn Kuteybe**, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî (ö. 276/889). Dil, edebiyat, Kur'ân ilimleri, hadis ve tarih sahalarındaki eserleriyle tanınan âlim. (Bilgi için Mukaddime'de kullanılan kaynaklar bölümüne bakınız). (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 4, s. 43, 114; c. 5, s. 282; c. 7, s. 376; c. 10, s. 281)

4.2.2. Hadis ve Hadis İlimleri Kaynakları

1- **Ahmed b. Hanbel**, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî (ö. 241/855). Hanbelî mezhebinin İmâmı, muhaddis, fakih. İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî (ö. 276/889). Dil, edebiyat, Kur'ân ilimleri, hadis ve tarih sahalarındaki eserleriyle tanınan âlim. (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 1, s. 195, 222 ; c. 2, s. 246, 255, 334, 345, 369, 415, 565, 604, 622, 666, 718, 754 ; c. 3, s. 19, 24, 92, 102, 385, c. 4, s. 199; c. 5, s. 90, 166 ; c. 6, s. 111, 137; c. 7, s. 386)

2- **Abdullah b. Ahmed b. Hanbel**, Ebû Abdirrahmân Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî (ö. 290/903) Ahmed b. Hanbel'in küçük oğlu ve önde gelen talebesi.

Ziyadât-ı Müsned: Müsned'i tertip ettiği sırada Abdullah bu esere bazı rivayetler eklemiştir. “*Zevâidü Abdillâh*” diye anılan bu ilâveler, onun babası dışındaki hocalarından duyduğu hadislerle babasından duymadığı halde ona okuduğu hadislerdir.¹⁸⁷ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 2, s. 589)

3- **İbn Ebû Cemre**, Abdullah b. Sa'd Ebû Muhammed Abdullah b. Sa'd b. Ebî Cemre el-Ezdî (ö. 699/1300). Sahîh-i Buhârî muhtasarı ve bu muhtasara yazdığı şerhle tanınan Endülüslü âlim.

¹⁸⁶ Çavuşoğlu, Ali Hakan, “*Şirbînî, Hatîb*”, DİA, Ankara 2010, c. XXXIX, s. 190.

¹⁸⁷ Polat, Selahaddin, “*Abdullah b. Ahmed b. Hanbel*”, DİA Ankara 1988, c. I, s. 81.

Cemun-Nihâye fi Bed'i'i Hayri ve'l-Ğâye (Muhtasaru İbn Ebî Cemre): Müellif, Sahîh-i Buhârî'den kolayca ezberlenebilecek 300 hadisin senedlerini hazfetmek suretiyle meydana getirdiği bu eserini *Behcetü'n-Nüfûs ve Tehallihâ bi-Ma'rifeti mâ lehâ ve mâ 'aleyhâ* adıyla şerhetmiş olup eser ve şerhi yayımlanmıştır. Uchûrî ve diğer bazı âlimler eser üzerine şerh yazmışlardır.¹⁸⁸ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 4, s. 138)

4- **Sehâvî, Şemseddin**, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed es-Sehâvî (ö. 902/1497). Hadis âlimi ve tarihçi.

el-Makâsidü'l-Hasene fi Beyâni Kesîrin Mine'l-Ehâdîsi'l-Müştehire ale'l-Elsine: Eser bu alandaki en meşhur çalışmalardan biridir.¹⁸⁹ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 4, s. 43; c. 10, s. 281)

5- **Sühreverdî, Ebü'n-Necîb**, Ebü'n-Necîb Ziyâüddîn Abdülkâhir b. Abdillâh b. Muhammed b. Ammûye el-Bekrî es-Sühreverdî (ö. 563/1168). Sûfi, fakih ve muhaddis.

Şerhu Bazi'l-Elfâzi'l-Müşkile fi'l-Mesâbih (Garîbü'l-Mesâbih): Ferrâ el-Begavî'ye ait *Mesâbihü's-Sünne*'nin bazı kısımlarının şerhidir.¹⁹⁰ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 11, s. 119)

6- **Tûfî**, Ebü'r-Rebî' Necmüddîn Süleymân b. Abdilkavî b. Abdilkerîm b. Saîd et-Tûfî el-Hanbelî (ö. 716/1316). Kelâm âlimi, Hanbelî fakih ve müfessir.

Şerhu'l-Erbâin: Nevevî'nin kırk hadisinin şerhidir (*Kitâbü't-Tayîn fi şerhi'l-Erbâin*).¹⁹¹ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi c. 9, s. 22)

7- **İbnu't-Tîyn**, Abdulvahid b. Tîn es-Sefâkusî el-Mağribî (ö. 611/ ?)

Kâmil Miras, İbnu't-Tîyn, adıyla eser ismi zikretmeden alıntı yapar. *Lübbü'l-Lübâb* adlı eserden yararlanarak kısaca müellifi tanıtır.¹⁹² İbnu't-Tîyn, Sahih-i Buhârî'nin şârihlerindedir. *el-Muhabberü'l-Fasîh fi Şerhi'l-Buhâriyyi's-Sahîh* isimli

¹⁸⁸ Yardım, Ali, “İbn Ebû Cemre, Abdullah b. Sa'd”, DİA, Ankara 1999, c. XIX, s. 426.

¹⁸⁹ Tomar, Cengiz, “Sehâvî, Şemseddin”, DİA, Ankara 2009, c. XXXVI, s. 313.

¹⁹⁰ Öngören, Reşad, “Sühreverdî, Ebü'n-Necîb”, DİA, Ankara 2010, c. XXXVIII, s. 35.

¹⁹¹ Demiri, Lejla, “Tûfî”, DİA, Ankara 2012, c. XLI, s. 324

¹⁹² Kamil, Miras, a.g.e, c. X, s. 33

altı cü'zden oluşan şerhinin olduğu söylenmektedir. İbn Hacer'in *Fethu'l-Bâri* ve *El-İsâbe*'sinin, Mübârekfurî'nin *Tuhfetü'l-Ahvezi*'si gibi sonraki şerh ve eserlere kaynaklık eden şerh günümüze kadar gelmemiştir. Kâtib Çelebî'nin de *Keşfu'z-Zunûn*'da *el-Câmiu's-Sahîh*'in şârihleri arasında saydığı İbnu't-Tîyn hakkında fazla bilgiye ulaşamadık.¹⁹³ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi c. 2, s. 290; c. 4, s. 25, s. 238, s. 466, 481, 557, 588; c. 5, s. 282; c. 6, s. 58, 154, 357, 409; c. 7, s. 35, 205, 230 ; c. 10, s. 33; c. 11, s. 394; c. 12, s. 22)

8- **Tamâvî**, Kâmil Miras c. 11, s. 384 de "Tamâvî'nin "*İbn-i Ebi İmran'dan naklettiği mana da bu meal dedir.....*" şeklinde alıntı yapar. Fakat Tamâvî hakkında bilgiye ulaşamadık.

9- **Alâî**, Ebû Saîd Salâhuddîn Halîl b. Keykeldî (ö. 761/1359). Şamlı muhaddis ve fakih.

Tehzîbü'l-Usûl fî Ehâdisi'r-Resûl: İbnü'l-Esîr'in *Câmiu'l-Usûl li Ehâdisi'r-Resûl* adlı eserinin muhtasarı olup bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'ndedir.¹⁹⁴ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi c. 12, s. 216)

10- **İbn Şeddâd**, Bahâeddin Ebü'l-Mehâsim (Ebü'l-İzz) Bahâüddîn Yûsuf b. Râfî' b. Temîm el-Mevsilî el-Halebî (ö. 632/1234). Eyyûbî devlet adamı, fakih ve tarihçi.

Delâ'ilü'l-Ahkâm: Ahkâm hadisleri hakkındadır. Konuları fıkıh bâblarına göre sistematik düzenle seçilen hadisler, sahâbî râvileriyle birlikte verildikten sonra hangi hadis kaynaklarında buldukları, rivâyet farklılıkları ve sıhhat açılarından ele alınmaktadır. Metinlerde geçen garîb kelimeler açıklandığı gibi hadisten çıkarılan fikhî hükümler de sıralanmakta ve arkasından sahâbenin, mezhep imâmlarının ve diğer fakihlerin konuyla ilgili görüşlerine yer verilmektedir.¹⁹⁵ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi c. 8, s. 376)

¹⁹³ Sezgin, M. Fuad, *Buhârînin Kaynakları*, s. 160; Kandemir, M. Yaşar, "*İbn Rüseyd*", DİA, Ankara 1999, c. XX, s. 292; Sakallı, Talat, *Aynî ve Hadis /Yorum ve Şerh Yöntemi*, Ankara 2013, Nobel Akademik Yayıncılık, 1. baskı, s. 109,192.

¹⁹⁴ Başaran, Selman, "*Alâî*", DİA, Ankara 1989, c. II, s. 331.

¹⁹⁵ Avcı, Casim, "*İbn Şeddâd, Bahâeddin*", DİA, Ankara 1999, c. XX, s. 373.

11- **Konevî**, Şemseddin Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf b. İlyâs el-Konevî ed-Dımaşkı (ö. 788/1386) Hanefî fakihî.

Muhtasarı Şerhi Müslim: Nevevî'nin el-Minhâc adlı Sahîh-i Müslim şerhinin ihtisârıdır.¹⁹⁶ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi c. 8, s. 8)

12- **Ebû Ubeyd, Kasım b. Sellâm**, Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî (ö. 224/838). Arap dili ve edebiyatı, fıkıh, hadis ve kıraat âlimi

a- *Ğarîbü'l-Hadîs*: Hadislerde geçen nâdir kelime ve tabirlerin izâhına dair önemli bir eserdir. Muhammed Abdüilmü'd Han'ın idâresinde Muhammed Azîmüddin tarafından dört (Haydârâbâd 1384- 1387/1964-1967), Hüseyin Muhammed Şeref tarafından da iki cilt halinde (Kâhire 1984) yayımlanmıştır.

b- *Kitâbü'l-Emsâl*: Hayatının sonlarına doğru Mekke'de tamamladığı bu eserinde Ebû Ubeyd mesel haline gelmiş on yedi hadisin bir kısmını açıkladıktan sonra derlediği 1386 meseli 19 bölüm ve 270 bâb halinde ele almıştır. Bu bölümlerde dil ve konuşma, insanın özellikleri, güzel ahlâk, dostluk ve kardeşlik, ilim, çeşitli ihtiyaçlar, zulüm ve kötü huylar gibi konulara dair meselleri bir araya getirmiş, bunları izâh ederken kimlerden faydalandığını da belirtmiştir. Eser üzerinde çeşitli şerh ve ilâve çalışmaları yapılmıştır.¹⁹⁷ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 5, s. 94, 249; c. 8, s. 10, 51, 234 ; c. 9, s. 131)

13- **Süfyân b. Uyeyne**, Ebû Muhammed Süfyân b. Uyeyne b. Meymûn el-Hilâlî (ö. 198/814). Tebeu't-Tâbiîn neslinden hadis âlimi ve hâfiz.

Cüzü (fihî hadîsi) Süfyân b.Uyeyne: Hüküm verme konusunda yirmi sekiz kaynaktan alınan elli hadisi ihtiva eden cüz kısa metinli filî ve kavli, merfû ve mev-kuf rivâyetlerden meydana gelmektedir. Süfyân b. Uyeyne'nin *el-Câmi* adlı başka bir hadis kitâbının bulunduğu zikredilmektedir.¹⁹⁸ Kâmil Miras *el-Câmi* adlı bu esere c.7 s. 326 atıfta bulunmuştur.

14- **Sübkî, Takiyyüddin** Ebü'l-Hasen Takiyyüddîn Alî b. Abdilkâfî b. Alî b. Temmâm es-Sübkî (ö. 756/1355). Şâfîî âlimi, müctehid.

¹⁹⁶ Özcan, Tahsin, "Konevî, Şemseddin", DİA, Ankara 2002, c. XXVI, s. 166

¹⁹⁷ Tüccar, Zülfikar, "Ebû Ubeyd, Kasım b. Sellâm", DİA, Ankara 1994, c. X, s. 244.

¹⁹⁸ Hatiboğlu, İbrahim, "Süfyân b.Uyeyne", DİA, Ankara 2010, c. XXVIII, s. 28.

el-İbtihâc fî Şerhi 'l-Minhâc: Nevevî'nin *Minhâcü 't-Tâlibîn*'i üzerine yazdığı ve “*Kitâbü 't-Talâk*”ın başlarına kadar getirebildiği bir şerhtir.¹⁹⁹ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 3, s. 327, 328; c. 4, s.176, 180, 181; c. 7, s. 63)

15- **Ebû Dâvûd es-Sicistânî**, Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî (ö. 275/889). Kütüb-i Sitte'den biri olan *es-Sünen*'in müellifi, muhaddis.

a- *es-Sünen*: Sahihinden zayıfına kadar İslâm hukukuyla ilgili 4800 hadisi topladığı, bunlardan ileri derecede zayıf olanları belirtmeye özen gösterdiği bir eser olup İslâm dünyasında büyük rağbet görmüştür. Muhtelif şerhleri bulunan *es-Sünen Kâhire*'de neşredilmiş (1280), daha sonra da pek çok baskısı yapılmıştır.

b- *el-Merâsil*: 544 mürsel hadisi ihtiva eden ve sahasının ilk ve orijinal eseri olan kitap, bilindiği kadarıyla ilk defa Alî es-Sünnî et-Trablusî tarafından senedleri zikredilmeksizin neşredilmiş (Kâhire 1310), daha sonra senedleriyle birlikte muhtelif baskıları yapılmıştır.²⁰⁰ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 1, s. 42, 170, 176, c. 2, 249, 255, 332, 388, 341, 429, 453, 516, 556, 593, 615, 653, 771, 865 ; c. 3, s. 191; c. 6, 118, 137)

16- **Kâbisî**, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Halef el-Meâfirî el-Kayrevânî el-Kâbisî (ö. 403/1012). Mâlikî fakihi ve eğitimci.

Kitâbu Mûlahısı 'l-Muvatta. (*Kitâbü 'l-Mûlahıs li-Müsnedi Muuatta'i Mâlik b. Enes*): Mâlik b. Enes'in el-Muvatta'nın İbnü'l-Kâsım rivâyetindeki 520 adet muttasıl hadisi ihtivâ eder. Hadisler, Mâlik'in hocalarının isim veya künyelerinin Mağrib alfabesi esas alınarak tertiplenmiş sırasına göre verilmektedir. Eserin hadis usulü çerçevesine giren uzun bir mukaddimesi vardır.²⁰¹ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 6, s. 59; c. 11, s. 326)

17- **Cürcânî, Seyyid Şerîf** Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el - Cürcânî el-Hanefî (ö. 816/1413). Arap dili, kelâm ve fıkıh âlimi.

a- *et-Ta'rîfât*: Meşhur bir terimler sözlüğü olup birçok defa basılmıştır.

¹⁹⁹ Aybakan, Bilal, “*Sübki, Takıyyüddin*”, DİA, Ankara 2010, c. XXXVIII., s.14.

²⁰⁰ Kandemir, M.Yaşar, “*Ebû Dâvûd es-Sicistânî*”, DİA, Ankara 1994, c. X., s. 119.

²⁰¹ Parladır, Selahattin, “*Kâbisî*”, DİA, Ankara 2001, c. XXIV, s. 41.

b- *ed-Dîbâcü'l-Müzheb*: Hadis terimlerine dair olan eser *el-Muhtasar fî Usûli'l-Hadîs* adıyla da bilinir.

c- *Hâşiye alâ Hulâsâü't-Tîbî*: Tîbînin hadis usulüne dair eserine yapılmış bir şerhtir.²⁰² (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 4, s. 296; c. 5, s. 312; c. 6, s. 5, 386, 531; c. 7, 4, 59, 383, 418, 437; c. 8, s. 63, 112; c. 12, s. 119, 140, 142, 220)

18- **Münâvî, Muhammed Abdürraûf**, Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf b. Tâcil'ârîfin b. Nûriddîn Alî el-Münâvî el-Haddâdî (ö. 1031/1622). Hadis âlimi, fakih ve sûfî.

Feyzü'l-Kadîr Şerhu'l-Câmi's-Sağîr: Süyûtî'ye ait eserin şerhleri arasında en çok kabul görenidir. Münâvî hadisleri genişçe şerhetmiş, bazı yerlerde hadislerin râvileri hakkında bilgi vermiş, ancak çok defa hadisin sıhhatine dair görüş belirtmemiştir.²⁰³ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 5, s. 173, 351; c. 8, s. 26)

19- **Hatib El-Bağdadî**, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdadî (ö. 463/1071). *Târîhu Bağdâd* adlı eseriyle tanınan hadis hâfızı ve tarihçi.

a- *es-Sâbık ve'llâhik fî Tebâudi mâ Beyne Vefâti Râviyeyn an Şeyhin Vâhid*: Âli ve Nâzil isnâdla yakından ilgisi bulunan bu mesele üzerinde ilk defa Hatîb el-Bağdadî durmuş, vefatları arasında altmış yıldan fazla bir müddet bulunan 230 râviyi ilk isimlerine göre alfabetik olarak ele almıştır. Eser Muhammed b. Matar ez-Zehrânî tarafından yayımlanmıştır (Riyâd 1402/1982).

b- *Esmâ'ü'l-Mübheme fî'l-Enbâ'i'l-Muhkeme*: Eser, bazı rivâyetlerde "bir erkek, bir kadın, falanın amcası veya yeğeni" gibi müphem ifadelerle anılan veya sadece künyeleriyle zikredilen şahısların kim olduğunu ortaya çıkarmak, bunların adlarının açıkça belirtildiği bir veya birden fazla rivâyeti bir araya getirerek bu müphemliği gidermek amacıyla kaleme alınmıştır. Müphem isimler ihtiva eden 238 hadisin, kitaplarda geçtiği şekliyle müphem isme göre tertip edilmeyip onların kimliklerini belirten rivâyetlere göre alfabetik olarak sıralanması yüzünden eser fazla kullanışlı değildir. Nevevî bu eseri, müphem ismin bulunduğu hadisin sahâbî râvisinin adına göre alfabetik tarzda ve *Kitâbü'l-İşârât ilâ Beyâni'l-Esmâ'i'l-Mübhemât* adıyla yeni-

²⁰² Gümüş, Sadreddin, "Cürcânî, Seyyid Şerîf", DİA, Ankara 1993, c. VIII, s. 134.

²⁰³ Kandemir, M. Yaşar, "Münâvî, Muhammed Abdürraûf", DİA, Ankara 2006, c. XXXI, s. 572.

den düzenleyerek ihtisâr etmiş, ayrıca birçok ismin okunuşundaki farklı kanaatini belirtmiştir. *el-Esmâ'ü'l-Mübheme*, İzzeddin Ali es-Seyyid tarafından yayımlanmış olup (Kâhire 1405/1984) Nevevî'nin *Kitâbü'l-İşârât'ı* da bu neşrin sonunda yer almıştır.²⁰⁴ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 4, s. 197, 547; c. 6, s. 367)

20- **İbn Dakîkul'îd**, Ebü'l-Feth Takıyyüddîn Muhammed b. Alî b. Vehb el-Kuşeyrî el-Küsî (ö. 702/1302). Müctehid âlim ve muhaddis.

el-İmâm fî Ma'rifeti Ehâdîsi'l-Ahkâm: Hacimli bir eser olup İbn Rüşeyd yaklaşık yedi, İbn Hacer yirmi, Safedî ise yirmi beş cilt olduğunu söylemektedir.²⁰⁵ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi c. 4, s. 182)

21- **Mâzerî**, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Ömer et-Temîmî es-Sıkkîlî el-Mâzerî (ö. 536/1141). Mâlikî fakihî, hadis ve kelâm âlimi

el-Mu'lim bi-Fevâ'idî Müslim: Mâzerî'nin, Müslim'in *el-Câm'iu's-Sahîh*'ini okuttuğu dersler esnasında talebelerin aldığı notlardan oluşan ve onun ilk çalışmalarından biri olduğu kabul edilen eser *fikhü'l-hadîs*²⁰⁶ literatürünün en güzel örneklerindedir. Müslim'in bilinen ilk şerhi olan ve onun eksik bıraktığı hususların tamamlanmasına yönelik bir dizi eserin kaleme alınmasına yol açan *el-Mu'lim* müellifin Eş'arî yönünü de yansıtmaktadır.²⁰⁷ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 5, s. 187, 371; c. 6, s. 85)

22- **Sıddîk Hasan Han**, Ebü't-Tayyib Muhammed Sıddîk Bahâdır Hân b. Hasen b. Alî el-Kannevcî (ö. 1307/1890). Hindistanlı âlim.

Avnü'l-Bârî li-Halli Edilleti'l-Buhârî: Zebîdî'nin *et-Tecridü's-Sarih* adlı eserinin şerhidir.²⁰⁸ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 5, s. 141, 144, 145, 254, 260, 264)

23- **Zeylaî, Abdullah b. Yûsuf**, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Muhammed ez-Zeylaî (ö. 762/1360). Hanefî fakihî ve hadis hâfızı.

²⁰⁴ Kandemir, M. Yaşar, "*Hatîb El-Bağdâdî*", DİA, Ankara 1997, c. XVI, s. 452.

²⁰⁵ Özel, Ahmet, "*İbn Dakîkul'îd*", DİA, Ankara 1999, c. XIX, s. 407.

²⁰⁶ Hadislerin anlaşılmasını ve onlardan hüküm çıkarılmasını konu edinen ilim dalı. (Bkz. Görmez, Mehmet, "*Fikhü'l-Hadîs*", DİA, Ankara 1995, c. XII, s. 547)

²⁰⁷ Kaya, Eyup Said, "*Mâzerî*", DİA, Ankara 2003, c. XXVIII, s. 193.

²⁰⁸ Birişik, Abdülhamid; Eren, A. Cüneyt, "*Sıddîk Hasan Han*", DİA, Ankara 2009, c. XXXVII, s. 92.

Nasbû'r-Râye li-Tahrîci Ehâdîsi'l-Hidâye: Türünün en önemli örneklerinden olup eseri farklı kılan özelliklerinin başında Hanefî mezhebinin yanı sıra diğer üç mezhebin delillerini de ihtiva etmesi gelir. Zeylaî, el-Hidâye'deki bir hadisi kaydettikten sonra onu zikreden sahâbî râvileri ve rivâyetleri kaynaklarıyla birlikte nakleder. Hanefî mezhebinin delil aldığı hadislerde bir zaaf varsa onu da belirtir. Merginânî'nin verdiği hadisin metniyle hadis kaynaklarında yer alan metin arasında farklar varsa bu tür rivâyetler için “*garîb*” veya “*garîb cidden*” tabirini kullanır. Konuyla ilgili merfû hadislerin ardından mevkuf ve maktû rivâyetleri nakleder. Bu rivâyetler hakkında kendisinden önce yapılan eleştirileri aktarır; kısmen kendi eleştirilerine de yer verir. Daha sonra diğer mezheplerin delillerini ayrıntılı biçimde kaydeder.²⁰⁹ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi , c. 5, s. 191)

24- **Dâvûdî**, Ahmed b. Nasr Ebû Ca'fer Ahmed b. Nasr ed - Dâvûdî el – Esedî (ö. 402/1011) Mâlikî fakihi.

a- *en-Nâmî fî Şerhi'l-Muvatta*: İmâm Mâlik'in el-Muvatta'nının muhtasar bir şerhidir.

b- *en-Nasîha fî Şerhi'l-Buhârî (Buhârî'nin el-Câmi'u's-Sahih'i üzerine yapılmış ilk şerhlerdendir).*²¹⁰ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 4, s. 302, 568; c. 5, s. 18; c. 6, s. 368, 385, 404; c. 7, s. 128, 356; c. 8, s. 46; c. 9, s. 46, 72)

25- **İbn Şâhin**, Ebû Hafs Ömer b. Ahmed b. Osman el-Bağdâdî (ö. 385/996)

Nâsihu'l-Hadîs ve Mensûhuh (en-Nâsih ve'l-mensûh Mine'l-Hadîs): Konusunda birkaç kaynak eserden biri olup günümüze ulaşan dört nüshasından sadece biri dikkate alınarak Semîr b. Emîn ez-Züheyrî (Amman 1408/1988), Ali Muhammed Muavvaz ve Âdil Ahmed Abdülmevcûd (Beyrût 1412/1992) tarafından neşredilmiş, Ali Osman Koçkuzu'nun eserin dört nüshasından faydalanıp hazırladığı tenkitli çalışma ise henüz yayımlanmamıştır. İbn Abdülhak el-Vâsîfî esere bir muhtasar yazmıştır.²¹¹ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 4, s. 158, 457)

²⁰⁹ Sifil, Ebûbekir, “*Zeylaî, Abdullah b. Yûsuf*”, DİA, Ankara 2013, c. XLIV, s. 352.

²¹⁰ Kallek, Cengiz, “*Dâvûdî, Ahmed b. Nasr*”, DİA, Ankara 1994, c. IX, s. 51; Sakallı, Talat, *Aynî ve Hadis /Yorum ve Şerh Yöntemi*, s. 107.

²¹¹ Koçkuzu, Ali Osman, “*İbn Şâhin*”, DİA, Ankara 1999, c. XX, s. 367.

26- **Şevkânî**, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed eş-Şevkânî es-San‘ânî el-Yemenî (ö. 1250/1834). Çok yönlü İslâm âlimi, müctehid.

Neylü'l-Evtâr Şerhu Münteka'l-Ahbâr: Mecdüddin İbn Teymiyye'nin ahkâm hadislerini bir araya getirdiği *Münteka'l-Ahbâr min Ehâdîsi Seyyidi'l-Ahyâr* adlı kitabının şerhi olup 1793-1797 yılları arasında kaleme alınmıştır.²¹² (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi , c. 4, s. 283 ; c. 5, s. 12, 58, 84, 98, 104)

27- **İbnü'l-Cezerî**, Ebû'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf el-Cezerî (ö. 833/1429). Kıraat ve hadis âlimi.

a- *el-Hisnü'l-Hasîn Min Kelâmi Seyyidi'l-Mürselîn*: Telifi 22 Zilhicce 791'de (12 Aralık 1389) Dımaşk'ta tamamlanan eserde başta Kütüb-i Sitte olmak üzere temel hadis kaynaklarından derlenen rivâyetlerle dua ve zikrin fazilet ve âdâbı, icâbet vakitleri ve yerleri, esmâ-i hüsnâ, bazı sûre ve âyetlerin fazileti, Hz. Peygamber'in duaları gibi konular ele alınmıştır. Ali el-Kârî eseri *el-Hırzû's-s-Semîn li'l-Hisni'l-Hasîn* adıyla şerhetmiştir (I-II, Mekke 1304)

b- *Miftâhu'l-Hisni'l-Hasîn*: Bir önceki eserin şerhi olup Ramazan 831'de (Haziran 1428) Şîraz'da yazılmıştır.²¹³ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 7, s. 319)

28- **İbn Kurkûl**, Ebû İshâk İbrâhîm b. Yûsuf b. İbrâhîm el-Vehrânî el-Hamzî (ö. 569/1174). Hadis, fıkıh ve edebiyat âlimi.

Metâliu'l-Envâr alâ Sıhâhi (sahih-i-âsâr), *Metâliu'l-Esrâr Şerhu Meşâriki'l-Envâr* adıyla da zikredilen, garîbü'l-hadîs konusundaki eser, Kâdî İyâz'ın *Meşâriku'l-Envâr'ı* tarzında telif edilmiş olup Kâtib Çelebi kitâbın Kâdî İyâz'ın eserinin ihtisâr ve tashih edilerek, ayrıca bazı ilâveler yapılarak kaleme alındığını kaydetmektedir.²¹⁴ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi , c. 4, s. 108, 209, 523)

29- **İbn Melek** (ö. 821/1418'den sonra). Hanefî fıkıh âlimi ve lügat yazarı.

Mebâriku'l-Ezhâr fî Şerhi Meşâriki'l-Envâr: Radiyyüddin es-Sâgânî'nin *Meşâriku'l-Envâr'i'n-Nebeviyye* adlı eserinin şerhidir. Buhârî ile Müslim'deki hadislerin senedleri ve tekrarları çıkarılmak suretiyle derlenen eser 2250 kadar hadis ihtiva

²¹² Kaya, Eyyüp Said ; Okuyucu, Nail, “Şevkânî”, DİA, Ankara 2010, c. XXXIX, s. 22.

²¹³ Altıkulaç, Tayyar, “İbnü'l-Cezerî”, DİA, Ankara 1999, c. XX, s. 551.

²¹⁴ Aşikkutlu, Emin, “İbn Kurkûl”, DİA, Ankara 1999, c. XX, s. 145.

etmektedir. Hadis izâhlarının özlü şekilde yapıldığı ve fikhî hükümlerin açıklanmasına daha çok ağırlık verildiği bu şerh birçok defa basılmıştır.²¹⁵ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi , c. 2, s. 933; c. 4, s. 108, 169 ; c. 5, s. 220, 229, 228 ; c. 7, s. 72, 193)

30- **Zemahşerî**, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî (ö. 538/1144). el-Keşşâf adlı tefsiri yanında Arap dili ve edebiyatına dair çalışmaları ile tanınan çok yönlü Mu'tezile âlimi.

*el-Fâik fî Ğarîbi'l-Hadîs.*²¹⁶ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi c. 4, s. 482, 500)

31- **Şa'rânî**, Ebü'l-Mevâhib (Ebû Abdirrahmân) Abdülvehhâb b. Ahmed b. Alî eş-Şa'rânî el-Mısırî (ö. 973/1565). Mısırlı âlim ve sûfî.

Keşfü'l-Ğumme an Cemû'l-Ümme: Eserde dört Sünnî mezhep tarafından delil kabul edilen hadisler senedleri ve kaynakları belirtilmeksizin sıralanmış, müellif bu hadislerin tahrîcini *el-Menhecü'l-Mübîn fî Beyâni Edilleti'l-Müctehidîn* adlı eserinde yapmıştır.²¹⁷ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi , c. 4, s. 86)

32- **İbn Hacer el-Heytemî**, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Muhammed el-Heytemî es-Sa'dî (ö. 974/1567). Şâfiî fakihi, muhaddis ve edip.

Tuhfetü'l-Muhtâc bi-Şerhi'l-Minhâc: Nevevî'nin Şâfiî fikhına dair *Minhâcü't-Tâlibîn* adlı eserinin en önemli şerhlerinden biridir.²¹⁸ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi , c. 4, s. 84, 175, 177, 186)

33- **Irakî, Zeynüddin**, Ebü'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyn b. Abdirrahmân el-İrâkî (ö. 806/1404). (Bilgi için Mukaddimedede kullanılan kaynaklar bölümüne bakınız.) (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 3, s. 217, 390; c. 4, s. 73, 80, 143, 303, 366, 446, 572; c. 5, s. 182, 183; c. 6, s.161, 177, 273 ; c. 7, s. 64, 214, 222; c. 8, s. 375; c. 12, s. 22)

34- **Ali el-Kârî**, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî (ö. 1014/1605). Tanınmış Hanefî fakihi, muhaddis, müfessir ve kıraat âlimi.

²¹⁵ Baktır, Mustafa, "Ibn Melek", DİA, Ankara 1999, c. XX, s. 175.

²¹⁶ Öztürk, Mustafa; Mertoğlu, Mehmet Suat, "Zemahşerî", DİA, Ankara 2013, c. XLIV, s. 235.

²¹⁷ Kaplan, Hayri, "Şa'rânî", DİA, Ankara 2010, c. XXXVIII, s. 347.

²¹⁸ Kallek, Cengiz, "İbn Hacer el-Heytemî", DİA, Ankara 1999, c. XIX, s. 531.

a- *el-Masnû fî Marifeti'l-Hadîsi'l-Mevzû (el-Mevzû'âtüs-Suğrâ)*: Lahor'da basılan eser (1302-1315) daha sonra Abdülfettâh Ebû Gudde tarafından tahkik edilerek neşredilmiştir (Halep 1389/1969 ; Beyrût 1398/ 1978; Kâhire 1984). Ali el-Kârî, mevzû hadislere dair bu iki eserinde mevzû olduğu konusunda ittifak bulunan hadisleri toplamış ve alfabetik olarak düzenlemiştir. 417 mevzû hadisin yer aldığı *el-Mevzû'âtüs-Suğrâ*'a hadisler hakkında çok kısa bir değerlendirmede bulunurken 625 hadisi ihtiva eden diğer eserinde ise âlimlerin görüşlerini daha geniş şekilde zikretmekte ve tamamlayıcı bilgiler vermektedir. Bu hadislerden 402'si her iki eserde de bulunmaktadır. *el-Mevzû'âtü'l-Kübrâ*'daki hadislerden on beşi, diğer eserdekilerden de yedi tanesi hasen veya zayıf hadis olup mevzu değildir.²¹⁹ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi c. 4, s. 43, 77, 79, 80, 137; c. 7, s. 316, 322)

b- *Mirkâtü'l-Mefâtiḥ*: Hatîb et-Tebrîzî'nin Beğavi'ye ait *Mesâbîḥüs-sünne*'yi tamamlayarak yazdığı *Mişkâtü'l-Mesâbîḥ* adlı eserinin en önemli şerhi olup Kâhire (1309, I-V) ve Mültan'da (1392/1972) basılmıştır. (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi c. 4, s. 108, 125, 277, 315 ; c. 5, s. 10, 89, 92, 210, 215, 221, 368, 370; c. 6, s. 320, 420, 430, 448; c. 4, s. 143, 481; c. 9, s. 262)

c- *Şerhu's-Şifâ'*: Kâdî lyâz'ın *eş-Şifâ'* adlı eserinin önemli şerhlerinden biridir. (İstanbul 1264, 1285, 1290, 1299, 1307, 1308, 1309, 1312, 1316, 1319 ; Bulak 1275; Kâhire 1327). (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi , c. 4, s. 176, 196, 202; c. 10, s. 41)

d- *Lübâb şerhi* : (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 4, s. 202)

35- **Bâcî**, Ebü'l-Velîd Süleyman b. Halef b. Sa'd et-Tücîbî el-Bâcî (ö. 474/1081). Endülüs Mâlikî fakihlerinin önde gelenlerinden, muhaddis ve edip.

el-Münteki: *el-Muvatta* şerhidir. Bâcî en önemli eseri olan bu kitâbını, daha önce kaleme aldığı *el-İstîfa* adlı şerhten, fikhî meseleleri azaltmak, muhaliflerin delillerine yer vermemek ve *el-Muvatta* daki senedlerle yetinmek suretiyle özetleyerek meydana getirmiştir. Hadisler ve onlardan çıkarılan fikhî hükümlerin açıklandığı eserde öncelikle İmâm Mâlik ve talebeleriyle diğer önde gelen Mâlikî âlimlerin gö-

²¹⁹ Özel, Ahmet, "Ali el-Kârî", DİA, Ankara 1989, c. II, s. 403.

rüşlerine yer verilmiştir.²²⁰ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 3, s. 399; c. 4, s. 90, 414; c. 6, s. 43)

36- **Ebû Ya'lâ el-Mevsilî**, Ebû Ya'lâ Ahmed b. Alî b. el-Müsennâ et-Temîmî el-Mevsilî (ö. 307/919). Hadis âlimi.

el-Müsned: Horasan yöresinde büyük rağbet gören eser İbnü'l-Mukrî el-İsfahânî'nin (ö. 381/991) rivâyetiyle gelmiştir. Ebû Amr b. Hamdân vasıtasıyla rivâyet edilen nüsha ise muhtasardır. Eser Hz. Osman ve Saîd b. Zeyd dışındaki aşere-i mübeşşere'nin müsnedleriyle başlamaktadır. el-Müsned'de Hz. Peygamber'in hadisleri yanında sahâbeye ait bol miktarda haberler ve bazı hadis âlimlerince zayıf sayılan Mürsel rivâyetler de vardır.²²¹ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 3, s. 369; c. 4, s. 199, 265, 370)

37- **Dimyâtî**, Abdülmü'min b. Halef Ebû Muhammed Şerefüddîn Abdülmü'min b. Halef b. Ebi'l-Hasen ed-Dimyâtî (ö. 705/1306). Muhaddis.

Dimyâtî, hadis rivâyet ve dirâyet ilminden başka fıkıh, kıraat, nahiv, lügat ve edebiyata, özellikle ensâb ilmine nüfuzu ile de tanınmaktadır. Evs ve Hazrec kabilelerine dair yazdığı eserler onun nesep sahasındaki üstünlüğünü göstermektedir. Yûnînî ve diğer âlimlerin Dimyâtî'ye bu konuda sorduğu bazı sorularla onun verdiği cevapları Tâceddin es-Sübkî derlemiştir.²²² (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 3, s. 274 ; c. 4, s. 379; c. 12, s. 43)

38- **Ebû Nuaym el-İsfahânî**, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî (ö. 430/1038). *Hilyetül-Evliya'* müellifi, hadis, kelâm, tasavvuf âlimi ve tarihçi.

Müsnedü'l-Müstahrec 'alâ Sahîh-i Müslim: Türkiye (Bursa), Mısır, Suriye ve İngiltere'de nüshaları bulunmaktadır. Ebû Nuaym'in ayrıca Buhârî ve Müslim'in *el-Câmi'u's-Sahîh*'leri ve İbn Huzeyme'nin *et-Tevhîd*'i üzerine de *Müstahrec* 'leri bulun-

²²⁰ Özel, Ahmet, "Bâcî", DİA, Ankara 1991, c. IV, s. 414.

²²¹ Uğur, Mücteba, "Ebû Ya'lâ el-Mevsilî", DİA, Ankara 1994, c. X, s. 258.

²²² Ateş, Ali Osman, "Dimyâtî, Abdülmü'min b. Halef", DİA, Ankara 1994, c. IX, ss. 310-311.

duğu kaynaklarda zikredilmektedir.²²³ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi , c. 2, s. 390, 310 ; c. 3, s. 147, 291; c. 4, s. 370, 607)

39- **Kâsım b. Asbağ**, Ebû Muhammed Kasım b. Asbağ b. Muhammed el-Kurtubî el-Beyyânî (ö. 340/951). Hadis, fıkıh, dil ve neseb âlimi, tarihçi.

el-Musannef (el-Müstahrec): Ebû Dâvûd'un *es-Sünen*'i tarzında fıkıh bâblarına göre tasnif edilip sahih ve garîb rivâyetlerin derlendiği eserdeki daha güvenilir rivâyetleri müellif, 324 (936) yılından itibaren el-Müctenâ (el-Müntekâ) adıyla ihtisâr etmeye başlamış, eseri tamamladığında onu Endülüs Emevî Halifesi 11. Hakem'e ithaf etmiştir. Yedi cüzden meydana geldiği, 2490 muttasıl hadis ihtiva ettiği kaydedilir.²²⁴ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi , c. 3, s. 10, 333)

40- **Serrâc, Muhammed b. İşhâk** Ebü'l-Abbâs Muhammed b. İşhâk b. İbrâhîm es-Serrâc es-Sekafî (ö. 313/925). Hadis, ricâl ve kıraat âlimi.

el-Müsned: Ziyâeddin el-Makdisî tarafından Serrâc'ın talebesi Ebü'l- Hüseyin Ahmed b. Muhammed el-Haffâf'ın rivâyetine dayanarak kaleme alınan bir eserdir. Konulara göre tasnif edilmekle birlikte rivâyetler senedleriyle zikredildiği için bu adla anılmıştır. Tahâret ve abdest bahislerine dair altı bölümden sonra tamamı namaz konusuyla ilgili olan eser 1574 hadisi ihtiva etmektedir.²²⁵ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 3, s. 337, 387)

41- **Moğultay b. Kılıç**, Ebû Abdillâh Alâüddîn Moğultay b. Kılıç b. Abdillâh el-Bekcerî el-Hikrî (ö. 762/1361) Hadis hâfızı, tarih ve ensâb âlimi.

Et-Telviḥ fi Şerhi'l-Cami's-Sahih li'l-Buhârî: el-Câmi'u's-Sahih'teki metinlerin "kavlühû" başlıkları altında şerhedildiği ve yirmi cilt olduğu söylenen eser İbn Hacer el-Askalânî'nin *Fethu'l-Bâri*'deki kaynaklarından biridir.²²⁶ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 4, s. 237, 275, 303; c. 5, s. 167, 206; c. 6, s. 344, 434; c. 7, s. 4)

²²³ Türer, Osman, "*Ebû Nuaym el-İşfahânî*", DİA, Ankara 1994, c. X, s. 203.

²²⁴ Görmez, Mehmet, "*Kâsım b. Asbağ*", DİA, Ankara 2001, c. XXIV, s. 541.

²²⁵ Ahatlı, Erdiñç, "*Serrâc, Muhammed b. İşhak*", DİA, Ankara 2009, c. XXXVI, s. 570.

²²⁶ Kandemir, M. Yaşar, "*Moğultay b. Kılıç*", DİA, Ankara 2005, c. XXX, ss. 229-230.

42- **İbn Hibbân**, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî (ö. 354/965). Hadis ve fıkıh âlimi.

el-Müsnedü's-Sahîh Ale't-tekâsîm ve'l-Envâ (Sahîhu İbn Hibbân, es-Sünen, et-Tekâsîm ve'l-Envâ): Klasik tasnif metotlarından farklı olarak emirler, nehiyeler, haberler, mubahlar ve Peygamber'in fiilleri şeklinde beş bölüm halinde düzenlenen ve sahih hadisler yanında hasen hadisleri de ihtiva eden eserin tamamı günümüze ulaşmamıştır.²²⁷ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. s. 429, 500; c. 3, s. 313; c. 4, s. 426, 500; c. 5, s. 32, 167, 183; c. 7, s. 310)

43- **Ebû Abdillâh**, Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî (ö. 241/855) (Bilgi için Mukaddime'de kullanılan kaynaklar bölümüne bakınız) (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 2, s. 601, 684, 657)

44- **Ali b. Medîni**, Ebü'l-Hasen Alî b. Abdillâh b. Ca'fer b. Necîh es-Sa'dî (ö. 234/848-49). İlelü'l-hadîs alanında meşhur olan muhaddis.

İlelü'l-Hadîs ve Ma'rifetü'r-Ricâl: M. Mustafa el-A'zamî tarafından *el-İlel* adıyla Beyrût'ta (1972), Abdülmütî Emîn Kal'acî tarafından *İlelü'l-Hadîs ve Ma'rifetü'r-Ricâl* adıyla Halep'te (1400/1980) yayımlanan bu eserin tek yazma nüshası Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Eser, İbnü'l-Medîni'ye ait üç ayrı ilel kitabının hulâsası mahiyetindedir.²²⁸ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 2, s. 918)

45- **Müsedded b. Müserhed**, Ebü'l-Hasen Müsedded b. Müserhed b. Müserbel el-Esedî el-Basrî (ö. 228/843). Hadis hâfızı.

Rivâyetleri Sahîh-i Müslim ve Sünen-i Ebû Dâvûd dışında Kütüb-ü Sitte'de yer alan Müsedded'in biri küçük, diğeri büyük olmak üzere iki müsnedinin bulunduğu, küçük olan müsnedin sahâbe isimlerine göre tertip edildiği, bunun üç misli olan diğeri müsnedde ise birçok mevkuf ve maktû rivâyetin yer aldığı ifade edilmektedir. Zehebî onun Müsned'ini kısmen dinlediğini söylemektedir.²²⁹ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 2, s. 926 ; c. 3, 87, c. 4, s. 265)

²²⁷ Sönmez, M. Ali, "İbn Hibbân", DİA, Ankara 1999, c. XX, s. 64.

²²⁸ Sönmez, M. Ali, "Ali b. Medîni", DİA, Ankara 1989, c. II, s. 411.

²²⁹ Güler, Zekeriya, "Müsedded b. Müserhed", DİA, Ankara 2006, c. XXXII, s. 82.

46- **Sübkî, Takıyyüddin**, Ebü'l-Hasen Takıyyüddîn Alî b. Abdilkâfi b. Alî b. Temmâm es-Sübkî (ö. 756/1355) (Bilgi için Mukaddime'de kullanılan kaynaklar bölümüne bakınız). (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 2, s. 878; c. 3, s. 219 ; c. 4, s. 176, 180, 181)

47- **Hakîm et-Tirmizî**, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Hasen et-Tirmizî (ö. 320/932). Velîlik konusundaki görüşleriyle tanınan sûfî.

Nevâdiru'l-Usûl fî Ma'rifeti Ahbari'r-Rasûl (Selvetü'l-'ârifîn ve Bustânü'l-Muvahhidîn): 291 hadisin şerhini ihtiva eder. Hakîm et-Tirmizî, diğer hadis kitaplarından farklı bir mahiyet taşıyan bu eserinde her birine "asıl" adını verdiği 291 konu başlığı tesbit etmiş her başlığın altına bir hadisin şerhini yapmış ve konu başlığına uygun sonuçlara ulaşmaya çalışmıştır. Bu eserde müellifin asıl maksadı hadis rivayet etmek değil sözü edilen esasları açıklamak ve temellendirmektir. Mustafa b. İsmâil ed-Dîmâşkî'nin *Mirkâtü'l-Vüsûl li-Nevâdiri'l-Usûl* adlı hâşiyesiyle birlikte yayımlanan eserin (İstanbul 1293) tahkikli basımını Mustafa Abdülkâdir Atâ gerçekleştirmiştir (I-II, Beyrût 1992).²³⁰ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi c. 2, s. 884; c. 4, s. 503)

48- **Dârimî**, Abdullah b. Abdurrahman Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahmân b. el-Fazl ed-Dârimî (ö. 255/869). es-Sünen adlı eseriyle tanınan hadis, tefsir ve fıkıh âlimi.

es-Sünen: Eser el-Müsned diye de anılır. Kaynaklarda *el-Müsnedü'l-Câmi*, *el-Câmiu's-Sahîh* adlarıyla geçen eserler de bu olmalıdır. Bâb başlıklarında fikhî görüşlerini belirtmesi, bir hadisi ihtiva ettiği konulara göre çeşitli bölümlerde tekrarlaması gibi özellikleriyle *Sahîh-i Buhârî*'yi andıran eser Kanpûr (1293), Haydârâbâd (1309), Delhi (1337), Dîmâşk (1349) ve Beyrut'ta (1407/1987) basılmıştır.²³¹ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. s. 581, 780, 791; c. 5, s. 73)

49- **İbn Bezîze**, Ebû Fâris (Ebû Muhammed) Abdülazîz b. İbrâhîm b. Ahmed b. Bezîze et-Teymî et-Tûnisî (ö. 673/1274). Mâlikî âlimi.

Şerhu'l-Ahkâmi'l-Kübrâ: İbnü'l-Harrât'ın hadislerden çıkarılan hükümlere dair *el-Ahkâmü'l-Kübrâ*'sına yapılmış bir şerhtir. *Şerhu'l-Ahkâmi's-Suğra*. Yine İbnü'l-

²³⁰ Bereke, Abdülfettah Abdullah, "Hakîm et-Tirmizî", DİA, Ankara 1997, c. XV, s. 198.

²³¹ Aydınlı, Abdullah, "Dârimî, Abdullah b. Abdurrahman", DİA, Ankara 1993, c. VIII, s. 494.

Harrât'ın hadislerden çıkarılan hükümlere dair eserinin şerhidir.²³² (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 4, 459; c. 5, s. 383; c. 7, s. 210)

50- **Hâkim en-Nîsâbü'rî** , Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nîsâbü'rî (ö. 405/1014). *el-Müstedrek* adlı eseriyle tanınan hadis hâfızı.

a- *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn (el-Müstedrek 'ale's-Şeyhayn)*: Müellif bu eserinde, Buhârî ile Müslim'in veya onlardan birinin *el-Câmiu's-sahîh*'lerini tasnif ederken gözettikleri şartlara uyduğu halde kitaplarına almadıkları rivâyetleri derlemek istemiş, fakat eserde bazı zayıf, hatta mevzû rivâyetler yer almıştır. 8803 rivâyeti ihtiva eder.

b- *Kitâbü'l-İklîl*: Sâmânîler'in Horasan valisi Ebû Ali İbn Sîmcûr'un isteği üzerine kaleme aldığı ve Hz. Peygamber ile aile fertlerinin hayatıyla ilgili bilgileri ve hadisleri toplayarak daha önce benzeri görülmeeyen bir şekilde tertip ettiği eserdir.²³³ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 2, s. 588, 623, 644, 892; c. 3, s. 46, 106, 225, 264; c. 4, s. 225; c. 5, s. 21, 32, 56, 169; c. 6, s. 155; c. 7, s. 387; c. 9, s. 357; c. 11, s. 65)

51- **Tirmizî**, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd) et- Tirmizî (ö. 279/892). Kütüb-ü Sitte'den *el-Câmiu's-Sahîh*'in müellifi, muhaddis.

a- *el-Câmiu's-Sahîh*: Tirmizî'nin Sünen diye meşhur *el-Câmiu's-Sahîh*'i ittifakla *Kütüb-ü Sitte*'den sayılmıştır. Râvileri iyi tedkik etmiş, hadisin sıhhat derecelerini tayin etmiştir. Hasen terimini kullanmıştır. Eserinin sonuna illetlerle ilgili bir bölüm eklemiştir. Üzerine yazılmış şerhlerden İbnu'l-Arabî'nin *Arizatü'l-Ahvezi*'si ile Hindli âlim Muberukfurî'nin *Tuhfetü'l-Ahvezi*'si meşhurdur. Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inin büyük bir kısmı ile Buhârî, Müslim ve Tirmizî'nin *el-Câmiu's-Sahîh*'lerini müsned tertibine koyarak *Câmiu'l-Mesânîd ve'l-Elkâb* adlı yedi ciltlik kitâbını meydana getirmiştir.²³⁴

²³² Öz, Mustafa, "İbn Bezîze", DİA, Ankara 1999, c. XIX, s. 378.

²³³ Kandemir, M. Yaşar, "Hâkim en-Nîsâbü'rî", DİA, Ankara 1997, c. XV, s. 190.

²³⁴ Çakan, İsmail L, *Anahatlarıyla Hadis*, ss. 129-130; Kandemir, M. Yaşar, "Tirmizî", DİA, Ankara 2012, c. XLI, s. 203.

b- *eş-Şemâilü'n-Nebeviyye*: Sahasında ilk çalışma olan eser bu konuda yazılanların en mükemmeli kabul edilmiş, içindeki hadislerin büyük çoğunluğu sahih, önemli bir kısmı hasen, pek azı zayıf rivâyetlerden meydana gelmiştir. Üzerinde birçok şerh, hâşiye, ihtisâr çalışması yapıldı, çeşitli dillere tercüme edildi.²³⁵ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 1, s. 145; c. 2, s. 420, 534, 588, 637, 702, 644, 792 ; c. 3, s. 389, 390; c. 4, s. 307, 384, 466 ; c. 5, s. 142; c. 6, s. 53, 177; c. 7, s. 196; c. 10, s. 26)

52- **Kirmânî, Şemseddin** Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Alî el-Kirmânî (ö. 786/1384). Buhârî şârihi, muhaddis ve fakih.

el-Kevâkibü'd-Derârî fî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî: Kirmânî'nin, *el-Câmi'u's-Sahîh* üzerine yazılan şerhlerin yetersiz olduğunu düşünerek kaleme aldığı bu eseri İbn Hâcer bazı hataları bulunduğunu söyleyerek tenkit etmişse de *Fethu'l-Bârî*'de yer yer ona atıfta bulunmuş.²³⁶ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 2, s. 611; c. 3, 101, 163 ; c. 4, s. 99, 121, 267, 349, 448, 459, 523, 585; c. 5, s. 13, 203, 309, 316, 350, 372; c. 6, s. 65, 81, 102, 124, 321; c. 7, s. 7, 165, 273; c. 8, s. 4, 99, 127, 259; c. 9, s. 221, 294, 367, 407; c. 10, s. 37, 287; c. 11, s. 13, 202, c. 12, s. 110, 309, 345, 361)

53- **Tîbî**, Ebû Muhammed Şerefüddîn Hüseyin b. Abdillâh b. Muhammed et-Tîbî (ö. 743/1343) (Bilgi için Mukaddime'de kullanılan kaynaklar bölümüne bakınız).(Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 2, s. 562, 720; c. 3, 225 ; c. 4, s. 13, 45, 53, 80, 106, 161, 241, 390; c. 6, 332, 384, 470, 473; s. 421; c. 7, s. 210, 305, 359; c. 9, s. 296 ; c. 12, s. 63, 413)

54- **Tahâvî**, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısırî et-Tahâvî (ö. 321/933) Hanefî fakih ve muhaddis.

a- *Meâni'l-Âsâr*: Kureşî'nin Tahâvî'nin ilk kitabı olduğunu belirttiği ve fikh sistematiğine göre mezhepler arasında tartışılan hadislerin incelendiği eser üzerine (I-II, Leknev 1300-1302; Kalküta 1375; nşr. Muhammed Zührî en-Neccâr ve Muhammed Seyyid Câdelhak, I-IV, Kahire 1386-1388/1966-1968; Beyrut 1399-1414/1979-1994; nşr. İbrâhim Şemseddin, Beyrut 2001) çeşitli şerh ve ihtisar çalışmalarının yanı

²³⁵ Kandemir, *a.g.e.*, s. 203.

²³⁶ Ünal, İsmail Hakkı, "Kirmânî, Şemseddin", DİA, Ankara 2002, c. XXVI, s. 65.

sıra ricâliyle ilgili çalışmalar yapılmıştır. M. Beşir Eryarsoy eseri *Şerhu Meâni'l-Âsâr: Hadislerle İslâm Fıkhı* adıyla Türkçe'ye çevirmiştir (I-VI, İstanbul 2007-2008)

b- *Müşkilü'l-Âsâr*: Tahâvî'nin son eseri olduğu belirtilen kitap ihtilâfî'l-hadîse dair çalışmaların en kapsamlısıdır. Haydarâbâd'da eksik olarak gerçekleştirilen baskısı yanında (I-IV, 1333/ 1914) Şuayb el-Arnaût tarafından son cildi fihrist olmak üzere *Şerhu Müşkili'l-Asâr* ismiyle ve titiz bir çalışma ile neşredilmiştir.²³⁷ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 2, s. 740, 755, 770, 783, 786, 787, 864, 881, 890, 893, 897; c. 3, s. 228; c. 4, s. 73, 111, 148, 207, 229, 255, 287, 258, 307; c. 5, s. 61, 118, 230, 239; c. 6, s. 63, 73, 418, 429, 445, 478 ; c. 7, s. 16, 162, 238, 318, 413, 400, 416; c. 8, s. 376; c. 11, s. 341)

55- **İbn Asâkir**, Ebü'l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin ed-Dımaşki eş-Şâfiî (ö. 571/1176). Hadis hâfızı ve Târîhu medîneti Dımaşk adlı eseriyle tanınan tarihçi.

el-İşrâf alâ Ma'rifeti'l-Etrâf: Ebü Dâvûd, Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce'nin sünenleri üzerine yapılmış ve sahâbî râvilere göre alfabetik sırayla düzenlenmiş bir *Etrâf* kitâbidir.²³⁸ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 2, s. 612; c. 3, s. 231, 292; c. 4, s. 547)

56- **Ebû Süleyman**, Hamd (Ahmed) b. Muhammed b. İbrâhîm b. Hattâb el-Hattâbî el-Büstî (ö. 388/998) (Bilgi için Mukaddime'de kullanılan kaynaklar bölümüne bakınız.) (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 2, s. 504, 693; c. 4, 111, 215, 328, 384, 464, 515, 525; c. 5, 141, 209, 183, 176, 385; s. 277, 306; c. 6, s. 344, 418, 419, 470, 475; c. 7, s. 209, 232, 242, 261, 303, 376, 401; c. 8, s. 142, 386 ; c. 9, s. 71, 359; c. 11, s. 10, 180; c. 12, s. 41, 90, 134, 140, 159, 227)

57- **Ebû Muhammed**, Muhyis sünne el-Hüseyin b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ' el-Begavî (ö. 516/1122). (Bilgi için Mukaddime'de kullanılan kaynaklar bölümüne bakınız.) (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 4, s. 350; c. 5, s. 210; c. 12, s. 108)

²³⁷ İltaş, Davud, "Tahâvî", DİA, Ankara 2010, c. XXXIX, s. 385.

²³⁸ Tomar, Cengiz; Küçükaşcı, Mustafa S., "İbn Asâkir, Ebü'l-Kâsım", DİA, Ankara 1999, c. XIX, s. 321.

58- **Humeydî**, Abdullah b. Zübeyr Ebû Bekr Abdullah b. ez-Zübeyr b. îsâ el-Kureşî el-Humeydî (ö. 219/834). Hadis hafızı ve fakih.

el-Müsned: Sahâbenin faziletine ve müslüman oluş sırasına göre düzenlenerek Ebû Bekir'in müsnediyle başlayan, 1327 hadis ihtiva eden ve Mekke'de kaleme alınmış ilk müsnedler arasında sayılması gereken eserde Hz. Peygamber'in hadisleri yanında az miktarda sahâbe ve tâbiîne ait haberlere de yer verilmiştir.²³⁹ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi , c. 2, s. 822; c. 6, s. 139)

59- **Ebü'l -Hasen**, Alî b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî (ö. 385/995) (Bilgi için Mukaddime'de kullanılan kaynaklar bölümüne bakınız.) (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 2, s. 248, 339, 567, 590, 635, 670, 773; c. 3, s. 91, 111, 258, 259, 378, 393; c. 4, 176, s. 547; c. 5, s. 43, 55, 60, 68, 214, 256; c. 6, s. 46, 271, 444; c. 8, s. 218)

60- **Ebü Dâvûd**, Süleymân b. Dâvûd b. el-Cârûd et-Tayâlisî (ö. 204/819) Müsned sahibi, Basra'lı hadis hâfızı.

el-Müsned: Türünün ilk örneği sayılan bu eserde 2890 hadis vardır. (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 2, 365, 675; c. 4, 382; c. 5, s. 251; c. 7, s. 253, 331, 342; c. 9, s. 374)

61- **Süyûtî**, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfî (ö. 911/1505).

a- *Cemu'l-Cevâmi*: Bütün hadislerin 200.000 civarında olduğunu düşünen Süyûtî bu eserinde 100.000'e yakın hadis derlemiş, ancak vefatı üzerine eser yarım kalmıştır. Hadislerin derlendiği kaynakların bir kısmının günümüze ulaşmaması eserin kıymetini arttırmaktadır.

b- *el-Câmiu's-Sağîr*: Süyûtî *Cemu'l-Cevâmi*'den özetlediği bu eserinde 10.010 veciz kavli hadisi alfabetik olarak sıralamış, hadislerin sıhhat durumunu ve kaynaklarını kısaltmalarla göstermiştir. (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 4, 89, s. 330; c. 5, s. 390; c. 8, s. 193)

²³⁹ Yücel, Ahmed, "Humeydî, Abdullah b. Zübeyr", DİA, Ankara 1998, c. XVIII, s. 357.

c- *Tedribü'r-Râvî fî Şerhi Takrîbi'n-Nevevî*: Nevevî tarafından İbnü's-Salâh'ın Mukaddime'si üzerine yazılan eserin şerhidir.²⁴⁰ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi c. 4, s. 88, 537; c. 7, s. 68)

62- **İbn Abdülber en-Nemerî**, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en Nemerî (ö. 463/1071). Endülüslü muhaddis, münekkit, edip, tarihçi ve Mâlikî fakihî.

a- *Câmi'ü Beyâni'l-İlm ve Fazlihî ve mâ Yenbağî fî Rivâyetihî ve Hamlihî*: İlim ve ilim öğrenme ve öğretmenin fazileti konularına dair olup aynı zamanda bir hadis usulü kitâbı niteliğindedir.²⁴¹ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi c. 2, 334, 656 ; c. 4, 49, 81, 309, 209, 412, 491 ; c. 12, s. 35, 40)

b- *et-Temhîd limâ fî'l-Muvatta Mine'l-Me'ânî ve'l-Esânîd*: Müellifin, el-Muvatta'ın Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî rivayetinde doğrudan Hz. Peygamber'e nisbet edilen hadisleri esas alarak esere yazmış olduğu şerhtir. Ancak Yahyâ b. Yahyâ nüshasında bulunmadığı halde diğer hadis mecmualarında geçen mütâbi' ve şâhid olabilecek rivayetleri de başka senedlerle eserine almıştır. Hadisleri sırasıyla muttasıl, münkatı ve mürsel diye düzenlemiş, başka tariklerden muttasıl senedle gelen maktû' ve mürsel rivayetleri de zikretmiştir. (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 3, s. 137; c. 4, s. 88, 205, 301, 374; c. 5, s. 242; c. 6, s. 454)

c- *el-İstizkârü'l-Câmi li-mezâhibi Fukahâ'i'l-Emsâr ve Ulemâil-Aktâr fimâ Tezammenehü'l-Muvatta min Me'ânî'r-Re'y ve'l-âsâr*. Son baskıda adı bu şekilde tesbit edilen eser bazı kaynaklarda *el-İstizkâr li-mezâhibi...* veya *el-İstizkâr fî şerhi mezâhibi...* şeklinde de anılmaktadır. Müellif, et-Temhîd'den sonra yaptığı bu çalışmada *el-Muvatta*'da yer alan mevkuf ve maktû' rivayetleri, ayrıca farklı mezheplere mensup olup değişik bölgelerde yaşayan kimselerin sözlerini şerhetmiştir. İki cildi Ali en-Necdî Nâsîf tarafından yayımlanan (Kâhire 1391-1393/1971-1973) eserin tamamını Abdülmütî Emîn Kal'acî üç cildi fihrist olmak üzere otuz cilt halinde neşretmiştir (Beyrût 1414/1993) birlikte yayımlanmıştır. Eserin Koyunoğlu Müze ve Kütüphanesi'nde (nr. 12213) elli üç varaklık bir nüshası bulunmaktadır. (Tecrid-i

²⁴⁰ Özkan, Halit, "Süyûtî", DİA, Ankara 2010, c. XXXVIII, s. 188.

²⁴¹ Câsim, Leys Suûd, "İbn Abdülber en-Nemerî", DİA, Ankara 1999, c. XIX, s. 269.

Sarih Terceme ve Şerhi, c. 2, s. 365; c. 4, 84, 88, 371; c. 5, s. 27, 263, 236, 370, 372 ; c. 6, s. 172, 202, 286)

63- **Ebû Bekir b. Ebû Şeybe**'nin (ö. 235/849). İlk tasnif edilen hadis kitaplarından olan eseri.

el-Musannef: Kaynaklarda *es-Sünen fi'l-Fıkh*, *es-Sünen fi'l-fıkh ve'l-Hadıs* ve *el-Musannef fi'l-Ehâdıs ve'l-Âsâr* şeklinde geçmektedir. *el-Musannef*, fıkıh kitaplarındaki tertibe göre "Kitâbü't-Tahârât" ile başlayıp "Kitâbü'l-Ezân ve'l-İkâme, Kitâbü's-Salavât, Kitâbü'z-Zekât" şeklinde sıralanmaktadır.²⁴² (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 2, s. 327, 354, 386, 425, 442, 793; c. 3, s. 231, 328, 353, 381, 394 ; c. 4, s. 307, 362, 394, 433, 478, 564; c. 5, 57, 61, 173, 242; c. 6, s. 56, 256; c. 7, s. 13, 243; c. 8, s. 163, 376; c. 11, s. 384)

64- **Münzirî**, Ebû Muhammed Zekiyyüddîn Abdülazîm b. Abdilkavî b. Abdillâh el-Münzirî (ö. 656/1258). Hadis hâfızı.

et-Terğib ve't-Terhîb: İhlâs, ilim, namaz, âlim satım, edep,zühd, cennet ve cehennem gibi konularda dinin yapılmasını ve yapılmamasını istediği şeylere dair hadislerin genellikle Kütüb- i Sitte, İmâm Mâlik'in *el-Muvatta*'ı, İbn Hibbân ve İbn Huzeyme'nin *es-Sahîh*'leri, Ahmed b. Hanbel ve Ebû Ya'lâ el-Mevsilî'nin *el-Müsned*'leri, Taberânî'nin üç *Mucem*'i ve Hâkim en-Nisâbüri'nin *el-Müstedrek*'i gibi hadis kaynaklarından seçilerek konularına göre yirmi beş bölüm halinde sıralanmasıyla meydana gelmiş olup senedlerde sahâbî dışındaki râviler zikredilmemiştir. Eser tertibi, kendine has bir metotla da olsa hadislerin güvenilirlik derecesinin belirtilmesi, az kullanılan bazı kelimelerin açıklanması, terğib ve terhîb konusunda mükerrerleriyle birlikte 5472 hadisi ihtiva eden hacimli bir kitap olması gibi sebeplerle İslâm dünyasında şöhret kazanmıştır.²⁴³ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 2, s. 306; c. 4, s. 204; c. 6, s. 172)

²⁴² Efendioğlu, Mehmet, "*el-Musannef*", DİA, Ankara 2006, c. XXXI, s. 237.

²⁴³ Kandemir, M. Yaşar, "*Münzirî*", DİA, Ankara 2006, c. XXXII, s. 35.

65- **Nesâî**, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî (ö. 303/915). Kütüb-ü Sitte'den biri olan es-Sünen'in müellifi, muhaddis.

es-Sünen: el-Müctebâ diye de anılan, 5758 hadis ihtiva eden, Sünenler arasında en az zayıf hadis içerdiği kabul edilen eser Delhi'de taş baskısı olarak neşredilmiş (1256/1840), Abdülfettâh Ebû Gudde tarafından Süyûtî'nin şerhi ve Muhammed b. Abdülhâdî es-Sindî'nin hâşiyesiyle birlikte yayımlanmıştır (I- IX, Beyrut 1409/1988)²⁴⁴ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c.1, s. 170; c. 2, 246, 295, 321, 341, 353, 402, 429, 445, 695, 704, 742, 753; c. 4, s. 308)

66- **İbn Battâl el-Kurtubî**, Ebü'l-Hasen Alî b. Halef b. Abdilmelik b. Battâl el-Bekrî el-Kurtubî (ö. 449/1057) Buhârî şârihi.

İbn Battâl'in *Şerhu'l-Câmi'i's-Sahih* (*Şerhu İbn Battâl 'alâ Sahihi'l-Buhâri*): *Sahih-i Buhârî*'nin ilk şerhlerinden olup aynı eser için daha sonra yazılan şerhlerin vazgeçilmez kaynağı olmuştur. İbn Hâcer *Fethu'l-Bârî*'de, Aynî *'Umdetü'l-Kâri*'de bu eserden faydalanmış, Aynî onun metodunu kendi şerhine esas almıştır. Eserde önce şerhedilecek hadisin râvileri hakkında bilgi verilmiş, hadisin izâhı yapıldıktan sonra Mâlikî fikhî esas olmak üzere hadisten elde edilen fikhî hükümler kaydedilmiştir. İbn Battâl Buhârî'nin Sahih'inde yer alan yaklaşık 3924 bâbın 2882'ini şerh etmiş, geri kalan 1042 bâbı şerh etme ihtiyacı duymamıştır. Bu durum, sârihlerin içinde yaşadığı dönemin anlayışını bizlere yansıtmaktadır. Bu konuda değişik ve farklı bazı yorumlar yapılabilir. Örneğin bir önceki bâbda yapmış olduğu yorumları yeterli kabul ederek benzer bâblardaki hadisleri de kapsadığını veya ihtiyaç olmadığını düşünerek bu yolu tercih etmiş olabilir. Nitekim İbn Battâl'ın, daha önce şerhedip de tekrar ihtiyaç duymadığı ve önceki yere atıfta bulunduğu bilinmektedir. İbn Battâl serhi, Mustafa Abdülkâdir Atâ'nın tahkik ve tahriciyle 2003 yılında Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye tarafından Beyrût'ta 10 cilt olarak basılmıştır.²⁴⁵ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 2, s. 290, 597; c. 3, s. 377 c. 4, s. 126, 309, 391, 414, 480; c. 4, 40, 451, 409, 477, 556, 562, 594, 601; c. 5, s. 15, 144, 167, 172, 318; c. 6, s. 60, 260, 289, 483; c.

²⁴⁴ Kandemir, M. Yaşar, "Nesâî", DİA, Ankara 2006, c. XXXII, s. 563.

²⁴⁵ Sakallı, Talat, "İbn Battâl el-Kurtubî", DİA, Ankara 1999, c. XIX, s. 360; Sancaklı, Saffet, *İbn Battâl (ö. 449/1057) ve Buhârî Şerhi*, ss. 69-70, Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, VII (2007), sayı:1, ss. 68-70 ; Çakan, İ.Lütfi, *Hadis Edebiyatı*, ss. 163-164.

7, s. 190, 196, 202, 218, 343, 363, 436; c. 8, s. 16, 32, 51, 61, 96, 105, 114, 236, 240, 298, 375, 405; c. 10, s. 36; c. 12, s. 11, 41, 53, 158, 282, 325)

67- **Abdürrezzâk es-San'ânî**, Ebû Bekr Abdürrezzak b. Hemmâm b. Nâfi' es-San'ânî el-Himyerî (ö. 211/826-27). Tanınmış Yemenli muhaddis.

el-Musannef fi'l-Hadîs: Fıkıh bâblarına göre tertip edilmiş büyük bir hadis külliyyatı olan eser, Ma'mer b. Râşid'e nisbet edilen "*Kitâbü'l-Câmi*" ile son bulmaktadır. Merfû hadislerin yanı sıra mevkuf ve maktû haberleri de ihtiva eden eserde 21.033 hadis yer almakta olup bunların bir kısmı ağır tenkitlere uğramıştır. *el-Musannef*, Habîburrahman el-A'zamî tarafından neşre hazırlanmış ve 1971-1975 yıllarında Beyrût'ta on bir cilt olarak basılmıştır.²⁴⁶ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 2, s. 255, 275, 402, 750; c. 4, s. 80; c. 6, s. 368; c. 7, s. 13)

68- **Ebû Avâne el-İsferâyînî**, Ebû Avâne Ya'küb b. İshâk b. İbrâhîm el-İsferâyînî (ö. 316/929). Tanınmış hadis hâfızı.

el-Müsnedü'l-Muhrec ala Kitâbi Müslim b. el-Haccâc, Müstahrec-ü Ebî Avâne adlarıyla da anılan eser, *Sahîh-i Müslim* üzerine düzenlenmiş bir müstahrec'dir.²⁴⁷ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c.1, s. 207; c. 2, s. 559; c. 3, s. 10, 110, 291)

69- **İsmâîlî**, Ebû Bekr Ahmed b. İbrâhîm b. İsmâîl el-Cürcânî el-İsmâîlî (ö. 371/982) (Mukaddime'de kullanılan kaynaklar bölümüne bakınız) (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 2, s. 364, 753, 856, 857, 873; c. 3, s. 51, 201, 304; c. 4, s. 361, 426)

70- **Şerkâvî**, Abdullâh b. Hicâzî b. İbrâhîm el-Ezherî eş-Şerkâvî (ö. 1227/1812). Mısırlı âlim, mutasavvıf ve Ezher şeyhi.

Fethu'l-Mübdî bi-Şerhi Muhtasari'z-Zebîdî. et-Tecrîdü's-sarih li Ehâdisi'l-Câmi'i's-Sahîh'e yazılan bir şerhtir (I-III, Kâhire 1307, 1320, 1330, 1338, 1345, 1367-1368, 1374; nşr. M. Selîm Zeydân, Kâhire 1396/1976; nşr. Ahmed Ömer

²⁴⁶ Akyüz, Ali, "*Abdürrezzâk es-San'ânî*", DİA, Ankara 1988, c. I, s. 298.

²⁴⁷ Uğur, Mücteba, "*Ebû Avâne el-İsferâyînî*", DİA, Ankara 1994, c. X, s. 100.

Hâşim, I-VII, Kâhire 1410-1416/ 1990-1995).²⁴⁸ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi c. 1, s. 161; c. 3, s. 161; c. 8, s. 395; c. 12, s. 277)

71- **Ebû Hâtim**, Muhammed b. Hıbbân b. Ahmed el-Büstî (ö. 354/965) (Bilgi için Mukaddime'de kullanılan kaynaklar kısmına bakınız) (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 2, 429, 500, 552, 556, 639, 670, 893, 935; c. 3, s. 46, 333; c. 4, s. 14, 282, 426, 500; c. 6, s. 113, 305)

72- **Ebû Bekr**, Ahmed b. Hüseyin b. Alî el-Beyhâkî (ö. 458/1066) (Bilgi için Mukaddime'de kullanılan kaynaklar kısmına bakınız) (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c.1, s. 207, c. 2, s. 259, 412, 450, 559, 590, 628, 700, 780; c. 3, 77, 147, 275, 282, s. 364, 381, c.4, s. 346, 382, 397, 456; c. 5, s. 68; c. 6, s. 13, 35, 176; c. 9, s. 81, 250; c. 10, s. 41, 47, 60, 291)

73- **İbn Mâce**, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî (ö. 273/887). *Kütüb-i Sitte*'nin altıncı kitâbı kabul edilen *es-Sünen*'in müellifi, hadis hafızı.

es-Sünen: 4341 hadis ihtiva etmekte, bunlardan bin kadarı zayıf sayılmaktadır. Eser Delhi'de taş baskısı olarak (1282/1865), ayrıca Muhammed Fuâd Abdülbâki (I-II, Kâhire 1373/1953) ve Mustafa Muhammed el-A'zamî (I-IV, Riyâd 1403/1983, iki cildi fihrist).²⁴⁹ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 1, s. 189; c. 2, s. 423, 552, 695, 612; c. 3, s. 47, 58; c. 4, s. 405, 476; c. 8, s. 194; c. 12, s. 18, 252)

74- **Müslim b. Haccac**, Ebü'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî (ö. 261/875). el-Câmiu's-Sahîh adlı eseriyle tanınan muhaddis. (Bilgi için Mukaddime'de kullanılan kaynaklar kısmına bakınız). (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c.1, s. 42, 170, 176, 192; c. 2, s. 246, 255, 313, 321, 341, 364, 547, 555, 619, 754, 794; c. 3, s. 51; c. 4, 427, 429; c. 6, s. 37,42, 120; c. 8, s. 376)

75- **Ebû Bekr**, Muhammed b. İshâk b. Huzeyme es-Sülemî en-Nîsâbûrî (ö. 311/924) (Bilgi için Mukaddime'de kullanılan kaynaklar kısmına bakınız) (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c.1, s. 173, c. 2, s. 388, 400, 497, 506, 625, 654, 700, 704, 868, 863; c. 3, s. 6, 24, 26, 81, 175, 223, 324; c. 5, s. 35; c. 6, s. 191)

²⁴⁸ Görgün, Hilâl, "Şerkavî", DİA, Ankara 2010, c. XXXIX, s. 11.

²⁴⁹ Kandemir, M. Yaşar, "İbn Mâce", DİA, Ankara 1999, c. XX, s. 161.

76- **Ebû Zekerıyyâ**, Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî (ö. 676/1277)

(Bilgi için Mukaddime'de kullanılan kaynaklar kısmına bakınız) (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c.1, s. 166; c. 2, s. 345, 354, 427, 719 ; c. 2, 871, 927; c. 3, s. 219, 329, 390; c. 4, 15, 232, 275, 305, 386, 469, 558; c. 5, s. 9, 18, 35, 85, 94, 394; c. 6, s. 10, 85, 161, 168, 213, 326, 468 ; c. 7, s. 72, 428; c. 8, s. 102, 395; c. 9, s. 57, 70; c. 10, s. 167; c. 12, s. 31, 53, 92, 114, 424; c. 11, s. 227, 325)

77- **İbn Hacer el-Askalânî**, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî (ö. 852/1449). Ünlü hadis âlimi ve hâfızı. (Bilgi için Mukaddime'de kullanılan kaynaklar kısmına bakınız) (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 1, s. 225; c. 2, s. 302, 349, 448, 542, 568, 635, 693, 736, 769, 811, 857, 878, 934, 935 ; c. 3, s. 2, 23, 77, 100,107, 137, 175, 245, 282, 368, 375, 376 ; c. 4, s. 13, 28, 43, 82, 87, 226, 352 ; c. 5, s. 11, 13, 81, 146,149 ; c. 6, s. 82, 99, 150, 170, 253, 347, 355, 477; c. 7, s. 29, 54, 255, 309 ; c. 8, s. 69, 104, 155, 157, 160, 176, 220, 277; c. 9, s. 296, 394; c. 10, s. 97; c. 11, s. 347, 358; c. 12, s. 44)

78- **İbnü'l-Cevzî**, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî (ö. 597/1201). İslâmî ilimlerin hemen her dalındaki çalışmalarıyla tanınan Hanbelî âlimi.

el-Mevzûât: Yaklaşık 1850 haberi ihtiva eden ve fıkıh bâblarına göre düzenlenen eseri Abdurrahmanm Muhammed Osman *el-Mevzû'ât* (Medine 1386/1966; Beyrût 1404/1983; Kâhire 1407/1986), Nureddin Boyacılar *el-Mevzû'ât Mine'l-Ehâdisi'l-Merfû'ât* (Riyâd 1418/1997) adıyla yayımlamıştır.²⁵⁰ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi , c. 2, s. 887; c. 4, s. 176 , 523)

79- **Aynî**, Bedreddin Ebû Muhammed (Ebü's-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-Aynî (ö. 855/1451). Türk asıllı Hanefî fakihî, tarihçi, hadis ve dil âlimi.

Umdetü'l-Kârî fî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî: Aynî, Sahîh-i Buhârî'nin diğer şerhlerine nisbetle daha derli toplu ve düzenli olan bu eseri, İbn Hacer'in *Fethu'l-Bâri* adlı

²⁵⁰ Yavuz, Yusuf Şevki; Avcı, Casim, “İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec”, DİA, Ankara 1999, c. XX, ss. 545-546.

şerhini gördükten sonra kaleme almış ve bazı konularda üstü kapalı da olsa onu tenkit etmiştir. Eserin muhtelif baskıları yapılmıştır (I-X. III, İstanbul 1308-1311; I-XIII, Kâhire 1348; I-XXV, Kâhire 1348 ve I-XX, Kâhire 1392/1972).²⁵¹ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 1, s. 136, 155, 187; c. 2, s. 243, 250, 257, 311, 314, 402, 472, 485, 504, 368, 507, 602, 699, 739, 776 ; c. 3, s. 82, 107, 105, 220, 224, 149, 329, 368; c. 4, s. 37, 57, 69, 99, 105, 199, 222, 236, 299, 338, 380, 589; c. 5, s. 19, 31, 57, 60, 62, 144, 167, 217, 253; c. 6, s. 113, 134, 145, 154, 157, 191, 354, 417, 455, 530; c. 7, s. 9, 14, 23, 56, 113, 210, 295, 225, 264, 362, 446; c. 8, s. 12, 36, 52, 94, 178, 241, 250, 274, 340, 436, 458; c. 9, s. 55, 61, 200, 221, 232, 235, 394; c. 10, s. 109, 236, 248, 297, 315, 446; c. 11, s. 50, 225, 354, 358, 400; c. 12, s. 45, 77, 80, 88, 108, 121, 219, 380, 381, 386)

80- **Kâdî İyâz**, Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî (ö. 544/1149). Mâlikî kadısı, hadis, fıkıh ve dil âlimi.

a- *İkmâlü'l-Mu'lim bi-Fevâ'id (fi şerhi Sahîh)i Müslim*: Mâzerî'nin, Sahîh-i Müslim'in ilk şerhi olan *el-Mu'lim* adlı eserindeki bazı eksikliklerin tamamlanması ve bazı hataların düzeltilmesi amacıyla ona zeyil mâhiyetinde yazılan eseri.²⁵² (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 1, 149, 152; c. 2, s. 450, 584, 830, 932; c. 3, s. 125, 175; c. 4, s. 95, 175, 177, 205, 237, 398, 469, 527; c. 5, s. 8, 36, 57, 77, 87, 154 ; c. 6, s. 235, 289, 364, 404, 415, 437; c. 7, s. 93, 145, 206, 222; c. 8, s. 234; c. 9, s. 251, 264, 300; c. 10, s. 117; c. 11, s. 223)

b- *eş-Şifâ bi-ta'rîfi hukuki (fi şerefi)'l-Mustafâ*: Dört bölümden meydana gelen eserde Hz. Peygamber'in yüce kişiliği ve sahip bulunduğu özelliklerle ona karşı saygısız davrananlara uygulanacak ceza konuları ele alınmıştır. Üzerinde pek çok şerh, hâşiye, ihtisar ve ta'lik çalışması yapılan eserin baskıları arasında Muhammed Emîn Karaali (I-II, Dımaşk 1392/1972-1973) ve Ali Muhammed el-Bicâvî (I-II, Kâhire 1977; Beyrût 1984) neşirleri, Şehâbeddin el-Hafâcî'nin *Nesîmü'r-Riyâz* adlı şerhi (Bulak 1257; İstanbul 1267, I-IV; Beyrût 1326/1908, ofset), Hanîf İbrâhim

²⁵¹ Koçkuzu, Ali Osman, "Aynî, Bedreddin", DİA, Ankara 1991, c. IV, s. 272; Günaltay, Şemseddin, *İslâm Tarihinin Kaynakları*, s. 350.

²⁵² Kandemir, M. Yaşar, "Kâdî İyâz", DİA, Ankara 2001, c. XXIV, s. 116.

Efendi'nin *Hulâsatü'l-Vefâ fî Şerhi's-Şifa'* adıyla yapılan tercüme ve şerhi (I-II, İstanbul 1314-1317) zikredilebilir.²⁵³ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 4, s. 296, 202)

81- **İbnü'l-Arabî**, Ebû Bekir Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî (ö. 543/1148) (Bilgi için Mukaddime'de kullanılan kaynaklar kısmına bakınız) (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 1, s. 134; c. 2, 835, s. 920; c. 3, s. 39, 125, 168 ; c. 4, s. 34, 157; c. 8, s. 192, 394; c. 12, s. 46, 271)

82- **Ebû Abdillâh, Mâlik b. Enes** b. Mâlik b. Ebî Amir el-Asbahî el-Yemenî (ö. 179/795) (Bilgi için Mukaddime'de kullanılan kaynaklar kısmına bakınız) (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 2, s. 252, 255, 288, 311, 326, 339, 354, 369, 536, 600, 612, 668, 858; c. 3, s. 12, 45, 54, 338, 364, 368; c. 4, s. 66, 77, 81, 84, 115; c. 6, s. 454; c. 8, s. 293; c. 9, s.192, 386)

83- **Taberânî**, Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyüb et-Taberânî (ö. 360/971). (Bilgi için Mukaddime'de kullanılan kaynaklar kısmına bakınız.) (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 1, s. 39, 54, 180; c. 2, s. 340, 342, 364, 367, 394, 399, 461, 932, 242, 249, 259, 653; c. 3, s. 39,58, 47, 91, 180, 211, 265, 269, 395; c. 4, s. 361, 370; c. 5, s. 18, 241, 354; c. 6, s. 45; c. 7, s. 283, 361, 416; c. 8, s. 323; c. 9, s. 316; c. 10, s.76; c. 12, s. 129)

84- **Bezzâr**, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik el-Bezzâr el-Basrî (ö. 292/905) Müsned sahibi muhaddis. (Mukaddime'de kullanılan kaynaklar kısmına bakınız) (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 1, s. 24, 192; c. 2, s. 247, 249, 397, 452, 749, 796 ; c. 3, s. 161, 383, 394 ; c. 7, s. 386)

85- **Mecdüddîn**, İbnu'l-Esir El-Cezerî (ö. 544/1210)

İlim dünyasına aynı nesilden üç değerli üye kazandıran İbnu'l-Esir kardeşlerin üçü de, devrinin önde gelen ilim ve siyaset adamlarından, eserleri tarih boyunca kaynak olarak kullandan âlimlerdendir. Her biri ayrı bir ilim dalında otoritedir. En büyükleri Mecdüddin, hadis ve fıkıh sahasında; ortancaları İzzeddin İbnu'l Esir (ö. 555/1233), tarih ve ricâl dalında; en küçükleri Ziyâüddin İbnu'l Esir (ö. 558 /1239) de edebiyat ve belagatta otorite idi.

²⁵³ Kandemir, *a.g.m.*, s. 116.

a- *en-Nihâye fî Ğarîbi'l-Hadis*: Müellif, kendisinden Önceki dönemde meydana getirilmiş garibu'l-hadis edebiyatından istifade ederek *en-Nihâye*'yi hazırlamıştır. Özellikle Ebû-Ubeyd el-Herevî (ö. 401/1011) ve Ebû Musa el-Isbahani'nin (ö. 581/1185) *Garibu'l-Hadis*'lerine dayanmakta, ancak pek çok ilaveler de yapmaktadır. Bu sebeple de muhteva ve metod açısından garîbu'l hadis'lerin en mükemmeli ve yararlanılması en kolay olanıdır. Müellif, kelimelerin kullanımına şahidler getirmenin yanında yer yer ahkâma işaret etmeyi de ihmal etmemiştir. *en-Nihâye* muhtelif yer ve zamanlarda basılmıştır. Mahmud Muhammed et-Tanâhî'nin tahkiki ile 5 cild halinde Kahire' de 1965 yılında yapılan baskısı modern fihristler de ihtiva etmektedir.²⁵⁴

b- *Câmiul-Usûl Min Ahadisi'r-Rasûl*: En önemli eserlerinden biridir. Kütüb-ü sittedeki bütün hadisleri tekrarsız olarak bir araya getirmeyi gaye edinen müellif, altıncı kitap olarak İbn Mâce'yi değil Mâlik'in Muvatta'ını almıştır. Hadis usulüne dair bir mukaddime ile başlayarak konu başlıklarını alfabetik sıra ile tertip etmiş olduğu eserde 9523 hadis yer almaktadır.²⁵⁵ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 1, s. 26, 229; c. 3, s. 229; c. 4, s. 16, 22, 115, 136, 250, 251, 431, 482, 517; c. 5, s. 6, 81, 161, 212, 235, 317, 324, 365; c. 6, s. 464, 540, 543; c. 7, s. 170, 263, 288, 328, 366; c. 8, s. 207, 394, 86, 280; c. 9, s. 184, 294; c. 10, s. 73; c. 11, s. 96, 129, 358, 385; c. 12, s. 48, 51, 89, 216, 222)

86- Kastallânî, Ahmed b. Muhammed, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr el-Kastallânî (ö. 923/1517) Hadis hâfızı, kelâm ve kıraat âlimi.

a- *İrşâdü's-Sârî*: Buhârî'nin *el-Câmi'u's-Sahîh*'ine yazdığı ve sahasının önemli eserlerinden biri olarak kabul edilen bu şerhini 916'da (1510) tamamlayan Kastallânî çalışmasını *el-İs'âd fî Muhtasari'l-İrşâd* adıyla kısaltmaya başlamışsa da bitirememiştir. Eser gerek müstakil olarak gerekse başka kitaplarla birlikte birçok defa basılmıştır. (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi , c. I, s. 50; c. 2, s. 546; c. 3, s. 43, 78; c. 4, s. 32, 240, 243, 261, 323, 346, 419, 507, 558 ; c. 5, s. 145, 215, 373, 380; c. 6, 13, 21, 82, 131, 167, 209, 225, 272, 413, s. 315 ; c.7, s. 5, 63, 117, 282, 327, 377, 404, 424;

²⁵⁴ Çakan, İsmail Lütfî , *Hadis Edebiyatı*, s. 185

²⁵⁵ Sandıkçı, S. Kemal, *İbnu'l-Esir Kardeşler*, Samsun 1991, OMUİFD, ss. 62-68.

c. 8, s. 34, 104, 127, 193, 322, 471; c. 9, s. 385, 407; c. 11, s. 25; c. 12, s. 80, 152, 221, 222)

b- *el-Mevâhibu'l-Ledünniyye*: Hz. Peygamber'in kabrini ziyaret edip bir süre kaldığı Medine'de duyduğu heyecanla kaleme aldığı bir siyer kitabıdır. İlk defa Kâhîre'de neşredilen eserin (1281/1864) daha sonra pek çok baskısı yapılmış ve Türkçe'ye de çevrilmiştir.²⁵⁶ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 2, s. 887; c. 4, s. 176, 196, 523; c. 6, s. 389; c. 8, s. 34, 27, 193, 322; c. 9, s. 385, 407; c. 10, s. 248, 401; c. 11, s. 16, 27)

87- **İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî**, Ebû Amr Takıyyüddîn Osman b. Salâhiddîn Abdirrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî (ö. 643/1245). Hadis âlimi ve fakih. (Bilgi için Mukaddime'de kullanılan kaynaklar kısmına bakınız) (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 5, s. 18; c. 6, s. 49, 72; c. 12, s. 245)

88- **Keşmîrî**, Muhammed Enver Şâh Hüseyinî Keşmîrî (ö. 1352/1933) Hadis, fıkıh ve kelâm âlimi.

a- *Feyzü'l-Bârî alâ Sahîhi'l-Buhârî*: (I-IV, Kahire 1357). Müellifin Sahîh-i Buhârî derslerindeki takrirlerinin öğrencilerinden Bedr-i Âlem Mir'âtive ve Muhammed Yûsuf Bennûrî tarafından kaleme alınması ile oluşturulmuş bir eserdir.

b- *Maârifü's-Sünen: Şerhu Süneni't-Tirmizî* (nşr. Muhammed Yûsuf el-Bennûrî, Karaçi, ts. el-Mektebetü'l-Bennûriyye) (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 7, s. 181, 269, 272, 312, 318, 319, 355, 346, 367,397, 427; c. 9, s. 101, 99; c. 10; s. 308)

89- **Ma'mer b. Râşid**, Ebû Urve Ma'mer b. Râşid el-Basrî es-San'ânî (ö. 153/770)Yemen'de hadisi ilk tedvin eden tâbiî, muhaddis ve fakih.

el-Câmi: Günümüze gelen hadis kitaplarının en eskisi olup eserde 1614 hadis bir araya getirilmiş, pek çok konuyla ilgili olan hadisler herhangi bir tertip gözetmek-sizin çok sayıda bab altında kaydedilmiştir. *el-Câmi*', alanında ilk olması dolayısıyla *Kütüb-i Sitte*'ye malzeme temininde ve babların belirlenmesinde kaynaklık etmiştir. Abdürrezzâk es-San'ânî, kendi eserinde de Ma'mer'den sıkça rivayette bulunmasına

²⁵⁶ Şenel, Abdulkadir, "Kastallânî, Ahmed b. Muhammed", DİA, Ankara 2001, c. XXIV, s. 583.

rağmen hocasına olan bağlılığı sebebiyle onun *el-Câmi*'ini eserinin sonuna eklemiştir, *el-Câmi*, Abdürrezzâk'ın *el-Musannef*'inin sonunda yayımlanmıştır.²⁵⁷ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 6, s. 243)

90- **Keccî**, Ebû Müslim İbrâhîm b. Abdillâh b. Müslim el-Keccî el-Basrî (ö. 292/904) Hadis hafızı.

Kitâbü's-Sünen: Mübârekfûrî eserin yazma bir nüshasının mevcudiyetinden söz etmektedir (Mukaddimetü Tuhfeti'l-Ahvezî, I, 335).²⁵⁸ Kâmil Miras cild 4 sayfa 405'de müellifin adını *Kuccî* ve eserinin adını da *Sünen-i Kebîr* şeklinde verir.

91- **Ziyâeddin el-Makdisî**, Ebû Abdillâh Ziyâüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Ahmed el-Makdisî es-Sa'dî (ö. 643/1245). *el-Ehâdisü'l-Muhtâre* adlı eseriyle tanınan Hanbelî hadis âlimi.

İlel-i Ahâdis: Kamil Miras cilt 4 sayfa 510'da *İlel-i Ahâdis* adında eserden alıntı yapar. Fakat eser hakkında bilgiye ulaşamadık. Ayrıca Ahmed Nâim, Peygamberimizin göğsünün yarılması konusunda eser ismi zikretmeden c. 2 sayfa 274'de Ziyâüddîn Muhammed b. Abdilvâhid ismiyle atıfta bulunur..²⁵⁹

92- **İbnü'l-Kattân** el-Mağribî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Abdilmelik el-Kutâmî el-Fâsî (ö. 628/1231). Muhaddis ve devlet adamı. (Mukaddime'de kullanılan kaynaklar kısmına bakınız). (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 4, s. 363)

93- **Buhârî, Muhammed b. İsmâil**, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî (ö. 256/870) Kur'ân-ı Kerîm'den sonra en güvenilir kitap kabul edilen *el-Câmiu's-Sahîh* adlı eseriyle tanınmış büyük muhaddis.

Cüz'ül-Kırâe: Ahmed Naim'in c. 2 sayfa 702'de alıntı yaptığı Buhârî'nin bu eseri hakkında bilgiye ulaşamadık.

²⁵⁷ Hatiboğlu, İbrahim, "Ma'mer b. Râşid", DİA, Ankara 2003, c. XXVII, s. 553.

²⁵⁸ Polat, Selahattin, "Keccî", DİA, Ankara 2002, c. XXV, s. 164.

²⁵⁹ Efendioğlu, Mehmet, "Ziyâeddin el-Makdisî", DİA, Ankara 2013, c. XLIV, s. 491.

94- **Mühellib b. Ebi Sufra**, Kâdî Ebu'l- Kâsım Ahmed b. Esîd el-Esedî et-Temîmî el- Endelûsî (ö. 435/1044)

Endülüs'ün el-Mûriye şehrinden olan bu zat,ilk tahsilini memleketinde yaptıktan sonra şarkı dolaşmış, tekrar ülkesine dönmüş ve el-Mûriye'de ikamet etmiştir.Muhaddis ve fakihtir, Maliki fukahasıdır. Bir müddet memleketinde ve Malakka'da kadılık yapmıştır. Buhârî'ye *Şerhu'l-Câmi'i's-Sahîh li'l-Buhârî* adlı şerh yazmıştır.²⁶⁰ İbn Battâl (ö. 449/1057)'ın hocası olan bu zatın görüşlerine şerhinde hemen hemen her sahifede yer vermiştir.²⁶¹ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 7, s. 289; c. 8, s.112)

4.2.3. Fıkıh ve Fıkıh Usulü Kaynakları

1- **İbn Teymiyye**, Takıyyüddîn Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdihalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî (ö. 728/1328). Görüş ve eleştirileriyle İslâm düşüncesinin gelişmesine tesir eden Selefî âlimi, müctehid.

Bütün eserlerini ihtiva eden *Mecmûu Fetâvâ Şeyhi'l-İslâm Ahmed İbn Teymiyye* (I-XXXVII, nşr. Abdurrahman b. Muhammed b. Kâsım en-Necdî, Riyâd 1381-1386/1961-1967, 1412/1991; Beyrût 1386/1967).²⁶² (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 4, s. 114, 168, 176, 181, 186, 190, 558 ; c. 5, s. 377; c. 9, s. 62, 365 ; c. 10, s. 48; c.11, s. 348)

2- **el-Fetâva't-Tatarhâniyye**: Hindistanlı Hanefî fakihlerinden Âlim b. Alâ'nin (ö .786/1384) fikha dair Arapça eseri.²⁶³ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 4, s. 288; c. 10, s. 300; c. 11, s. 359)

3- **İbn Hacer, el-Heytemî**, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Muhammed el-Heytemî es-Sa'dî (ö. 974/1567). Şâfiî fakih, muhaddis ve edip.

²⁶⁰ Sandıkçı, S. Kemal, *Sahîh-i Buhârî Üzerine Yapılan Çalışmalar*, s. 25.

²⁶¹ Sancaklı, *a.g.m.*, s. 66.

²⁶² Koca, Ferhat, "*İbn Teymiyye, Takıyyüddîn*", DİA, Ankara 1999, c. XX, s. 391.

²⁶³ Koca, Ferhat, "*el-Fetâva't- Tatarhâniyye*", DİA, Ankara 1995, c. XII, s. 446.

Tuhfetü'l-Muhtâc bi-Şerhi'l-Minhâc: (III, Bulak 1290, Ömer el-Basrî el-Mekkî'nin hâşiyesiyle birlikte; I-IV, Kahire 1282; İbn Kâsım el-Abbâdî ve Abdülhamîd eş-Şîrvânî'nin hâşiyesiyle birlikte; I-VIII, Kahire 1305; I-X, Kâhire 1315; Beyrût 1989). Nevevî'nin Şâfiî fikhına dair *Minhâcü't-Tâlibîn* adlı eserinin en önemli şerhlerinden biridir.²⁶⁴ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 11, s. 348)

4- **Molla Hüsrev** (ö. 885/1480). Osmanlı âlimi ve müftüsü.

a- *Mirkâtü'l-Vüsûl ilâ 'ilmi'l-Usûl*: Bizzat müellif tarafından *Mir'âtü'l- Usûl fi şerhi Mirkâti'l-Vüsûl* adıyla şerhedilmiştir

b- *Dürerü'l-Hükkâm fi Şerhi Gureri'l-Ahkâm*: Müellifin kaleme aldığı *Gururü'l-Ahkâm'm* şerhidir. Fıkıh usulüne dair *Mir'âtü'l-Usûlü ve Dürerü'l-Hükkâm* adlı fıkıh kitâbı ile bunların bazı şerh ve hâşiyeleri Osmanlı medreselerinde ders kitâbı olarak okutulmuştur.²⁶⁵ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c.7, s. 52)

5- **Sem'ânî, Ebü'l-Muzaffer**, Ebü'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdilcebbâr et-Temîmî el-Mervezî es-Sem'ânî (ö. 489/1096). Şâfiî fakihî, kelâm ve tefsir âlimi

Kavâtu'l-Edille fi'l-Usûl: Eserde müellif, usul ve usûl-i fıkıh kavramlarını izâh ettikten sonra edille-i şer'îyye hakkında geniş bilgi verir.²⁶⁶ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 7, s. 63)

6- **Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye**, Osmanlı Devleti'nde 1868-1876 yılları arasında hazırlanan ve daha çok borçlar, eşya ve yargılama hukuku esaslarını içeren kanun.

Mecelle bir mukaddime ve on altı kitap içinde 1851 maddeden meydana gelmektedir. 100 maddeden oluşan mukaddime kısmında fikhın tanımının yapıldığı birinci madde ile doksan dokuz küllî kaide yer alır. Bunlar, meseleci metoda göre oluşan İslâm hukuk literatürü içinde zamanla çıkarılmış genel hukuk prensipleri olup diğer normatif hükümlerin fikhın bütünlüğü içinde daha iyi anlaşılmasına yardımcı olurlar. (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi , c.7, s. 60, 61, 65, 161)

²⁶⁴ Kallek, Cengiz, "İbn Hacer el-Heytemî", DİA, Ankara 1999, c. XIX, s. 531.

²⁶⁵ Koca, Ferhat, "Molla Hüsrev", DİA, Ankara 2005, c. XXX, s. 252.

²⁶⁶ Aygün, Abdullah, "Sem'ânî, Ebü'l-Muzaffer", DİA, Ankara 2009, c. XXXVI, s. 463.

7- **Kuyucaklızâde Âtîf Efendi**, *Mecelle Şerhi* (İstanbul 1311-1318). Müellifin vefatı sebebiyle *Kitâbü'ş-Şirket*'e kadar gelebilmiştir.²⁶⁷ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi , c.7, s. 195)

8- **Şîrâzî, Ebû İshak**, Cemâlüddîn İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf eş-Şîrâzî (ö. 476/1083). Şâfiî fakihî.

el-Mühezzeb fî Fıkhi'l-İmâm eş-Şâfiî: Yine Şâfiî fikhının ana kaynaklarından biri olan eserde mezhepteki temel hükümler ve mezhep içi ihtilâflar delilleriyle ele alınmaktadır (I-II, Kâhire 1323)²⁶⁸ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 5, s. 376)

9- **Debûsî**, Ebû Zeyd Abdullah (Ubeydullâh) b. Muhammed b. Ömer b. Isâ (ö. 430/1039). Hilâf ilminin kurucusu kabul edilen Hanefî fakihî.

Te'sîsü'n-Nazar fî'htilâfî E'imme: Müellif bu eserinde Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf, Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, Züfer b. Hüzeyl, Hasan b. Ziyâd el-Lülûî, Şâfiî, İmâm Mâlik ve İbn Ebû Leylâ gibi büyük fakihler arasında ihtilâflı olan doksandandan fazla temel hukuk kaidelerini sekiz kısma ayırarak mukayeseli bir şekilde incelemektedir. Ortaya koyduğu bazı esaslar, bu eserden oldukça etkilenmiş olan Zeynüddin İbn Nüceym'in *el-Eşbâh ve'n-Nezâ'ir*'i kanalıyla Mecelle'nin küllî kaidelerine de yansımıştır.²⁶⁹ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi , c. 5, s. 3759)

10- **İbn Rüşd**, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kurtubî (ö. 595/1198). Meşşâî okulunun son temsilcisi, filozof, fakih ve hekim.

el-Keşf an Menâhici'l-Edille: Üç nüshası günümüze ulaşan eser (Dârü'l-Kütübî'l-Mısıriyye, nr. 129,133; Escorial Library, nr. 632) 1859'da Marcus Joseph Müller tarafından Münih'te yayımlanmış ve daha sonra birçok defa basılmıştır. Kitap Almanca, İspanyolca, İngilizce, Fransızca ve Türkçe'ye çevrilmiştir.²⁷⁰ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi , c. 9, s. 285)

11- **Serûcî**, Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. İbrâhîm b. Abdilganî el-Harrânî es-Serûcî (ö. 710/1310). Hanefî fakihî.

²⁶⁷ Aydın, M. Akif, "Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye", DİA, Ankara 2003, c. XXVIII, s. 231.

²⁶⁸ Aybakan, Bilal, "Şîrâzî, Ebû İshak", DİA, Ankara 2010, c. XXXIX, s. 184.

²⁶⁹ Akgündüz, Ahmet, "Debûsî", DİA, Ankara 1994, c. IX, s. 66.

²⁷⁰ Karlığa, H. Bekir, "İbn Rüşd", DİA, Ankara 1999, c. XX, s. 257.

el-Ğâye: Hanefî fikhına dair meşhur metinlerden el-Hidâye üzerine yazılmış bir şerh olup müellifin en önemli eseridir. Serûcî'nin altı cilt halinde “*Kitâbü'l-Eymân*”a kadar yazabildiği eser Sa‘deddin İbnü'd-Deyrî tarafından “*Kitâbü's-Siyer*”de mürtedle ilgili bölüme kadar getirilmiştir.²⁷¹ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi , c. 5, s. 51, 345)

12- **Şürünbülâfî**, Ebü'l-İhlâs Hasen b. Ammâr b. Alî eş-Şürünbülâfî el-Vefâî el-Mısrî (ö.1069/1659). Hanefî fakihî.

a- *Nürü'l-İzâh ve Necâtü'l-Ervâh*: Tahâretle namaz ve oruç ibadetlerine dair olup müellifin önsözde kaydettiği üzere eserde mezhepte ehl-i tercih sayılan âlimlerin sahihliğini kesin bir şekilde belirttiği görüşler esas alınmıştır. Fıkha yeni başlayanların kolayca anlayabilecekleri bir üslûpla kaleme alınmıştır.

b- *İmdâdü'l-Fettâh Şerhu Nûri'l-İzâh*: Nûrî'l-İzâh'taki kapalı ifadelerin açıklandığı, görüşlerin delilleri ve hükümlerin illetleri üzerinde durulduğu bir şerh olup Beşşâr Bekrî Arâbî tarafından neşredilmiştir.²⁷² (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi , c. 5, s. 75)

13- **İbn Rüşd**, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Ahmed el-Kurtubî el-Endelüsî (ö. 520/1126). Mâlikî fakihî ve kadısı.

el-Mukaddimât: Mâlikî fikhının ilk önemli kaynağı olan *el-Müdevvene*'de ele alınan meselelerin ve ileri sürülen görüşlerin daha sistematik hale getirilerek Kitap ve Sünnet'ten temellendirilmesi, dil ve usul kuralları bakımından açıklanması, mezhep içi ittifak ve ihtilâfların, bazen de diğer mezhep görüşlerinin verilmesinin amaçlandığı eserdir.²⁷³ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi , c. 5, s. 77, 287)

14- **Tâcuddîn-i Fâkihânî** (ö. 654/1331) Ömer bin Ebil-Yemen Ali bin Sâlim bin Sadaka el-İskenderî el-Lahmî el-Fâkihânî olup, künyesi Ebû Hafs ve lakabı Tâcuddîn'dir.

el-Fecr-ül-Münîr fis-Salâti aley Beşîri'n-Nezir: Kamil Miras, c. 4, s. 548'de alıntı yapar fakat eser hakkında bilgiye ulaşamadık. Yine Kamil Miras c. 6 sayfa 316

²⁷¹ Özel, Ahmed, “*Serûcî*”, DİA, Ankara 2009 , c. XXXVI, s. 572.

²⁷² Topal, Şevket, “*Şürünbülâfî*”, DİA, Ankara 2010 , c. XXXIX, s. 274.

²⁷³ Bardakoğlu, Ali, “*Ibn Rüşd*”, DİA, Ankara 1999, c. XX, s. 254.

aynı âlimden alıntı yapar ve *el-Umde* (Muvaffakuddîn İbn Kudâme'nin (ö. 620/1223) Hanbelî fihhına dair eserin şârihi olarak tanıtır.

15- **Şevkânî**, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed eş-Şevkânî es-San'ânî el-Yemenî (ö. 1250/1834). Çok yönlü İslâm âlimi, müctehid.

a- *İrşâdü'l-Fuhûl ilâ Tahkiki'l-Hak min İlmi'l-Usûl*. Şevkânî'nin geç dönem çalışmalarından olup kendi görüşlerini de eklediği karşılaştırmalı bir fıkıh usulü eseri niteliğindedir.

b- *ed-Dürerü'l-Behiyye fi'l-Mesâili'l-Fıkhiyye*, bu muhtasar fûrû-i fıkıh eseri üzerine eser.²⁷⁴ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 5, s. 58, 98, 104)

16- **Sadrüşşerîa**, Sadrüşşerîa es-Sânî Ubeydullâh b. Mes'ûd b. Tâcişşerîa Ömer b. Sadrişşerîa el-Evvel Ubeydillâh b. Mahmûd el-Mahbûbî el-Buhârî (ö. 747/1346). Hanefî fakihî ve kelâm âlimi.

Tenkihu'l-Usûl: Fahrülislâm el-Pezdevî'nin *Kenzü'l-Vüsûl* adlı eseri esas alınarak hazırlanan kitapta Fahreddin er-Râzî'nin *el-Mahsûl*'ü ile İbnü'l-Hâcib'in *el-Muhtasar*'ındaki konuların özeti verilmiş ve bir bakıma Hanefî ve mütekellimin metotları mezc edilmiştir. Müellif daha sonra bu eserini *et-Tavzîh fi Halli Ğavâmizi't-Tenkih* adıyla şerhederek birçok konuda kendi görüşlerini ortaya koymuştur. Kendisinden sonraki usul düşüncesini derinden etkileyen bu çalışma medreselerin temel kitapları arasında yer almış, üzerine birçok şerh, hâşiye ve ta'lik yazılmıştır. Bunların en meşhuru Sa'deddin et-Teftâzânî'nin *et-Telvîh ilâ keşfi Hakâiki't-Tenkîh'idir*.²⁷⁵ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 2, s. 894, 896 ; c. 4, s. 121, 147, 280, 321, 328, 386, 314, 405, 147; c. 5, s. 12, 257, 301, 371, 379, 386; c. 6, s. 57, 331 ; c. 7, s. 210, 220, 469 ; c. 8, s. 215 ; c. 9, s. 169; c. 12, s. 17, 29, 30)

17- **Tâcüşşerîa**, Ebû Abdillâh Tâcüşşerîa Ömer b. Sadrişşerîa el-Evvel Ubeydillâh b. Mahmûd el-Mahbûbî el-Buhârî (ö. 709/1309) Hanefî fakihî, *el-Hidâye*'nin ilk şârihlerinden. (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 5, s. 371)

18- **El-Vikâye**: Burhânüşşerîa Mahmûd b. Sadrüşşerîa el-Evvel Ubeydullah el-Mahbûbî el-Buhârî'nin Hanefî mezhebinin temel metinlerinden biri olan eseri.

²⁷⁴ Kaya, Eyyüp Said; Okuyucu, Nail, “Şevkânî”, DİA, Ankara 2010, c. XXXIX, s. 27.

²⁷⁵ Özen, Şükrü, “Sadrüşşerîa”, DİA, Ankara 2008, c. XXXV, s. 427.

Kısaca *el-Vikâye* olarak bilinen *Vikâyetü'r-Rivâye fî Mesâili'l-Hidâye*, Hanefî mezhebinde “mütûn-i erbaa” veya “mütûn-i selâse” diye anılan özlü fıkıh metinleri arasında yer alır. (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 5, s. 371)

19- **İbn Âbidîn**, Muhammed Emîn Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dımaşki (ö. 1252/1836). Son dönem Hanefî fakihlerinin önde gelenlerinden.

a- *Reddü'l-Muhtâr ale'd-Dürri'l-Muhtâr*: Timurtaşî'nin (ö. 1004/1596)

Hanefî fıkıhına dair *Tenvîrü'l-Ebsâr* adlı eserine Alâeddin el-Haskefi'nin *ed-Dürri'l-Muhtâr* adıyla yaptığı şerhin hâşiyesidir. İbn Âbidîn, bir şerh olmasına rağmen oldukça veciz bir üslûpla kaleme alınan *ed-Dürri'l-Muhtâr*'ın ibarelerini açıklarken sahih, mutemet, zayıf ve tenkit edilen görüşlere işaret etmiş, hükümlerin delillerini incelemiş, daha önce açıklığa kavuşturulamayan bazı meseleleri çözmeye çalışmıştır. Eser Türkçeye çevrilmiştir.

b- *Minhatü'l-Halik ale'l Bahri'r-Râik*: Yine Ebü'l-Berekât en-Neseffî'nin fıkıha dair *Kenzü'd-Dekâ'ik* adlı eserine Zeynüddin İbn Nüceym'in *el-Bahrü'r-Râ'ik* adıyla yazdığı şerhin hâşiyesi olup bu şerhin kenarında basılmıştır. *Nüzhetü'n-Nevâzir 'ale'l-Eşbâh ve'n-Nezâ'ir*. Zeynüddin İbn Nüceym'in *el-Eşbâh ve'n-Nezâ'ir*'inin hâşiyesi olan eser, İbn Âbidîn'in talebesi Muhammed b. Hasan el-Baytâr tarafından hocasının kitap üzerindeki notlarının derlenmesiyle meydana getirilmiştir.²⁷⁶ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 4, s. 93, 186, 320, 322, 337; c. 5, s. 41, 51, 75, 97, 100, 110, 116, 229, 324, 326, 339, 344, 349, 364, 374, 386; c. 6, s. 261, 316 ; c. 7, s. 181, 192, 266, 270, 335, 346, 397, 425, 269, 271)

20- **Âlûsî**, Nu'mân b. Mahmûd Ebü'l-Berekât Hayrüddîn Nu'mân b. Mahmûd el-Âlûsî (ö. 1317/1899) Âlûsî ailesinden kelâm ve fıkıh âlimi.

Cilâül-Ayneyn fî Muhâkemeti'l-Ahmedeyn: İbn Teymiyye'yi tenkit eden İbn Hacer el-Heytemî'ye reddiye olarak kaleme alınan, Kitap ve Sünnet'e bağlı kalmanın

²⁷⁶ Özel, Ahmet, “İbn Âbidîn, Muhammed Emîn”, DİA, Ankara 1999, c. XIX, s. 292.

gerekliliğini vurgulayan bu eser birkaç defa basılmıştır.²⁷⁷ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 4, s. 181, 182, 183)

21- **Sindî**, Rahmetullah b. Abdullah Rahmetullâh b. Abdillâh b. İbrâhîm es-Sindî el-Ömerî el-Medenî (ö. 993/1585). Hacla ilgili eserleriyle tanınan Hanefî âlimi.

Cemu'l-Menâsik ve Nefu'n-Nâsik: Müellif bu eseriyle yaygın bir şöret kazanmıştır. Kitap, bazı kaynaklarda ve kütüphane kayıtlarında *Mecmau'l-Menâsik* (*Mecâmiu'l-Menâsik*) diye anılmaktaysa da bu doğru değildir. Sindî bu eserini biri *Lübâbü'l-Menâsik* adıyla kısaltmıştır. Ali el-Karî *Lübâbü'l-Menâsik*'i, *el-Meslekü'l-Mütekassıt bi'l-Menseki'l-Mütevassıt* adıyla şerhetmiştir.²⁷⁸ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi , c. 4, s. 175)

22- **Şah Veliyyullâh**, Ebû Abdilazîz Kutbüddîn Şah Veliyyullâh Ahmed b. Abdirrahîm b. Vecîhiddîn ed-Dihlevî el-Fârûk (ö. 1176/1762). Hindistanlı âlim ve ıslahatçı.

Hüccetullahi'l-Bâliğa: Dinî hükümlerin hikmetlerine dair olan eserin birçok baskısı ve Urduca, Türkçe, İngilizce tercümeleri yapılmıştır.²⁷⁹ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 4, s. 142, 168; c. 5, s. 86, 87, 93; c. 6, s. 388; c. 9, s. 322)

23- **İbn Melek** (ö. 821/1418'den sonra). Hanefî fıkıh âlimi ve lügat yazarı.

Şerhu Menâri'l-Envâr: Ebü'l-Berekât en-Neseffî'nin fıkıh usulüne dair muhtasar eserinin şerhidir. Kitapta Hanefîler'in yanında Şâfî ve Mâlikî usulcülerinin görüşlerine de yer verilmiş, zaman zaman Neseffî de tenkit edilmiştir.²⁸⁰ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi , c. 9, s. 270)

24- **Şeybânî**, Muhammed b. Hasan Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad eş-Şeybânî (ö. 189/805). Ebû Hanîfe'nin önde gelen talebesi, eserleriyle Hanefî mezhebinin görüşlerini kayıt altına alan müctehid.

²⁷⁷ Yavuz, Yusuf Şevki, “*Âlüsî, Nu'mân b. Mahmûd*”, DİA, Ankara 1989, c. II, s. 549.

²⁷⁸ İnce, İrfan, “*Sindî, Rahmetullah b. Abdullah*”, DİA, Ankara 2009, c. XXXVII, s. 247.

²⁷⁹ Erdoğan, Mehmet, “*Şah Veliyyullah*”, DİA, Ankara 2010, c. XXXVIII, s. 260.

²⁸⁰ Baktır, Mustafa, “*Ibn Melek*”, DİA, Ankara 1999, c. XX, s. 175.

el-Asl: el-Mebsût olarak da bilinir. Şeybânî'nin Bağdat'a taşınmadan önce Kûfe'de iken imlâ ettiği bu eser birçok öğrencisi tarafından rivâyet edilmiştir. Şeybânî'nin en hacimli ve önemli eseri sayılan, bir anlamda diğer eserlerinin ve özellikle Zâhirü'r-Rivâye olanların temelini oluşturan, bazı yerlerinde soru- cevap üslûbu kullanılan eserin tamamına yakın kısmını içeren nüshaları günümüze ulaşmıştır.²⁸¹ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 5, s. 375)

25- **Attâbî**, Ahmed b. Muhammed Ebû Nasr (Ebû'l-Kâsım) Zeynüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ömer el-Attâbî el-Buhârî (ö. 586/1190). Hanefî fakihi ve tefsir âlimi.

Câmi'u (Cevâmi'u)'l-Fıkh: İlk Hanefî kaynaklarına dayanan ve Ebû Hanîfe ile talebelerinin görüşleri yanında mütekaddimîn ve müteahhirîn Hanefî âlimlerinin verdiği fetvaları da kapsayan eser *el-Fetâva'l-Attâbiyye* adıyla tanınmış olup daha sonraki Hanefî fıkıh kitaplarında, özellikle fetâvâlarda kendisine atıflarda bulunmaktadır.²⁸² (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 4, s. 95)

26- **Mevsilî**, Abdullah b. Mahmûd Ebû'l-Fazl Mecdüddîn Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd el-Mevsilî (ö. 683/1284). Hanefî fakihi.

el-Muhtâr li'l-Fetvâ: (I-V, el-İhtiyâr ile birlikte) Ebû Hanîfe'nin fikhını derlemesi yönündeki istek üzerine gençlik yıllarında mübtedfiler için hazırladığı bu eser Hanefî mezhebinin “*mütûn-i erbaa*” olarak bilinen dört temel metninden biridir. Ebû Yûsuf, İmâm Muhammed ve İmâm Şâfiî'nin muhalefetlerinin rumuzlarla gösterildiği kitap Ebû Hanîfe'nin görüşleri esas alınarak kaleme alınmıştır.²⁸³ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi , c. 4, s. 85, 288)

27- **Nesefî**, Ebû'l-Berekât Ebû'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullâh b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî (ö. 710/1310). Hanefî mezhebinin klasik sonrası döneminde çok etkili olan bir âlim.

²⁸¹ Taş, Aydın, “Şeybânî, Muhammed b. Hasan”, DİA, Ankara 2010, c. XXXIX, s. 38.

²⁸² Ünal, Halit, “Attâbî, Ahmed b. Muhammed”, DİA, Ankara 1991, c. IV, s. 93.

²⁸³ Yaylalı, Davud, “Mevsilî, Abdullah b. Mahmûd”, DİA, Ankara 2004 , c. XXIX, s. 487.

Kenzü'd-Dekâik: Hanefî doktrininin temel metinlerinden biri olup el-Vâfî'nin özetidir. Eserin müstakil ve şerhleriyle birlikte birçok baskısı yapılmıştır.²⁸⁴ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 5, s. 348)

28- **Fethu'l-Kadir**, İbnü'l-Hümâm (ö. 861/1457) tarafından Burhâneddin el-Merginânî (ö. 593/1197)'nin *el-Hidâye* adlı eserine yazılan şerh. (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 5, s. 8, 42, 106, 244, 370; c. 6, s. 178; c. 11, s. 348)

29- **el-Muğnî**, Ebü'l-Kasım el-Hırakî (ö. 334/946)'nin Hanbelî fıkına dair *el-Muhtasar* adlı eseri üzerine Muvaffakuddin İbn Kudâme'nin (ö. 620/1223) yazdığı şerh. (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi , c. 4, s. 78, 82, 471)

30- **Karâfî Şhabeddin**, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdris b. Abdirrahmân el-Mısırî el-Karâfî (ö. 684/1285). Mâlikî fakih ve usûl-i fıkîh âlimi. (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi , c. 5, s. 136, 239)

31- **İbn Kayyim el-Cevziyye** Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zürâî ed-Dımaşkî el-Hanbelî (ö. 751/1350). İslâm bilimlerinin birçok alanında eser vermiş Hanbelî âlimi.

a- *I'lâmü'l Muvakkiin an Rabbi'l-'âlemîn*: Mezhepler üstü veya Selefî nitelikte bir metodoloji denemesi mahiyetindeki eserde bu metodolojinin Hz. Peygamber'den itibaren gelişim seyri ve genel esasları ele alınmıştır. (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 3, s. 327, 328; c. 5, s. 123, 124)

b- *İğâsetü'l-lehfân fî Hükmi Talâkı'l-Ğazbân (el-Iğâsetü's-Suğra)*. Bu risâlede öfke halinde söylenen talâk sözlerinin hukukî sonuç doğurmayacağı savunulur.²⁸⁵ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 11, s. 357)

32- **Kerhî**, Ebü'l-Hasen Ubeydullah b. el-Hüseyn b. Dellâl el-Kerhî (ö. 340/952) Hanefî mezhebinin sistemleştirilmesinde önemli katkıları bulunan, Irak Hanefiliği çizgisinin önde gelen temsilcisi, usulcü, fakih.

²⁸⁴ Bedir, Murteza, "Neseфі, Ebü'l-Berekât", DİA, Ankara 2006, c. XXXII, s. 567.

²⁸⁵ Apaydın, H.Yunus, "İbn Kayyim el-Cevziyye", DİA, Ankara 1999, c. XX, s. 109.

a- *er-Risâle*: Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf ve Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî gibi ilk Hanefî imâmlarının görüşlerinin dayandığı genel ilke ve kuralları tesbite yönelik hacmi küçük, kıymeti büyük bir risâledir.

b- *el-Muhtasar*: Sonraki âlimler tarafından gerek mezhep İmâmlarının görüşlerinin yorumu gerekse Kerhî'nin şahsî görüşleri konusunda kaynak olarak kullanılan eserdir.²⁸⁶ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 3, s. 400; c. 4, s. 179)

33- **İbnü'l-Mâcişûn**, Ebû Mervân Abdülmelik b. Abdilazîz b. Abdillâh b. Ebî Seleme el-Kureşî et-Teymî el-Medenî (ö. 212/827).

İmâm Mâlik'in önde gelen talebelerinden. İbnü'l-Mâcişûn'un güvenilir olduğu belirtilmekle birlikte genel olarak rivâyet konusundaki hatalarına işaret edilmekte, bazı hadis münekkitleri tarafından zayıf sayılmaktadır. Zehebî, Ebû Dâvûd'un İbn Mâcişûn'un hadisten anlamadığı yönündeki ifadesinin; “Sikâ olmakla birlikte hadis konusunda mütehasıs değildir” şeklinde anlaşılmıştır. Rivâyetlerini ve fikhî görüşlerini topladığı birer kitâbı bulunduğu kaynaklarda belirtilmektedir.²⁸⁷ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 2, s. 321; c. 3, s. 265 ; c. 5, s. 214)

34- **Kudûrî**, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed el-Kudûrî (ö. 428/1037). Müctehid Hanefî âlimi.

el-Muhtasar: Fıkıh sahasında yüzyıllarca ders kitabı olarak okutulan önemli bir eser olup erken dönemde baskıları yapılmış Türkçe'ye, Farsça'ya ve bazı Batı dillerine tercüme edilmiştir.²⁸⁸ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 3, s. 227, 400, c. 7, s. 431)

35- **Mervezî**, Muhammed b. Nasr Ebû Abdillâh b. Yahyâ el-Mervezî (ö. 294/906). Şâfiî fakihî ve muhaddis.

İhtilâfû'l-Ulemâ: (nşr. Seyyid Subhî es-Sâmerrâî, Bağdat 1401/1981; Beyrut 1406/1986). *İhtilâfû'l-Fukahâ* (nşr. Muhammed Tâhir Hakîm, Riyad 1420/ 2000) olarak da bilinen ve hilâf türünün belli başlı örnekleri arasında yer ala eserde Ebû Hanîfe, İmâm Malik, İmâm Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel'in görüşlerinin yanı sıra Evzâî,

²⁸⁶ Apaydın, H. Yunus, “*Kerhî*”, DİA, Ankara 2002, c. XXV, s. 287.

²⁸⁷ Günay, H. Mehmet, “*İbnü'l-Mâcişûn*”, DİA, Ankara 2000, c. XXI, s. 123.

²⁸⁸ Kallek, Cengiz, “*Kudûrî*”, DİA, Ankara 2002, c. XXVI, s. 322.

İbn Şübrüme, İbn Ebû Leylâ, Ebû Sevr gibi günümüzde müntesibi bulunmayan mezhep İmâmlarının da görüşlerine yer verilmektedir.²⁸⁹ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 4, s. 171)

36- **İbnü'l-Kassâr**, Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed el-Bağdâdî (ö. 397/1007) Mâlikî fakihî.

İbnü'l-Kassâr'ın günümüze ulaştığı bilinen tek eseri *Uyûnü'l-Edille ft Mesâ'ili'l-Hilâf Beyne Fukahâ'i'l-Emsâr* olup Mâlikî mezhebiyle diğer mezhep ve müctehidler arasındaki görüş ayrılıklarını ele alan hacimli bir kitaptır. Fas Karâviyyîn (nr. 467) ve İspanya Escorial (nr. 1088) kütüphanelerinde kayıtlı birer yazması bulunmaktadır.²⁹⁰ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 3, s. 134)

37- **Müzenî**, Ebû İbrâhîm İsmâîl b. Yahyâ b. İsmâîl el-Müzenî el-Mısırî (ö. 264/878) İmâm Şâfîî'nin önde gelen talebesi, müctehid.

el-Muhtasar (el-İhtisâr): İmâm Şâfîî'nin *el-Ûm* adlı eseriyle birlikte Şâfîî mezhebinin temel kaynakları arasında yer alan ve ders kitâbı olarak okutulan bu eser Şâfîî'nin öğrencileri tarafından onun mezhebine dair yazılan ilk kitaptır.²⁹¹ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi , c. 3, s. 28, 125)

38- **Kâdîhan**, Ebü'l-Mehâsin Fahrüddîn Hasen b. Mansûr b. Mahmûd el-Özkendî el-Fergânî (ö. 592/1196). Fetâvâ'sıyla tanınan Hanefî fakihî

a- *Fetâvâ Kâdîhân*: Kaynaklarda el-Fetâvâ'l-Hâniyye veya kısaca el-Hâniyye olarak da anılan eser, Hanefî mezhebinde yazılan en muteber ve yaygın fetva kitaplarından biridir.

b- *Şerhu'l-Câmi's-Sağir*: Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin, "Zâhirü'r-rivâye" diye anılan ve Hanefî mezhebinin ilk temel kaynaklarını oluşturan eserlerinden *el-Câmi's-Sağir*'in önemli şerhlerinden biridir.²⁹² (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 3, s. 53; c. 4, s. 494; c. 5, s. 51, 107)

²⁸⁹ Ünal, Halit, "Mervezî, Muhammed b. Nasr", DİA, Ankara 2004, c. XXIX, s. 235.

²⁹⁰ Özen, Şükrü, "İbnü'l-Kassâr", DİA, Ankara 2000, c. XXI, s.105.

²⁹¹ Özen, Şükrü, "Müzenî", DİA, Ankara 2006 , c. XXXII, s. 248.

²⁹² Özel, Ahmet, "Kâdîhan", DİA, Ankara 2001, c. XXIV, ss. 122-123.

39- **Cüveynî**, İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî Rüknuddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf el-Cüveynî et-Tâî en-Nisâbü'rî (ö. 478/1085). Eş'arî kelâmcısı ve Şâfiî fakihî.

a- *Nihâyetü'l Matlab fî Dirâyetil-Mezheb*: Cüveynî'nin "hayatımın meyvesi" diye nitelendirdiği eser Şâfiî fikhına dair önemli kaynaklardan biri olup Abdülazîm ed-Dîb tarafından iki büyük cilt halinde yayımlanmıştır (Devha 1399/1979).

b- *el-Burhân fî Usûli'l-Fıkh*: Abdülazîm ed-Dîb tarafından ilmî neşri yapılmıştır (Devha 1399/1979)²⁹³ (Tecrid-i Sarîh Terceme ve Şerhi; c. 3, s. 14; c. 4, s. 86, 486, 490)

40- **İbnü'l-Kâsım**, Ebû Abdillâh Abdurrahmân b. Kasım b. Hâlid el-Utakî el-Mısrî (ö. 191/806). İmâm Mâlik'in önde gelen talebelerinden.

Mâlikî fikhının *el-Muvatta'* dan sonra temel kaynağı olan *el-Müdevvene*, İbnü'l-Kâsım'ın rivâyet ve görüşlerini toplayan en önemli eserdir. Devrin diğer Mâlikî fakihî Sahnûn, İbnü'l-Kâsım'ın vefatından sonra tashih edilmiş nüshayı esas alarak son kısmı hariç olmak üzere eseri fikh konularına göre yeniden sistematik bir tasnife tâbi tutmuştur. *el-Muvatta'*dan yaptığı alıntılarla İmâm Mâlik'in İbn Vehb, Eşheb el-Kaysî gibi ileri gelen talebelerinin ictehadlarını ekleyip kendisinin savunduğu görüşleri de bazı hadisler ve sahâbî görüşleriyle destekleyerek esere son şeklini vermiştir. *el-Müdevvenetü'l-Kübrâ* adını koyduğu bu eser büyük rağbet görmüş ve üzerinde şerh, ihtisâr vb. çalışmalar yapılmıştır.²⁹⁴ (Tecrid-i Sarîh Terceme ve Şerhi, c. 2, s. 722, 850, 880; c. 3, s. 175; c. 4, s. 249, 356; c. 5, s. 76, 214; c.6, s.323, 361; c. 8, s. 14; c. 12, s. 22)

41- **Gazzâlî**, Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî (ö. 505/1111)

el-Müstasfâ fî 'İlmi'l-Usûl: Gazzâlî'nin Nişâbur'da iken hayatının sonlarına doğru kaleme aldığı sanılan kitap, gerek muhtevâsı gerekse etkileri bakımından düşünürün en önemli eserlerinden biridir. Burada mantıkla fikh usulünü ustaca mezcetmiş olan Gazzâlî, aynı zamanda yeni mantık anlayışının da doğmasına zemin ha-

²⁹³ ed-Dîb, Abdülazîm, "Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn", DİA, Ankara 1993, c. VIII, s. 141.

²⁹⁴ Özen, Şükrü, "İbnü'l-Kâsım", DİA, Ankara 2000, c. XXI, s. 104.

zırlamıştır.²⁹⁵ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 3, s. 327, 353; c. 4, s. 86, 486, 490)

42- **Kaffâl**, Abdullah b. Ahmed Ebû Bekr Abdullah b. Ahmed b. Abdillâh el-Kaffâl el-Mervezî el-Horasânî (ö. 417/1026) Şâfiî fakihî.

el-Fetâvâ: Süleymaniye Kütüphanesinde ona nisbet edilen *Fetâva'l-Kaffâl* adlı kitabın kapağında eser ve müellif ismi farklı bir hatla yazılmış olup metinde yazar ismine rastlanamamıştır. Müellif, “şeyh” diye zikrettiği hocasına hazır bulunduğu meclislerde sorulan soruları ve cevaplarını tasnife tâbi tutmaksızın yazıya geçirdiği gibi kendi görüş ve fetvalarını da aktarmıştır.²⁹⁶ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi , c. 2, s. 878)

43- **İbn Kudâme**, Muvaffakuddîn Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâilî el-Makdisî (ö. 620/1223). Hanbelî fakihî ve usulcüsü.

el-Muğni: Ebû'l-Kâsım el-Hırakî'nin Hanbelî fikhına dair ilk el kitâbı niteliğindeki *el-Muhtasar'ı* üzerine yazılan çok sayıdaki şerhin en meşhurlarından biri olup çeşitli neşirleri yapılmıştır. İbn Kudâme bu şerhte, Hanbelî mezhebindeki farklı görüşler yanında diğer mezhep İmâm ve müctehidlerinin de icihadlarına geniş şekilde yer vermiş ve aralarında tercihlerde bulunmuştur. Bir fıkıh ansiklopedisi niteliğindeki eser İslâm hukukçuları tarafından önemli bir kaynak olarak kabul edilmiştir.²⁹⁷ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 2, s. 869, 870; c. 3, s. 124; c. 4, s. 78, 82, 158, 456, 471, 531)

44- **el-Mühezzeb**, Ebû İshak eş-Şîrâzî'nin (ö. 476/1083). Şâfiî fikhına dair eseri. Şâfiî fikhının temel kitaplarından biri olup müellifinin yetiştirdiği çizgideki mezhep birikimini yansıtan *el-Mühezzeb*'de bazı tasarruflar dışında Müzenî'nin *el-Muhtasar*'ındaki konu sıralaması esas alınmıştır. Şâfiî'nin mezhebindeki temel hükümleri delilleriyle ve bunlara bağlı olarak ortaya çıkan ihtilâflı meseleleri gerekçeleriyle açıklamak amacıyla yazılmıştır. Nevevî, *el-Mecmû Şerhu'l-Mühezzeb* adlı bir

²⁹⁵ Dönmez, İbrahim Kafi, “Gazzalî”, DİA, Ankara 1996, c. XIII, s. 515.

²⁹⁶ Kallek, Cengiz, “Kaffâl, Abdullah b. Ahmed”, DİA, Ankara 2001, c. XXIV, s. 146.

²⁹⁷ Koca, Ferhat, “İbn Kudâme, Muvaffakuddin”, DİA, Ankara 1999, c. XX, s. 139.

şerh yazmıştır.²⁹⁸ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 2, s. 611, 789; c. 4, s. 456; c. 5, s. 263, 264)

45- **Serahsî**, Şemsüleimme Ebû Bekr Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî (ö. 483/1090). *el-Mebsût* adlı eseriyle tanınan Hanefî fakihî.

Serahsî'nin çalışmalarının büyük bir kısmı hapiste iken yazılmış veya çıktık-tan sonra tamamlanmıştır. *el-Mebsût*. Serahsî, Özkent Hapishanesi'ndeki ilk sarsıntı geçtikten sonra yakın bir gelecekte hapisten kurtuluş imkânı göremeyince bir çalışma konusu bulma ihtiyacı duymuştur. Bizzat kendisinin söylediği gibi Şeybânî'nin şahe-seri olan *el-Asl*'ı ve diğer kitaplarını özetleyen bir eser olan Hâkim eş-Şehîd'in *el-Muhtasarü'l-Kâfi*'sini şerhetmeyi uzun zamandan beri arzu ediyordu. Şartların müsaade etmesi ve kendisini teselli etmeye çalışan bazı dostların telkinleri Serahsî'yi bu isteğini gerçekleştirmeye yöneltmiş, eseri Hanefî mezhebindeki fikhî görüşlerin ve delillerinin en geniş şekilde ele alındığı ve sistemli bir tahlilinin yapıldığı ilk ve en hacimli çalışma olmuştur.²⁹⁹ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. s. 441, 721, 741; c. 3, s. 10, 316 ; c. 4, s.70, 94, 347, 321, 326, 337, 400, 456, 474, 486; c. 5, s. 109, 122, 207, 229, 383, 380, 208, 213; c. 6, s. 277, 232; c.11, s. 192)

46- **Merginânî**, Burhâneddin Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî el-Merginânî (ö. 593/1197). *el-Hidâye* adlı eseriyle tanınan Hanefî fakihî.

el-Hidâye: (Kahire 1282; nşr. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd, I-IV, Kâhire 1385/1966). Müellifin *Bidâyetü'l-Mübtedî* üzerine yaptığı bir şerh olup Hanefî mezhebinin en tanınmış ve en çok güvenilen metinlerinden biridir.³⁰⁰ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 2, s. 626, 741, 774, 850, 869, 871; c. 3, s. 11, 170, 227, 332, 400, c. 4, s. 456, 475, 512; c. 5, s. 379; c. 6, s. 57, 147, 157, 434; c. 7, s. 167, 431; c. 8 , s. 15, 53; c. 12, s. 33)

²⁹⁸ Aybakan, Bilal, “*el-Mühezzeb*”, DİA, Ankara 2006, c. XXXI, s. 518.

²⁹⁹ Hamidullah, Muhammed, “*Serahsî, Şemsüleimme*”, DİA, Ankara 2009, c. XXXVI, s. 544.

³⁰⁰ Koca, Ferhat, “*Merginânî, Burhâneddin*”, DİA, Ankara 2004, DİA, c. XXIX, s. 182.

47- **Kâsânî**, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-Kâsânî (ö. 587/1191). Hanefî fakihî.

Bedâiyu's-Sanâ'i fî Tertîbi's-Şerâ'idir: Kâsânî'nin bilinen en önemli eseri Eser, Alâeddin es-Semerkandî'nin Kudûrî'nin *el-Muhtasar*'ına dayanan *Tuhfetü'l-Fukahâ'* adlı kitâbının şerhi olarak kaleme alınmakla beraber klasik anlamda bir şerh olmayıp yepyeni bir sistemle yazılmıştır.³⁰¹ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi , c. 2, s. 334, 458 ; c. 4, s. 349, 486, 512; c. 5, s. 64, 75, 100, 323, 329, 333, 391, 393; c. 6, s. 6, 9, 10; c. 8, s. 198, 202, 203)

48- **Süyûtî**, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî (ö. 911/1505). Tefsir, hadis, fıkıh, Arap dili ve edebiyatı âlimi.

a- *el-Hâvî li'l-Fetâva*: Süyûtî'nin fetvalarını bir araya getirdiği eseridir. Fıkıhla ilgili fetvalar fıkıh kitaplarının sistematığına göre sıralanmış, bunların dışında sayısı yetmiş dokuzu bulan bazı fetvalar risâleler halinde verilmiştir.

b- *el-Eşbâh ve'n-Nezâir fî Kavâid ve Fürûi Fıkhi's-Şâfiyye*: Süyûtî'nin İslâm hukukundaki küllî kaideleri ve benzer meselelerin tâbi olduğu hükümleri ele alan bu eseri aynı konuda daha önce yazılmış eserlerden farklı tertip edilmiş olmasıyla dikkat çeker.³⁰² (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 5, s. 348)

49- **İmâm Şâfiî** (ö. 204/820) (Bilgi için Mukaddime'de kullanılan kaynaklar kısmına bakınız) (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 1, s. 179, 195, 222; c. 2, s. 248, 288, 594, 598, 708, 646, 855, 893, 894; c. 3, s. 12, 77, 332, 335; c. 4, s. 172; c. 5, s. 136, 309, 475; c. 11, 345, 380 ; c. 12, s. 11)

50- **Kirmânî, Rükneddin**, Ebü'l-Fazl Rüknüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Emîrveyh el-Kirmânî (ö. 543/1149) Hanefî fakihî.

et-Tecrid (et-Tecridü'r-Rükni): Fıkıha dair olan eser (Murad Molla Ktp., nr. 1084) müellifin öğrencisi Tâceddin el-Kerderî tarafından *el-Müfîd ve'l-Mezîd* adıyla

³⁰¹ Koca, Ferhat, "Kâsânî", DİA, Ankara 2001, c. XXIV, s. 531.

³⁰² Özkan, Halit, "Süyûtî", DİA, Ankara 2010, c. XXXVIII, s. 188.

şerhedilmiştir (Beyazıt Devlet Ktp., Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, nr.181).³⁰³ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi , c. 4, s. 474)

51- **İbn Hazm**, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî (ö. 456/1064) (Bilgi için Mukaddime’de kullanılan kaynaklar kısmına bakınız) (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi; c. I, s. 155, 204; c. 2, s. 303, 788, 887, c. 3, s. 4, 228, 380 ; c. 4, s. 362, c.5, s. 60, 214; c. 6, s. 62, 70, 273, 305, 536; c. 7, s. 6, 206, 269)

52- **el-Âlemgîriyye**, Hanefî mezhebinin görüşlerini toplayan ve Hindistan dışında daha çok el-Fetâva’l-Hindiyye adıyla tanınan Arapça fetva kitabı.

Şah Cihan'ın Hindistan'da elli yıl kadar saltanat süren üçüncü oğlu Sultan Evrenğzîb Âlemgîr'in (1658-1707) emriyle telif edilmiştir. Evrenğzîb adaletin tevziinde etkinliği artırmak için, fıkıh kitaplarında dağınık halde bulunan kuvvetli görüşlerin kazâ ve fetvaya esas olacak şekilde tasnif edilerek düzenlenmesini emretmiş ve bu maksatla bir heyet oluşturulmuştur. Eser, Burhânpürü Şeyh Nizâm (ö. 1090/1679) başkanlığında onar kişilik birer ekiple çalışan dört yardımcısı Şeyh Vecîhüddin, Şeyh Celâleddin Muhammed, Kâdî Muhammed Hüseyin ve Molla Hâmid'den meydana gelen âlimler heyetinin ortak çalışmasıyla 1664-1672 yılları arasında kaleme alınmıştır. Hanefî mezhebine dair birçok muteber kaynaktan derlenen *el-Fetâva'l-Âlemgîriyye*'nin tertibinde Hanefîler'in meşhur kitaplarından *el-Hidâye* örnek alınmıştır.³⁰⁴ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi , c. 7, s. 194, 271)

53- **İbnü'l-Münzir en-Nîsâbûrî**, Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhîm b. el-Münzir en-Nîsâbûrî (ö. 318/930) Görüşleri etrafında *Münzirîyye* adıyla bir mezhep oluşan müctehid âlim.

a- *el-İşrâf alâ Mezâhibi Ehli'l-İlm*: Müellif eserde ele aldığı münâkehât, muamelât ve cinâyâtla ilgili konularda kendisinden önceki hukukçuların fikirlerini delilleriyle birlikte inceledikten sonra kendi görüşlerini zikretmektedir.

b- *el-İcma*: Fıkıh bablarına göre düzenlenmiş olup üzerinde icmâ edilen meseleleri ele almaktadır. Fuâd Abdülmün'im Ahmed (Devha 1401, 1402; İskenderiye

³⁰³ Yaşaroğlu, Kamil, “*Kirmânî, Rükneddin*”, DİA, Ankara 2002, c. XXVI, s. 65.

³⁰⁴ Özel, Ahmet, “*el-Âlemgîriyye*”, DİA, Ankara 1989, c. II, s. 366.

1402, 1411/1991; Katar 1987), Ebû Hammâd Sagîr Ahmed b. Muhammed Hanîf (Riyâd 1402/1982), Abdullah Ömer el-Bârûdî (Beyrût 1406/1986) ve Muhammed Ali Kutub (Beyrût 1987) tarafından neşredilen eseri ayrıca Abdülkadir Şener Türkçe tercümesiyle birlikte yayımlamıştır (Ankara-1983).³⁰⁵ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 2, s. 312, 581, 605, 700, 770, 792, 801; c. 3, s. 197; c. 4, s. 192, 328, 330, 337, 362; c. 5, s. 6, 213, 273; c. 6, s. 55, 212, 484; c. 7, s. 35)

54- **Mâverdü**, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdü (ö. 450/1058). Siyaset ve ahlâk nazariyeleriyle tanınan Şâfiî fakihî. (Bilgi için Mukaddime'de kullanılan kaynaklar kısmına bakınız) (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi; c. 5, s. 39, 46, 225, 263, 289 ; c. 6, s. 29, 363, 370, 382)

55- **Turtûşî**, Ebü Bekr Muhammed b. Velîd b. Muhammed b. Halef el-Fihrî et-Turtûşî (ö. 520/1126) Endülüslü Mâlikî fıkıh âlimi ve muhaddis.

Sirâcü'l-Mülûk: 516'da (8 Eylül 1122) tamamlanan ve siyâsetnâme (nâsihatnâme) türünün ilk örneklerinden olan eserde müellif siyaset felsefesi, siyaset ahlâkı, devlet yapısı ve kamu hukukunun temel ilkelerine dair görüşlerini altmış dört bölüm halinde kaydetmiştir. Eseri, Sait Aykut tercüme etmiştir (*Sirâcü'l-Mülûk Siyaset Ahlâkı ve İlkelerine Dair*, İstanbul 1995)³⁰⁶ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 5, s. 207, 213; c. 6, s.70)

56- **İbn Abdüsselâm**, İzzeddin, Ebü Muhammed İzzüddîn Abdülazîz b. Abdisselâm b. Ebi'l-Kâsım es-Sülemî ed-Dımaşkî (ö. 660/1262) (Bilgi için Mukaddime'de kullanılan kaynaklar bölümüne bakınız.) (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 7, s. 63)

57- **Hâkim eş-Şehîd**, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Mervezî el-Belhî el-Hâkim eş-Şehîd (ö. 334/945) Sâmânîler zamanında vezirlik yapan Hanefî fakihî.

el-Kâfi: Müellif, en önemli eseri olan ve *el-Muhtasarü'l-Kâfi* diye de anılan bu çalışmasında İmam Muhammed'in *zâhirü'r-rivâye* kitaplarını birleştirip tekrarları çıkararak konuları fıkıh bablarına göre tanzim etmiştir. Hanefî mezhebindeki *zâhi-*

³⁰⁵ Kallek, Cengiz, "İbnü'l-Münzir en-Nisâbü'rî", DİA, Ankara 2000, c. XXI, s. 159.

³⁰⁶ Kılıç, Muharrem, "Turtûşî", DİA, Ankara 2012, c. XLI, s. 431.

rü'r-rivâye görüşlerin tesbiti konusunda güvenilir bir kitap olan *el-Kâfi* mezhepte İmam Muhammed'in eserlerinden sonra temel kaynaklardan biri sayılır. *el-Kâfi*'nin birkaç şerhi arasında en önemlisi Şemsüleimme es-Serahsî tarafından kaleme alınan *el-Mebsût*'tur (İXXX, Kâhire 1324-1331)³⁰⁷ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 7, s. 45)

58- **et-Tıbyân fî Zekâti'l-Esmân**: Kâmil Miras'ın c. 5, s. 72, 73'de alıntı yaptığı fakat müellif ismi belirtmediği eser hakkında bilgiye ulaşamadık.

59- **Ebû Yûsuf**, Ebû Yûsuf Ya'küb b. İbrâhîm b. Habîb b. Sa'd el-Kûfî (ö. 182/798) Ebû Hanîfe'nin önde gelen talebesi, müctehid hukukçu ve ilk kâdılıkudât.

Kitâbü'l-Harâc: İslâm fıkıh tarihinde malî hukuk sahasında yazılan en önemli eserlerden biri olup bu alanda günümüze kadar ulaşan ilk telif olduğunda şüphe yoktur. Genel olarak devletin ekonomik siyasetinin portresini çizmek gayesiyle telif edilen eserde dinî ve sosyal konularla ilgili bilgiler de yer almakta, bu sebeple bazı araştırmacılar tarafından içinde fıkıh, hadis, muhasebe, hukuk, sosyoloji, edebiyat, coğrafya vb. konuların bulunduğu bir hazine olarak değerlendirilmektedir. Türkçe'ye ve bazı Batı dillerine de tercüme edilmiştir.³⁰⁸ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 5, s. 375)

60- **Dâvûd ez-Zâhirî**, Ebû Süleymân Dâvûd b. Alî b. Halef el-İsfahânî (ö. 270/884) Zâhirî mezhebinin kurucusu.

Birçok eser telif ettiği anlaşılan Dâvûd'un 150 kadar eserinin adı İbn Nedîm tarafından zikredilmiştir (el-Fihrist, s. 271-272). Fıkî görüşleri öğrencileri tarafından sonraki nesillere intikal ettirilmiştir, Muhammed eş-Şattî (ö. 1307/1889-90) talebelerinin rivayetlerinden hareketle Dâvûd'un görüşlerini bir araya getirmiştir.³⁰⁹ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 3, s. 10, 44)

61- **el-İnâye**, Ekmeleddin el-Bâbertî (ö. 786/1384) tarafından Burhâneddin el-Merginânî'nin el-Hidâye adlı eserine yazılan şerh. *el-Hidâye* üzerine altmış civarında şerh ve hâşiye yazılmış olup, *el-İnâye*, Anadolu'da çok meşhur olmuştur. Başta

³⁰⁷ Gözübenli, Beşir, "Hâkim eş-Şehîd", DİA, Ankara 1997, c. XV, s. 196.

³⁰⁸ Ögüt, Salim, "Ebû Yûsuf", DİA, Ankara 1994, c. X, s. 264.

³⁰⁹ İtr, Nureddin, "Dâvûd ez-Zâhirî", DİA, Ankara 1994, c. IX, ss. 49-50.

Siğnâki'nin *en-Nihâye*'si olmak üzere çeşitli şerhlerden faydalanılarak sade bir dille kaleme alman, dil, gramer ve fıkıh usulü yönünden tahlillerin yapıldığı, delillerin değerlendirildiği eserde yer yer diğer şerhler tenkit edilmiştir. Eserde diğer mezheplerin görüşlerine temas edildiği gibi Ebû Hanîfe ve talebelerinin ictihad ve delilleri değerlendirilirken sonraki Hanefî âlimlerin tercihlerine de yer verilmiştir. Sâdî Çelebi ve Muhammed b. İbrâhim ed-Dürûrî'ye ait iki hâşiyesi bulunan eserin çeşitli baskıları yapılmıştır.³¹⁰ (Tecrid-i Sarîh Terceme ve Şerhi, c. 5, s. 243, 435)

62- **Halebî, İbrâhim b. Muhammed**, İbrâhîm b. Muhammed b. İbrâhîm el-Halebî (ö. 956/1549) Osmanlı âlimi, fakih.

a- *Mülteka'l-Ebhur*: Kudûrî'nin el-Muhtasar'ı ile el-Muhtâr, *Kenzü'd-Dekâ'ik* ve *el-Vikâye* gibi Hanefî fıkhnın meşhur metinlerine dayanan kitap Halebî'nin en tanınmış eseridir. 17.000'den fazla fikhî meseleyi ihtiva eden *Mülteka'l-Ebhur* Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulmuş, aynı zamanda kadıların ve müftülerin başvuru kaynaklarından birini teşkil etmiştir.

b- *Gunyetü'l-Mütemellî fi Şerhi Münyeti'l-Musallî*: Sedîdüddin Kâşgarî'nin (ö. 705/1305) *Münyeti'l-Musallî* adlı eserine yazdığı şerhtir. Tahâret ve namaz konularını Hanefî fikhına göre ayrıntılı biçimde ele alan kitap uzun süre medreselerde ders kitabı olarak okutulmuştur. Birçok defa basılan eser (Leknev 1222, 1323, 1256, 1295, 1300, 1325; Lahor 1310, 1314) *Halebî Kebîr* diye tanınır.³¹¹ (Tecrid-i Sarîh Terceme ve Şerhi, c. 4, s. 161, 495)

63- **Kâmil Miras**, (1875-1957). Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ile tanınan son dönem Türk âlimi ve siyaset adamı.

Târih-i Fıkıh: Kamil Miras c. 5 sayfa 327'de bu eserinden alıntı yapar.

64- **Nevevî**, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî (ö. 676/1277) Hadis âlimi ve fakih.

Ravzatü't-Tâlibîn ve Umdetü'l-Müttakin: Abdülkerîm b. Muhammed er-Râfî'nin Gazzâlî'nin *el-Vecîz*'i için yazdığı *eş-Şerhu'l-Kebîr*'in (*Fethu'l-Azîz*) muh-

³¹⁰ Kallek, Cengiz, "*el-Hidâye*", Ankara 1998, c. XVII, s. 471.

³¹¹ Has, Şükrü Selim, "*Halebî, İbrâhim b. Muhammed*", DİA, Ankara 1997, c. XV, s. 232.

tasarıdır. Şâfiî fikhını en güzel şekilde derlemesiyle meşhur olan kitap üzerinde kırk kadar âlimin şerh, hâşiye, muhtasar, ta'lik ve tashih türünden çalışması vardır.³¹² (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 7, s. 12, 60)

65- **Akseki, Ahmet Hamdi** (1887-1951) Din âlimi, Türkiye Cumhuriyeti'nin üçüncü Diyânet İşleri başkanı.

İslâm'da Resim ve Sûretin Mâhiyeti: (Tasvir ve ittihâz-ı Suver). Kamil Miras'ın cilt 6, s. 534'de belirttiği eser Akseki'nin yayınlanmamış eserleri arasındadır.³¹³

4.2.4 . Akâid ve Kelâm Kaynakları

1- **Fahreddin er-Râzî**, Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî (ö. 606/1210). Kelâm, felsefe, tefsir ve usûl-i fıkıh alanındaki çalışmalarıyla tanınan Eş'arî âlimi.

el-Metâlibü'l-Âliye: Kelâma dair en hacimli eseri olan bu Kitâbı Ahmed Hicâzî es-Sekkâ dokuz cilt olarak yayımlamıştır.³¹⁴ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 9, s. 285)

2- **Devvânî**, Ebû Abdillâh Celâlüddîn Muhammed b. Es'ad b. Muhammed ed-Devvânî es-Sıddîki (ö. 908/1502). Dinî ve aklî ilimlerin çeşitli dallarında eser veren Eş'arî kelâmcısı.

Şerhu'l-Aka'idi'l-Adudiyye: Eş'arî kelâmcılarından Adudüddin el-Îcî'nin *el-Aka'idü'l-Adudiyye* adlı risalesine yapılan şerhtir. Müellifin en meşhur eserlerinden biri olan bu şerhe çeşitli hâşiyeler yazılmıştır.³¹⁵ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi , c. 4, s. 296, 315)

³¹² Kandemir, M. Yaşar, “Nevevî”, DİA, Ankara 2007, c. XXXIII, s. 47.

³¹³ Bolay, Süleyman Hayri, “Akseki, Ahmet Hamdi”, DİA, c. II, s. 295.

³¹⁴ Yavuz, Yusuf Şevki, “Fahreddin er-Râzî”, DİA, Ankara 1995, c. XII, s. 93.

³¹⁵ Anay, Harun, “Devvânî”, DİA, Ankara 1994, c. IX, s. 257.

3- **Akâidü'n-Neseffî**, Ebû Hafs Necmeddin Ömer b. Muhammed en-Neseffî'nin (ö. 537/1142) akâide dair risâlesi.

'*Akâ'idü'n-Neseffî*'ye yapılan şerhlerin en meşhuru ve üzerinde en çok durulması, Teftâzânî'nin *Şerhu'l-Akâid*idir. Teftâzânî, eserinde ilahiyatta aklın gücüne ve yetkisine ağırlık veren bir metot kullanmıştır. Aklın varlıklar hakkında ulaştığı bilgilerin kesin bilgiler olduğunu belirten Teftâzânî, âyan ve araz nazariyesinde kelâmcılarla filozofların görüşleri arasındaki farka işaret ederek cevheri ferd görüşünü ispat için ortaya konan delilleri yeterli bulmamakla beraber, muhtemelen filozoflara karşı bir reddiye vasfi taşıması sebebiyle bu görüşü övmüştür. Eş'arî mektebine mensup bir kelâmcı olan Teftâzânî, Mâtürîdî olan Neseffî'yi zaman zaman tenkit ederek Eş'arîliği savunmuş, yer yer de Mâtürîdî fikirleri aynen benimsemiştir.³¹⁶ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 4, s. 296; c. 6, s. 315)

4- **Cürcânî**, Seyyid Şerîf Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî el-Hanefî (ö. 816/1413). Arap dili, kelâm ve fıkıh âlimi.

Şerhu'l-Mevâkıf: Adudüddin el-Îcî (ö. 756/1355)'nin *el-Mevâkıf* adlı eserine yapılan şerhlerin en meşhurudur.³¹⁷ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi; c. 11, s. 202)

5- **Gazzâlî**, Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî (ö. 505/1111)

el-Maksadü'l Esnâ fî Şerhi Esmâ'illûhi'l-Hüsnâ: Allah'ın doksan dokuz isminin mânasını açıklamak üzere kaleme alınan eser Kâhire'de basılmış (1324/1906), daha sonra da baskılar tekrarlanmıştır.³¹⁸ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 4, s. 19, 222)

6- **Tahâvî**, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısırî et-Tahâvî (ö. 321/933). Hanefî fakihî ve muhaddis.

el-Akidetü't-Tahâviyye: Ebû Hanîfe ile öğrencileri Ebû Yûsuf ve Muhammed'in iti-kadî görüşleri çerçevesinde Sünnî itikad esaslarını ihtiva eden bir risâledir. İslâm dünyasında Sünnî çevrelerde büyük kabul görmüş ve üzerine birçok şerh ya-

³¹⁶ Yavuz, Yusuf Şevki, "Akâidü'n-Neseffî", DİA, Ankara 1989, c. II, s. 217.

³¹⁷ Gümüş, Sadreddin, "Cürcânî, Seyyid Şerîf", DİA, Ankara 1993, c. VIII, s. 134.

³¹⁸ Karlığa, H. Bekir, "Gazzâlî", DİA, Ankara 1996, c. XIII, s. 520.

zılmış, müstakil şekilde ve şerhleriyle birlikte birçok neşri yapılmıştır.³¹⁹ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 2, s. 296, 397, 427, 485, 570, 628, 698; c. 3, s. 165, 189)

7- **Turpuştî**, (ö. 661/1262). Ahmed Naim 354. hadisin açıklamasında: ‘ *Turpuştî’ye göre siyak-ı hadîse en muvafık olan tefsir, namazı hatırladığında ikâme et.Çünkü onu hatırladığında Allah’ı hatırlamış olursun.....*’ şeklinde c. 2, s. 538’de alıntı yapar. Fakat müellifin eser ismini zikretmez. Turpuştî’nin *el-Mu’temed fil-Mu’tekad* adındaki akâid risâlesine ulaştık. Turpuştî hakkında fazla bir bilgiye ulaşamadık.

8- **Âlûsî, Şehâbeddin** Mahmûd, Ebü’s-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseynî el-Âlûsî (ö. 1270/1854). Âlûsî ailesinden müfessir, fakih, edip ve şair.

Risâle-i İ’tikadiyye: Kâmil Miras’ın cilt 4, sayfa 183 ve 197’de alıntı yaptığı eser hakkında bilgiye ulaşamadık.

4.2.5. Arap Dili ve Belağatı Kaynakları

1- **Süheylî**, Abdurrahman b. Abdullah Ebü’l-Kâsım Abdurrahmân b. Abdillâh b. Ahmed el-Has‘amî es-Süheylî el-Mâleki (ö. 581/1185) *er-Ravzü’l-Ünüf* adlı eseriyle tanınan âlim

Netâicü’l-Fiker fi’n-Nahv: Nahve dair bir eserdir.³²⁰ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi; c. 10, s. 290)

2- **Zebîdî**, Muhammed Murtazâ, Ebü’l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirrezzâk ez-Zebîdî el-Bilgrâmî el-Hüseynî (ö. 1205/1791). Lugat, hadis, tasavvuf, tefsir, fıkıh, tarih ve biyografi âlimi.

Tâcü’l-Arûs min Cevâhiri’l-Kâmûs: Zebîdî’nin Şöhretini sağlayan en önemli eseridir. Fîrûzâbâdî’nin *el-Kâmûsü’l-Muhît*’inin şerhi yanında ikmal, tashih ve tenki-

³¹⁹ İltaş, Davud, “*Tahâvî*”, DİA, Ankara 2010, c. XXXIX, s. 387.

³²⁰ Küçükaşcı, Mustafa Sabri, “*Süheylî, Abdurrahman b. Abdullah*”, DİA, Ankara 2010, c. XXXVIII, s. 31.

di mahiyetindeki eser 120.000 maddelik hacmiyle zamanımıza ulaştığı bilinen en büyük Arapça sözlüktür.³²¹ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi; c. 8, s. 385)

3- **Kazzâz** Ebû Abdillâh Muhammed b. Ca'fer b. Ahmed el-Kazzâz el-Kayrevânî et-Temîmî en-Nahvî (ö. 412/1021). Arap dili âlimi, edip ve şair.

a- *el-Aşerât Fi'l-Luğa*: Yaklaşık on veya daha fazla anlamı olan kelimelerin derlendiği bir sözlüktür. Müellif bu kitâbında Gulâmu Sa'leb'in aynı konudaki eserini örnek almıştır.

b- *el-Müselles*: Arapça'da bir hareke farkıyla üç değişik kelime oluşturan kelimelerle ilgili bir sözlüktür.³²² (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 4, s. 402; c. 5, s. 247)

4- **Ezherî**, Muhammed b. Ahmed Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. Ezher el-Ezherî el-Herevî (ö. 370/980). Arap dil âlimi, edip ve fakih.

Tehzîbü'l-Luğa: Müellif ömrünün sonlarına doğru yazdığı bu meşhur eserinde harflerin telaffuzunu esas alarak Halîl b. Ahmed'in (ö. 170/786) *Kitâbü'l-Ayn*'in da uyguladığı usulü benimsemiştir.³²³ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 3, 14; c. 4, s. 332)

5- **Ahterî**, Muslihuddin Mustafa (ö. 968/1560-61). *Ahterî* adlı sözlüğü ile tanınan ünlü dil bilgini.

Ahterî: *Ahterî-i Kebîr* diye de anılan bu Arapça-Türkçe sözlük onun en meşhur eseridir. Belli başlı Arapça kaynaklardan faydalanarak 952 (1545) yılında tamamladığı eser, yaklaşık 40.000 kelime ihtiva etmektedir. Her ne kadar muhteva ve sağlamlık bakımından Mütercim Âsım Efendi'nin Kâmus Tercümesi ile kıyaslanamazsa da bazı özelliklerden dolayı haklı bir ün kazanmıştır. Bu özellikler, Arapça kelimeleri, sülâsî ve rubaî köklerini dikkate almaksızın yazılışlarına göre alfabetik olarak tertip etmesi, böylece kendinden önceki sözlüklere göre bugünün lügatçilik anlayışına daha uygun bir yenilik getirmesi; çok kullanılan kelimeleri seçip almak suretiyle kitâbın hacmini küçültmesi ve bu sebeple onu bir el lügati haline getirmesi; verdiği mânaya

³²¹ Durmuş, İsmail, “*Zebîdî, Muhammed Murtazâ*”, DİA, Ankara 2013, c. XLIV, s. 168.

³²² Kılıçlı, Mustafa, “*Kazzâz*”, DİA, Ankara 2002, c. XXV, s. 160.

³²³ Kıyıcı, Selahaddin, “*Ezherî, Muhammed b. Ahmed*”, DİA, Ankara 1992, c. XII, s. 65.

göre kelimeyi bir Arapça örnek cümle içinde kullanarak dile hâkimiyet kazandırması.³²⁴ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 5, s. 269; c. 4, s. 322)

6- **Cevherî**, İsmâil b. Hammâd Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd el-Cevherî (ö. 400/1009'dan önce). (Bilgi için Mukaddime'de kullanılan kaynaklar kısmına bakınız) (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi c. 3, s. 288 ; c. 4, s. 37, 367, 402, 482, 501; c. 5, s. 217; c. 6, s. 99; c. 7, s. 310; c. 8, s. 338; c. 11, s. 10; c. 12, s. 80, 119)

7- **Mütercim Âsım Efendi** (ö. 1235/1819). Sözlük yazarı ve tarihçi. (Bilgi için Mukaddime'de kullanılan kaynaklar kısmına bakınız) (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi c. I s. 78, 107, 167, 191, 220; c. 2, s. 293, 310, 324, 335, 268, 389, 613, 835, 935, 944 ;c. 3, s. 33, 78, 101, 168, 233, 283, 345; c. 4, s. 109, 214, 240, 246, 323, 358, 419, 509, 604, c. 5, s. 36, 41, 73, 193, 217, 236, 269, 310, 351; c. 6, s. 229, 397, 457; c. 7, s. 109, 113, 247, 333, 419, 447; c. 8, s.11, 41, 99, 227, 385; c. 9, s. 7, 143, 232; c. 10, s. 126, 331, 389; c. 11, s. 117, 176, 287, 309, 384, 394; c. 12, 44, 49, 109, 119, 140)

8- **İbn Bezize**, Ebû Fâris (Ebû Muhammed) Abdülazîz b. İbrâhîm b. Ahmed b. Bezîze et-Teymî et-Tûnisî (ö. 673/1274). Mâlikî âlimi.

Şerhu'l-Mufasssal: Zemahşerî'nin nahve dair eserine yapılmış bir şerhtir.³²⁵ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi c. 2 s. 720; c.7, s. 210)

9- **Lisânü'l-Arab**, İbn Manzûr'un (ö. 711/1311) Arapça sözlüklerin en büyüklerinden olan ansiklopedik sözlüğü.

Lisânü'l-Arab'da kelimeler "*Sıhah*" ekolüne göre düzenlenmiş, kelime köklerinin son harfleri "bâb", ilk harfleri "fasıl" adıyla alfabetik olarak dizilmiştir. Ortadaki harfler arasında da alfabetik sıra gözetilmiş, türemiş kelimeler ilgili kök altında yer almıştır. Buna göre köklerinin son harfi hemze olan kelimeler birinci bölümü, yâ olanlar da son bölümü oluşturmuştur. Sözlükte kelimelerin anlamları âyet, hadis ve şiirden getirilmiş bol örneklerle (şevâhid) delillendirilmiştir. Örneklerin sadece anlam yönü değil sarf, nahiv, itikadı, fikhî ve ahlâkî yönleri üzerinde de durulmuş, yer

³²⁴ Kılıç, Hulusi, "*Ahterî*", DİA, Ankara 1989, c. II, s. 184.

³²⁵ Öz, Mustafa, "*İbn Bezîze*", DİA, c. XIX, s. 378.

yer değişik lehçelere temas edilmiştir.³²⁶ (Tecrid-i Sarih Terceme ve şerhi c. 7, s. 190)

4.2.6.Tarih, Edebiyat, Biyoğrafi, Coğrafya, Ansiklopedik Kaynaklar

1- **Kastallânî**, Muhammed b. Ahmed Ebû Bekr Kutbüddîn Muhammed b. Ahmed b. Alî el-Kastallânî (ö. 686/1287). Hadis hafızı, fakih ve mutasavvıf.

Cümelü'l-İcâz fi'l-İcâz bi-Nâri'l-Hicâz: Hicaz bölgesinde meydana gelen volkanik patlama sonucunda görülen ateşle Medine'de çıkan yangınların, özellikle de bunlardan Mescid-i Nebevî'ye kadar uzanan birinin anlatıldığı bir eserdir.³²⁷ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 12, s. 304)

2- **İbn Sînâ**, Ebû Alî el-Hüseyn b. Abdillâh b. Alî b. Sînâ (ö. 428/1037) İslâm Meşşâî okulunun en büyük sistemci filozofu, Ortaçağ tıbbının önde gelen temsilcisi.

el-Kânûn fi't-Tıb: Beş kitaptan (cilt) meydana gelmektedir. 1. cilt (Külliyât): Tıbbın genel kuralları, anatomi, fizyoloji, koruyucu hekimlik, genel tedaviler, tıp felsefesinden bahseder. 2. cilt (Müfredât): Alfabetik olarak ilaçlardan bahseder. 3. cilt (Muacelât): Baştan aşağı bütün dahili ve harici hastalıklar, doğum ve akıl hastalıklarından bahseder. 4. cilt (Hummiyât): Ateşli hastalıklar, döküntülü hastalıklar, kırık, çıkık ve küçük cerrâhi işlemlerden bahseder. 5. cilt (Mürekkebât veya Akrabadin): Tedavide kullanılan ilaçların reçeteleri ve hazırlanmalarından bahseder.³²⁸ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 5, s. 309; c. 11, s. 256)

3- **Ebû Hâmid el-Gırnâtî**, Ebû Hâmid Muhammed b. Abdirrahmân (Abdirrahîm) b. Süleyman el-Mâzinî el-Gırnâtî (ö. 565/1169) Endülüslü coğrafyacı ve seyyah.

el-Muğrib (el-Mu'rib) an ba'zı Acâ'ibi'l-Mağrib. Nuhbetü'l-Ezhân fî Acâ'ibi'l-Büldân ve Acâ'ibü'l-Mahlûkât adlarıyla da bilinen ve 1155'te tamamlanan eser

³²⁶ Kılıç, Hulusi, “*Lisânü'l-Arab*”, DİA, Ankara 2003, c. XXVII, s. 195.

³²⁷ Şenel, Abdülkadir, “*Kastallânî*”, DİA, Ankara 2001, c. XXIV, s. 584.

³²⁸ Terzioğlu, Aslan, “*İbn Sînâ*”, DİA, Ankara 1999, c. XX, s. 319; Aksoy, Şahin, *Tıp Tarihi Ders Notları*, Harran Üniversitesi, 2010, s. 56.

Avnüddin İbn Hübeyre'ye takdim edilmiştir. el-Muğrib, Endülüs'ün ilginç ve yazara göre üstün yanları hakkındaki açıklamaları, astronomi, astroloji ve tarihle ilgili bazı görüşleri, ayrıca müellifin gezdiği Orta Asya, Doğu Avrupa ve öteki bazı ülkelerin ilgi çekici yerleri, insanları, hayvanları hakkındaki şahsî müşahedelerini ve bu arada bazı efsanevî bilgileri ihtiva etmektedir. Eserde çok sayıda şiire de yer verilmiştir.³²⁹ Kamil Miras hadiste geçen kişinin ailesi kimlerden oluşur sorusuna cevap olarak 'ehl' kelimesinin izahını alıntı yaparak açıklar. (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 11, s. 372)

4- **Abidin Paşa** (1843-1906). Mesnevi tercümesiyle tanınan devlet adamı.

Tercüme ve Şerh-i Mesnevî-i Şerif: Âbidin Paşa'nın şöhretini borçlu olduğu bu eser, Mevlânâ'nın Mesnevi'sinin tercümesi ve ilk cildinin şerhidir. Mesnevi tercümeleri arasında önemli bir yeri olan eser altı cilttir.³³⁰ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 9, s. 251)

5- **Ferîd Vecdî**, Muhammed Ferîd Vecdî (1878-1954). Mısırlı ilim ve fikir adamı.

Dâ'iretu'l-Ma'ârifil-Karnî'l-İşrîn: Dinî, felsefî, coğrafî ve ictimai ilimlerle dil konusuna ilişkin maddeler ansiklopedinin büyük çoğunluğunu teşkil eder. Eserdeki bazı maddeler oldukça uzun olup yeterince araştırılmadan ve bazan tek kaynağa dayanılarak yazılmıştır. On cilt olan ansiklopedi ilk defa 1910-1918 yıllarında Kâhîre'de yayımlanmış, daha sonra da iki baskısı yapılmıştır.³³¹ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 9, s. 77)

6- **Şemseddin Sâmî** (1850-1904). Tanzimat'tan sonraki Türk edebiyatının tanınmış gazetecisi, sözlükçü ve dil bilgini, tiyatro ve roman yazarı.

Kâmûsü'l-A'lâm: Türk kültür hayatında tarih ve coğrafya ile dünya sahnesinden çekilmiş devletler, milletler ve ülkelerle meşhur adamlar üzerine Doğu ve Batı kaynaklarından faydalanılarak hazırlanmış olan ve Türkiye'de ilk ansiklopedi kabul edilir. Fasiküller halinde yayımlanan bu altı ciltlik eser alfabe sırasına göre tertip

³²⁹ Özdemir, Mehmet, "Ebû Hâmid el-Girnâtî", DİA, Ankara 1994, c. X, s.128.

³³⁰ Pala, İskender, "Abidin Paşa", DİA, Ankara 1988, c.I, s.310.

³³¹ Yavuz, Yusuf Şevki, "Ferîd Vecdî", DİA, Ankara 1995, c.XII, s.393.

edilmiş olup toplam 4830 sayfadır.³³² (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 4, s. 509, 515; c. 5, s. 47; s. c. 7, s. 22; c. 8, s. 128 ; c. 12, s. 13)

7- **Dr. Yusuf Rağıb**: *İstiâde-i Sıhhat*: Kâmil Miras, c. 12, s. 88’de hadiste geçen *Zatü’l-Cenb* kavramını açıklarken bunun akciğer zarının iltihabı olduğunu Yusuf Rağıb’tan alıntı yaparak açıklar. Eser Osmanlıca olup 262 sayfadır. Eserle ilgili fazla bir bilgiye ulaşamadık.

8- **Sem‘ânî**, Abdürrahîm b. Abdülkerîm Ebü’l-Muzaffer Fahrüddîn Abdürrahîm b. Abdilkerîm b. Muhammed es-Sem‘ânî (ö. 618/1221). Hadisçi ve Şâfiî fıkıh âlimi.

Kitâbu’l-Ensâb: Kâmil Miras’ın, c. 5, s. 285 ve c. 12, s. 225’de alıntı yaptığı ve dipnotta tanıttığı müellifin eseri hakkında bilgiye ulaşamadık.³³³

9- **Süheylî**, Abdurrahman b. Abdullah Ebü’l-Kâsım Abdurrahmân b. Abdillâh b. Ahmed el-Has‘amî es-Süheylî el-Mâleki (ö. 581/1185). *er-Ravzü’l-Ünüf* adlı eseriyle tanınan âlim.

er-Ravzü’l-Ünüf fi Şerhi’s-Sîreti’n-Nebeviyye li İbni Hişâm: İbn Hişâm’ın eserine yazılan dört şerh içerisinde en kapsamlı olanıdır. Kendisinden önce siyer alanında İslâm dünyasında yapılan bütün çalışmalardan faydalanan Süheylî, İbn Hişâm’ın kitabını esas almakla birlikte esere aldığı bazı şiirlerin dil yanlışlarını ve vezinlerini düzeltmiş, bazılarının nisbet edilen kişilere ait olmadığını belirtmiş, bir kısmının kaynağını ve râvilerini tesbit etmiştir.³³⁴ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 2, s. 556; c. 3, s. 245; c. 4, s. 547)

10- **Ebü Şâme el-Makdisî**, Ebü’l-Kâsım (Ebû Muhammed) Şihâbüddîn Abdurrahmân b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Makdisî (ö. 665/1267). Kıraat âlimi, Şâfiî fakih ve tarihçi.

Kitâbü’r-Ravzateyn fi Ahbâri’d-Devleteyn: Haçlı seferleriyle ilgili en önemli kaynaklardan biri olup esas itibariyle Nûreddin Mahmûd Zengî ve Selâhaddîn-i

³³² Uçman, Abdullah, ‘Şemseddin Sâmî’, DİA, Ankara 2010, c.XXXVIII, s.519.

³³³ Efendioğlu, Mehmet, ‘Sem‘ânî, Abdürrahîm b. Abdülkerîm’, DİA, Ankara 2009, c. XXXVI, s.462.

³³⁴ Küçükaşçı, Mustafa Sabri, ‘Süheylî, Abdurrahman b. Abdullah’, DİA, Ankara 2010, c. XXXVIII, s. 30.

Eyyûbî dönemlerine ayrılmış olmakla beraber Zengî ve Eyyûbî hanedanlarının diğer bazı hükümdarlarıyla Selçuklular hakkında da bilgi veren eser iki cilt halinde neşredilmiştir.³³⁵ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi , c. 12, s. 304)

11- **İbn Mende**, Ebû Abdullah Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Muhammed el-İsfahânî (ö. 395/1005). Hadis hâfızı.

Ma'rifetü's-Sahâbe: Bu konudaki ilk çalışmalardan olan eser İbnü'l-Esîr'in *Üsdü'l-Ğâbe*'deki dört kaynağından biridir.³³⁶ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 9, s. 380)

12- **Bîrûnî**, Ebü'r-Reyhân Muhammed b. Ahmed el-Bîrûnî (ö. 453/1061)

Astronomi, matematik, fizik, tıp, coğrafya, tarih ve dinler tarihi başta olmak üzere çeşitli alanlarda önemli eserler veren, Türk-İslâm ve dünya tarihinin en tanınmış ilim adamlarından biri.

es-Saydele fi't-Tıb: Bîrûnî'nin günümüze ulaşan son önemli eseri olup 442'de (1050) müellif seksen yaşlarında iken tamamlanmıştır. Eser tıp, eczacılık, botanik ve filolojiden bilim tarihiyle ilgili bazı konu ve hususlara kadar önemli bilgileri içine alır. Eserin Arapça tam metni ve İngilizce tercümesi *al-Birûnî's Book on Pharmacy and Materia Medica* adı altında iki bölüm halinde 1973'te Karaçi'de neşredilmiştir.³³⁷ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 12, s. 76)

13- **İbn Ebü'd-Dünyâ**, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd el-Kureşî el-Bağdâdî (ö. 281/894). Çok sayıdaki eseriyle tanınan muhaddis, mutasavvıf, eğitimci ve Hanbelî fakihî.³³⁸

Kitâbu'l-Ba's: Kâmil Miras c. 7, s. 326 esere atıfta bulunur. Fakat eser hakkında bilgiye ulaşamadık.

14- **Safâ, Peyâmî** (1899-1961) Romancı, gazeteci ve fikir adamı. Kâmil Miras c. 7, s. 301'de Peyâmî Safâ'nın *Tasvîr-i Efkâr*³³⁹ gazetesinde yayınlanan ve kurtajı eleştiren "Kavanoz Çocukları" adlı makalesini verir.

³³⁵ Altıkulaç, Tayyar, "Ebû Şâme el-Makdisî", DİA, Ankara 1994, c. X, s. 233.

³³⁶ Kandemir, M. Yaşar, "İbn Mende, Ebû Abdullah", DİA, Ankara 1999, c. XX, s. 178.

³³⁷ Tümer, Günay, "Bîrûnî", DİA, Ankara 1992, c. VI, s. 206.

³³⁸ Hatiboğlu, İbrahim, "İbn Ebü'd-Dünyâ", DİA, Ankara 1999, c. XIX, s. 457.

15- **Yâkut el-Hamevî**, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkut b. Abdillâh el-Hamevî el-Bağdâdî er-Rûmî (ö. 626/1229). *Mu'cemü'l-Büldân ve Mucemü'l-Üdebâ* adlı eserleriyle tanınan coğrafyacı, tarihçi, edip ve seyyâh.

Mu'cemü'l-Büldân: Yâkut'un günümüze ulaşmayan birçok kitaptan alıntılar yapmış olması eserinin değerini arttırmaktadır. İslâm âlimleri tarafından kaleme alınıp günümüze ulaşan en büyük coğrafya ansiklopedisi olan eserde bölge, şehir, kasaba, köy, mevki, deniz, nehir, ada, çöl, dağ, vadi, ova, ribât, manastırlar vb. coğrafi unsurlar alfabetik olarak düzenlenmiştir. Müellif ele aldığı maddeler hakkında sadece coğrafi bilgi vermekle kalmamış, tarihî olaylara, şiir ve hikâyelere söz konusu yere mensup şahsiyetlere dair bilgilere de yer vermiştir. Çok zengin mâlûmat içeren eser bir ilim, edebiyat, tarih ve coğrafya hazinesi olarak nitelendirilmektedir.³⁴⁰ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 2, s. 371, c. 3, s. 6, 84, c. 4, s. 121, 209, 448, 515; c. 6, s. 62, 67, 376 ; c. 7, s. 333; c. 8, s. 385; c. 9, s. 137; c. 10, s. 107)

16- **Belâzürî**, Ebü'l-Hasen Ahmed b.Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd el-Belâzürî (ö. 279/892-93). Tarihçi, nesep âlimi.

a- *Ensâbü'l-Eşraf*: Günümüze gelebilen iki büyük eserinden biridir. Hz. Peygamber'in hayatı ile Hulefâ-yi Râşidîn, Emevîler ve Abbâsîler'in ilk dönemleri için önemli bir kaynak olan bu eser tabakat, ensâb ve ahbâr üslûplarının birleştirilmesi suretiyle kaleme alınmıştır.

b- *Fütûhu'l-Büldân*: Hz. Peygamber zamanından hicrî III. yüzyıla kadar ilk fetihleri bölge ve şehir esasına göre anlatan eserin birçok baskısı yapılmıştır.³⁴¹ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 7, s. 87; c. 8, s. 47)

³³⁹ Şinâsi (1826-1871) tarafından yayımlanan ilk Türkçe gazetelerden. *Takvîm-i Vekâyi'* (1 Kasım 1831), *Cerîde-i Havâdis* (31 Temmuz 1840) ve *Tercümân-ı Ahvâl'* den (22 Ekim 1860) sonra Osmanlı ülkesinde yayımlanan dördüncü Türkçe gazetedir. Şeyh Said isyanı dolayısıyla çıkarılan *Takrîr-i Sükûn Kanunu'*na dayanılarak 4 Mart 1925'te kapatıldı. Gazete son defa Talha Bey'in oğlu Ziyâd Ebü'z-Ziya tarafından 2 Mayıs 1940'ta yayımlandıysa da yine hükümet tarafından sık sık kapatıldı. Velid Bey'in ölümünden (12 Ocak 1945) sonra Ziyâd Ebü'z-Ziya gazeteyi Cihat Bâban'la birlikte *Tasvîr* adıyla çıkardı (1945-1949). Gazete bu dönemde de on yedi defa kapatıldı, otuz beş defa mahkemeye verildi. (Bkz. Yazıcı, Nesimi, "*Tasvîr-i Efkâr*", DİA, Ankara 2011, c. XL, ss. 138-140)

³⁴⁰ Avcı, Casim, "*Yâkut el-Hamevî*", DİA, Ankara 2013, c. XLIII, s. 288.

³⁴¹ Fayda, Mustafa, "*Belâzürî*", DİA, Ankara 1992, c. V, s. 392.

17- **Dîneverî**, Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvûd b. Venend ed-Dîneverî (ö. 282/895). *Kitâbü'n-Nebât* adlı botanik ansiklopedisinin en önemli çok yönlü âlimi.

Kitâbü'n-Nebât: Botanik tarihinin en önemli kaynaklarından biri olan ve altı ciltten meydana gelen bu büyük ansiklopedik eserin ancak III. ve V. ciltleri ele geçmiştir. Eser bir botanik ansiklopedisi olup iki ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm konulara göre bâblar şeklinde düzenlenmişken bunun yaklaşık üçte biri hacmindeki ikinci bölüm alfabetik olarak düzenlenmiş bir botanik sözlüğünden ibarettir.³⁴² (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi , c. 6 , s. 399)

18- **Tâhirü'l-Mevlevî** (1877-1951). Edebiyat tarihçisi, yazar ve şair.

Müslümanlıkta İbadet Tarihi: Namaz, oruç, zekât ve haccın tarihçesinden bahseder (1946-1947).³⁴³ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 6 , s. 108)

19- **İbn Ebû Hayseme**, Ebû Bekr Ahmed b. Ebî Hayseme Züheyr b. Harb en-Nesâî (ö. 279/892-93). Hadis hafızı, fıkıh, tarih ve ensâb âlimi

et-Târîhu'l-Kebîr: Zengin bir muhtevaya sahip olduğu, sonraki müelliflerin çokça faydalandığı bilinen eser büyük boy on iki cilt olup, Hatîb el-Bağdâdî, konusunda bu eserden daha faydalı bir kitap görmediğini söylemektedir.³⁴⁴ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 6 , s. 343)

20- **Ebü'l-Hayr el-İşbîlî**, Ebü'l-Hayr eş-Şeccâr el-İşbîlî (V./XI. yüzyıl) *Kitâbü'l-Filâha* adlı eseriyle tanınan Endülüslü âlim.

Kitâbü'l-Filâha: Ziraat, tarım, zooloji ve meteoroloji ile ilgili görüşleri içerir. Kâmil Miras eserden alıntı yapar fakat eserin ismini zikretmez.³⁴⁵ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 6 , s. 233)

21- **Riyâşî**, Ebü'l-Fazl el-Abbâs b. el-Ferec b. Alî b. Abdillâh er-Riyâşî el-Luğavî (ö. 257/871). Basra mektebine mensup dil ve edebiyat âlimi.

Riyâşî'den kadîm Arap şiiri, şiirlerdeki gramer, i'rab ve luğat meseleleri, şiirlerin söyleniş vesileleriyle şuarâ ahbârına dair birçok nakil öğrencisi Müberred'in el-

³⁴² Hamidullah, Muhammed, "Dîneverî, Ebû Hanîfe", DİA, Ankara 1994, c. IX, s. 356.

³⁴³ Kahraman, Âlim, "Tâhirülmevlevî", DİA, Ankara 2010, c. XXXIX, s. 407.

³⁴⁴ Aydın, Abdullah, "İbn Ebû Hayseme", DİA, Ankara 1999, c. XIX, s. 434.

³⁴⁵ İzgi, Cevat, "Ebü'l-Hayr el-İşbîlî", DİA, Ankara 1994, c. X, s. 326.

Kâmil'i ve Ebü'l-Kasım ez-Zeccâcî'nin *Mecâlisü'l-Ulemâ*'ı gibi eserlerde yer almaktadır. Kaynaklarda kendisine ait bazı dizeler aktarılmıştır. Çok yönlü bir âlim olmasına rağmen Riyâşî'nin luğata dair *Kitâbü'l Hayl*, *Kitâbü'l-İbil* ve *Kitâbü Ma'htelefet Esmâühû min Kelâmi'l-Arab* olmak üzere sadece üç eserinin adına rastlanmaktadır.³⁴⁶ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 6, s. 123)

22- **Naîmâ** (ö. 1128/1716). İlk resmî Osmanlı vak'anüvisi, tarihçi.

Naîmâ, asıl adı *Ravzatü'l-Hüseyn fî Hulâsati Ahbâri'l-Hâfikayn* olan eseriyle Osmanlı tarihçiliğinde önemli bir yere sahip olmuştur.³⁴⁷ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 6, s. 43)

23- **Seydişehrî**, Mahmud Esad (1856-1918). Osmanlı devlet adamı, hukukçu.

a- *Târîh-i İslâm*: Rüşdiye ve idâdî mektepleri için ders kitâbı olarak hazırlanmıştır.

b- *Târîh-i İlm-i Hukuk*: Hukuk Fakültesi'nde okuttuğu ders kitâbıdır (İstanbul 1332). Ayrıca Mekteb-i Hukuk'taki hocası Münif Paşa'nın ders notlarını *Telhîs-i Hikmet-i Hukuk* adıyla kitap haline getirmiştir (İstanbul 1301)

c- *Târîh-i Dîn-i İslâm*: Dârü'l-Fünûn Ulûm-i Âliye şubesi'nde okutulan derslerle ilgili üç ciltlik bir eserdir. I. cildi (Medhal) eserin en önemli kısmı olup burada Arap Yarımadasının coğrafya ve tarihi ele alınmakta, II. cilt Mekke, III. cilt Medine dönemini kapsamaktadır.³⁴⁸ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 5, s. 45; c. 6, s. 20, 50; c. 7, s. 465; c. 8, s. 179, 180; c. 10, s. 413)

24- **Tilimsânî**, Muhammed b. Ahmed Ebû Abdillâh eş-Şerîf Muhammed b. Ahmed b. Alî el-İdrîsî el-Alvînî et-Tilimsânî (ö. 771/1370). Mâlikî fakihi, çok yönlü âlim.

Kitâbu'l-Cevhere: Kâmil Miras, c. 6, s. 367'de bu eserden alıntı yapmıştır. Eser hakkında bilgiye ulaşamadık.³⁴⁹

³⁴⁶ Yavuz, Mehmet, "*Riyâşî*", DİA, Ankara 2008, c. XXXV, s. 142.

³⁴⁷ İpşirli, Mehmet, "*Naîmâ*", DİA, Ankara 2006, c. XXXII, s. 316.

³⁴⁸ Erdoğan, Ali, "*Seydişehrî Mahmud Esad*", DİA, Ankara 2009, c. XXVII, s. 26.

³⁴⁹ Çavuşoğlu, Ali Hakan, "*Tilimsânî, Muhammed b. Ahmed*", DİA, Ankara 2012, c. XLI, s. 165.

25- **Şîrâzî, Ebû İshak**, Cemâlüddîn İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf eş-Şîrâzî (ö. 476/1083). Şâfiî fakihî.

Tabakâtü'l-Fukahâ: Sahâbe neslinden V. (XI.) yüzyılın ortalarına kadar gelen meşhur fakihlerin kısa biyografilerini içermekte, fikhın müellif zamanına kadarki gelişim seyrine dair genel bir tablo çizilmektedir. Fıkıh, hilâf ve icmâ yönünden görüşleri dikkate değer olan ve temsil ettikleri ekolün varlığını sürdürmesinde önemli rol üstlenen fakihleri nesiller halinde veren çalışma sonraki tabakat literatürünün temel kaynakları arasında yer almıştır.³⁵⁰ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 5, s. 376)

26- **Mehmed Galib Bey** (1863-1935). Son devir devlet adamı, tarihçi ve yazar.

Meskukat-ı Kadime-i İslâmiyye: Kâmil Miras, c. 5, s. 45'de alıntı yaptığını bildirdiği eser hakkında bilgiye ulaşamadık.³⁵¹ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 5, s. 45, 48, 69, 70)

27- **Makrîzî**, Ebû Muhammed (Ebül-Abbâs) Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkâdir b. Muhammed el-Makrîzî (ö. 845/1442)

Şüzûrû'l-Cukûd fî Zikri'n-Nukûd (en-Nukûdü'l-Arabiyye ve'l-İslâmiyye, en-Nukûdü'l-İslâmiyye): Sultan Berkuk devrine kadar (ö. 784/1382) Mısır'da basılan paralar hakkında geniş bilgi veren eser ilk defa Oluf Gerhard Tychsen tarafından yayımlanmış (Rostock 1797), Silvestre'de Sacy tarafından Fransızca'ya çevrilmiştir (Paris 1797). Kitabın Arapça metnini Ahmed Fâris eş-Şidyâk neşretmiş (Mısır 1297), daha sonra da birçok baskısı yapılmıştır. L. A. Mayer'in de İngilizce tercüme ve notlarla birlikte neşrettiği (İskenderiye 1933) eseri İbrahim Hakkı Konyalı *Eski ve İslâmî Paralar* (İstanbul 1946), İbrahim Artuk "*en-Nukûd el-Kadîme ve'l-İslâmiyye*" adıyla Türkçe'ye çevirmiştir. Kâmil Miras bu Türkçe tercümesinden yararlanmış ve c. 5, s. 38 kaynak olarak belirtmiştir. Yine kendisi c. 5, s. 47'de dipnotta Makrîzî'yi tanıtır.³⁵² (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 5, s. 38, 41, 48, 54, 70)

³⁵⁰ Aybakan, Bilal, "*Şîrâzî, Ebû İshak*", DİA, Ankara 2010, c. XXXIX, s. 184.

³⁵¹ Birinci, Ali, "*Mehmed Galib Bey*", DİA, Ankara 2003, c. XXVIII, s. 487.

³⁵² Seyyid, Eymen Fuad, "*Makrîzî*", DİA, Ankara 2003, c. XXVII, s. 448.

28- **Cevdet Paşa** (1823-1895). XIX. yüzyılın ünlü Türk âlimi ve devlet adamı.

a- *Târîh-i Cevdet*: Osmanlı tarihinin 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasına kadar olan dönemini ihtiva etmektedir. On iki cilt olan eserin kaynakları arasında vak'anüvis tarihleri, sefâretnâmeler, özel tarihler, arşiv kayıtları, resmî tezkireler ve kendi hâtıraları bulunmaktadır.

b- *Kıyas-ı Enbiyâ' ve Tevârih-i Hulefâ*: Hayatının son yıllarına doğru yazdığı bir eserdir. Hz. Âdem'den Hz. Muhammed'e kadar gelip geçen peygamberlerin kıssalarından, İslâm dininin ortaya çıkışı, Hz. Peygamber'in hayatı ve Hulefâ-yi Râşidîn ile Emevi, Abbâsî halifelerinden, diğer Türk-İslâm devletlerinden ve Osmanlı tarihinin 1439 yılına kadar olan ilk devirlerinden bahseder. Daha çok eğitim ve öğretim gayesiyle kaleme alınan eserin tamamı on iki cüzdür. İlk altı cüzü Cevdet Paşa'nın sağlığında basılmıştır.³⁵³ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 6, s. 536; c. 7, s. 466; c. 8, s. 366)

29- **İbn Haldûn**, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahman b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî el-Mağribî et-Tûnisî (ö. 808/1406) Meşhur tarihçi, sosyolog, filozof, siyaset ve devlet adamı.

Kitâbü'l-İber (Kitâbü Tercemâni'l-İber) ve Dîvânû'l-Mübtede ve'l-Haber fi Eyyâmî'l-Arab ve'l-Acem ve'l-Berber ve Men-âşarahüm mîn-Zevi's-Sultâni'l-Ekber. İbn Haldûn'un bir dünya tarihi niteliği taşıyan bu eseri önsöz ve giriş mahiyetinde kaleme aldığı ve “*Mukaddime*” adını verdiği bölümle üç kitaptan oluşan yedi ciltten meydana gelir. İbn Haldûn'un Mukaddime olarak bilinen meşhur eseri *el-İber*'in birinci kitabıyla bu önsöz ve girişten meydana gelir. İbn Haldûn'a haklı bir şöhret kazandıran, İslâm ve hatta dünya düşünce tarihinin en özgün eserlerinden biri olan Mukaddime'ye bu adı İbn Haldûn vermemiştir, *el-İber'in* altı ana bölüme ayrılan I. cildi zamanla Mukaddime diye anılır olmuştur. Bu birinci kitap çok defa diğer kitaplardan ayrı olarak istinsâh edilmiştir.³⁵⁴ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 5, s. 49, 295 ; c. 9, s. 77, 101)

³⁵³ Halaçoğlu, Yusuf, Aydın, M. Akif, “*Cevdet Paşa*”, DİA, Ankara 1993, c. VII, ss. 448-449.

³⁵⁴ Uludağ, Süleyman, “*İbn Haldûn*”, DİA, Ankara 1999, c. XIX, s. 542.

30- **Askerî**, Hasan b. Abdullah Ebû Ahmed el-Hasen b. Abdillâh b. Saîd el-Askerî (ö. 382 / 992). Arap dili ve edebiyatı âlimi.

Kitâbü's-Sahâbe: Kâmil Miras c. 5, s. 7'de bu eserden alıntı yapmıştır. Sahabe hayatına dair bu eser hakkında bilgiye ulaşamadık.³⁵⁵

31- **İbn Düreyd**, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Düreyd el-Ezdî el-Basrî (ö. 321/933). Arap dili âlimi, edip ve şair.

el-Vişâh: Şairlerin lakaplarına dair olan eserin küçük bir bölümü İspanya'da Escorial Library'de kayıtlıdır (nr. 1895). İbnü'l-Mu'tezz'in *Mu'cemü's-Şu'arâ* adlı eseriyle Süyûtî'nin *el-Müzhir ve Şerhu Şevâhidi'l-Muğni'sinde* bu eserden nakiller mevcuttur.³⁵⁶ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 4, s. 552)

32- **İbnu'n-Neccâr el-Bağdâdî**, Ebû Abdillâh Muhibbüddîn Muhammed b. Mahmûd b. el-Hasen b. Hibetillâh el-Bağdâdî (ö. 643/1245). Hadis hafızı ve tarihçi.

ed-Dürretü's-Semîne: İbnü'n-Neccâr'ın Medine'de 592'de (1196) tamamladığı belirtilen ve bir mukaddimenin ardından Medine'de İslâm öncesi ve sonrası yaşanan önemli olaylar, şehrin coğrafi yapısı, bu şehirde bulunmanın faziletleri, Mescid-i Nebvî'nin değeri ve şehrin diğer mescidleri gibi konuların daha çok hadisler ışığında incelendiği on sekiz bölümden meydana gelen bir eserdir.³⁵⁷ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 4, s. 616)

33- **Hâfız Selahattin** (ö. ??/?)

Eddürretü'l-Seniyye fi Mevlidi Seyyidi'l-Beriyye: Kâmil Miras, 4. cilde sayfa 543'de yer alan 665. hadisin açıklamasında bu eserden alıntı yapar. Fakat eser hakkında yaptığımız araştırmalarda herhangi bir bilgiye ulaşamadık.

34- **Hulvânî**, Hasan b. Ali Ebû Muhammed (Ebû Alî) el-Hasen b. Alî b. Muhammed el-Hulvânî (ö. 242/857) Muhaddis.

³⁵⁵ Arslan, Ahmed Turan, "Askerî, Hasan b. Abdullah", DİA, Ankara 1991, c. III, s. 491.

³⁵⁶ Karaaslan, Ünal Nasuhi, "İbn Düreyd", DİA, Ankara 1999, c. XIX, s. 419.

³⁵⁷ es-Sakkar, Sami, "İbnu'n-Neccâr el-Bağdâdî", DİA, Ankara 2000, c. XXI, s. 170.

Menâkıb: Rivâyetleri Nesâî'nin *es-Sünen*'i dışında Kütüb-i Sitte'de yer alan ve es-Sünen adlı bir eseri bulunduğu kaydedilen âlim.³⁵⁸ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 2, s. 894; c. 4, s. 288, 325, 550)

35- **Hafız Şemsüddin** İbn Nâsırüddin ed-Dımaşki, *el-Mevridü's-sâdi fî Mevlidi'l-Hâdi* ve bunun muhtasarı *el-Lafzü'r-râ'ik fî Mevlidi Hayri'l-Halâ'ik*; Mevlidin dinî hükmünden ve mevlid kutlamalarından bahseden müstakil eserlerdendir.

Mevridi's Sâdi fî Mevlidi'l-Hâdi: Kâmil Miras'ın, c. 4, s. 548 alıntı yaptığı bu eser hakkında ve müellif hakkında bilgiye ulaşamadık.

36- **İbn Şebbe**, Ebû Zeyd Ömer b. Şebbe en-Nümeyrî el-Basrî (ö. 262/876). *Târîhu'l-Medineti'l-Münevvere* adlı eseriyle tanınan şehir tarihçisi, fâkih ve muhaddis.

Kitâbü'l-Basra.³⁵⁹ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 4, s. 420)

37- **Birgivi** (ö. 981/1573). Çeşitli sahalarda eser veren büyük Türk âlimi.

et-Tarîkatü'l-Muhammediyye: Din, ahlâk ve tasavvuf konularıyla ilgili çok tanınmış Arapça bir eserdir. İlki İstanbul'da (1260) olmak üzere on beşi aşkın baskısı vardır. Ayrıca pek çok şerhi ve Türkçe tercümesi yapılmıştır.³⁶⁰ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 4, s. 288; c. 5, s. 98, 119, 127)

38- **Ruşâtî**, Ebû Muhammed Abdullâh b. Alî b. Abdillâh er-Ruşâtî el-Lahmî (ö. 542/1147). Endülüslü hadis, tarih ve nesep âlimi.

İktibâsü'l-Envâr ve İltimâsü'l-Ezhâr fî Ensâbi's-Sahâbeti ve Ruvâti'l-Âsâr: Kısaca *Kitâbü'l-Ensâb* olarak bilinen ve altı cilt halinde telif edilen eserde sahâbe döneminden müellifin zamanına kadar yaşamış hadis râvileriyle muhaddislerin nesepi ve hayatları hakkında bilgi verilmektedir.³⁶¹ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 4, s. 209; c. 10, s. 107)

³⁵⁸ Uğur, Mücteba, "Hulvânî, Hasan b. Ali", DİA, Ankara 1998, c. XVIII, s. 346.

³⁵⁹ Fayda, Mustafa, "İbn Şebbe", DİA, Ankara 1999, c. XX, s. 372.

³⁶⁰ Yüksel, Emrullah, "Birgivi", DİA, Ankara 1992, c. VI, s. 193.

³⁶¹ Yılmaz, Hayati, "Ruşâtî", DİA, Ankara 2008, c. XXXV, s. 271.

39- **İbn Kesîr**, Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkı eş-Şâfîî (ö. 774/1373). Tarihçi, müfessir, muhaddis ve Şâfîî fakihî.

el-Bidâye ve'n-Nihâye: İbn Kesîr'in büyük tarihçiler arasında yer almasını sağlayan eser, başlangıçtan 767 (1365-66) yılına kadar gelen olayları kronolojik sırayla anlatan on dört ciltlik umumî bir İslâm Tarihidir. Tamamı basılan ve bazı bölümleri çeşitli başlıklar altında ayrıca neşredilen eser Mehmet Keskin tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir (I-XIV, İstanbul 1994- 1995).³⁶² (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 4, s. 35, 183)

40- **İzmirli, İsmail Hakkı** (1869-1946). Osmanlılar'ın son döneminde yetişen ve yeni ilm-i kelâm hareketini temsil eden âlim.

Siyer-i Celîle-i Nebeviyye (İstanbul 1332): Siyerin önemi, kaynakları ve tarih ilmindeki yeri hakkında kısa bir girişten sonra hadis türleri ve mevzû hadislerin mahiyeti hakkında bilgiler içermektedir.³⁶³ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 4, s. 176)

41- **İbn Adî**, Ebû Ahmed Abdullah b. Adî b. Abdillâh el-Cürcânî (ö. 365/976). *el-Kâmil* adlı eseriyle tanınan hadis hâfızı ve münekkit.

el-Kâmil fî Duafâ'i'r-Ricâl. (el-Kâmilfî'l-Cerh ve't-Ta'dîl, el-Kâmil fî Ma'rifeti'd-Du'afâ' ve'l-Metrûkîn mine'r Ruvât, el-Kâmil fî Ma'rifeti Du'afâ'i'l-Muhaddisin). 2200'den fazla zayıf râvinin biyografisini ihtiva etmektedir. Bazı kaynaklarda ona ait eserler arasında sayılan *İlelü'l-hadis'in* de *el-Kâmil* olduğu belirtilmiştir. İbn Adî eserin başında, yalancılık ve hadis uydurma aleyhindeki hadis ve haberleri geniş bir şekilde naklettikten sonra haklarında az da olsa tenkit ifadeleri bulunan hemen bütün râvileri adlarına göre yarı alfabetik biçimde sıralamış, her râvi hakkında hadis İmâmlarının görüşlerini ve kendilerinin cerhedilme sebebini zikrederek o râvi vasıtasıyla nakledilen hadislerden bazı örnekler vermiştir.³⁶⁴ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 4, s. 135, 241, 572)

³⁶² Özaydın, Abdülkerim, “İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ”, DİA, Ankara 1999, c. XX, s. 133.

³⁶³ Birinci, Ali, “İzmirli, İsmail Hakkı”, DİA, Ankara 2001, c. XXIII, s. 531.

³⁶⁴ Başaran, Selman, “İbn Adî”, DİA, Ankara 1999, c. XIX, s. 296.

42- **Nâtûfî**, Ebü'l Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Ömer en-Nâtûfî et-Taberî (ö. 446/1054). Hanefî âlimi.

er-Ravza fî'l-Fürû.³⁶⁵ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 4, s. 95)

43- **Leknevî**, Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed Abdihalîm b. Muhammed Emînillâh es-Sihâlevî el-Leknevî (1848-1886). Hindistanlı muhaddis ve Hanefî fakihî.

el-Fevâidu'l-Behiyye fî Terâcimi'l-Hanefiyye: Leknevî bu eserine *et-Talîkâtü's-Seniyye ale'l-Fevâ'idi'l-Behiyye* adıyla bir ilâve yapmış, bu da *el-Fevâ'idü'l-Behiyye* ile birlikte yayımlanmıştır.³⁶⁶ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 4, s. 95, 173; c. 5, s. 103, 108, 345, 371; c. 6, s. 435)

44- **Şeybânî**, Muhammed b. Hasan Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad eş-Şeybânî (ö. 189/805) Ebû Hanîfe'nin önde gelen talebesi, eserleriyle Hanefî mezhebinin görüşlerini kayıt altına alan müctehid.

a- *es-Siyerü's-Sağir*: Devletler hukukuyla ilgili olup, Kûfe'de iken imla ettirdiği günümüze ulaşan en kapsamlı eseri olan *el-Asl*'in nüshaları içinde günümüze ulaşmış ve neşredilmiştir.

b- *es-Siyerü'l-Kebîr*: Şeybânî'nin en son telifidir. Devletler hukuku alanında yazılan ilk kapsamlı eser olup fikhî tahliller bakımından *el-Asl*'dan daha ileri düzeydedir. Aslı günümüze ulaşmayan bu eser Serahsî'nin farklı baskıları bulunan *Şerhu's-Siyeri'l-Kebîr*'i içinde yer almaktadır.³⁶⁷ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 4, s. 242)

45- **İbn Hacer el-Heytemî**, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Muhammed el-Heytemî es-Sa'dî (ö. 974/1567). Şâfiî fakihî, muhaddis ve edip.

el-Cevherü'l-Munazzam (muntazam) fî Ziyareti'l-Kabri'l-Mu'azzami'l-Mükerrerem (Bulak 1279; Kâhire 1309, 1320, 1331) Hz. Peygamber'in kabrini ziyaret

³⁶⁵ Özcan, Tahsin, "Nâtûfî", DİA, Ankara 2006, c. XXXII, s. 438.

³⁶⁶ Hatiboğlu, İbrahim, "Leknevî", DİA, Ankara 2003, c. XXVII, s. 135.

³⁶⁷ Taş, Aydın, "Şeybânî, Muhammed b. Hasan", DİA, Ankara 2010, c. XXXIX, s. 40.

etmenin hüküm ve âdâbına dairdir.³⁶⁸ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi; c. 4, s. 175, 177, 186)

46- **Sa'dî-î Şîrâzî** Ebû Muhammed Sa'dî Müşerrifüddîn (Şerefüddîn) Muslih b. Abdillâh b. Müşerrif Şîrâzî (ö. 691/1292). Fars edebiyatının en büyük şairlerinden.

a- *Gülistân*: Fars edebiyatının şaheserlerinden olan, Sa'dî'nin bilgi ve tecrübesini belâgat ve fesahatle yoğurup yazıya döktüğü Gülistân onun Farsça ve Arapça şiirleriyle karışık mensur bir eserdir. Bostân gibi birçok baskısı ve çeşitli dillere tercüme yapılmıştır.

b- *Bostân (Sadîname)*: Eserde Sa'dî idealize ettiği dünyanın nasıl olması gerektiğini anlatır. Külliyyât içinde ve müstakil olarak birçok defa basılmış, Türkçe başta olmak üzere çeşitli dillere çevrilmiş ve üzerine şerhler yazılmıştır.³⁶⁹ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 3, s. 256; c. 4, s. 20, 69, 295; c. 5, s. 248; c. 12, s. 62, 85, 343)

47- **Ali Fehmi Câbiç** (1853-1918). Bosna-Hersek müslümanlarının dinî lideri ve Arap edebiyatı âlimi.

Hüsni's-Sihâbe fî Şerhi Eş'âri's-Sahâbe: Ashâb-ı kiramın şiirlerinin şerhinden ibaret olan bu Arapça eserin baş tarafında ders vekili Hacı Hâlis Efendi'ye, Dârü'l-Fünûn hadis müderrisi Tunuslu Muhammed Mekkî b. Azzûz'a ve Maarif Meclis-i Âlî âzası Âlûsîzâde Ahmed Şâkir el-Hüseynî'ye ait üç takriz yer alır.³⁷⁰ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 4, s. 28, 30)

48- **İbn Kayyim el-Cevziyye**, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zürâî ed-Dımaşkî el-Hanbelî (ö. 751/1350). İslâm bilimlerinin birçok alanında eser vermiş Hanbelî âlimi.

Zâdu'l-Meâd fî Hedyi Hayri'l-İbâd: Hz. Peygamber'in hayatı, günlük yaşayışı ve uygulamalarından çıkarılan dinî, ahlâkî, hukukî vb. hükümlerin yer aldığı ansiklopedik mahiyette bir eserdir.³⁷¹ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 4, s. 49, 68, 150,

³⁶⁸ Kallek, Cengiz, "İbn Hacer el-Heytemî", DİA, Ankara 1999, c. XIX, s. 533.

³⁶⁹ Çiçekler, Mustafa, "Sa'dî-î Şîrâzî", DİA, Ankara 2008, c. XXXV, s. 406.

³⁷⁰ Sadak, Bekir, "Ali Fehmi Câbiç", DİA, Ankara 1989, c. II, s. 394.

³⁷¹ Apaydın, H. Yunus, "İbn Kayyim el-Cevziyye", DİA, Ankara 1999, c. XX, s. 122.

185, 213; c. 6, s. 9, 389; c. 10, s. 84, 105, 112, 130, 137, 187, 305, 404, 17, c. 9, s. 145 ; c. 11, s. 348; c. 12, s. 387, 389, 391, 397, 400)

49- **Ebû Ma'şer es-Sindî**, Ebû Ma'şer Necîh b. Abdirrahmân es-Sindî el-Medenî (ö. 170/787) Megâzî müellifi ve muhaddis.

a- *Kitâbü'l-Megâzî*: Bu kitâbında Hz. Peygamber'in hayatını bütün safhalarıyla anlattığı kaydedilir. Günümüze ulaşmayan eserin bazı bölümleri Vâkıdî, İbn Sa'd ve Taberî tarafından intikal ettirilmiştir.

b- *Târihu'l-Hulefâ*: Müellifin vefatına kadar meydana gelen hadiseleri kronolojik olarak nakleden bir eserdir. Taberî *Târihu'r-Rusûl ve'l-Mülûk*'üne günümüze gelmeyen bu kitaptan yer yer nakiller yapmıştır.³⁷² (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi , c. 3, s. 241)

50- **Ebû Nuaym el-İsfahânî**, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî (ö. 430/1038). *Hilyetü'l-Evliyâ* müellifi, hadis, kelâm, tasavvuf âlimi ve tarihçi.

a- *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfiyâ*: 800 kadar sûfi ve zahidin biyografisini büyük ölçüde kronolojik sırayla, zaman zaman da faziletlerine göre ele almaktadır. Aşere-i mübeşşere ile başlayan eser diğer zâhid sahâbîler, ehl-i Suffe, tâbiîn ve tebeü'ttâbiîn nesilleriyle müellifin zamanına kadar yaşayan zâhidleri ihtiva etmektedir. (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 12, s. 188)

b - *Delâ'ilü'n-Nübüvve*: Hz. Peygamber'in nübüvvetini ispat etmek maksadıyla yazılan ve bu konuda delil sayılabilecek hârikulâde olaylarla ilgili rivâyetleri bir araya getiren eser.³⁷³ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 2, s. 290, 544, 915; c. 3, s. 212)

c- *Ahvâl-i Muvahhidîn*: Eser hakkında bilgiye ulaşamadık. (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 4, s. 266)

³⁷² Başaran, Selman, "Ebû Ma'şer es-Sindî", DİA, Ankara 1994, c. X, s. 185.

³⁷³ Türer, Osman, "Ebû Nuaym el-İsfahânî", DİA, Ankara 1994, c. X, s. 203.

51- **Zübeyr b. Bekkâr**, Ebû Abdillâh ez-Zübeyr b. Bekkâr b. Abdillâh el-Kureşî el-Esedî ez-Zübeyrî el-Medenî el-Mekkî (ö. 256/870). Kâdî, ensâb âlimi, tarihçi ve hadis râvisi.

Cemheretü Nesebi Kureyş ve Ahbâruhâ (Kitâbü'n-Neseb): Zübeyr'in bu eseri, amcasının eserinden farklı bir formatta Kureyş kabilesinin ensâbı esasına göre yazılmış çok daha geniş bir ahbâr kitâbıdır. Bu anlamda Belâzürî'nin *Ensâbü'l-Eşrâf*'ına öncülük eden eser, onun kaynakları arasında yer aldığı gibi bu te'lif türünün de öncüsü olmuştur.³⁷⁴ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 2, s. 458; c. 3, s. 76, 290; c. 6, s. 104)

52- **Begavî**, Ebü'l-Kâsım Abdullah b. Muhammed b. Abdilazîz b. el-Merzübân el-Begavî (ö. 317/929). *el-Begaviyyü'l-Kebîr* diye tanınan hadis âlimi.

Mu'cemü's-Sahâbe: Alfabetik olarak hazırlanan eser ashabin hayatını ve rivâyetlerini konu edinmektedir.³⁷⁵ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 2, s. 432, 700; c. 3, s. 320; c. 7, s. 310; c. 9, s. 399)

53- **Moğultay b. Kılıç**, Ebû Abdillâh Alâüddîn Moğultayb. Kılıç b. Abdillâh el-Bekcerî el-Hikrî (ö. 762/1361). Hadis hâfızı, tarih ve ensâb âlimi, Hadis, siyer, fıkıh, lügat ve ensâba dair 100'den fazla çalışması vardır.

ez-Zehrü'l-Bâsim fî Sireti (siyeri) Ebi'l-Kâsim: Süheylî'nin *er-Ravzü'l-ünüf*'ünü tenkit ve tashih etmek amacıyla yazılan kitap ilim adamları arasında ilgi görmüş, hocası Hatîb el-Kazvîni'nin isteği üzerine müellif eserini '*el-İşâre ilâ sîreti'l-Mustafâ ve Târihi men Ba'dehû Mine'l-Hulefâ*' (*Telhîsu Sîreti'l-Mustafâ, es-Sîretü'n-Nebeviyye, es-Sîretü'l-Muhtasara, es-Sîretü's-Suğrâ*) adıyla ihtisâr etmiştir.³⁷⁶ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 3, s. 326)

54- **İbn Hibbân**, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî (ö. 354/965). Hadis ve fıkıh âlimi.

es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbârü'l-Hulefâ: İbn Hibbân'ın es-Sikât'ından derlenerek meydana getirilen eseri Hâfız Azîz Bey el-Kâdirî en-Nakşibendî ile diğer bazı

³⁷⁴ Fayda, Mustafa, "Zübeyr b. Bekkâr", DİA, Ankara 2013, c. XLIV, s. 525.

³⁷⁵ Yardım, Ali, "Begavî, Ebü'l-Kâsım", DİA, Ankara 1992, c. V, s. 339.

³⁷⁶ Kandemir, M. Yaşar, "Moğultay b. Kılıç", DİA, Ankara 2005, c. XXX, ss. 229-230.

âlimler yayımlamışlardır (Beyrût 1407/1987). Hâlid Abdurrahman el-Akk'in *Kıssa-tü's-Sîreti'n-Nebeviyye* adıyla neşretmiştir.³⁷⁷ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 3, s. 347)

55- **İbnü'l-A'râbî**, Ebû Abdullah Ebû Abdillâh Muhammed b. Ziyâd el-Kûfî (ö. 231/846). Lügat âlimi ve şiir râvisi.

Kaynaklarda İbnü'l-A'râbî'nin otuzu aşkın kitap ve risâlesi bulunduğu kaydedilmektedir. Zamanımıza ulaştığı bilinen başlıca eserleri şunlardır; *Târîhu'l-Kabâ'il*, *Medhu'l-Kabâ'il*, *Tefsîrû'l-Emsâl*, *Kitâb-ü Ef'ale*, *Garîbü'l-Hadîs*, *Kitâbü'l-Fevâ'id*, *Kitâbü'l -Muâkabât*.³⁷⁸ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 9, s. 88, 160)

56- **Gazzâlî**, Hücetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî (ö. 505/1111).

a- *İhyâ'ü Ulûmi'd-Dîn*: İslâm'ın tasavvufa göre yorumlanması esasına dayanır. Bu eseri vasıtasıyla Gazzâlî sadece mutasavvıfları değil ulemâyı da etkilemiştir. İhyâ' özellikle Kuzey Afrika'daki Şâzeliyye, Yemen'deki Ayderusiyye tarikatları mensupları üzerinde son derece etkili olmuştur. Gazzâlî Abdülkâdir-i Geylânî'ye de tesir etmiştir.

b- *el-Münkız Mine'd-Dalâl*: Müellifin kendi düşünce hayatının seyrini özetlediği bu otobiyografisi büyük yankılar uyandırmış ve özellikle aklî ilimlerden ziyade tasavvufî bilgiye değer vermesi sebebiyle bâzı âlimler tarafından takdir edilirken bazılarınca eleştirilmiştir.³⁷⁹ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 4, s. 143, 197; c. 2, s. 893; c. 9, s. 285; c. 12, s. 63, 114)

57- **İbn Asâkir**, Ebü'l-KâsımAlî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin ed-Dımaşki eş-Şâfiî (ö. 571/1176). Hadis hâfızı ve *Târîhu Medîneti Dımaşk* adlı eseriyle tanınan tarihçi.

Târîhu Medîneti Dımaşk: Müellifin en hacimli eseridir. Hatîb el-Bağdâdî'nin *Târîhu Bağdâd*'i örnek alınarak yazılan kitap Dımaşk'a dair en geniş kaynaktır; ayrıca Halep, Ba'lebek, Sayda gibi Suriye şehirlerinde yaşamış bazı önemli şahsiyetler

³⁷⁷ Sönmez, M. Ali, "*İbn Hibbân*", DİA, Ankara 1999, c. XX, s. 64.

³⁷⁸ Durmuş, İsmail, "*İbnü'l-A'râbî, Ebû Abdullah*", DİA, Ankara 1999, c. XX, s. 487.

³⁷⁹ Uludağ, Süleyman, "*Gazzâlî*", DİA, Ankara 1996, c. XIII, s. 522.

hakkında bilgi ihtiva eder. Hadisçi metoduyla kaleme alınan eserin son cildi kadın muhaddis ve şairlere ayrılmıştır.³⁸⁰ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 7, s. 290)

58- **Ahmed Muhtar Paşa**, Ferik (1861-1926) . Askerî okullardaki hocalığı ve topçuluğa dair eserleriyle tanınan Osmanlı paşası, Askerî Müze'nin kurucusu.³⁸¹

Islahat-ı Takvim (Takvimin Islahı): Mısır 1890. Bu eser hakkında bilgiye ulaşamadık. (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 2, s. 372, 586)

59- **Eyüp Sabri Paşa** (ö. 1308/1890) Osmanlı bahriye paşası, eğitimci, tarihçi ve yazar.

Mir'âtü'l-Haremeyn: 1289'da (1872) başlayıp on beş yılda tamamladığı bu hacimli eser zamanının en geniş ve ilk Türkçe Haremeyn tarihidir. Üç cilt halinde basılan eserin ilk cildi Mekke'ye (*Mir'âtü Mekke*, İstanbul 1301), II. cildi Medine'ye *Mir'âtü Medîne*, İstanbul 1304, III. cildi de Arap yarımadasına *Mir'âtü Cezîreti'l-Arab*, İstanbul 1306) ayrılmıştır.³⁸² (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 2, s. 371)

60- **Süyûtî**, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî (ö. 911/1505). Tefsir, hadis, fıkıh, Arap dili ve edebiyatı âlimi.

a- *Tabakâtü'l-Huffâz*: Zehebî'nin *Tezkiretü'l-Huffâz*'ının muhtasarı olup esere Zehebî'den sonra yaşayan kırk yedi hadis hâfızı eklenmiştir.

b- *Târîhu'l-Hulefâ*: (*Menâhilü's-Safâ bi-Tevârihi'l-Eimme ve'l-Hulefâ*). Hz. Ebü Bekir'den müellifin devrine kadar gelen halifelerin hayatı ve bunların dönemdeki olayların kronolojik sırayla anlatıldığı bir eserdir.

c- *Lübbü'l-Lübâb fî Tahrîri'l-Ensâb*: İzzeddin İbnü'l-Esîr'in Sem'ânî'nin el-Ensâb'ını özetlediği *el-Lübâb fî Tehzîbi'l-Ensâb*'ın telhisidir.³⁸³ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 2, s. 349; c. 5, s. 377; c. 6, s. 41; c.4, s. 90, 539)

³⁸⁰ Tomar, Cengiz; Küçükaşçı, Mustafa S, "İbn Asâkir, Ebü'l-Kâsım", DİA, Ankara 1999, c. XIX, s. 323.

³⁸¹ Çoruhlu, Tülin, "Ahmed Muhtar Paşa, Ferik", DİA, Ankara 1989, c. II, s. 106.

³⁸² Özcan, Azmi, "Eyüp Sabri Paşa", DİA, Ankara 1995, c. XII, s. 8.

³⁸³ Özkan, Halit, "Süyûtî", DİA, Ankara 2010, c. XXXVIII, ss. 194-196.

d- *Hüsni'l-Muhâdara*: Eserde Mısır'ın firavunlar dönemi, müslümanlar tarafýndan fethi, İslâmlaşması süreci, burada kurulan devletler, ayrıca sultanlar, devlet adamları, ileri gelen âlimler, şairler, hekimler ve Mısırlılar'ın âdetleri anlatılmaktadır. Müellif bu eseri *ez-Zeberced* adıyla ihtisar etmiştir. (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 4, s. 173)

61- **İbn Abdülber en-Nemerî**, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en Nemerî (ö. 463/1071). Endülüslü muhaddis, münekkit, edip, tarihçi ve Mâlikî fakihî.

el-İstî'âb fî Marifeti'l-Ashâb: Sahâbe biyografisine dair günümüze ulaşan ilk eserlerden biri olup tarih ve tabakât alanındaki yirmi kadar kitaptan faydalanılarak kaleme alınmıştır. Biyoğrafileri Mağrib ulemâsının alfabetik sistemine uygun olarak ilk ismin ilk harfine göre sıralamıştır. İbnu'l-Esir el-Cezerî'ye (ö. 630/1233) göre 4225 sahâbîyi tanıtmaktadır.³⁸⁴ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi , c. 4, s. 27 c. 8, s. 155; c. 9, s. 46, 376; c. 10, s. 29, 121, 103)

62- **İbn Hişâm**, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısrî (ö. 218/833). *es-Sîretü'n-Nebeviyye* adlı eseriyle meşhur olan tarihçi, dil ve ensâb âlimi.

es-Sîretü'n-Nebeviyye (Sîretü İbn Hişâm, Sîretü Resûlülâh). Hz. Peygamber'in hayatına dair tamamı zamanımıza intikal etmiş en eski kitaptır. *es-Sîretü'n-Nebeviyye* birçok defa basılmış, şerh ve ihtisâr edilmiş, manzum hale getirilmiş ve çeşitli dillere çevrilmiştir. *es-Sîretü'n-Nebeviyye*'yi Türkçe'ye ilk defa *Sîret-i Resûlüllâh* adıyla Aydınli Eyyûb b. Halîl çevirmiş ve 12 Rebûlevvel 986 (19 Mayıs 1578) tarihinde şehzadelîği sırasında III. Murad'a takdim etmiştir.³⁸⁵ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 2, s. 364; c. 3, 6, s. 286; c. 4, s. 226; c. 5, s. 283; c. 6, s. 22, 520, c. 7, 75, 99, c. 8, s. 24, 153, 170, 266, 347; c. 10, s. 83, 141, 136, 122, 119, 305, 310, 418; c. 11, s. 30)

63- **Yeni Larousse Ansiklopesi**. (Mukaddime'de kullanılan kaynaklar bölümüne bakınız. (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 2, s. 264)

³⁸⁴ Çakan, İ. Lütfî, *Hadis Edebiyatı*, s. 258

³⁸⁵ Fayda, Mustafa, "*İbn Hişâm*", DİA, Ankara 1999, c. XX, s. 72.

64- **İbn Hacer el-Askalânî** Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî (ö. 852/1449) . Ünlü hadis âlimi ve hâfızı.

ed- Düreru 'l-Kâmine fî A'yâni'l-Mi'eti's-Sâmine: 701-800 (1302- 1398) yılları arasında vefat eden 4500 kişinin biyografisini içine alan eser yayımlanmıştır. İbn Hacer'in bu eserine yazdığı zeyli de (*Zeylü'd-Düreri'l- Kâmine*) Adnân Dervîş neşretmiştir.³⁸⁶ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 4, s. 184)

65- **İbn İshâk**, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr b. Hıyâr el-Muttalibî el-Kureşî el-Medenî (ö. 151/768). Siyer ve megâzî müellifi, muhaddis.

İbn İshak'ın en önemli eseri olan *Kitûbü'l-Megâzî (Sîretü ibn İshâk, el-Mübtede' ve'l-Meb'as ve'l-Megâzî)* müellifi henüz hayatta iken büyük bir şöhret kazanmasına, altmışa yakın râvi tarafından rivâyet edilmesine ve daha sonraki nesilden on âlimin birer nüshaya sahip olmasına rağmen bütünüyle günümüze ulaşmamıştır. İbn Sa'd, ilk defa megâzîyi bir araya toplayan ve bu alanda bir kitap yazan kişinin İbn İshak olduğunu belirtir. Eserini halife Mansur için yazmıştır. Muhammed Hamidullah Fas Kütüphanesinde bu eserin nüshasını bulup 1972 de neşretmiştir. Sezai Özel de *Siyer (Peygamber Tarihi)* adıyla Türkçe'ye (İstanbul 1988, 1991) çevirmiştir.³⁸⁷ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 1, s. 71, c. 2, 146, 290, 291; c. 2, s. 365, 723, 874; c. 3, s. 6, 136, 243, 242; c. 4, s. 37, 303; c. 5, s. 267; c. 6, s. 24, 32, 45, 138, 227; c. 9 , s. 84, 88, 138; c. 7, s. 104 ; c. 8, s. 277, 463; c. 10, s. 46, 83, 228, 448 ; c. 11, s. 10, 56; c. 12, s. 389)

66- **Mevlânâ, Celâleddîn-i Rûmî** (ö. 672/1273). Mevleviyye tarikatının kurucusu, mutasavvıf, âlim ve şair.

Mesnevî: Tasavvufî düşüncenin bütün konularını içermekte ve İslâm kültürünün en önemli eserleri arasında sayılmaktadır. Diğer mesnevilerden ayırt edilmesi için Mesnevî-i Mevlevî, Mesnevî-i Ma'nevî ve Mesnevî-i Şerîf gibi isimlerle de anılan eser müellifi tarafından "Keşşâfü'l-Kur'ân", "Fıkh-ı Ekber", "Şaykalü'l-Ervâh" ve

³⁸⁶ Kandemir, M. Yaşar, "İbn Hacer el-Askalânî", DİA, Ankara 1999, c. XIX, s. 527.

³⁸⁷ Fayda, Mustafa, "İbn İshak", DİA, Ankara 1999, c. XX, s. 93; Algül, a.g.e, c. I, s. 25.

"Hüsâmînâme" gibi lakaplarla da adlandırılmıştır.³⁸⁸ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi , c. 1, s. 6; c. 5, s. 264; c. 9, s. 285)

67- **Dâvûd-i Antâki**, Dâvûd b. Ömer el-Ekmeh ed-Dârîr el-Antâkî (ö. 1008/1599). *Tezkire-i Dâvûd* diye tanınan eseriyle ün yapmış hekim, âlim ve şair.

Tezkiretü Üli'l-Elbâb ve'l-Câmi li'l-Acebi'l-Ucâb: Tezkire-i Dâvûd ve Tezkire-i Antâkî adlarıyla da tanınan kitap bir mukaddime, dört bâb ve bir hatimeden ibarettir. Kitapta dikkati çeken önemli bir husus, bir kısmı Antâkî'nin kendi tecrübeleri sonucunda elde ettiği ilâçlar olmak üzere 1712 ilâcın tarifinin verilmiş olmasıdır. Sultan İbrâhim'in sadrazamı Kemankeş Mustafa Paşa 1641 yılında Mısır'a gittiği zaman Antâkî'nin bu eserini görmüş ve Muhammed b. Mustafa el-Kûrânî'den Türkçe'ye çevirmesini istemiştir. Böylece başlanan tercüme işi 1643'de tamamlanmıştır.³⁸⁹ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 1, s. 187)

68- **Halebî**, Nûreddin Ebü'l-Ferec Nûrüdîn Alî b. Burhâniddîn İbrâhîm b. Ahmed el-Halebî (ö. 1044/1635). *es-Sîretü'l-Halebiyye* adlı eseriyle tanınan müellif, Şafîî fakihî.

es-Sîretü'l-Halebiyye (İnsânü'l-'Uyûn fî Sîreti'l-Emîni'l-Me'mûn): Halebî, Ebü'l-Mevâhib Muhammed b. Muhammed es-Siddîki'nin işaretleriyle kaleme alıp 1043'te (1633) tamamladığı bu eserini, İbn Seyyidünnâs'ın *'Uyûnü'l Eser'i* ile Şemseddin eş-Şâmî'nin *es-Sîretü's-Şâmiyye*'sini ihtisâr ederek meydana getirmiştir.³⁹⁰ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 1, s. 187)

69- **Demirî**, Ebü'l-Bekâ Kemâlüddîn Muhammed b. Mûsâ b. Isâ el-Kâhirî eş-Şâfîî (ö. 808/1405). *Hayâtü'l-Hayevân* adlı meşhur eserin yazarı, Mısırlı hadis ve fıkıh âlimi.

Hayâtü'l-Hayevân: Demirî'ye Doğu'da ve Batı'da büyük şöhret kazandıran ve bir hayvanlar ansiklopedisi mahiyetinde olan eserin "kübrâ" (büyük), vustâ (orta) ve "suğrâ" (küçük) olmak üzere üç ayrı şekli vardır. Kitap birçok defa basılmıştır. On kadar ihtisârî bulunan eser Türkçe, Farsça, Latince, Fransızca ve İngilizce'ye yapılan

³⁸⁸ Öngören, Reşat, "Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî", DİA, Ankara 2004, c. XXIX, s. 441.

³⁸⁹ Erdemir, Ayşegül Demirhan, "Dâvûd-i Antâki", DİA, Ankara 1994, c. IX, s. 26.

³⁹⁰ İzgi, Cevat, "Halebî, Nûreddin", DİA, Ankara 1997, c. XV, s. 233.

tam veya kısmî tercümeleri yanında birçok araştırmaya da konu olmuştur.³⁹¹ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi , c. 1, s. 187; c. 6, s. 348)

70- **Dahlân**, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Zeynî Dahlân el-Mekkî (ö. 1304/1886). Mekke müftüsü, tarihçi.

es-Sîretü'n-Nebeviyye vel-Âsârü'l-Muhammediyye: Es-Sîretü'z-Zeyniyye olarak da bilinen ve Hz. Peygamber'in hayatı, mucizeleri ve hilyesine dair olan eser iki ve üç cilt halinde Mekke'de (1285), Kâhire'de (1285, 1295, 1310, 1320), İstanbul'da (19291, ayrıca Nûreddin el-Halebî'nin *İnsânü'l-'Uyün fî Sîretil-Emini'l-Me'mûn* adlı eserinin kenarında (Kâhire 1292, 1308) basılmıştır.³⁹² (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi , c. 1, s. 182)

71- **İbnü'l-Cevzî**, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî (ö. 597/1201). İslâmî ilimlerin hemen her dalındaki çalışmalarıyla tanınan Hanbelî âlimi.

a- *el-Muntazam fî Tarihi'l-Mülûk ve'l-Ümem*: Kâinatın ve Hz. Âdem'in yaratılışından başlayıp 574 (1179) yılına kadar cereyan eden olayları hicretten itibaren kronolojik sırayla kaydeden, her yıla ait olayları anlattıktan sonra o yıl vefât eden önemli şahsiyetlerin hayat hikâyelerine de yer veren biyografî ağırlıklı bir umumî tarihtir.

b- *el-Vefâ bi-Ahvâli'l-Mustafâ (el-Vefâ bi-fî fezâ'ili'l-Mustafâ, el-Vefâ bi't-tarîf bi'l-Mustafâ)*: Hz. Peygamber'in sîreti, şemâili ve mucizelerine dairdir.³⁹³ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 1, s. 136, c. 2, s. 466, 665, c. 4, s. 303, 348, 431, 523; c. 6, s. 51; c. 7, s. 230, 374, 357, 380; c. 8, s. 123, 380, 384, c. 9, s. 143; c. 10, s. 179; c. 11, s. 190; c. 12, s. 63, 245)

72- **İbnü'l-Esîr**, İzzeddin Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî (ö. 630/1233). *el-Kâmil* ve *Üsdü'l-Ğâbe* adlı eserleriyle tanınan tarihçi, edip ve muhaddis.

³⁹¹ İzgi, Cevat, "Demiri", DİA, Ankara 1994, c. IX, s. 153.

³⁹² Aycan, İrfan, "Dahlân, Ahmed b. Zeynî", DİA, Ankara 1993, c. VIII, s. 417.

³⁹³ Yavuz, Yusuf Şevki; Avcı, Casim, "İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec", DİA, Ankara 1999, c. XX s. 545.

a- *el-Kâmil fi't-Târih*: İbnü'l-Esîr'e Ortaçağ'ın en büyük ve en güvenilir tarihçilerinden biri olma vasfını kazandıran umumi tarih kitabı olup ilk defa Carolus Johannes Turnberg tarafından yayımlanmış (Leiden 1851-1876), daha sonra çeşitli baskıları yapılmış ve Türkçe'ye çevrilmiştir.

b- *el-Lübâb fi Tehzîbi'l-Ensâb*: Sema'nî'nin nisbeleri esas alarak yazdığı *Kitâbü'l-Ensâb*'ın, büyük bir itina ile gözden geçirilip hataları düzeltilerek ve eksikleri tamamlanarak yapılmış bir ihtisârdır. İbnü'l-Esîr'in senedleri kısaltmak ve tekrarları çıkarmak suretiyle daha kullanılır hale getirdiği üç cilt hacmindeki kitâbdır. Suyûti de kitabı *Lübbü'l-Lübâb fi Tahriri'l-Ensâb* adıyla ihtisâr etmiştir.

c- *Üsdü'l-Ğâbe fi Marifeti's-Sahâbe (Ahbârü's-Sahâbe)*: Sahâbilerin hayatı hakkında olup bu tür eserler arasında çok seçkin bir yere sahiptir. Eser ilk defa Mısır'da yayımlanmış (1863- 1869), daha sonra çeşitli baskıları yapılmıştır.³⁹⁴ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 1, s. 136, 205; c. 2, s. 466 ; c. 5, s. 343 ; c. 7, s. 251; c. 8, s. 275; c. 9, s. 26, 46; c. 10, s. 417)

73- **Aynî, Bedreddin** Ebû Muhammed (Ebü's-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-Aynî (ö. 855/1451)

İkdü'l-Cümân fi Târihi Ehli'z-Zamân: İnsanlığın yaratılışından miladi 1446 ya kadar ki olayları toplayan genel bir tarih kitabıdır. Aynî, yirmi cildi bulan bu umumî tarihi daha sonra kardeşi Şehâbeddin Ahmed'le birlikte sekiz ciltte ihtisâr etmiştir. *İkdü'l-Cümân*, Aynî'nin lakabına nisbetle *Târihu'l-Bedrî*, bu ihtisâr da kardeşine nisbetle *Târihu's-Şihâbî* adıyla tanınmıştır. Aynî bu büyük eserini üç cilt halinde bir kere daha kısaltarak buna da *Târihu'l-Bedr fi Evsâfi Ehli'l-Asr* adını vermiştir.³⁹⁵ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 9, s. 145)

74- **İbn Abdürabbih**, Ebû Ömer Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Abdürabbih b. Habîb el-Kurtubî el-Endelüsî (ö. 328/940). *el-'İkdü'l-Ferîd* adlı eseriyle tanınan Endülüslü âlim ve şair.

³⁹⁴ Özeydin, Abdülkerim, "*İbnü'l-Esir, İzzeddin*", DİA, Ankara 2000, c. XXI, s. 27.

³⁹⁵ Koçkuzu, Ali Osman, "*Aynî, Bedreddin*", DİA, Ankara 1991, c. IV, s. 272; Günaltay, Şemseddin, *a.g.e.*, s. 350.

el-'İkdü'l-Ferîd: İbn Abdürabbih'in en meşhur eseridir. Siyaset, edebiyat, tarih, nevâdir, ahlâk, mizâh, nükte, fıkra, mûsiki ve eğlence gibi çok değişik konular hakkında bilgi veren eser bir genel kültür ansiklopedisi ve bir antoloji mahiyetindedir.³⁹⁶ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 1, s. 135)

75- **Buhârî**, Muhammed b. İsmail Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî (ö. 256/870). Kur'ân-ı Kerîm'den sonra en güvenilir kitap kabul edilen *el-Câmi 'u's-Sahîh* adlı eseriyle tanınmış büyük muhaddis.

et-Târîhu'l-Kebîr: Buhârî'nin *el-Câmi 'u's-Sahîh*'ten önce yazdığı bu kitap sahasının ilk eserlerinden biri olup burada asıhtan kendi şeyhlerine gelinceye kadar 13.000'e yakın râvinin güvenilirlik derecesini tesbit etmiştir.³⁹⁷ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 1, s. 116, c. 2, s. 425, c. 4, s. 550; c. 5 s. 166, 167, 127, c. 9, s. 257)

76- **İbn Sa'd**, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî (ö. 230/845). *Tabakât* kitâbıyla tanınan hadis, siyer, tarih ve ensâb âlimi.

İbn Sa'd'ın en meşhur eseri *Kitâbü't-Tabakati'l-Kebîr* (*et-Tabakâtü'l-Kübrâ*). Kaynaklarda *et-Tabakâtü'l-Kebîr* adıyla da anılan eserin ilk neşri bu adla (Leiden 1904-1940), Arap ve İslâm dünyasında yaygın bir şekilde kullanılan İhsan Abbas neşri ise *et-Tabakâtü'l-Kübra* adıyla yapılmıştır. Biri indeks olmak üzere dokuz cilttir. Beyrût 1957-1968). İbn Sa'd'ın, tabakât kitaplarının ilki ve zamanımıza intikal edenlerin en eskisi olan bu eseri, esas itibariyle siyer-megâzî ve tabakât ana bölümlerinden meydana gelmektedir.³⁹⁸ (Tecrid-i Sarîh Terceme ve Şerhi, c. 4, 79, 303, 358, 390 ; c. 5, s. 13, 37, 43, 152, 165 ; c. 6, s. 38, 54, 370, 392, 394; c. 7, s. 78 c. 8, s. 33, 275; c. 10, s. 211, 241, 379; c. 11, s. 29; c. 1, s. 72; c. 2, s. 363; c. 9, s. 94, 107)

77- **İbnü'l-Arabî**, Muhyiddin Muhammed b. Alî b. Muhammed el-Arabî et-Tâî el-Hâtimî (ö. 638/1240). Tasavvuf ve İslâm düşünce tarihinde büyük etkileri bulunan sûfî müellif.

³⁹⁶ Eş-Şek'a, Mustafa Muhammed, "İbn Abdürabbih", DİA, Ankara 1999, c. XIX, s. 282.

³⁹⁷ A'zami, M. Mustafa, "Buhârî, Muhammed b. İsmail", DİA, Ankara 1992, c. VI, s. 371.

³⁹⁸ Fayda, Mustafa, "İbn Sa'd", DİA, Ankara 1999, c. XX, s. 295; Algül, a.g.e, c. I, s. 27.

el-Fütûhâtul-Mekkiyye fî Maarifeti'l-Esrâri'l-Mâlikiyye ve'l-Mülkiyye: Müellifin en büyük ve en temel eseridir. Diğer eserlerinin bu kitabın ilgili bölümlerinin birer zeyli olduğu söylenebilir. İkinci defa gözden geçirerek bizzat kendi eliyle yeniden yazdığı otuz yedi ciltlik nüsha İstanbul'da Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'ndedir (nr.1845-1881). Türkçe'ye ve diğer dillere çok kısa bazı kısımları tercüme edilmiştir. Tahkikli bir neşri de aslına uygun olarak otuz yedi cilt halinde Osman Yahyâ tarafından yapılmakta iken XIV. cildin neşriyle yayın durmuştur. Eserin Mahmûd Matacî tarafından tahkiksiz bir neşri yapılmıştır (I-IX, Beyrût 1994).³⁹⁹ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 6, s. 316 ; c. 7, s. 45, 214; c. 9, s. 145, 322)

78- **Kastallânî**, Ahmed b. Muhammed Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr el-Kastallânî (ö. 923/1517). Hadis hâfızı, kelâm ve kıraat âlimi.

el-Mevâhibu'l-Ledünniyye: Hz. Peygamber'in kabrini ziyaret edip bir süre kaldığı Medine'de duyduğu heyecanla kaleme aldığı bir siyer kitâbıdır. İlk defa Kâhîre'de neşredilen eserin (1281/1864) daha sonra pek çok baskısı yapılmış ve Türkçe'ye de çevrilmiştir.⁴⁰⁰ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi , c. 2, s. 392)

79- **Vakîdî**, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkıd el-Vâkıdî el-Eslemî el-Medenî (ö. 207/823). (Bilgi için Mukaddime'de kullanılan kaynaklar bölümüne bakınız.) (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 1, s. 40, 137, c. 2, s. 305 ; c. 3, s. 127, 265 ; c. 4, s. 224, c. 5, s. 279, c. 7, s. 290, 305, c. 8, s. 467, c. 10, s. 48, 98, 448)

80- **Ya'kûbî**, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya'kub İshâk b. Ca'fer b. Vehb b. Vâzih el-Ya'kûbî (ö. 292/905'ten sonra) Tarihçi, coğrafyacı ve seyyah.

Târîhu'l-Ya'kûbî: Müellifin en çok tanınan eseri olup İslâm tarih yazıcılığının ilk örneklerinden biridir. Umûmî tarih türünde kaleme alınan eser yaratılışla başlar ve 259 (872-73) yılı olaylarıyla sona erer; ancak başlangıç kısmı kayıptır.⁴⁰¹ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 8, s. 126)

³⁹⁹ Kılıç, M. Erol, "İbnü'l-Arabî, Muhyiddin", DİA, Ankara 1999, c. XX, s. 493.

⁴⁰⁰ Şenel, Abdülkadir, "Kastallânî Ahmed b. Muhammed", DİA, Ankara 2001, c. XXIV, s. 583.

⁴⁰¹ Ağarı, Murat, "Ya'kûbî", DİA, Ankara 2013, c. XLIII, s. 287.

81- **Hayretî**, (ö. 941/1534), Divân şairi.

Divân: Hayretî'nin, devrinde hemen her tabakadan insanın beğenip okuduğu, kendisine haklı bir şöhret kazandıran divanı XVI. yüzyılın geniş hacimli mürettep divanlarından biridir. Hayretî divânı klasik tertibe uygun olarak tevhid ve na'tla başlar.⁴⁰² (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 12, s. 431)

82- **Tehânevî**, Muhammed A'la b. Alî b. Muhammed Hâmid et-Tehânevî el-Fârûk (ö. 1158/1745'ten sonra). *Keşşafü Istilâhâti'l-Fünûn ve'l-Ulûm* adlı çeşitli ilimlere ait terimler ansiklopedisi eseriyle tanınan Hintli âlim. (Bilgi için Mukaddime'de kullanılan kaynaklar bölümüne bakınız.) (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 3, s. 400)

83- **Mizzî**, Yûsuf b. Abdurrahman, Ebü'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdurrahmân b. Yûsuf el-Mizzî (ö. 742/1341). Hadis hâfızı. (Bilgi için Mukaddime'de kullanılan kaynaklar bölümüne bakınız.) (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 7, s. 203)

84- **İbn Hallikân**, Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr b. Hallikân el-Bermekî el-İrbilî (ö. 681/1282). *Vefeyâti'l-a'yân* adlı eseriyle tanınan tarihçi, fakih, edip ve şair. (Bilgi için Mukaddime'de kullanılan kaynaklar bölümüne bakınız) (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 5, s. 375)

85- **Kâtib Çelebî**, (ö. 1067/1657) XVII. Yüzyıl Türk ilim dünyasının müsbet düşünceyi temsil eden büyük siması ve çeşitli konulara dair pek çok eserin müellifi. (Bilgi için Mukaddime'de kullanılan kaynaklar bölümüne bakınız.) (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 2, s. 13 ; c. 4, s. 95, 125, 170, 209; c. 5, 52, 76, 210, 371; c. 9 , s. 131)

86- **Akseki, Ahmet Hamdi** (1887-1951) Din âlimi, Türkiye Cumhuriyeti'nin üçüncü Diyanet İşleri başkanı.

Yeni Hutbelerim (İstanbul 1936, 1937, 1966); Kâmil Miras kürtaj ve israf konusuna değinirken bu eserdeki hutbelerin okunmasını tavsiye eder. (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 7, s. 301, 303)

⁴⁰² Tatçı, Mustafa, "Hayretî", DİA, Ankara 1998, c. XVII, s. 61.

87- **Zehebî**, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî (ö. 748/1348) (Bilgi için Mukaddime'de kullanılan kaynaklar bölümüne bakınız.) (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 1, s. 74; c. 3, s. 225, 329; c. 4, s. 13, 43, 46, 49, 68, 87, 120, 187, 409, 436, 350 ; c. 5, s. 37, 113, 163, 167; c. 6, s. 224, 302, 351, 420, 439, 523; c.7, 26, 251, 313, 325, 340, 383, 400, 451; c. 8, s. 86; c. 9, 242, 391; c. 10, s. 281 ; c. 12, s. 377)

88- **İbn Kemâl**, Kemalpaşazâde (ö. 940/1534) Osmanlı şeyhülislâmı ve tarihçisi. Kâmil Miras cilt 5, s. 378'de *Fukahay-ı Hanefiyye*, adlı eserinden alıntı yapar. Eser hakkında bilgiye ulaşamadık.

89- **Hâdimî, Ebû Saîd** (ö. 1176/1762) Osmanlı âlimi, fakih ve mutasavvıf.

el-Berîkatü'l-Mahmûdiyye fî Şerhi't-Tarîkatü'l-Muhammediyye ve's-Şerfati'n-Nebeviyye fî's-Sîreti'l-Ahmediyye: Hâdimî'nin en meşhur eseri olup Birgivi'nin *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye fî Beyâni's-Sîreti'l-Ahmediyye*'sinin mufassal bir şerhidir. 1168(1754) yılında te'lif edilen eser birçok defa basılmıştır. Eser Bedreddin Çetiner, Hasan Ege ve Seyfeddin Oğuz tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir (I-V, İstanbul 1989).⁴⁰³ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 6, s. 423)

90- **Diyarбекрî**, Kâdî Hüseyin b. Muhammed b. el-Hasen ed-Diyârbekrî (ö. 990/1582) Osmanlı müelliflerinden tarihçi ve fıkıh âlimi.

Târîhu'l-Hamîs fî Ahvâli Enfesi Nefîs: Diyarбекрî'nin en önemli eseridir. Kâtib Çelebi ve ona dayanan F. Wüstenfeld siyer, megâzî ve tefsirle ilgili çok sayıda güvenilir kaynaktan faydalanılarak hazırlanan bu eserin 8 Şaban 940'ta (22 Şubat 1534) tamamlandığını söylerler. Ancak eserin çeşitli matbu nüshalarının Osmanlı Padişahı III. Murad'ın tahta çıkışına (982/1574) dair bilgileri de ihtiva ettiği dikkate alınarak daha sonraki bazı olayların bizzat müellif ya da müstensih tarafından ilâve edildiği ileri sürülebilir. *Târîhu'l-Hamîs* esas itibariyle bir siyer kitabı olup bir mukaddime, üç bölüm ve bir hâtimedden meydana gelmiştir. Mahmûd b. Mustafa tarafından *el-Müntehab min Kitâbi'l-Hamîs min Tertibi Nüzûli'l-Kur'ân* adıyla ihtisar edilen bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde (Pertev Paşa, nr. 613/8) bulunmaktadır. Otto von Platen, eserin Hz. Ömer'in faziletine dair kısmını Almanca kısa bir

⁴⁰³ Yayla, Mustafa, "Hâdimî, Ebû Saîd", DİA, Ankara 1997, c. XV, s. 24.

mukaddime ile birlikte *Geschichte der Todtungdes Chalifen* adıyla yayımlamıştır (Berlin 1837) .⁴⁰⁴ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 5, s. 327)

91- **İbnü'l-Baytâr**, Ebû Muhammed Ziyâüddîn Abdullah b. Ahmed el-Aşşâb el-Mâlekî (ö. 646/1248) Botanik âlimi.

el-Müfredât (el-Câmi li-Müfredâti'l-Edviye ve'l-Ağziye): Basit ilâçlar konusundaki Arapça kitapların en önemlisi ve en güvenilir olanıdır. Müellifin hayatının sonlarına doğru yazdığı bu alfabetik eserde 2353 madde yer alır. XIV. yüzyılda Aydınöğlü Umur Bey adına, diğeri 1681'de hekim Mehmed Rindânî tarafından olmak üzere iki defa Türkçe'ye çevrilmiş, Avrupa'da XV. yüzyılın sonlarında ilgi çekmeye başlayan eser Latince, İspanyolca, Almanca ve Lucien Leclerc tarafından Fransızca'ya (I-III, Paris 1877-1883) tercüme edilmiştir. Eser İslâm dünyasında ilk defa Bulak'ta basılmış (I-IV,1291; Bağdat 1384/1964; Beyrût 1992) ve üzerinde muhtelif çalışmalar yapılmıştır.⁴⁰⁵ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 11, s. 40)

92- **İbnü'l-İmâd**, Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed es-Sâlihî el-Hanbelî (ö. 1089/1679) *Şezerâtü'z-Zeheb* adlı eseriyle meşhur olan tarihçi, fakih ve edip.

Şezerâtü'z-Zeheb fî Ahbâri Men Zeheb: Hicretin ilk yılından başlayarak 1000 (1592) yılına kadar meydana gelen olayları, özellikle de ulemâ ve devlet adamlarının biyografilerini içeren bir vefeyât kitabıdır. 19 Ramazan 1080'de (10 Şubat 1670) tamamlanan eser, her yılın olaylarını özetle anlattıktan sonra o yıl vefat eden muhadis, fakih, edip, âlim ve devlet adamlarının kısa hayat hikâyelerini verir; halife ve sultanlara ise daha geniş yer ayrılmıştır. Bu açıdan Memlûkler döneminde yaygınlaşan “*el-Havâdis ve'l-Vefeyât*” türü kitapların özelliklerini yansıtmaktadır. 10.000 civarında biyografi içeren kitap bir zümreye, zamana ve mekâna hasredilmemiş olduğundan genel biyografik eserler sınıfına girer. Tahkikli neşrini ise son cildi fihrist olmak üzere on bir cilt halinde Abdülkadir el-Arnaût ve Mahmûd el-Arnaût yapmıştır (Beyrût 1406-1416/1986-1995).⁴⁰⁶ (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 4, s. 182)

⁴⁰⁴ Özaydın, Abdülkerim, “*Diyarbekrî*”, DİA, Ankara 1994, c. IX, s. 472.

⁴⁰⁵ Kaya, Mahmut, “*İbnü'l-Baytâr*”, DİA, Ankara 1999, c. XX, s. 527.

⁴⁰⁶ Tomar, Cengiz, “*İbnü'l-İmâd*”, DİA, Ankara 2000, c. XXI, s. 95.

93- **İbn Akile**, Cemâlüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Saîd b. Akile el-Mekkî (ö. 1150/1737) Hadis, tefsir, kelâm ve tasavvuf âlimi, tarihçi ve Kâdirî şeyhi.

Şemâil-i Zühhâd: Kâmil Miras c. 4, s. 187’de zikrettiği eser hakkında bilgiye ulaşamadık.

94- **Divân-ı Hülâsatü’l-Edeb**, Kamil Miras c. 8, s. 221; c. 9, s. 246; c. 11, s. 168’de müellif ismi zikretmeden alıntı yapar. Eser ve müellif hakkında bilgiye ulaşamadık.

95- **Tuhfetü’l-Eşrâf**, Yûsuf b. Abdurrahman el-Mizzî’nin (ö. 742/1341) Etrâf türünün en meşhur örneği olan eseri.

Tam adı *Tuhfetü’l-Eşrâf bi-Marifeti’l-Etrâf* olup râvi isimlerine göre alfabetik düzenlenmiştir. Eser, Kütüb-i Sitte’nin yanında Ebû Dâvûd’un *el-Merâsîl*’i, Tirmizî’nin *eş-Şemâilü’n-Nebeviyye*’si, Nesâî’nin *es-Sünenü’l-Kübrâ*’sı ve *Amelü’l-Yevm ve’l-Leyle*’sindeki râviler dikkate alınarak hazırlanmıştır. Eserde râviler isimleri bilinenler, künyeleriyle meşhur olanlar, baba adıyla bilinenler, ismi bilinmeyenler ve kadınlar şeklinde beş grupta sıralanmakta, hadislerin senedleri eksiksiz verilmekte, metinlerin sadece baş tarafı yazılmakta yahut varsa hadisin meşhur ismi kaydedilmektedir.

Tuhfe iki bölümden meydana gelmekte, birinci bölümde müsned, ikinci bölümde mürsel rivayetler yer almaktadır. Müsnedler bölümünde 986 sahâbiye ait 18.389, mürseller bölümünde 405 tâbiyye ait 1237 hadis vardır (toplam 19. 626) mükerrelerle birlikte *Tuhfe*’deki hadis sayısı 19. 959’a ulaşmaktadır.

Tuhfe ve benzeri eserler sayesinde bir hadisin hangi kaynaklarda geçtiğini tesbit etmek, bütün tariklerini görmek, rivâyet kusurlarını farketmek, bir müellifin eserine alıp hakkında hüküm vermediği hadislerin durumunu başka müelliflerin kanaatlerinden öğrenmek, bir râvinin bütün rivayetlerini görmek ve Kütüb-i Sitte’nin nüshaları arasındaki farkları anlamak mümkün olmaktadır.⁴⁰⁷ (Tecrid-i Sarih Terce-me ve Şerhi, c. 2, s. 334)

⁴⁰⁷ Özkan, Halit, “*Tuhfetü’l-Eşrâf*”, DİA, Ankara 2012, c. XLI, ss. 357-258.

96- **Mahfel-1922**: Dinî, ilmî, edebî, ictimai mecmuadır. Zilkade 1338 Ramazan 1334 1-6.cilt. Sahibi, Müdürü, Muhariri, Tâhirü'l Mevlevî İstanbul⁴⁰⁸ Ahmed Nâim aylık yayınlanan *Mahfel* dergisinden bir makalesini verir. Mi'racı anlatan 227 hadisin açıklamasında gökyüzünün oluşumu ile ilgili ilmî açıklamaları anlatır. Kur'ân'ın bugünkü ilmi gelişmelerle uyumunu izâh eder. (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 2 , s. 267, 269)

97- **Uluğ Bey** (ö. 853/1449) Matematikçi ve astronomi âlimi, Timurlu hükümdarı (1447-1449). Ahmed Nâim, cilt 2, sayfa 466'da İsrâ ve Mirac yolculuğunun tarihini ve yılını hesaplamak için Uluğ Bey'in cetvellerinden yararlanmıştı. Cetvellerle ilgili bilgiye ulaşamadık.

98- **Mütenebbî**, Ebü't-Tayyib Ahmed b. el-Hüseyn b. el-Hasen b. Abdissamed el-Cu'fî el-Kindî el-Mütenebbî (ö. 354/965) Arap şairi. Kâmil Miras, zalimin zulmüne engel olmayı anlatan bir sözünü alır. (Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, c. 7 , s. 369)

Buraya kadar Mukaddime ve Şerh'de kullanılan kaynakların tespitini yaptık. Şimdi bu kaynakların ilim dallarına göre sayılarını ve toplam kullanılan kaynakları aşağıdaki gibi topluca sunmayı faydalı görüyoruz.

	Tefsir	Hadis	Fıkıh	Kelâm	Arap Dili	Tarih	Toplam
Mukaddime	7	80	32	2	5	40	166
Şerh	30	103	71	8	9	105	326
Toplam	37	183	103	10	14	145	492

⁴⁰⁸ Arslantürk, Zeki, 'Sosyolojik Araştırmalara Kaynak Olması Bakımından 1918-1923. Yılları Arası İstanbul Basını Bibliyografyası', Erzurum, 1983, s. 217. <http://e-dergi.atauni.edu.tr/atauniiibd/article/viewFile/1025002934/1025002830>, 07. 06. 2015

SONUÇ

Bu çalışmamızla ulaştığımız sonuçları birkaç maddede özetleyecek olursak;

1. “*Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Terceme ve Şerhi*”, 29 Ekim 1923 yılında kurulan Cumhuriyet Türkiye’sinde yenileşme hareketleri ve inkılaplar bağlamında gerçekleştirilen harf inkılabıyla değişikliğe uğramış olan kültürel geleneğin yeni döneme taşınması konusunda bu eserin önem taşıdığı anlaşılmaktadır.

2. Eserde pozitif bilimlerin verilerinden yararlanılmıştır. Bu özelliğiyle klasik şerhlerden ayrı bir metod izlendiği görülmektedir.

3. Gerek Ahmed Nâim, gerekse Kâmil Miras yaptıkları bu şerhde hem müsteşriklere, hem de Ehl-i Sünnet’e karşı görüşleri olan İslâm mezheplerine cevap vermişlerdir.

4. Eserde Türk Atasözlerine atıflar yapılarak açıklamaların anlaşılır hale gelmesi sağlanmıştır. Hatta hadisteki anlatılmak istenen temaya uygun olarak fıkra anlatıldığı da görülmüştür.

“*Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Terceme ve Şerhi*” adlı çalışma hem zengin bir kaynaktan beslenmesi hem de kendi döneminin aktüel sorunlarını – gerek felsefi gerekse modernitenin getirmiş olduğu yeni değişiklikler- rivâyet-dirâyet bütünlüğü içinde ele almış ve uygun cevaplar verilmeye çalışılmıştır. Eser bu açıdan da ayrı bir önem taşımaktadır. Eserin sadece bu yönü dikkate alınarak Hadis ilminin dışında diğer pozitif bilim dallarınca da –özellikle Sosyoloji ve Tıp gibi- incelenerek çağdaş sorunlara nasıl çözümler getirildiği araştırılması ilim dünyasına büyük katkılar sunacaktır.

Eserin iyi bir redaksiyon, geniş fihrist ve indekslerin hazırlanarak yeniden basılması ve esere ulaşımın kolay hale gelmesi için elektronik ortama aktarılması gerektiğini düşünüyoruz. Ayrıca eserin diğer dillere çevrilerek İslam ilim âleminin istifadesine sunulmasının Hadisi/Sünneti anlama açısından yeni bir perspektif kazandıracığı kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

Ağırman, Cemal, Tecrid-i Sarih'in İlk Üç Cildi Bağlamında Ahmed Nâim'in Çeviri Metodu, Şerhçiliği, Kaynak Kullanımı ve Bazı görüşleri, 2005 Marife, yıl 5, sayı 2, s.133.

Ahatlı, Erdinç, “*Serrac*”, DİA, Ankara 2009, c. XXXVI, s. 571.

Akpınar, Cemil, “*İbn Cemâa Bedreddin*”, DİA, Ankara 1999, c. XIX, s. 390.

-----, “*İcâzet*”, DİA, Ankara 2000, c. XXI, s. 396.

Akyüz, Ali, “*Abdürrezzak es-San'ani*”, DİA, Ankara 1988, c. I, s. 298.

Akgündüz, Ahmet, “*Debûsî*”, DİA, Ankara 1994, c. IX, s. 66.

-----, “*İtkanî*”, DİA, Ankara 2010, c. XXXIX, s. 184.

-----, “*Eyyûb es-Sahtiyânî*”, DİA, Ankara 1995, c. XII, s. 19.

Altıkulaç, Tayyar, “*Zehebî*”, DİA, Ankara 2013, c. XLIV, ss. 180-187.

-----, “*Kurtubî Muhammed b. Ahmet*”, DİA, Ankara 2002, c. XXVI, s. 455.

-----, “*İbnu'l Cezerî*”, DİA, Ankara 1999, c. XX, s. 551.

-----, “*Ebû Şâme el-Makdisî*”, DİA, Ankara 1994, c. X, s. 233.

Algül, Hüseyin, *İslâm Tarihi*, Gonca Yay, İstanbul-1986, c. I, ss. 31-33.

Anay, Harun, “*Devvanî*”, DİA, Ankara 1994, c. IX, s. 257.

Apaydın, H. Yunus, “*İbn Hazm*”, DİA, Ankara 1999, c. XX, ss. 39-52

-----, “*İbn Kayyim el-Cevziyye*”, DİA, Ankara 1999, c. XX, s. 109.

-----, “*Karaî Şehabeddin*”, DİA, Ankara 2001, c. XXIV, s. 394.

-----, “*İbn Abdüsselam İzzeddin*”, DİA, Ankara 1999, c. XIX, s. 284.

-----, “*Kerhî*”, DİA, Ankara 2002, c. XXV, s. 287.

Arslan, Ahmed Turan, “*Askerî Hasan b. Abdullah*”, DİA, Ankara 1991, c. III, s. 491.

Aşikkutlu, Emin, “*İsmailî*”, DİA, Ankara 2001, c. XXIII, s. 126.

- , “*İbn Kurkûl*”, DİA, Ankara 1999, c. XX, s. 145.
- Ateşyürek**, Remzi, “*Mehmet Vehbi Efendi*”, DİA, Ankara 2003, c. XXVIII, s. 540.
- Ateş**, Ali Osman, “*Dimyatî*”, DİA, Ankara 1999, c. IX, ss. 310-311.
- Atmaca**, Veli, *Tecrîd-i Sârîh Mukaddimesi'nin Kaynağı Meselesi II*, Çukurova Ü. İlahiyat Fakültesi Cilt. 8, Sayı 1, 2008, ss. 110-126.
- Avcı**, Casim, “*Yâkut el-Hamevî*”, DİA, Ankara 2013, c. XLIII, s. 288.
- , “*Mes'ûdî, Ali b. Hüseyin*”, DİA, Ankara 2004, c. XXIX, s. 353.
- , “*İbn Şeddâd, Bahâeddin*”, DİA, Ankara 1999, c. XX, s. 373.
- Aybakan**, Bilal, “*Sübkî, Tâceddin*”, DİA, Ankara 2010, c. XXXVIII, s. 11.
- , “*el-Mühezzeb*”, DİA, Ankara 2006, c. XXXI, s. 518.
- , “*Sübkî, Takiyyüddin*”, DİA, Ankara 2010, c. XXXVIII, s. 14.
- , “*Şîrâzî, Ebû İshak*”, DİA, Ankara 2010, c. XXXIX, s. 184.
- , “*Şafîî*”, DİA, Ankara 2010, c. XXXVIII, s. 230.
- Aycan**, İrfan, “*Dahlân, Ahmed b. Zeynî*”, DİA, Ankara 1993, c. VIII, s. 417.
- Aydın**, M. Akif, “*Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*”, DİA, Ankara 2003, c. XXVIII, s. 231.
- Aydınlı**, Abdullah, “*İhtisar*”, DİA, Ankara 2000, c. XXI, ss. 572-573.
- , “*Dârimî, Abdullah b. Abdurrahman*”, DİA, Ankara 1993, c. VIII, s. 494.
- , “*İbn Ebû Hayseme*”, DİA, Ankara 1999, c. XIX, s. 434.
- Aygün**, Abdullah, “*Sem'ani, Ebü'l-Muzaffer*”, DİA, Ankara 2009, c. XXXVI, s. 464.
- Aykut**, Ayhan, “*İslâm-Türk Ansiklopedisi*”, DİA, Ankara 2001, c. XXIII, s. 57.
- A'zamî**, M. Mustafa, “*Buhârî, Muhammed b. İsmail*”, DİA, Ankara 1992, c. VI, ss. 368-372.
- Bağcı**, H. Musa, *Hadîs Metodolojisinde Sahîhu'l-Buhârî'nin Sıhhat Bakımından Tasnif edilen ilk eser olduğu fikrinin Eleştirel Analizi*, AÜİFD XLV, 2004, s. I. ss, 39-56.

- , *Kütübü's Sitte Kavramının Tarihsel Gelişimi ve Otoritesini Oluşturan Faktörler*, İslâmi İlimler Dergisi, Yıl 2, Sayı 2, 2007.
- , *Hadis Tenkidi Nedir?*, <http://musabagci.tr.gg/Hadis-Tenkidi-Nedir-f-.htm>, 21. 03. 2015.
- Bakkal**, Ali, “*Rûyânî, Abdülvâhid b. İsmâil*”, DİA, Ankara 2008, c. XXXV, s. 275.
- Baktır**, Mustafa, “*Ibn Melek*”, DİA, Ankara 1999, c. XX, s. 175.
- Baltacı**, Ahmet ve **Yücel**, Ahmet, “*İbnü'l-Arabî Ebû Bekir*”, DİA, Ankara 1999, c. XX, s. 488.
- Bardakoğlu**, Ali, “*Ibn Rüşd*”, DİA, Ankara 1999, c. XX, s. 254 .
- Başaran**, Selman; **Sönmez**, M. Ali, *Hadis Usulü ve Tarihi*, Uludağ Ü. Basımevi, Bursa-1993.
- Başaran**, Selman, “*Hazimî*”, DİA, Ankara 1998, c. XVII, s. 124 .
- , “*Ebû Ma'ser es-Sindî*”, DİA, Ankara 1994, c. X, s. 185.
- , “*İbn Adî*”, DİA, Ankara 1999, c. XIX, s. 297.
- , “*Alaî*”, DİA, Ankara 1989, c. II, s. 331.
- Bedir**, Murteza, “*er-Risâle*”, DİA, Ankara 2008, c. XXXV, s. 117.
- , “*Neseî, Ebü'l-Berekât*”, DİA, Ankara 2006, c. XXXII, s. 567.
- Bilge**, Mustafa L, “*Ziyâdîler*”, DİA, Ankara 2013, c. XLIV, ss. 489-490.
- Bereke**, Abdülfettah Abdullah, “*Hakîm et-Tirmizî*”, DİA, Ankara 1997, c. XV, s. 198.
- Birişik**, Abdülhamid, “*Rahmetullah el-Hindî*”, DİA, Ankara 2007, c. XXXIV, s. 419.
- Birişik**, Abdülhamid; **Eren**, A. Cüneyt, “*Siddîk Hasan Han*”, DİA, Ankara 2009, c. XXXVII, ss. 92-95.
- Birinci**, Ali, “*İzmirli, İsmail Hakkı*”, DİA, Ankara 2001, c. XXIII, s. 530.
- , “*Mehmed Galib Bey*”, DİA, Ankara 2003, c. XXVIII, s. 487.

- Budak**, Ali, *Bir rivâyetin tarîklerini karşılaştırmanın hadisleri anlamaya katkısı*, Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, c.12, Sayı 1, 2012
- Buhârî**, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail (ö. 256/870), *Sahîh-i Buhârî*, Tahkik: Dr. Muhammed b. Salih Râcihî, Riyâd 1998.
- , *Sahîh-i Buhârî*, (Tahkik: Muhammed Fuad Abdul Bâki), Dâr-ı İbn-i Hazm, Birinci Baskı, Beyrût-Lübân, 2009.
- Bulut**, Mehmet, <http://www.diyanetdergisi.com/diyamet-dergisi-136/konu-876.html>, 05.05.2014.
- Bolay**, Süleyman Hayri, “Akseki, Ahmet Hamdi”, DİA, c. II, s. 295.
- Bozkurt**, Nebi, *Hadislerin Tercüme ve Yorumlarında Uyulması Gereken Kurallar*, MÜİFD, İstanbul 1997, sayı 11-12, s. 216, 276.
- Canan**, İbrahim, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, Akçağ Yay, c. I-XVIII. Ankara, 1988
- , “Ebû Hâtim er-Râzî”, DİA, Ankara 1994, c. X, s. 150.
- Casim**, Leys Suud, “İbn Abdülber en-Nemerî”, DİA, Ankara 1999, c. XIX, s. 269.
- Çakan**, İsmail Lütfi, *Hadîs Edebiyatı*, MÜİF Yay, 4. baskı İstanbul 1997.
- , “Anahatlarıyla Hadîs”, Ensar Neşriyat, 3. Baskı, İstanbul 1990.
- , “Bâbanzâde Ahmed Nâim”, DİA, Ankara 1991, c. IV, s. 375.
- , “Dârekutnî”, DİA, Ankara 1993, c. VIII, s. 4.
- , “Cevzakî”, DİA, Ankara 1997, c.VII, s. 465.
- , “Cûzcânî, Ebû İshak”, DİA, Ankara 1993, c. VII, s. 98.
- Çavuşoğlu**, Ali Hakan, “Tilimsânî, Muhammed b. Ahmed”, DİA, Ankara 2012, c. XLI, s. 165.
- Çelik**, Ali, *İslâm’ın Kabul ve Reddettiği Halk İnançları*, Beyan Yay, 2. baskı, İstanbul 2013.
- , *Sünnetin Aktüel Değeri*, Kitap Neşriyat Dağıtım, Ankara 2008.

- Çelebî**, Kâtib Mustafa b. Muhammed Hâcî Halife (ö. 1067/1657), *Keşfu 'z-Zunûn an Esmâi'l-Kütüb-i ve'l-Fünûn*, Tahkik, M. Ş.Yaltkaya-Muallim Rıfat Bilge, İstanbul I-II, 1971.
- Çelebî**, İlyas , “*Hindî*”, DİA, Ankara 1998, c. XVIII, s. 67.
- Çetin**, Abdurrahman, “*Dânî Ebû Amr*”, DİA, Ankara 1993, c. VIII, s. 459.
-----, “*Vâhidî*”, DİA, Ankara 2012, c. XLII, s. 438.
- Çimen**, Abdullah Emin, “*Tâhir el-Cezâiri*”, DİA, Ankara 2010, c. XXXIX, s. 395.
- Çiçekler**, Mustafa, “*Sa'dî-i Şîrâzî*”, DİA, Ankara 2008, c. XXXV, s. 406.
- Çoruhlu**, Tülin, “*Ahmed Muhtar Paşa, Ferik*”, DİA, Ankara 1989, c. II, s. 106.
- Demirî**, Lejla, “*Tûfî*”, DİA, Ankara 2012, c. XLI, s. 324.
- Demirci**, Muhsin, “*Herevî, Ahmed b. Muhammed*”, DİA, Ankara 1998, c. XVII, s. 220.
- Dönmez**, İbrahim Kâfi, “*Gazzalî*”, DİA, Ankara 1996, c. XIII, s. 515.
- Durmuş**, İsmail, “*Muhtasar*”, DİA, Ankara 2006, c. XXXI, s. 57.
-----, “*Zebîdî, Muhammed Murtazâ*”, DİA, Ankara 2013, c. XLIV, s. 168.
-----, “*İbnü'l-A'râbî, Ebû Abdullah*”, DİA, Ankara 1999, c. XX, s. 487.
- ed-Dib**, Abdülazim, “*Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn*”, DİA, Ankara 1993, c. VIII, s. 141.
- Efe**, Adem, “*Sebilürreşâd*”, DİA, Ankara 2009, c. XXXVI, ss. 251- 253
- Efendioğlu**, Mehmet, “*Muhtasar*”, DİA, Ankara 2006, c. XXXI, s. 60.
-----, “*Şerh*”, DİA, Ankara 2010, c. XXXVIII, s. 559.
-----, “*Silefî*”, DİA, Ankara 2009, c. XXXVII, s. 198.
-----, “*Ziyâeddin el-Makdisî*”, DİA, Ankara 2013, c. XLIV, s. 491.
-----, “*el-Musannef*”, DİA, Ankara 2006, c. XXXI, s. 237.
-----, “*Sem'ânî, Abdürrahîm b. Abdülkerîm*”, DİA, Ankara 2009, c. XXXVI, s. 462.

- el-Kannevcî**, Ebü't-Tayyib Muhammed Sıddîk Bahâdır Hân b. Hasen b. Alî (ö. 1307/1890), *Avnu'l-Bâri li Halli Edilleti'l-Buhârî*, Dâr-ı Reşîd, Halep 1985, c. I, s. 2.
- Elmalı**, Hüseyin, “*Râzî, Muhammed b. Ebû Bekir*”, DİA, Ankara 2007, c. XXXIV, s. 487.
- es-Sakkâr**, Sami, “*İbnu'n-Neccâr el-Bağdâdî*”, DİA, Ankara 2000, c. XXI, s. 170.
- es-Sâlih**, Subhi, *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları*, (çev. M. Yaşar Kandemir), DİB Yay. Ankara 1988.
- eş-Şek'a**, Mustafa Muhammed, “*İbn Abdürabbih*”, DİA, Ankara 1999, c. XIX, s. 282
- Erdemir**, Ayşegül Demirhan, “*Dâvûd-i Antâki*”, DİA, Ankara 1994, c. IX, s. 26.
- Eroğlu**, Muhammed, “*Âlûsî, Şehâbeddin Mahmûd*”, DİA, Ankara 1989, c. II, s. 550.
- Erdoğan**, Mehmet, “*Şah Veliyyullah*”, DİA, Ankara 2010, c. XXXVIII, s. 260.
- Erdoğdu**, Ali, “*Seydişehrî Mahmud Esad*”, DİA, Ankara 2009, c. XXVII, s. 26.
- Ezici**, Osman, *Bâbanzâde Ahmed Nâim'in Ahlak Anlayışı ve Felsefî Görüşleri*, Yüksek Lisans Tezi, (Basılmamış), Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Sivas 2010.
- Fayda**, Mustafa, “*Taberî, Muhammed b. Cerîr*”, DİA, Ankara 2010, c. XXXIX, s. 317.
- , “*Vâkidî*”, DİA, Ankara 2012, c. XLII, s. 471.
- , “*İbn Sa'd*”, DİA, Ankara 1999, c. XX, s. 295.
- , “*İbn İshak*”, DİA, Ankara 1999, c. XX, s. 93.
- , “*İbn Hişâm*”, DİA, Ankara 1999, c. XX, s. 72.
- , “*Zübeyr b. Bekkâr*”, DİA, Ankara 2013, c. XLIV, s. 525.
- , “*İbn Şebbe*”, DİA, Ankara 1999, c. XX, s. 372.
- , “*Belâzürî*”, DİA, Ankara 1992, c. V, s. 392.
- , “*Câhiliye*”, DİA, Ankara 1993, c. VII, s. 17.

- Gökyay**, Orhan, “Kâtib Çelebî”, DİA, Ankara 2002, c. XXV, s. 39.
- Gölcük**, Şerafeddin, “Bâkılânî”, DİA, Ankara 1991, c. IV, s. 531.
- Görgün**, Hilal, “Şerkavî”, DİA, Ankara 2010, c. XXXIX, s. 11.
- , “Wüstenfeld, Heinrich Ferdinand”, DİA, Ankara 2013, c. XLIII, s. 166
- Görmez**, Mehmet, “Taberânî”, DİA, Ankara 2010, c. XXXIX, s. 310.
- , “Kâsım b. Asbağ”, DİA, Ankara 2001, c. XXIV, s. 541.
- , “Fıkhü'l-Hadîs”, DİA, Ankara 1995, c. XII, s. 547.
- Gözübenli**, Beşir, “Hâkim eş-Şehîd”, DİA, Ankara 1997, c. XV, s. 196.
- Güler**, Zekeriya, “Müsedded b. Müserhed”, DİA, Ankara 2006, c. XXXII, s. 82.
- Gümüş**, Sadreddin, “Cürcânî, Seyyid Şerîf”, DİA, Ankara 1993, c. VIII, s. 134.
- Günaltay**, M. Şemseddin, *İslâm Tarihinin Kaynakları (Tarih ve Müverrihler)* Hazırlayan. Yüksel Kanar, Endülüs Yay. İstanbul, 1991.
- Günay**, H. Mehmet, “İbnü'l-Mâcişûn”, DİA, Ankara 2000, c. XXI, s. 123.
- Güngör**, Mevlüt, “Cessâs”, DİA, Ankara 1993, c. VII, ss. 427-428.
- , “Beğavî Ferra”, DİA, Ankara 1992, c. V, s. 340.
- Gürbüzer**, İbrahim, “İbn Hazm”, DİA, Ankara 1999, c. XX, s. 56.
- Gürkan**, Menderes, “Zerkeşî, Bedreddin”, DİA, Ankara 2013, c. XLIV, s. 289.
- Has**, Şükrü Selim, “Halebî, İbrâhim b. Muhammed”, DİA, Ankara 1997, c. XV, s. 232.
- Halaçoğlu**, Yusuf; **Aydın**, M. Akif, “Cevdet Paşa”, DİA, Ankara 1993, c. VII, ss. 448-449.
- Hamidullah**, Muhammed, “Serahsî, Şemsüleimme”, DİA, Ankara 2009, c. XXXVI, s. 544.
- , “Dîneverî, Ebû Hanîfe”, DİA, Ankara 1994, c. IX, s. 356.

Hansu, Hüseyin, *Bâbanzade Ahmed Nâim ve Türkiye’de Hadîs Çalışmalarının Yeniden Başlaması*, İslâmi Araştırmalar, c. X, sayı,1-2-3-4,1997, ss. 178-182.

-----, “*Zebidî , Ahmed b. Ahmed*”, DİA, Ankara 2013, c. XLIV, s.167.

-----, “*Et-Tecridu ’s-Sarîh*”, DİA, Ankara 2011, c. XL, s. 252.

-----, *Hadîs aşığı felsefeci, Ahmed Nâim*, Yeni Ümit Dergisi,Yıl 2011, sayı 91.

-----, <http://www.yeniumit.com.tr/konular/detay/hadis-asigi-bir-felsefeci--babanzade-ahmed-naim-bey>, 24.02.2015.

Harekât, İbrahim, “*Mağrib*”, DİA, Ankara 2003, c. XXVII, s. 314.

Hatiboğlu, Mehmet Said, *Müslüman Âlimlerin Buhârî ve Müslime Yönelik Eleştirileri*, İslâmi Araştırmalar, c. X, sayı.1.2.3.4, 1997.

Hatiboğlu, İbrahim, “*Râmhürmüzî*”, DİA, Ankara 2007, c. XXXIV, s. 447.

-----, “*Mesâbihu' s-Sünne*” , DİA, Ankara 2004, c. XXIX, s. 258.

-----, “*Leknevî*” , DİA, Ankara 2003, c. XXVII, s. 135.

-----, “*İbn Ebü'd-Dünyâ*”, DİA, Ankara 1999, c. XIX, s. 457.

-----, “*Süfyân b.Uyeyne*”, DİA, Ankara 2010, c. XXVIII, s. 28.

-----, “*el-Mu'cemü'l-Müfehres li-Elfâzi'l-Hadîsi'n-Nebevî*”, DİA, Ankara 2005, c. XXX, ss. 347-348.

Hanioğlu, M. Şükrü “*İttihat ve Terakkî Cemiyeti*”, DİA, Ankara 2001, c. XXIII, s. 476)

İbni Hâcer, **el-Askalânî**, Şihâbuddin Ahmed b. Ali (ö. 852/1448), *Tehzibu't-Tehzib*, c. I-IV, Müessesetü'r-Risâle.

-----, *Nuhbetü'l-Fiker fi Mustalahi Ehli'l-Eser*, (Tahkik. Abdu'l Hamid İbn-i Sâlih), Dâr-ı İbn-i Cezm, Beyrût-Lübnân, 1. baskı 2006.

-----, *Hedyu's-Sârî Mukaddimetu Fethu'l-Bâri*, Tahkik, Abdulkadir Muhammed, 1. baskı Riyâd 2001.

- İbn-i Hallikân**, Ahmed b. Muhammed (ö. 681/1282), *Vefeyatü'l-A'yan ve Enbâu Ebnâi'z-Zaman*, thk, Dr. İhsan Abbas, Beyrut, Dâr-ı Sadr, c. I-X, 1977.
- İhsanoğlu**, Ekmeleddin, “*Dârü'l-Fünûn*”, DİA, Ankara 1993, c.VIII, s. 521.
- İltaş**, Davud, “*Tahâvî Ebû Ca'fer*”, DİA, Ankara 2010, c. XXXIX, s. 385.
- İnce**, İrfan, “*Sindî, Rahmetullah b. Abdullah*”, DİA, Ankara 2009, c. XXXVII, s. 247.
- İpşirli**, Mehmet, “*Dersiâm*”, DİA., Ankara 1994, c. IX, s.184.
-----, “*Naîmâ*”, DİA, Ankara 2006, c. XXXII, s. 316.
- İzgi**, Cevat, “*Demirî*”, DİA, Ankara 1994, c. IX, s. 153.
-----, “*Halebî, Nûreddin*”, DİA, Ankara 1997, c. XV, s. 233.
-----, “*Ebü'l-Hayr el-İşbîlî*”, DİA, Ankara 1994, c. X, s. 326.
- İşık**, Mustafa, “*İbn Huzeyme*”, DİA, Ankara 1999, c. XX, s. 80.
- İtr**, Nureddin, “*Dâvûd ez-Zâhirî*”, DİA, Ankara 1994, c. IX, ss. 49-50.
- Kaçalin**, Mustafa S, “*Mütercim Âsım Efendi*”, DİA, Ankara 2006, c. XXXII, s. 200
-----, “*Vankulu*”, DİA, Ankara 2012, c. XLII, s. 513.
- Kahraman**, Âlim, “*Tâhirülmelevî*”, DİA, Ankara 2010, c. XXXIX, s. 407.
- Kallek**, Cengiz, “*İbn Cemâa, İzzeddin*”, DİA, Ankara 1999, c. XIX, s. 393.
-----, “*Mâverdî*”, DİA, Ankara 2003, c. XXVIII, s.180.
-----, “*İbn Asâkir, Ebû Mansûr*”, DİA, Ankara 1999, c. XIX, s. 320.
-----, “*Kaffâl, Abdullah b. Ahmed*”, DİA, Ankara 2001, c. XXIV, s. 146.
-----, “*Kudûrî*”, DİA, Ankara 2002, c. XXVI, s. 322.
-----, “*İbn Hacer el-Heytemî*”, DİA, Ankara 1999, c. XIX, s. 531.
-----, “*Dâvûdî, Ahmed b. Nasr*”, DİA, Ankara 1994, c. IX, s. 51.
-----, “*el-Hidâye*”, Ankara 1998, c. XVII, s. 471.

- Kara**, İsmail, *Bâbanzade Ahmed Nâim Beyin Modern Felsefe Terimlerine Dair Çalışmaları*, İslâm Araştırmaları Dergisi, Sayı 4, 2000, ss. 189-279.
- Karaaslan**, Nasuhi Ünal, “*İbn Düreyd*”, DİA, Ankara 1999, c. XIX, s. 419.
- , “*Keşşâfü Istilâhâti'l-Fünûn ve'l-Ulûm*”, DİA, Ankara 2002, c. XXV, s. 330.
- Karacabey**, Salih, *Hadîste İhtisar ve Muhtasar Rivâyetten Kaynaklanan Problemler*, UÜİFD, s.I, c. XI, ss. 53-70, 2002.
- , *Sahîhi-Buhârî'nin İlk Şerhi*, UÜİFD, s. IV, c. IV, 1992.
- , “*Hattabî*”, DİA, Ankara 1997, c. XVI, s. 489.
- Karlığa**, H. Bekir, “*İbn Rüşd*”, DİA, Ankara 1999, c. XX, s. 257.
- Kandemir**, M. Yaşar, “*el-Câmiu's-Sahîh*”, DİA, Ankara 1993, c. VII, s. 114.
- , “*Câmi* ”, DİA, Ankara 1997, c. VII, s. 94.
- , “*İbn Hacer el-Askalânî*”, DİA, Ankara 1999, c. XIX, s. 527.
- , “*İraki, Zeynüddîn*”, DİA, Ankara 1999, c. XIX, ss. 118-121.
- , “*Tirmizî* ”, DİA, Ankara 2012, c. XLI, s. 203.
- , “*Ebû Dâvûd es-Sicistânî*”, DİA, Ankara 1994, c. X, ss. 119-121.
- , “*Hâkim en-Nîşâbûrî*”, DİA, Ankara 1997, c. XV, s. 190.
- , “*Nevevî*”, DİA, Ankara 2007, c. XXXIII, ss. 45-49.
- , “*İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî*”, DİA, Ankara 2000, c. XXI, ss. 198- 200.
- , “*Ahmed b.Hanbel*”, DİA, Ankara 1989, c. II, s. 7.
- , “*Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin*”, DİA, Ankara 1992, c. VI, s. 58.
- , “*Nesâî*”, DİA, Ankara 2006, c. XXXII, s. 563.
- , “*Hatîb el-Bağdadî*”, DİA, Ankara 1997, c. XVI, s. 452.
- , “*Gassânî Ebû Ali*”, DİA, Ankara 1996, c. XIII, s. 396.
- , “*Heysemî*”, DİA, Ankara 1998, c. XVII, s. 292.

- , “*İbnü'l-Kayserânî*”, DİA, Ankara 2000, c. XXI, s.110.
- , “*Cemmâilî*”, DİA, Ankara 1997, c. VII, s. 338.
- , “*Kâdî iyâz*”, DİA, Ankara 2001, c. XXIV, s. 116.
- , “*İbn Mende, Ebû Abdullah*”, DİA, Ankara 1999, c. XX, s. 178.
- , “*Mizzî, Yûsuf b. Abdurrahman*”, DİA, Ankara 2005, c. XXX, s. 220.
- , “*Bezzâr*”, DİA, Ankara 1992, c. VI, s. 113.
- , “*Müslim b. Haccâc*”, DİA, Ankara 2006, c. XXXII, s. 93.
- , “*Ibn Mâce*”, DİA, Ankara 1999, c. XX, s. 161.
- , “*Münzirî*”, DİA, Ankara 2006, c. XXXII, s. 35.
- , “*Moğultay b. Kılıç*”, DİA, Ankara 2005, c. XXX, ss. 229-230.
- , “*Münâvî, Muhammed Abdürraûf*”, DİA, Ankara 2006, c. XXXI, s. 572.
- , “*İbn Rüseyd*”, DİA, Ankara 1999, c. XX, s. 292.
- , “*Bakî b. Mahled*”, DİA, Ankara 1991, c. IV, s. 541.
- Kaplan**, Hayri, “*Şa ‘rânî*”, DİA, Ankara 2010, c. XXXVIII, s. 347.
- Kara**, Ömer, “*Râgıb el-İsfahânî*”, DİA, Ankara 2007, c. XXXIV, s. 398.
- Kâsımî**, Cemâleddin (1866-1914), *Hayâtü'l-Buhârî*, (Tahkik: Mahmud El-Arnaut), Dârü'n- Nefâis, Beyrût -Lübnân, 1. Baskı, 1992, s. 66.
- Kaya**, Eyup Said, “*Mâzerî*”, DİA, Ankara 2003, c. XXVIII, s. 193.
- Kaya** Eyyub Said; Okuyucu, **Nail**, “*Şevkânî*”, DİA, Ankara 2010, c. XXXIX, s. 27.
- Kaya**, Mahmut, “*İbnü'l-Baytâr*”, DİA, Ankara 1999, c. XX, s. 527.
- Kazıcı**, Ziya, *İslâm Müesseseleri Tarihi*, Kayıhan yay., İstanbul 1996.
- Kehhâle**, Ömer Rıza, (ö. 1370/1907), *Mu'cemu'l-Müellifin Terâcimu Mu Sannifiyi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, Müessesetü'r- Risâle, c. III, Beyrût 1993.
- Keşmîrî**, Muhammed Enver (ö. 1352/1933), *Feyzu'l-Bârî ala Sahih-i Buhârî*, Dâr-ı Kütübü'l-İlmiyye, 1. Baskı, Mukaddime, c. I, Beyrût 2005.

- Kılıç**, Hulusi, “*Cevheri, İsmâil b. Hammâd*”, DİA, Ankara 1993 , c. VII, s. 459.
- , “*Ebü'l-Ferec el-İsfahânî*”, DİA, Ankara 1994, c. X, s. 317.
- , “*Ahterî*”, DİA, Ankara 1989, c. II, s. 184.
- , “*İbnü'l-Hâcib*”, DİA, Ankara 2000, c. XXI, s. 57.
- Kılıç**, M.Erol, “*İbnü'l-Arabî, Muhyiddin*”, DİA, Ankara 1999, c. XX, s. 493.
- Kılıç**, Muharrem, “*Temîmî, Takıyyüddin b. Abdülkâdir*”, DİA, Ankara 2011, c. XL, s. 424.
- Kılıç**, Recep, *Bâbanzade Ahmed Nâimin Felsefî Görüşleri*, AÜFD 1997, s. 36. Ankara Üniversitesi, (Çevirimiçi), www.dergiler.ankara.edu.tr, 8 Temmuz, 2015.
- Kılıçlı**, Mustafa, “*Kazzâz*”, DİA, Ankara 2002, c. XXV, s. 160.
- Kırbaçoğlu**, Hayri, *İslâm Düşüncesinde Sünnet*, Ankara Okulu Yay., 2. Baskı, 1996.
- Kıyıcı**, Selahaddin, “*Ezherî, Muhammed b. Ahmed*”, DİA, Ankara 1992, c. XII, s. 65.
- Kızılcık**, Abdullah, *Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, yıl 4, sayı 12, Kış 2004.
- Koca**, Ferhat, “*İbn Teymiyye, Takıyyüddin*”, DİA, Ankara 1999, c. XX, s. 391.
- , “*Kâsânî*”, DİA, Ankara 2001, c. XXIV, s. 531.
- , “*Merginânî, Burhâneddin*”, DİA, Ankara 2004, c. XXIX, s. 182.
- , “*İbn Kudâme, Muvaffakuddin*”, DİA, Ankara 1999, c. XX, s. 139.
- , “*el-Fetâva't-Tatarhâniyye*”, DİA, Ankara 1995, c. XII, s. 446.
- , “*Molla Hüsvrev*”, DİA, Ankara 2005, c. XXX, s. 252.
- Koçak**, Muhsin, “*Münâvî, Yahyâ b. Muhammed*”, DİA, Ankara 2006, c. XXXI, s. 575.
- Koçkuzu**, Ali Osman, “*Aynî, Bedreddin*”, DİA, Ankara 1991, c. IV, s. 272.
- , “*İbn Şâhin*”, DİA, Ankara 1999, c. XX, s. 367.
- Koçyiğit**, Talât, *Hadîs İstılahları*, AÜİF Yay., Ankara 1985.
- , *Hadîs Tarihi*, AÜİF Yay., Ankara 1977.

-----, *Hadîs Usulü*, TDV Yay., Ankara 2007.

-----, “*Abdülazîz ed-Dihlevî*”, DİA, Ankara 1988, c. I, s.188.

Kufralı, Kasım, “*Buhârî*”, MEB, İA, c. II, ss. 771-773, İstanbul 1986.

Küçükbaşcı, Mustafa Sabri, “*Süheylî, Abdurrahman b. Abdullah*”, DİA, Ankara 2010, c. XXXVIII, s. 31.

Küçük, Raşid, “*İbn Ebû Hâtim*”, DİA, Ankara 1999, c. XIX, s. 433.

-----, “*Muhammed b. Eslem*”, DİA, Ankara 2005, c. XXX, s. 528.

Mertoğlu, Mehmet Suad, “*Süyûtî*”, DİA, Ankara 2010, c. XXXVIII, s. 199.

-----, “*Sa‘lebî*”, DİA, Ankara 2009, c. XXXVI, s. 29.

Miras, Kâmil (1875-1957), *Tecrid-i Sarih Tercümesi ve Şerhi*, Sekizinci Baskı, DİB Yay , sayı. 55 , c. IV, s. 590, Ankara 1984.

Nâim, Ahmed, *İslâm Ahlakının Esasları*, (Sadeleştiren, Recep Kılıç), TDV Yay, 2010 , Ankara.

Nâim, Ahmed (1872-1934), *Tecrid-i Sarih Tercümesi ve Şerhi*, Ankara 1984, Sekizinci Baskı, DİB Yay, sayı. 55, c. I, s. 30.

Nizami, K. A, “*Fettenî*”, DİA, Ankara 1995, c. XII, s. 486.

Öğüt, Sâlim, “*Buhârî ,Muhammed b. İsmail*”, DİA, Ankara 1992, c. VI, s. 376.

-----, “*Ebû Yûsuf*”, DİA, Ankara 1994, c. X, s. 264.

Önder, Mustafa, Milli Mücadelede Din ve Dinî Yayınlar, Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,17/1, 2012.

Öngören, Reşat, “*Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî*”, DİA, Ankara 2004, c. XXIX, s. 441.

-----, “*Sühreverdî, Ebü’n-Necîb*”, DİA, Ankara 2010, c. XXXVIII, s. 35.

Öz, Mustafa, “*İbn Bezîze*”, DİA, Ankara 1999, c. XIX, s. 378.

Özafşar, M. Emin, “*Ukaylî*”, DİA, Ankara 2012 , c. XLII, s. 59.

Özaydın, Abdülkerim, “*İbn Hallikân*”, DİA, Ankara 1999, c. XX, s. 17.

-----, “*İbnü'l-Esir, İzzeddin*”, DİA, Ankara 2000, c. XXI, s. 27.

- , “*İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ*”, DİA, Ankara 1999, c. XX, s. 132.
- Özcan**, Azmi, “*Eyüp Sabri Paşa*”, DİA, Ankara 1995, c. XII, s. 8.
- Özcan**, Tahsin, “*Nâtîfî*”, DİA, Ankara 2006, c. XXXII, s. 438.
- , “*Konevî, Şemseddin*”, DİA, Ankara 2002, c. XXVI, s. 166.
- Özdemir**, Mehmet, “*Ebû Hâmid el-Gırnâtî*”, DİA, Ankara 1994, c. X, s. 128.
- Özdemir**, Veysel, *Tirmizî ve el-İlelü'l-Kebîr'inin İlel İlmindeki Yerine Genel Bir Bakış*, Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish ,Volume 9/2 Winter 2014, p. 1175-1195, Ankara-Turkey
- Özel**, Ahmet, “*Mâlik b. Enes*”, DİA, Ankara 2003, c. XXVII, s. 506.
- , “*İbn Dakîkul'id*”, DİA, Ankara 1999, c. XIX, s. 407.
- , “*İbnü's-Sââtî Muzafferüddin*”, DİA, Ankara 2000, c. XXI, s. 190.
- , “*Ali el-Kârî*”, DİA, Ankara 1989, c. II, s. 404.
- , “*Kâdîhan*”, DİA, Ankara 2001, c. XXIV, ss. 122-123.
- , “*Bâcî*”, DİA, Ankara 1991, c. IV, s. 414.
- , “*İbn Âbidîn, Muhammed Emîn*”, DİA, Ankara 1999, c. XIX, s. 292.
- , “*Serûcî*”, DİA, Ankara 2009, c. XXXVI, s. 572.
- , “*Kettânî, Muhammed b. Ca'fer*”, DİA, Ankara 2002, c. XXV, s. 338.
- , “*İbnu'l Mülakkîn*”, DİA, Ankara 2000, c. XXI, s. 151.
- Özkan**, Halit, “*Tecrîd*”, DİA, Ankara 2011, c. XL, s. 249.
- , “*Süyûtî*”, DİA, Ankara 2010, c. XXXVIII, s. 193.
- , “*Tayâlisî*”, DİA, Ankara 2011, c. XL, s. 188.
- , “*Tîbî*”, DİA, Ankara 2012, c. XLI, s. 125.
- , “*Tuhfetü'l-Eşr*”, DİA, Ankara 2012, c. XLI, ss. 357-258
- Özkuyumcu**, Nadir, “*İbn Beşkuvâl*”, DİA, Ankara 1999, c. XIX, s. 377.

- Özgüdenli**, Osman Gazi, “*Mâveraünnehir*”, DİA, Ankara 2003, c. XXVIII, s. 177.
- Özpınar**, Ömer, *Hadis Şerhlerinde Hadis Kaynaklarının Kullanımı*, Sakarya Ü. İlahiyat Fak. Dergisi /25, 2008, sayı: 25, ss. 51-86.
- Öztürk**, Mustafa; **Mertoğlu**, Mehmet Suat, “*Zemahşerî*”, DİA, Ankara 2013, c. XLIV, s. 235 .
- Özel**, Mustafa, *Son dönem Osmanlı Tefsir Tarihinden Bazı Portreler*, DEÜ İlahiyat Fak. Dergisi, sayı XV, 2002.
- Özen**, Şükrü, “*İbnü'l-Kâsım*”, DİA, Ankara 2000, c. XXI, s. 104.
 -----, “*Müzenî*”, DİA, Ankara 2006, c. XXXII, s. 248.
 -----, “*İbnü'l-Kassâr*”, DİA, Ankara 2000, c. XXI, s. 105.
 -----, “*Sadrüşşerîa*”, DİA, Ankara 2008, c. XXXV, s. 427.
 -----, “*Mâtürîdi*”, DİA, Ankara 2003, c. XXVIII, s. 146.
- Parladır**, Selahattin, “*Kâbisî*”, DİA, Ankara 2001, c. XXIV, s. 41.
- Pala**, İskender, “*Abidin Paşa*”, DİA, Ankara 1988, c. I, s. 310.
- Polat**, Salahattin, *Modern Dönemde Hadis İlminin Meseleleri*, İsam, İlmi Toplantı, İstanbul 2007, İSAM Yay. no 3. (Basılmamış tebliğ).
 -----, “*Keccî*”, DİA, Ankara 2002, c. XXV, s. 164
- Sadak**, Bekir, “*Ali Fehmi Câbiç*”, DİA, Ankara 1989, c. II, s. 394.
- Sakallı**, Talat, “*İbn Battâl el-Kurtubî*”, DİA, Ankara 1999, c. XIX, s. 360.
 -----, *Aynî ve Hadis /Yorum ve Şerh Yöntemi*, Nobel Akademik Yayıncılık, 1. baskı, s.109,192, Ankara 2013.
- Sancaklı**, Saffet, *İbn Battâl (ö. 449/1057) ve Buhârî Şerhi*, Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, VII (2007) Sayı 1, ss. 62-90.
- Sandıkçı**, Kemal, *Buhârî Üzerine Yapılan Çalışmalar*, DİB Yay, Ankara 1991.
 -----, *İlk Üç Asırda İslâm Coğrafyasında Hadis*, DİBYay, Ankara 1991.
 -----, “*Halili, Ebû Ya'lâ*”, DİA, Ankara 1997, c. XV, s. 330.

- , “*İbnu’l Esir Kardeşler*”, OMUİFD, Samsun 1991, ss. 62-68.
- Sarıkoçuncu**, Ali, *Atatürk Din ve Din Adamları*, Ankara 2005, TDV Yay, 6. baskı, ss. 99-100 .
- Seyyid**, Eymen Fuad, “*Makrîzî*”, DİA, Ankara 2003, c. XXVII, s. 448.
- Sezgin**, M. Fuad, *Buhârî’nin Kaynakları*, Kitâbiyat , Ankara 2000.
- Sifil**, Ebûbekir, “*Zeylaî, Abdullah b. Yûsuf*”, DİA, Ankara 2013, c. XLIV, s. 352.
- Sırma**, İhsan Süreyya, “*Zebîd*”, MEB, İA, İstanbul 1986, c. XIII, s. 479.
- Sönmez**, M. Ali, “*İbn Hibbân*”, DİA, Ankara 1999, c. XX, s. 64.
- , “*Ali b. Medîni*”, DİA, Ankara 1989, c. II, s. 411.
- Şakiroğlu**, Mahmut H, “*Caetani, Leone*”, DİA, Ankara 1992, c. VI, s. 544.
- Şenel**, Abdülkadir, “*İbn Merdûye*”, DİA, Ankara 1999, c. XX, s. 184.
- , “*Kastallânî*”, DİA, Ankara 2001, c. XXIV, ss. 583-584.
- Şensoy**, Sedat, “*Şerh*”, DİA, Ankara 2010, c. XXXVIII, s. 555.
- Şentürk**, Recep, *İslâm Dünyasında Modernleşme ve Toplum Bilim*, İz yay, İstanbul 1996.
- Taş**, Aydın, “*Şeybânî, Muhammed b. Hasan*”, DİA, Ankara 2010, c. XXXIX, s. 40.
- Terzioğlu**, Aslan, “*İbn Sînâ*”, DİA, Ankara 1999, c. XX, s.319.
- Tomar**, Cengiz, “*Zebîd*”, DİA, Ankara 2013, c. XXXXIV, ss. 165-167.
- , “*Şehâvî, Şemseddin*”, DİA, Ankara 2009, c. XXXVI, s. 313.
- , “*İbnü’l-İmâd*”, DİA, Ankara 2000, c. XXI, s. 95.
- Tomar**, Cengiz, **Küçükbaşcı**, Mustafa S, “*İbn Asâkir, Ebü’l-Kâsım*”, DİA, Ankara 1999, c. XIX, s. 321.
- Topal**, Şevket, “*Şürûnbulâlî*”, DİA, Ankara 2010, c. XXXIX, s. 274.
- Tüccar**, Zülfikar, “*Ebû Ubeyd, Kasım b. Sellâm*”, DİA, Ankara 1994, c. X, s. 244.
- Tümer**, Günay, “*Bîrûnî*”, DİA, Ankara 1992, c. VI, s. 206.

- Türk, Recep**, *Kâmil Miras'ın Hayatı Eserleri ve Hadîsçiliği*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, YÜSBE, Van 2006.
- Türcan, Zişan**, *Hadîs Litaretüründe Şerh Geleneği ve Özellikleri*, AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü , Doktora tezi, Ankara, 2008.
- , *Hadîs Şerhciliğinin Doğuşu ve Gelişimi*, HÜİFD, c. 8, sayı 16, ss. 101-134, 2009.
- , *Hadîs Rivâyet Geleneği ve Tefsir*, SÜİF Dergisi / 29, ss. 250-281.
- Türer, Osman**, “*Ebû Nuaym el-İsfahânî*”, DİA, Ankara 1994, c. X , s. 203.
- Uçman, Abdullah**, “*Şemseddin Sâmî*”, DİA, Ankara 2010, c. XXXVIII, s. 519.
- Uğur, Mücteba**, *Ansiklopedik Hadîs Terimleri Sözlüğü*, TDV, Yay, Ankara 1992.
- , “*Ebû Avâne el-İsferâyinî*”, DİA, Ankara 1994, c. X, s.100.
- , “*Ebû Ya'lâ el-Mevsilî*”, DİA, Ankara 1994, c. X, s. 258.
- , “*Hulvânî, Hasan b. Ali*”, DİA, Ankara 1998, c. XVIII, s. 346.
- Uludağ, Süleyman**, “*Gazzalî*”, DİA, Ankara 1996, c. XIII, s. 522.
- , “*İbn Haldûn*”, DİA, Ankara 1999, c. XIX, s. 542.
- Uzunpostalcı, Mustafa**, “*Bulkinî, Ömer b. Raslân*”, DİA, Ankara 1992, c. VI, s. 410.
- Ünal, Yavuz**, *Cumhuriyet Türkiye'si Hadîs Çalışmaları Üzerine*, İslâmi Araştırmalar c. X, s. 1-2-3-4, 1997.
- Ünal, İsmail Hakkı**, “*İbnü'l-Kattân el-Mağribî*”, DİA, Ankara 2000, c. XXI, s. 107.
- , “*Sââtî, Ahmed b. Abdurrahman*”, DİA, Ankara 2008, c. XXXV, s. 326.
- , “*Kirmânî, Şemseddin*”, DİA, Ankara 2002, c. XXVI, s. 65.
- Ünal, Halit**, “*Mervezî, Muhammed b. Nasr*”, DİA, Ankara 2004, c. XXIX, s. 235.
- , “*Attâbî, Ahmed b. Muhammed*”, DİA, Ankara 1991, c. IV, s. 93.
- Vakkasoğlu, Vehbi**, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İslâm Âlimleri*, Nesil Yayınları, İstanbul, 2005.
- Yaşaroğlu, Kâmil**, “*İbnü's-Sabbâğ*”, DİA, Ankara 2000, c. XXI, s. 192.

- Yardım**, Ali, *Hadîs II*, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir 1984.
- , “*Begavî, Ebü'l-Kâsım*”, DİA, Ankara 1992, c. V, s. 339.
- , “*İbn Ebû Cemre Abdullah b. Sa'd*”, DİA, Ankara 1999, c. XIX, s. 426.
- Yavuz**, Yusuf Şevki, “*Fahreddin er-Râzî*”, DİA, Ankara 1995, c. XII, s. 89.
- , “*Bezvâvî*”, DİA, Ankara 1992, c. VI, s.100.
- , “*Âlüsî, Nu'mân b. Mahmûd*”, DİA, Ankara 1989, c. II, s. 549.
- , “*Akâidü'n-Neseft*”, DİA, Ankara 1989, c. II, s. 217.
- , “*Ferîd Vecdî*”, DİA, Ankara 1995, c. XII, s. 393.
- , “*Elmalılı Muhammed Hamdi*”, DİA, Ankara 1995, c. XI, s. 57.
- Yavuz**, Yusuf Şevki; **Avcı**, Casim, “*İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec*”, DİA, Ankara 1999, c. XX, s. 545.
- Yavuz**, Mehmet, “*Riyâşî*”, DİA, Ankara 2008, c. XXXV, s. 142.
- Yaylalı**, Davud, “*Mevsilî, Abdullah b. Mahmûd*”, DİA, Ankara 2004, c. XXIX, s. 487.
- Yazıcı**, Hüseyin, “*İbn Kuteybe*”, DİA, Ankara 1999, c. XX, s. 145.
- Yazıcı**, Nesimi, *Kâmil Miras Hayatı ve Eserleri*, DİB Yay., 2. Baskı, Ankara, 2012.
- , “*Osmanlı'dan Cumhuriyete Bir Afyonlu:Kâmil Miras*”, Diyanet İlmi Dergi, XXXVII, s. I, Ankara, 2001.
- , “*Kamil Miras*”, DİA, Ankara 2005, c. XXX, ss. 145-146.
- , “*Tasvîr-i Efkâr*”, DİA, Ankara 2011, c. XL, ss. 138-140.
- Yerinde**, Adem, “*Nisâbûrî, Mahmûd b. Ebü'l-Hasan*”, DİA, Ankara 2007, c. XXXIII, s. 140.
- Yıldırım**, Ahmed, *İlahiyat Fakültelerinde Cumhuriyet Dönemi Hadîs Çalışmalarının Genel Panoraması*, Derleme Dergisi, 2/1, 2009.
- Yılmaz**, Hayati, “*Ruşatî*” DİA, Ankara 2008, c. XXXV, s. 270.
- Yücel**, Ahmed, “*Humeydî, Abdullah b. Zübeyr*”, DİA, Ankara 1998, c. XVIII, s. 357.

Yüksel, Emrullah, “*Birgivi*”, DİA, Ankara 1992, c. VI, s. 191.

-----, “*Âmidî, Seyfeddin*”, DİA, Ankara 1991, c. III, s. 58.

Zebîdî, Ahmed b. Abdullatif, *Muhtasar Sahîh-i Buhârî. (Et-Tecrid'üs-Sarîh Li-Ehadîsi'l-Câmiu's-Sahîh)* Dâr-ı İbn-i Hazm, Birinci Baskı, Beyrût - Lübnan, 2003.

-----, *Muhtasar Sahîh-i Buhârî*, Nâşir: Abdu'l-Mâlik Mücâhid Dâr-ı Selâm, Riyâd, H. 1424.

Zehebî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed (ö. 748/1348), *Tezkirâtu'l-Huffâz*, Beyrût 1958, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, c. II, s. 555.

Ziriklî, Hayrettin (1893-1976), *el-A'lâm, Kâmus-u Terâcim*, c. I-VI, 15. Baskı, Dâru'l-İlmi Malâyîn 2002, Beyrût -Lübnan.